

Международный научно-популярный журнал

ISSN 2073-333X

Наука и жизнь Казахстана
Қазақстанның ғылымы мен өмірі

№2/2 (45) 2017

Чиладзе Георгий Бидзинович
д.ю.н., д.э.н., профессор Университет Грузии,
Заслуженный деятель науки и образования

Құрылтайшы:
«ҚҰҚЫҚТЫҚ МИССИЯ» ҚОҒАМДЫҚ ҚОРЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ КЛУБЫ

Учредитель:
ОБЩЕСТВЕННЫЙ ФОНД «ПРАВОВАЯ МИССИЯ»
МЕЖДУНАРОДНЫЙ КАЗАХСТАНСКИЙ КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ
КЛУБ

Founder:
PUBLIC FOUNDATION «LEGAL MISSION»
INTERNATIONAL KAZAKHSTAN CRIMINOLOGY CLUB

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА
SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN

Халықаралық ғылыми-көпшілік журнал
Международный научно-популярный журнал
International popular-science journal

№2/2 (45) 2017

Бас редактор — Е.О. Алауханов
«Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», заң ғылымдарының докторы, профессор

Главный редактор — Алауханов Е.О.
«Заслуженный деятель РК», доктор юридических наук, профессор

Editor-in-chief — Alaukhanov Y.O.
«Honored Worker of the Republic of Kazakhstan», Doctor of Law, professor

Астана 2017

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Абдукаримов О.А. — ҚР қоғам қайраткері
Асанов Ж.К. — з.ғ.д., ҚР Бас прокуроры
Абдрасилов Б.С. — б.ғ.д., профессор
Абдурасулова К.Р. — з.ғ.д., проф. (Ташкент)
Байделдинов Д.Л. — з.ғ.д., профессор
Байдаулет И.О. — мед.ғ.д., профессор
Баулин Ю.В. — з.ғ.д., профессор (Киев)
Бисенов К.А. — тех.ғ.д., профессор
Бородин С.В. — з.ғ.к., вице-президент, адвокат (Воронеж)
Бурханов К.Н. — с.ғ.д., профессор
Букалерова Л.А. -з.ғ.д., проф. (РУДН, Мәскеу)
Ведерникова О.Н. — з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Гаипов З.С. — с.ғ.д., профессор
Голик Ю.В. — з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Грунтов О.И.— з.ғ.д., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О. — з.ғ.д., профессор
Елешов Р. — а-ш.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Есім Ғ. — ф.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Елубаев Ж.С.- з.ғ.д., профессор
Жұрынов М.Ж.— ҚР ҰҒА академигі,
ҰҒА Президенті
Зарипов З.С. — з.ғ.д., профессор (Рязань)
Ыдырысов Д.А. — т.ғ.д., профессор
Қасымбеков М.Б. — с.ғ.д., профессор
Коробеев А.И. —з.ғ.д., профессор,
«РФ еңбек сіңірген қайраткері» (Владивосток)
Құл-Мұхаммед М.А.— з.ғ.д., профессор
Комиссаров В.С.— з.ғ.д., профессор МГУ
(Мәскеу)
Коняхин В.П. — з.ғ.д., профессор,
«РФ еңбек сіңірген зангері» (Краснодар)
Лебедев С.Я. — з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Лиховая С.Я.— з.ғ.д., профессор (Киев)
Мацкевич И.М.— з.ғ.д., профессор (Мәскеу)
Минезова Т.Ф. — з.ғ.д., профессор (РУДН,
Мәскеу)
Мухамедиұлы А. — ф.ғ.д., профессор
Мұсақожаева А.К. — профессор, ҚазҰӨУ ректоры
Мұтанов Ғ.М. — т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА
академигі
Оразалин Н.М. — ҚР Парламенті Сенатының
депутаты
Орлов В.Н. — з.ғ.к., доцент, «Российский крими-
нологический взгляд» журналының бас редакторы
Сартаев С.С. — з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сагадиев К.А.— з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Сәрсембаев М.А. — з.ғ.д., профессор
Сұлтанов Қ.С. — с.ғ.д., профессор
Саломов Б. — з.ғ.д., профессор, адвокат
Сыдықов Е.Б.— т.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі
Шестаков Д.А. — з.ғ.д., профессор, Санкт-Петер-
бург халықаралық криминологиялық клубының
президенті
Харченко В.Б. — з.ғ.д., профессор (Харьков)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС:

Абдиров Н.М. — з.ғ.д., профессор
Ағыбаев А.Н. — з.ғ.д., профессор
Айтжанов Б.Д. — вет.ғ.д., профессор
Абдуллаев К.К. - а.-ш.ғ.д., профессор
Әбішев Т.Д. — з.ғ.к.
Әбішев Х.А. — з.ғ.д., профессор
Байменов А.М. — тех.ғ.к., профессор
Бишманов Б.М.— з.ғ.д., профессор
Бектұрғанов Е.Ө. — ҚР Парламенті
Мәжілісінің депутаты
Борбат А.В. — «РФ еңбек сіңірген зангері»,
з.ғ.к. (Мәскеу)
Джансараева Р.Е. — з.ғ.д., профессор
Данилов А.П., — з.ғ.к., доцент
Санкт-Петербург)
Жақып Б.Ө. — филол.ғ.д., профессор
Жолдыбай К. — жазушы, публицист
Иванчин А.В. — з.ғ.д., адвокат (Ярославль)
Ивона Массакки — профессор (Польша)
Кәрібаев Б.Б.— т.ғ.д., профессор
Кленова Т.В. — з.ғ.д., профессор (Самара)
Куфлева В.Н. — з.ғ.к., доцент (Краснодар)
Корконосенко С.Г. — с.ғ.д., профессор
(Санкт-Петербург)
Қанжігітов Е.Қ. — вет.ғ.д.
Құрманалиев К.А.— ф.ғ.д., профессор
Қуаналиева Г.А. - з.ғ.д., профессор
Лопашенко Н.А. — з.ғ.д., проф. (Саратов)
Мажейка Кипрас И. — МЕАТР акад.(Мәскеу)
Маткаримова Г.С. — з.ғ.д., профессор
Мельник Г.С.— с.ғ.д., профессор
(Санкт-Петербург)
Миндагулов Ә.Х. — з.ғ.д., профессор
Омаров Б.Ж.— фил.ғ.д., профессор
Саданов А.Қ. — б.ғ.д., профессор
Сапиев О.С. — ҚР қоғам қайраткері
Саломов Б. — з.ғ.д., РАА академигі адвокат
Старостин С.А.— з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Сұлтанмұрат Е. — академик
Сейтжанов Ә.Ә. — з.ғ.к., доцент
Рустемов Б.Т. — жазушы, публицист
Турецкий Н.Н. — з.ғ.д., профессор
Тұрсынов С.Т.- з.ғ.д., профессор
Усманов А.— п.ғ.д., профессор
Тоғжанов Е.Л. — з.ғ.к.
Тойлыбаев Б.А. — п.ғ.д., профессор
Тұрғараев Б.Т. — з.ғ.д., профессор
Рүстемова Г.Р. — з.ғ.д., профессор
Фадеев В.Н. — з.ғ.д., проф. (Мәскеу)
Шаукенова З.К.— з.ғ.д., профессор
Усманов С.У. — т.ғ.д., профессор
Чиладзе Г.Б. — құқық докторы, өкімшілік
бизнес докторы, профессор (Грузия)
Нгу Thinh — Вьетнам Жазушылар
Қауымдастығының Төрағасы (Вьетнам)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Абдукаримов О.А. — общественный деятель РК
Асанов Ж.К. — д.ю.н., Генеральный Прокурор РК
Абдрасилов Б.С. — д.б.н., профессор
Абдурасулова К.Р. — д.ю.н., профессор (Ташкент)
Байдельдинов Д.Л. — д.ю.н., профессор
Байдаулет И.О. — д.мед.н., профессор
Бисенов К.А. — д.т.н., профессор
Бишимбаев В.К. — д.т.н., академик НАН
Баулин Ю.В. — д.ю.н., профессор (Киев)
Бородин С.В. — к.ю.н., вице-президент, адвокат (Воронеж)
Бурханов К.Н. — д.п.н., профессор
Букалерова Л.А. — д.ю.н., проф. (РУДН, Москва)
Ведерникова О.Н. — д.ю.н., проф. (Москва)
Гашипов З.С. — д.п.н., профессор
Голик Ю.В. — д.ю.н., профессор (Москва)
Грунтов О.И. — д.ю.н., профессор БГУ (Минск)
Дулатбеков Н.О. — д.ю.н., профессор
Елешов Р. — д. с-х.н., академик НАН РК
Есим Г. — д.ф.н., академик НАН РК
Елюбаев Ж.С. — д.ю.н., профессор
Журынов М.Ж. — академик, Президент НАН РК
Зарипов З.С. — д.ю.н., профессор (Рязань)
Идрисов Д.А. — д.т.н., профессор
Касымбеков М.Б. — д.полит.н., профессор
Коробеев А.И. — д.ю.н., профессор, «Заслуженный деятель науки РФ» (Владивосток)
Кул-Мухаммед М.А. — д.ю.н., профессор
Комиссаров В.С. — д.ю.н., проф. МГУ (Москва)
Коняхин В.П. — д.ю.н., профессор, «Заслуженный юрист РФ» (Краснодар)
Лебедев С.Я. — д.ю.н., профессор (Москва)
Лиховая С.Я. — д.ю.н., профессор (Киев)
Майлыбаев Б.А. — д.ю.н., профессор
Мацкевич И.М. — д.ю.н., профессор (Москва)
Минезова Т.Ф. — д.ю.н., профессор (РУДН)
Мухамедиулы А. — д.ф.н., профессор
Мусаходжаева А.К. — профессор, ректор КазНУИ
Мутанов Г.М. — д.т.н., профессор, академик НАН РК
Оразалин Н.М. — поэт, депутат Сената Парламента РК
Орлов В.Н. — к.ю.н., доцент, гл. ред. журнала «Российский криминологический взгляд»
Сартаев С.С. — д.ю.н., академик НАН РК
Сагадиев К.А. — д.э.н., академик НАН РК
Сарсембаев М.А. — д.ю.н., профессор
Султанов К.С. — д.пол.н., профессор
Саломов Б. — д.ю.н., профессор, адвокат (Ташкент)
Сыдыков Е.Б. — д.и.н., академик НАН РК
Сматлаев Б. М. — д.ю.н., профессор
Шестаков Д.А. — д.ю.н., профессор, президент Санкт-Петербургского международного криминологического клуба
Харченко В.Б. — д.ю.н., профессор (Харьков)

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Абдиров Н.М. — д.ю.н., профессор
Агыбаев А.Н. — д.ю.н., профессор
Айтжанов Б.Д. — д. вет.н., профессор
Абдуллаев К.К. — д. с-х.н., профессор
Абишев Т.Д. — к.ю.н.
Абишев Х.А. — к.ю.н., профессор
Байменов А.М. — к.тех.н., профессор
Бишманов Б.М. — д.ю.н., профессор
Бектурганов Е.У. — депутат Мажилиса Парламента РК
Борбат А.В. — Заслуженный юрист РФ, к.ю.н. (Москва)
Джансараева Р.Е. — д.ю.н., профессор
Данилов А.П., — к.ю.н., доцент (Санкт-Петербург)
Жакып Б.О. — д.фил.н., профессор
Жолдыбай К. — писатель, публицист
Иванчин А.В. — д.ю.н., адвокат (Ярославль)
Ивона Масаки — профессор (Польша)
Карибаев Б.Б. — д.и.н., профессор
Кленова Т.В. — д.ю.н., профессор (Самара)
Куфлева В.Н., — к.ю.н. доцент (Краснодар)
Корконосенко С.Г. — д.пол.н., профессор (Санкт-Петербург)
Канжигитов Е.К. — д.вет.н.
Қурманалиев К.А. — д.ф.н., профессор
Куаналиева Г.А. — д.ю.н., профессор
Лопашенко Н.А. — д.ю.н., проф. (Саратов)
Мажейка Кипрас И. — академик МЕАТР (Москва)
Маткаримова Г.С. — д.ю.н., профессор
Мельник Г.С. — д.пол.н., профессор (Санкт-Петербург)
Миндагулов А.Х. — д.ю.н., профессор
Омаров Б.Ж. — д. фил.н., профессор
Саданов А.К. — д.б.н., профессор
Сапиев О.С. — общественный деятель РК
Старостин С.А. — д.ю.н., профессор (Москва)
Султанмурат Е. — академик
Сейтжанов А.А. — к.ю.н., доцент
Рустемов Б.Т. — писатель, публицист
Турецкий Н.Н. — д.ю.н. профессор
Турсынов С.Т. — д.э.н., профессор
Усманов А. — д.п.н., профессор
Тоғжанов Е.Л. — к.ю.н., доцент
Тойлыбаев Б.А. — д.п.н., профессор
Тургараев Б.Т. — д.ю.н., профессор
Рустемова Г.Р. — д.ю.н., профессор
Фадеев В.Н. — д.ю.н., профессор (Москва)
Шаукенова З.К. — д.соц.н., профессор
Усманов С.У. — д.т.н., профессор
Чиладзе Г.Б. — доктор права, доктор бизнес админ., профессор (Грузия)
Нуу Think — Председатель Ассоциации писателей во Вьетнаме (Вьетнам)

EDITORIAL BOARD:

Abdukarimov O.A. — public figure of the Republic of Kazakhstan
Abdrasylov B.S. — Dr. of biology, professor
Abdurasulova K.R. — Dr. of Law, prof. (Tashkent)
Asanov Zh. K. — Dr. of Law
Baideldinov D.L. — Dr. of Law, professor
Baidaulet I.O.— Dr. of medical science, prof.
Bekturganov N.S. — academician of NAN RK
Bisenov K.A. — Dr. of technology, professor
Bishimbaev B.K.- Dr. of history, acad. NAS.RK
Burhanov K.N. — Dr. of polit., professor
Bukaleroval L.A. — Dr. of Law, prof. (Moscow)
Baulin U.V. — Dr. of Law, prof. (Kiev)
Borodin S.V. — Dr. of Law, vice president, lawyer (Voronezh)
Vedernikova O.N. — Dr. of Law, professor (Moscow)
Gayipov Z.S. — Dr. of political sciences, prof.
Gollik Y.V. — Dr. of Law., Professor (Moscow)
Gruntov O.I. — Dr. of Law., Professor (Minsk)
Dulatbekov N.O. — Dr. of Law, professor
Eleshov R. — Dr. of agricultural sciences, acad. NAS RK
Esim G.— Dr. of Philology, acad. NAS RK
Elubaev G.S.- Dr. of Law, professor
Zhurinov M.Zh.— acad. NAS RK, President of NAS RK.
Zaripov Z.S. — Dr. of Law, professor (Ryazan)
Udyrysov D.A. — Dr. of history, professor
Kasimbekov M.B. — Dr. of political sciences, prof.
Kul-Muhammed M.A.— Dr. of Law, professor
Komissarov V.S. — Dr. of Law, prof. (Moscow)
Lebedov S.Y.— Dr. of Law, professor (Moscow)
Lihovaya S.Y.— Dr. of Law, professor (Kiev)
Mailybaev B.A.— Dr. of Law, professor
Matskevich I.M.— Dr. of Law, prof. (Moscow)
Minezov T.F. — Dr. of Law, prof. (RUDN, Moscow)
Mukhamediuly A. — Dr. of philosophy., prof.
Musakhodzhayeva A.K. — professor
Orazalin N.M. — Member of the Senate Parliament of the Republic of Kazakhstan
Sartayev S.S.— Dr. of Law, acad. NAS. RK
Sagadiev K.A. — Dr. of Economics, acad. NAS. RK
Sarsembaev M.A. — Dr. of Law, professor
Salomov B. — Dr. of Law, professor
Turetski N.N. — Dr. of Law
Tursunov C.T.- Doctor of Economics, professor
Usmanov A.— Dr. of political sciences, professor
Shestakov D.A.— Dr. of Law, professor, writer
Harchenko B.V.— Dr. of Law, prof. (Harkov)

EDITORIAL COUNCIL:

Abdirov B.D.— Dr. of Law, professor
Agibaev A.N. — Dr. of Law, professor
Aitganov B.D. — a doctor of betener sciences is a professor
Abishev T.D. — candidate of Law
Abishev H.A. — Dr. of Law, professor
Abdullaev K.K. - Doctor of agricultural sciences, professor
Baimenov A.M.— candidate of tech, professor
Bishmanov B.M.— Dr. of Law, professor
Bekturganov E.U.— Member of the Parliament of Kazakhstan Majilis
Borbat A.V. — Derserved Lawyer of the Russian Federation, candidate of Law (Moscow)
Jansaraeva R.E.— Dr. of Law, professor
Zhakyp B.U. — Dr. of philology, professor
Zholdybay K. — writer, journalist
Ivona Massaki — professor (Poland)
Karibaev B.B.— Dr. of history, professor
Klenova T.V. — Dr. of Law, professor (Samara)
Korkonosenko S.G. — Dr. of polit, professor (St.-Peterburg)
Kangigitov E.K. — a doctor of betener sciences
Kurmanaliev K.A. — Dr. of philology, prof.
Kuanalyeva G.A. — Dr. of Law, professor
Kufleva V.N. — cand.Sc. in Law, assistant professor
Loopachenko N.A. — Dr. of Law, prof. (Saratov)
Mazheika Kipras I.— acad.PANS (Moscow)
Matkarimova G.S.— Dr. of Law, professor
Melnik G.S.— Dr. of polit, professor
Mindagulov A.N.— Dr. of Law, professor
Omarov B.Zh.— Dr. of philology, professor
Sadanov A.K.— Dr. of biology, professor
Sapiev O.S.— The public figure of RK
Starostin S.A.— Dr. of Law, prof. (Moscow)
Sultanmurat E.— academic
Smatlaev B.M. — Dr. of Law, professor
Seitzhanov A.A — Ph.D., associate Professor
Toqshanov E.L. — Dr. of Law, professor
Toilybaev B.A. — Dr. of pedagog., professor
Turgaraev B.T.— Dr. of Law, professor
Rustemova G.R. — Dr. of Law, professor
Shaukenova Z.K.— Dr. of soc., professor
Sultanov K.S.— Dr. of political sciences, prof.
Sydykov E.B. — Dr. of history, professor
Rustemov B.T. — writer, publicist
Fadeev V.N. — Dr. of Law, prof. (Moscow)
Usmanov S.U.— Dr. of history, professor
Chiladze G.B. — Dr. of Law, professor (Gruzia)
Huu Thinh — Chairman Vietnam Writer's Association, poet (Vietnam)

ТМД елдеріндегі редакция өкілдігі:

Мәскеу МГУ:	проф. Комиссаров В.С.	ұялы тел.: +7 (968) 617-53-33
Мәскеу:	проф. Лебедев С.Я.	ұялы тел.: +7 (985) 977-28-05
Мәскеу:	доцент Мыктыбаев Т.	ұялы тел.: +7-926-2190830;
Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	ұялы тел.: +7-911-963-13-91
Рязань:	проф. Зарипов З.С.	ұялы тел.: +7-960-5726474;
Краснодар:	проф. В.П. Коняхин	ұялы тел.: +7-918-443 56 21
Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	ұялы тел.: +79184333395
Киев:	проф. Лиховая С.Я.	ұялы тел.: +7 380674469485
Харьков:	проф. Харченко В.Б.	ұялы тел.: +7 380932339968
Ташкент:	Абдурасулова К.Р.	ұялы тел.: +7 998 909 63 92 51
Баку:		(99412) 5962144; (99455) 715 63 99;
Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	ұялы тел.: + 992907702120
Бішкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	ұялы тел.: + 996555753058
Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	ұялы тел.: + 89109641313
Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	ұялы тел.: +79624038213
Екатеринбург:	к.ю.н. Сергеев Д.	ұялы тел.: +7 (902) 260-15-54

Представительство редакция в СНГ:

Москва МГУ:	проф. Комиссаров В.С.	моб.: +7 (968) 617-53-33
Москва:	проф. Лебедев С.Я.	моб.: +7 (985) 977-28-05
Москва:	доцент Мыктыбаев Т.	моб.: +7-926-2190830;
Санкт-Петербург:	доцент Данилов А.П.	моб.: +7-911-963-13-91
Рязань:	проф. Зарипов З.С.	моб.: +7-960-5726474;
Краснодар:	проф. Коняхин В.П.	моб.: +7-918-443 56 21
Краснодар:	доцент Куфлева В.Н.	моб.: +79184333395
Киев:	проф. Лиховая С.Я.	моб.: +7 380674469485
Харьков:	проф. Харченко В.Б.	моб.: +7 380932339968
Ташкент:	Абдурасулова К.Р.	моб.: +7 998 909 63 92 51
Баку:		(99412) 5962144; (99455) 715 63 99;
Душанбе:	проф. Бахриддинов С.Э.	моб.: + 992907702120
Бишкек:	проф. Сыдыкова Л.Ч.	моб.: + 996555753058
Ярославль:	проф. Иванчин А.В.	моб.: + 89109641313
Ставрополь:	проф. Кибальник А.Г.	моб.: +79624038213
Екатеринбург:	к.ю.н. Сергеев Д.	моб.: +7 (902) 260-15-54

Веб-сайт: www.nauka-zan.kz

e-mail: nauka-zan@mail.ru;

Журнал редакциясының мекен жайы:

Астана қ., Алматы ауданы, Оңтүстік-Шығыс, оң жағалау, Түлкібас көш., 49 үй

Адрес редакции журнала:

г. Астана, Алматинский район, Юго-Восток, правая сторона, ул. Тулкибас, д.49.

Главный редактор: д.ю.н., профессор Алауханов Есберген Оразович +7 701 111 8828;

Научный редактор: к.ф.н., доцент Абдиева Роза Серикбаевна +7 701 33 234 07.

**«ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ»
«НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА»
«SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN»**

Халықаралық ғылыми журналы (Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж.
Халықаралық тіркеу: ISSN 2073 — 333X, Париж, наурыз)
2009 жылдан бастап жылына 6 рет шығады.

Международный научно-популярный журнал
(Гос. регистрация: №9875-Ж 09.02.2009,
Международная регистрация: ISSN 2073 — 333X, Париж, март 2009 г.)
Периодичность издания журнала выходит 6 раз в год.

Ғылыми еңбектің негізгі нәтижелерін жариялау үшін Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің 2012 жылғы 10 шілдедегі №1082 бұйрығымен ғылыми баспалар тізіміне енгізілген.

Журнал индексті ғылыми дәйексөздер қатарына қосылады және ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау жөніндегі комитет ұсынған заңтану, филология, педагогика, өнертану ғылымдары бойынша басылымдар тізіміне кіреді.

Автор мәліметтің нақтылығына, ресми құжаттардың сілтемелері мен басқа да деректердің дұрыстығына жауапты. Редакцияға келген материалдар кері қайтарылмайды.

Мақалада отандық авторлардың еңбектеріне міндетті түрде сілтеме берілу керек.

Журналға мақаланы қазақ, орыс, ағылшын, неміс, француз, қытай, түрік, араб және ТМД халықтары тілдерінде жазуға болады.

Приказом Комитета по контролю в сфере образования и науки МОН РК от «10» июля 2012 года № 1082 рекомендован для научных публикаций.

Журнал включен в индекс научного цитирования (ИНЦ) и в список изданий, рекомендованных Комитетом по контролю в сфере образования и науки МОН РК по специальностям: юриспруденция, филология, педагогика, искусствоведение.

Ответственность за достоверность фактов и сведений, содержащихся в публикациях, несут авторы. Материалы редакцией не возвращаются.

В статье обязательно сопровождение ссылок на работы отечественных авторов.

Статьи журнала принимаются на казахском, русском, английском, немецком, французском, китайском, турецком, арабском языках и могут быть написаны на языках народов СНГ.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
Халықаралық ғылыми-көпшілік журнал
№ 2/2 (45) 2017 жыл

Бас редактор: «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», з.ғ.д., профессор Е.О. Алауханов

Басуға 04.04. 2017 ж. қол қойылды. Пішімі 84x108 1/8. Офсетті қағаз.
Сандық басылыс. Көлемі 25 б.т. Таралымы 1000 дана. Тапсырыс №40.

Редакция мекенжайы: Астана қ., Алматы ауданы, Оңтүстік-Шығыс, оң жағалау,
Түлкібас көш., 49 үй, web-site: www.nauka-zan.kz, e-mail: nauka-zan@mail.ru

ЖУРНАЛ РАСПРОСТРАНЯЕТСЯ:

1. Франция. Библиотека университетского комплекса Сорбонны
2. Польша. Польский университет имени Николая Коперника
3. Библиотека Стамбульского университета
4. Библиотека Венгерского государственного университета
5. Библиотека филиала Нью-Йоркского университета в Праге
6. Библиотека университета Карлова в Чехии
7. Библиотека Московского университета им. М.В. Ломоносова
8. Читальный зал юридического факультета МГУ им. М.В. Ломоносова
9. Библиотека Московской государственной юридической академии
10. Библиотека Московского университета МВД России
11. Библиотека Российской правовой академии МЮ РФ
12. Библиотека института государства и права России
13. Библиотека ВНИИ МВД России
14. Библиотека Московского университета МВД России
15. Библиотека Российской академии правосудия
16. Московский библиотечно-информационный комплекс Финансовой академии при Правительстве РФ
17. Научная библиотека Новосибирского государственного университета
18. Библиотека Рязанской академии права и управления
19. Библиотека юридического факультета Санкт-Петербургского университета
20. Библиотека Санкт-Петербургского юридического института Генеральной прокуратуры РФ
21. Библиотека Санкт-Петербургского Международного Криминологического Клуба
22. Библиотека Омской академии МВД РФ
23. Библиотека Томского государственного университета
24. Библиотека Академии Полиции Министерства Внутренних Дел Азербайджанской Республики
25. Библиотека Саратовской государственной академии права
26. Библиотека Саратовского центра по исследованию проблем организованной преступности и коррупции
27. Библиотека Самарского государственного университета
28. Библиотека Дальневосточного государственного университета
29. Библиотека Киевского государственного университета
30. Библиотека Уральская государственная юридическая академия
31. Библиотека Северо-Кавказская академия государственной службы
32. Библиотека Национальной академии наук Кыргызской Республики
33. Библиотека Университета Кыргызско-Российский славянский университет имени Б.Н. Ельцина
34. Академия МВД Кыргызской Республики имени генерал-майора милиции Э.А. Алиева
35. Библиотека Белорусского государственного университета
36. Библиотека Ташкентского государственного юридического института
37. Библиотека Таджикского государственного университета
38. Национальная библиотека Азербайджана
39. Библиотека Ереванского государственного университета
40. Библиотека Администрации Президента Республики Казахстан
41. Библиотека культурного центра Президента Республики Казахстан
42. Национальная академическая библиотека Республики Казахстан (г. Астана)
43. Национальная библиотека Республики Казахстан (г. Алматы)
44. Библиотека Евразийского Национального Университета им. Л.Н.Гумилева
45. Библиотека Казахского гуманитарно-юридического института
46. Библиотека Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова
47. Библиотека Алматинской академии МВД РК
48. Библиотека Казахского Национального Университета имени аль-Фараби
49. Библиотека Казахского Национального Педагогического Университета имени Абая
50. Библиотека Международного Казахско-Турецкого Университета имени Х.А.Ясави

МАЗМУНЫ - СОДЕРЖАНИЕ - CONTENT

Chiladze George Bidzinovich	13
Четвертая международная конференция «МЕЖКУЛЬТУРНЫЕ ДИАЛОГИ».....	14
INTERNATIONAL SCIENTIFIC-PRACTICAL CONFERENCE “TOURISM: ECONOMICS AND BUSINESS”	14

ЗАҢ ҒЫЛЫМЫ - ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА - LAW

Бишманов Букенбай Муратжанович ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ И ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ИНСТИТУТА СПЕЦИАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ	16
Пузиков Руслан Владимирович, Толмачева Елена Сергеевна ПАТРИОТИЗМ КАК ОДИН ИЗ ЭЛЕМЕНТОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕИ РОССИИ: ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ	19
Пузырёв Михаил Сергеевич СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ РЕАЛИЗАЦИИ ПРИНЦИПА ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ И ИНДИВИДУАЛИЗАЦИИ ИСПОЛНЕНИЯ НАКАЗАНИЯ В ВИДЕ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ НА ОПРЕДЕЛЕННЫЙ СРОК В УКРАИНЕ И ШВЕЦИИ	24
Пузиков Руслан Владимирович, Жидкова Елена Николаевна НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ МИГРАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ В ТРУДАХ А.Д. ГРАДОВСКОГО	29
Бекмагамбетов Алимжан Бауржанович О НЕКОТОРЫХ ВИКТИМОЛОГИЧЕСКИХ АСПЕКТАХ ПРЕСТУПНОСТИ, СВЯЗАННОЙ С ТОРГОВЛЕЙ ЛЮДЬМИ В СВЕТЕ МОДЕРНИЗАЦИИ АНТИКРИМИНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ	34
Бисенғали Лилия, Джансараева Рима Еренатовна ОСНОВНЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПРЕСТУПНОСТИ	40
Мухамадиева Гульнар Жаксыбаевна ПРИЧИНЫ И УСЛОВИЯ КОРРУПЦИОННЫХ ПРОЯВЛЕНИЙ	45
Адилгазы Серикхан, Таубаев Бауржан Рыспекович ПРАВОВОЙ СТАТУС ПОЖИЛЫХ ЛЮДЕЙ В КАЗАХСТАНЕ.....	48
Зулеева Айнагүл Жәнілбекқызы КОММЕРЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӨЗГЕ ДЕ ҰЙЫМДАРДАҒЫ ҚЫЗМЕТ МҮДДЕЛЕРІНЕ ҚАРСЫ ҚЫЛМЫСТАРЫ ТУРАЛЫ ШЕТЕЛДІК ЗАҢНАМАНЫҢ ДАМУ ТАРИХЫ	51
Арын Айжан Арыновна ПРЕЗУМПЦИЯ НЕВИНОВНОСТИ - КАК ОДИН ИЗ ПРИНЦИПОВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВ ПОДОЗРЕВАЕМЫХ И ОБВИНЯЕМЫХ	55

Базарлинова Ардак Уалихановна ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ПОНИМАНИЯ НАСИЛЬСТВЕННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В ОТНОШЕНИИ ПОЛОВОЙ НЕПРИКОСНОВЕННОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ	59
Таскын Ернар Таскынұлы ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АЗАМАТТАРЫНЫҢ ШЕТЕЛДІК ҚАРУЛЫ ҚАҚТЫҒЫСТАРҒА ҚАТЫСУЫ – ӨЗІНДІК ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУ ОБЪЕКТІСІ РЕТІНДЕ	64
Арын Айжан Арынқызы КӨМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАН КҮДІКТІДЕН ЖАУАП АЛУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	70
Султанбек Айнагуль Султанбековна НАСЛЕДСТВЕННОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	73

ТАРИХ ҒЫЛЫМЫ - ИСТОРИЧЕСКАЯ НАУКА - HISTORY

Kairzhanov Abai, Shaldarbekova Azhar SÜMER LOLOGRAMLARI VE FARKLI KÖKENLİ TÜRK İŞARETLERİ.....	79
Сәрсенбаева Таңшолпан Балтабайқызы ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ ЖОЙЫЛУ ҚАУПІ БАР ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫ	83

НАУКА ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ - ӨНЕРТАНУ ҒЫЛЫМЫ - ART

Бакеева Мадина Кайратжановна РОЛЬ АНОНСОВ В ПРОДВИЖЕНИИ РЕЙТИНГА КАЗАХСТАНСКИХ ТЕЛЕКАНАЛОВ.....	88
Абадиева Мария Михайловна ВИЗУАЛЬНАЯ АНТРОПОЛОГИЯ КАЗАХСТАНА.....	91

ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМЫ - ЭКОНОМИЧЕСКАЯ НАУКА - ECONOMICS

Ажибаева Асель Ауезовна, Житникова Ксения Сергеевна ЭКОНОМЕТРИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ВЛИЯНИЯ ФАКТОРОВ НА ПРИМЕРЕ ОТРАСЛИ ПРОИЗВОДСТВА ГОТОВЫХ МЕТАЛЛИЧЕСКИХ ИЗДЕЛИЙ.....	95
Гаврилов Никита Андреевич, Лохман Бодо СИСТЕМА МЕНЕДЖМЕНТА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ КАК ВАЖНЕЙШИЙ ЭЛЕМЕНТ КОНКУРЕНТНОСПОСОБНОСТИ КОМПАНИИ	99

ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫ - ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ - PHILOLOGY

Утебалиева Гульнара Ергазиевна, Каскабасова Хорлан Сеитовна КОМПЛЕКСНАЯ ТРАКТОВКА ПОНЯТИЯ «КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ» В СТРУКТУРЕ ЗНАНИЙ О ЯЗЫКЕ	103
Утебалиева Гульнара Ергазиевна, Каскабасова Хорлан Сеитовна О ВНУТРЕННЕМ СОДЕРЖАНИИ ПРОЦЕССА ФОРМИРОВАНИЯ ЯЗЫКОВЫХ ЗНАНИЙ	107

Сартбаева Дудариша Қарақанқызы, Мырзақұлова Жадыра САҒАТ ӘШІМБАЕВТЫҢ СЫНШЫЛЫҚ ҚЫРЛАРЫ	111
Seitova Fatima Zakirovna, Seitova Aisham Zakirovna TEACHING TENSES: PROFESSIONAL APPROACH	114
Қажатұлы Қайроллақазы САНВЫН ЖАНРЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ	118
Татгимбетова Қуралай Омирлановна ТРАДИЦИИ АВТОБИОГРАФИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ ГОРЬКОГО В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ И.П. ЩЕГОЛИХИНА	121
Urazbayev Kuanishbek Baiymbetovich, Abubakirova Kunduz Sabitovna VIEWPOINTS ABOUT SEMANTIC FIELD NOTION IN LINGUISTICS	125
Ешимов Мухтар Парахатович, Дүйсенбаева Райхан Исатаевна, Джамалдинова Манат Тургантаевна ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАҒЫ БЕЙВЕРБАЛДЫ АМАЛДАР: КӨЗ КИНЕМАСЫ	128
Саденова Айгүл Ескермесқызы, Курманова Таисия Витальевна Азнабакиева Мария Әділбекқызы ТІЛ МЕҢГЕРУДЕГІ ПРАГМАТИКАЛЫҚ УӘЖДЕМЕЛІК	132
Utebaliyeva Gulnara, Yesbulatova Raushan CONCEPTUAL STRUCTURES AS REPRESENTATIVES OF LANGUAGE KNOWLEDGE FOR DIFFERENT CULTURES BEARERS WHEN LEARNING THE FOREIGN LANGUAGE	135
ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМЫ - ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НАУКА - PEDAGOGY	
Чакликова Асель Тураровна ОБ ОПЫТЕ РАЗРАБОТКИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММ НА ОСНОВЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ СТАНДАРТОВ В УНИВЕРСИТЕТЕ ГУМАНИТАРНОГО ПРОФИЛЯ	140
Асанов Наухан, Абдікаирова Ұлдана ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА МАМАНДАР (ӨЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТАР МЫСАЛЫНДА) ДАЙЫНДАУДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ҚҰЖАТТАРДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	143
Дүйсенова Жамила Қалымбетовна ОҚУ-ТӘРБИЕ ҮДЕРІСІНДЕ ТҮЛҒАЛЫҚ ІЗГІЛІК ПЕДАГОГИКАСЫНЫҢ БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІ ДАЯРЛАУДАҒЫ НЕГІЗГІ РОЛІ	146
Issayeva Ulzhalgas Kudaybergenkyzy, Nyshanova Saltanat Tynybekkyzy TEACHING ENGLISH BY MEANS OF AUTHENTIC MATERIALS	150
Макиленова Айдана Алеқызы ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДЕГІ АҚПАРАТТЫҚ ЖӘНЕ КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ РӨЛІ	153
Асанов Наухан, Амангелдиев Сүндет МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ІС-ӘРЕКЕТ БЕЛСЕНДІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	156

Шукетаева Камиля Кдырбаевна, Масимгазиева Алуа Акановна Базаева Жұлдыз Болатхановна, Маханова Айгуль Сейсенбаевна БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ЖОБАЛАУ ІС-ӘРЕКЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЖҮЙЕЛЕРІ	160
Сұлтанбек Малик Жұпанбекұлы, Алимбекова Лаззат Тасовна ҚАЗАҚСТАНДЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІН ЖАҒАРТУ ЖАҒДАЙЫНДА БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМДЕРІН КӘСІБИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ДАЯРЛАУДЫҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУДЫҢ ЖОЛДАРЫ	163
Saitova Arzigul Usenzhanovna THE MAIN DIFFERENCES BETWEEN DISCOURSE AND TEXT	167
Шукетаева Камиля Кдырбаевна, Базаева Жұлдыз Болатхановна Маханова Айгуль Сейсенбаевна, Масимгазиева Алуа Акановна ҚАЗАҚСТАНДА ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ МӘСЕЛЕСІ	171
Макиленова Айдана Алеқызы ИНКЛЮЗИВТІ ОҚЫТУ ЖАҒДАЙЫНДА АКТ-НЫ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ДИДАКТИКАЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІ	175
Джалилова Гузеля Авутжановна ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ В УСЛОВИЯХ ВОЕННОГО ВУЗА	178
Шукетаева Камиля Кдырбаевна, Маханова Айгуль Сейсенбаевна Базаева Жұлдыз Болатхановна, Масимгазиева Алуа Акановна ДАМУЫШЫ КОМПЬЮТЕРЛІК ОЙЫНДАР ЖҮЙЕСІ.....	182

ТЕХНИКА ҒЫЛЫМЫ - ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ - TECHNICS

Сулейменов Уланбатор Сейтказиевич, Марасулов Абдурахим Мустафаевич Темірбеков Алишер Низаметдинович, Қамбаров Медетбек Абилдаевич СҮЙІК ПАРАФИНДЕР МЕН Н АЛКАНДАР НЕГІЗІНДЕ ЖЫЛУДЫ АККУМУЛЯЦИЯЛАЙТЫН МАТЕРИАЛДАР АЛУ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ЖЫЛУ-ФИЗИКАЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІ	186
Сейтимова Айсана Кабылбекқызы, Койшиев Темирхан Косыбаевич ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫНЫҢ КҮН РЕСУРСЫНЫҢ ПОТЕНЦИАЛЫ КАРТАСЫН ЖАСАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ	190
Алиева Инара Бадалқызы, Темірбеков Алишер Низаметдинович ПРИМЕНЕНИЕ МАТЕМАТИЧЕСКОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ В АВТОМАТИЗИРОВАННОЙ ДИАГНОСТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ	193
Баймешова Айдана Нұрғалиқызы, Жұматаев Нұрлыбек Срайылұлы, Абдрахманов Рустам Бахтиёрұлы ТАБИҒИ БИОМЕТРИЯЛЫҚ БЕЙНЕ ҚОРЛАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ ТАЛАПТАРДЫ ӘЗІРЛЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	197
Исмаилов Дінмұхаммед Мұстафаұлы, Рустамов Насым Төлегенұлы ВОЗМОЖНОСТЬ ПОВЫШЕНИЯ ДОЛГОВЕЧНОСТИ ВЕТРОУСТАНОВОК	201

Chiladze George Bidzinovich
Чиладзе Георгий Бидзинович

Учёная степень: д.ю.н., д.э.н.

Ученое звание: профессор

Научные направления:

Юридические науки,

Экономические науки

Место работы:

Университет Грузии

Регион: Грузия

Заслуженный деятель науки и образования.

Организатор, член академических, научных комитетов международных научных конференций и симпозиумов.

Международный эксперт по вопросам права и экономики.

Член редакционной коллегии, редакционного совета, региональный редактор международных научных журналов (Грузия, Россия, Беларусь, США, Канада, Великобритания, Германия, Австрия, Португалия, Румыния, Индия, Малайзия, Словения, Казахстан, Македония и др.).

Член докторских диссертационных советов, международных и отраслевых академий наук.

Награжден: Дипломом I степени Совмина Республики; Орденом "Labore et Scientia"; Золотыми медалями: "European Quality", "Adam Smith".

Научные публикации:

Чиладзе Г.Б. является автором более 230 научных трудов.

ЮЛП(П) Телавский государственный университет имени Я.Гогешашвили
г. Телави, ул. Каргули Университети, N 1, тел : 0350272401 Эл.почта: info@tesau.edu.ge

Четвертая международная конференция
«МЕЖКУЛЬТУРНЫЕ ДИАЛОГИ» 27-28-29 ОКТЯБРЯ, 2017 ГОД

Уважаемые коллеги !

Имеем честь пригласить вас на четвертую международную конференцию «Межкультурные диалоги».

Доклады будут напечатаны полностью.

Конференция предусматривает пленарную и секционную работу.

Рабочие языки конференции :

грузинский, английский, русский.

Регламент конференции : доклад 10 -15 минут, дискуссия 3 -5 минут

Возможно заочное участие в конференции.

Заявку (форма прилагается) для участия в конференции просим прислать по электронной почте до 1 мая по следующему адресу :

nunukageldiashvili@gmail.com manana_garibashvili@yahoo.com

- Организационный комитет отберёт доклады для конференции.
- До 10 мая Вы получите извещения об участии в конференции.
- До 1 июня должны быть присланы тексты докладов и произведена оплата (Банковские реквизиты сообщим дополнительно).

Участник конференции , после извещения организационного комитета, должен заплатить организационную сумму 110 лари (местный участник), участники из-за рубежа - 60 \$. В случае совместной статьи участники должны заплатить индивидуально. Оплата осуществляется по банковскому счету.

- Проезд и гостиничные расходы – за счёт участников конференции.
- Культурная программа и экскурсии - за счёт оргкомитета конференции.
- Место проведения конференции – Телавский государственный университет , конференционный зал, ул. Университета , N1.

Сборники докладов конференции будут розданы во время работы конференции.

VI International Scientific-Practical Conference
"TOURISM: ECONOMICS AND BUSINESS" JUNE 10-11, 2017
<http://www.bsu.edu.ge/sub-32/page/2-178/index.html>

The following sections are represented in the conference programme:

1. Tourism Development Problems and Perspectives
2. Tourism Industry and Business Environment
3. Types of Tourism and Tourist products
4. Rural Tourism and Sustainable Business
5. Tourism Management and Marketing
6. Environment Protection and Ecotourism
7. Tourism: Finance, Accounting, Forecasting and Insurance
8. Tourism: Education, Innovation and Technologies

Important Dates

April 25 - Deadline for application and submission of electronic versions of papers;

May 5 – Deadline for payment of conference registration and participation fee;

June 10 - The Conference Day – Batumi Shota Rustaveli State University;

June 11- Final meeting, discussion – Machakhela Valley.

Contact

Batumi Shota Rustaveli State University

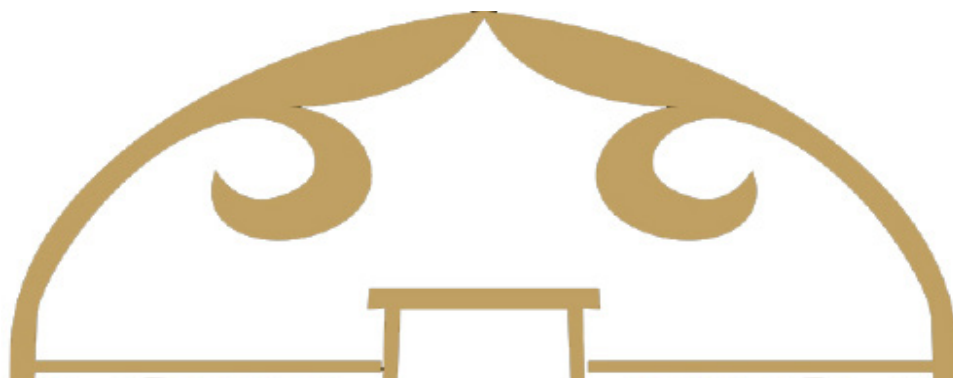
6010, 35, Ninoshvili str., Batumi, Georgia.

Merab Diasamidze - the conference responsible secretary

Tel.: +995 77 14-54-45

+995 (422) 29-21-74

E-Mail: m.diasamidze@gmail.com

ЗАЃ ЃЫЛЫМЫ
ЮРИДИЧЕСКАЯ НАУКА
LAW

Бишманов Букенбай Муратжанович

д.ю.н., профессор,
зам директора НИИ ЦСЭ МЮ РК,
bishman@mail.ru

**ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ И ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ
АСПЕКТЫ ИНСТИТУТА
СПЕЦИАЛЬНЫХ ЗНАНИЙ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ**

За последние двадцать лет назад произведена реформирования судебно-экспертной системы в Республике Казахстан. В соответствии с пунктом 2.3 Указа Президента Республики Казахстан «О мерах по дальнейшему реформированию системы правоохранительных органов Республики Казахстан» от 22 апреля 1997 г. принято решение образовать при Министерстве юстиции (далее – МЮ РК) единую экспертную службу с передачей ей экспертно-криминалистических подразделений Государственного следственного комитета, Комитета национальной безопасности, Министерства обороны, Государственного таможенного комитета.

При этом, сохранился необходимый штат специалистов-криминалистов в органах, осуществляющих дознание, предварительное следствие и оперативно-розыскную деятельность.

В соответствии с произведенными изменениями и согласно ст. 4 Закона Республики Казахстан «О судебно-экспертизе» (1997) судебно-экспертная деятельность в Республике Казахстан осуществлялась системой государственных органов судебно-экспертизы, включающей:

- 1) Центр судебно-экспертизы Министерства юстиции Республики Казахстан и его территориальные подразделения;
- 2) Центр судебно-медицины уполномоченного органа в области здравоохранения Республики Казахстан и его территориальные подразделения;
- 3) специализированные подразделения государственных органов и организаций, к функциям которых отнесено производство судебно-экспертизы в соответствии с законодательством Республики Казахстан, за исключением подразделений государственных органов, на которые законодательством Республики Казахстан возложены функции уголовного преследования.

В настоящее время, принят новый закон Республики Казахстан «О судебно-экспертной деятельности» (от 10 февраля 2017 года № 44-VI ЗРК). Также, согласно Постановлению Правительства Республики Казахстан от 3 февраля 2017 года № 34 «О некоторых вопросах судебно-экспертизы» произведена реорганизация судебно-экспертных органов: путем слияния центра судебно-эксперти-

зы Министерства юстиции Республики Казахстан и его территориальных подразделений, центра судебно-медицины уполномоченного органа в области здравоохранения Республики Казахстан и его территориальных подразделений а также специализированных подразделений государственных органов и организаций, к функциям которых отнесено производство судебно-экспертизы образован единый орган - центр судебно-экспертизы при МЮ РК.

Несомненно, произошедшие глобальные изменения в организационном аспекте вызывает большой интерес к рассмотрению процессуальных фигур эксперта и специалиста.

В уголовно-процессуальном законодательстве дано определение пределов процессуальной компетенции специалиста и эксперта. Однако, в юридической литературе дискуссии о дифференциации деятельности эксперта и специалиста, о расширении функций специалиста, об изменении правовых форм их реализации остаются наиболее распространенными. Одной из причин, на наш взгляд, является недостаточно ясная формулировка самих понятий “специалиста” и “эксперта”. Если юридические понятия определены недостаточно ясно, о точной и совершенной терминологии не может быть и речи.

Так термин “специалист” в УПК РК используется в двух значениях. Первое значение в соответствии со ст. 80 УПК РК – “лицо, обладающее специальными знаниями, необходимыми для оказания содействия в собирании, исследовании и оценке доказательств путем разъяснения участникам уголовного процесса вопросов, входящих в его специальную компетенцию, а также применения научно-технических средств”, второе значение – это специалист, который должен “подготовить научное заключение в отношении норм законов, примененных по рассматриваемому уголовному делу” (ст.ст. 490, 492 УПК РК).

Также в УПК РК законодатель повсеместно использует термин “эксперт”, хотя в ст.ст. 276, 278, 280, 283 присутствует термин “судебный эксперт”. В тоже время, закон “О судебно-экспертной деятельности в Республике Казахстан” не только

использует термин “судебный эксперт”, но определяет только его как “лицо, соответствующее требованиям настоящего Закона, которому органом (лицом), ведущим уголовный процесс, судом либо органом (должностным лицом), уполномоченным рассматривать дела об административных правонарушениях, прокурором, нотариусом в порядке, установленном законами Республики Казахстан, поручено производство судебной экспертизы”.

Разумеется, полисемичный и не точный характер указанных терминов не обеспечивает информативную качественность для максимальной точности представления положений закона.

С целью унификации дефиниций указанных терминов для обеспечения единства правового регулирования в области использования специальных знаний подробно рассмотрим их происхождение и формирование.

Специалист в общем понимании этого слова (от латинского *specialis* - особый) - это работник в области какой-нибудь определенной специальности/1/. Такое содержание данного понятия применимо во всех областях человеческой деятельности.

В правоприменительной практике в качестве специалиста выступают любые лица, чьи специальные знания необходимы для определения природы, сущности, свойств объектов, явлений, познание которых требуется для установления истины.

Существует понятие «специалист» в ведомственном понимании. Это сотрудник определенного ведомства, обязанный иметь специальные знания, чтобы соответствовать определенной должности.

К примеру, каждый сотрудник органов внутренних дел, занимающий определенную должность в своей службе и обладающий необходимой профессиональной подготовкой для выполнения своих функциональных обязанностей, является специалистом в ведомственном понимании.

Если рассматривать советский период развития государства, то единственной формой использования специальных знаний на предварительном следствии до 1958 года была экспертиза/2/. По истечении четырех последующих лет наряду с экспертом признан новый участник уголовно-процессуальной деятельности (после законодательного закрепления его процессуальной фигуры) - специалист/3/. Однако не были определены содержание понятия «специалист», его права и обязанности. Анализ теории и практики использования специальных знаний в уголовном судопроизводстве показывает, что до последнего времени сложилось восприятие специалиста как лица, привлекаемого к участию только в отдельных, предусмотренных законом, процессуальных действиях.

Глобальное изменение процессуальной фигуры специалиста перетерпело в последнее время. Так в соответствии со ст.80 УПК РК специалист имеет

право проводить не приводящее к полному или частичному уничтожению объектов либо изменению их внешнего вида или основных свойств исследование, за исключением сравнительного. При этом, специалист уполномоченного подразделения правоохранительного или специального государственного органа Республики Казахстан с разрешения органа, ведущего уголовный процесс, вправе проводить сравнительные исследования, приводящие к частичному уничтожению объектов в объеме, не исключающем проведение по этим объектам судебно-экспертного исследования. Заметим, что в первом случае, специалист отражает ход исследования и результаты в протоколе либо официальном документе, приобщаемом к уголовному делу, во втором случае – ход исследования и результаты отражается в заключении специалиста.

Таким образом, изложенное позволяет говорить о более объемном паровом статусе специалиста и о специфической форме содержания не соответствующей термину “специалист”.

Также не приемлемым в уголовном процессе, считаем, использование термина “эксперт”. Действительно, эксперт проводит исследование на основе использования знаний в какой-либо области. Слово «экспертиза» в переводе с латинского (*expertus*) означает «опытный, сведущий». Экспертиза связана с широким спектром различных сфер деятельности человека и понимается как исследование, проводимое на основе профессиональных знаний. Такие экспертизы могут быть назначены в различных государственных органах и общественных организациях, решаемые при этом вопросы весьма разнообразны.

В данное время создано достаточное количество специально уполномоченных государственных экспертных органов, обеспечивающих проведение комплексной государственной экспертизы, специализированной государственной экспертизы (экологической, геологической, технико-экономической, в интересах градостроительства и организации производительных сил, защиты населения и территорий от чрезвычайных ситуаций, охраны труда), отраслевой государственной экспертизы, государственной экспертизы.

В то же время судебно-экспертная деятельность, в отличие от экспертной деятельности, осуществляется в сфере судопроизводства. В качестве объектов исследований выступают вещественные доказательства (по возбужденному уголовному или гражданскому делу, по административным правонарушениям), что обуславливает именование их судебными экспертизами. Отличительными признаками судебной экспертизы от других видов экспертиз Е. Р. Российская называет следующие: «Подготовка материалов на экспертизу, назначение и проведение ее с соблюдением специального правового регламента, определяющего... права и обязанности экспер-

та, субъекта, назначившего экспертизу, участников уголовного, гражданского, арбитражного процесса, производства по делу об административном правонарушении; проведение исследования, основанного на использовании специальных знаний в различных областях науки, техники, искусства или ремесла; дача заключения, имеющего статус источника доказательств»/4/.

Возможно, изложенное в обеих случаях является еще одной причиной, побуждающей сторонников внедрения термина «сведущие лица», чтобы как-то именовать и других лиц, обладающих специальными знаниями и оказывающих содействие следователю и суду. Под сведущим имеют в виду человека, знающего дело, науку; ученого, искусного, со сведениями/5/ или имеющего сведения в чем-нибудь, хорошо осведомленным в чем-либо/6/. Возможно, поэтому в юридической и специальной литературе нередко лиц, обладающих специальными знаниями, именуют сведущими. К тому же, ранее использовалось именно такое понятие/7/. Если говорить об истории использования специальных знаний сведущих лиц, то первые обращения относятся к судебным разбирательствам в начале XVI в. при которых устанавливались подлинность документов сделки купли-продажи, долговых займов и т.д./8/

И в самых известных ранних работах в области уголовного процесса приводилось понятие сведущих лиц. Я.И. Баршев в своей работе пишет, когда и в каких случаях необходима помощь сведущего лица. «Предметы судебного исследования, обременяемые чувствами, часто для исследования их требуют особенных, недостающих в следователе и судье познаний и искусства; поэтому теория и законы признают источником убеждения в подобных предметах, осмотр их посредством сведущих людей. Русские законы предписывают в случае, ежели точное узнание случающегося в деле обстоятельства предполагает особенные сведения или опытность в какой-либо науке или ремесле, необходимо истребовать о том их показание и мнение»/9/.

В.Д. Спасович также раскрывает понятие «суждения экспертов» через упоминание о сведущих лицах: «Когда при исследовании факта преступления возникнут такие вопросы, которых решение требует особых технических познаний и опытности в науке, искусстве, ремесле, то суд уголовный по своей некомпетентности к решению этих вопросов прибегает к техникам, людям сведущим, требует от них мнения, заставляет учителей чистописания или секретарей решить, рукою ли подсыдимого писан подложный акт, заставляет медиков решить, живым ли родился ребенок, которого труп отыскан, произошла ли смерть от раны и т.п.»/10/.

Из современных авторов следует выделить точку зрения В.Н. Махова, который отмечает, что употребление термина «сведущие лица» предлага-

ется для всех тех лиц, обладающих специальными знаниями, которые в случае порядке, установленными законом, оказывают содействие следователю и суду в установлении истины по уголовному делу. И из этого тезиса формулирует свое определение: «Сведущие лица в уголовном процессе – лица, обладающие специальными знаниями и навыками их применения, не заинтересованные в исходе дела, призванные следователем, судом для оказания содействия в установлении истины по делу в случаях, формах, определенных законом»/11/.

Однако, в настоящее время термин «сведущее лицо» в законодательстве, тем более сам институт, отсутствует.

Таким образом, для точного применения терминов в отношении двух процессуальных фигур, использующих специальные знания в уголовном процессе, необходимо исходить из области их применения, предмета, объекта, субъекта и цели. Исходя из этого, полагаем, целесообразным в уголовном процессе применять термины «судебный специалист» и «судебный эксперт». Использование терминов «судебный специалист» и «судебный эксперт» подчеркивает процессуальный характер указанных фигур в сфере, основанной на использовании специальных знаний и навыков, в то время как термины «специалист» и «эксперт» являются более широкими и общими понятиями.

Литература:

1. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. М., 1993.
К примеру, ст. 67 УПК РСФСР 1922 года, ст. 63 УПК РСФСР 1923 года, ст. 63 УПК РСФСР 1926 года
2. ст. 133.1 УПК РСФСР 1960 года Ныне существующий институт участия специалиста установлен в УПК стран СНГ в 1966-1968 гг.
3. Российская Е. Р. Комментарий к Федеральному закону «О государственной судебно-экспертной деятельности в Российской Федерации». М.: Право и закон; Юрайт-Издат, 2002. С. 13.
4. Даль В.И. Токмовый словарь. М., 1991, т. 4, с. 155.
5. Ожегов С.И. Словарь русского языка. М., 1978, с. 444.
6. Устав уголовного судопроизводства 1864 г.
7. Одна из таких историй приведена И. Ф. Крыловым, когда проводилось судебное разбирательство по установлению подлинности покупки Данилой и Давыдом Кемскими вотчины Кадобое у Федора Кемского. По ходу судебного разбирательства был исследован почерк. (См. Крылов И. Ф. Судебная экспертиза в уголовном процессе. Л. 1963.)
8. Баршев Я.И. Основание уголовного судопроизводства с применением к российскому уголовному судопроизводству. М.: «ЛексЭст », 2001. С. 53.
9. Спасович В.Д. О теории судебно-уголовных доказательств в связи с судостроительством и судопроизводством. М.: «ЛексЭст », 2001. С. 29.
10. Махов В.Н.. использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений. М., 2000. С. 54.

Пузиков Руслан Владимирович

доцент кафедры гражданского права Института права и национальной безопасности
ФГБОУ ВО «Тамбовский государственный университет имени Г.Р. Державина»,
e-mail: ruslanlaw@mail.ru

Толмачева Елена Сергеевна

ФГБОУ ВПО «Тамбовский государственный университет им. Г.Р. Державина»,
помощник Тамбовского районного суда Тамбовской области, Российская Федерация,
e-mail: nevalaishka-lena@mail.ru

ПАТРИОТИЗМ КАК ОДИН ИЗ ЭЛЕМЕНТОВ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕИ РОССИИ: ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Резюме. Статья посвящена анализу ключевого элемента национальной идеи – патриотизма. Автор отмечает огромную роль патриотизма в формировании правового государства и гражданского общества при недостаточном внимании законодателей правовому регулированию данного вопроса. Указывается на необходимость появления четко оформленного, законодательно закрепленного и обеспечиваемого государством правового регулирования указанной сферы общественных отношений. Анализируются мнения различных ученых относительно понятия патриотизма, содержательного смысла патриотизма, его исторической составляющей. Высказывается точка зрения, касающаяся системы патриотического воспитания, роли правового регулирования в указанной сфере.

Ключевые слова: национальная идея, патриотизм, правовое регулирование, законотворчество, патриотическое воспитание.

Түйін. Мақала ұлттық идеяның маңызды элементі - патриотизмді зерттеуге арналған. Автор заң шығарушының осы мәселені құқықтық реттеуде жеткіліксіз назарында болған жағдайда құқықтық мемлекет пен азаматтық қоғамды қалыптастыруда патриотизмнің ауқымды ролі айқындалған. Аталған қоғамдық қатынастар саласын нақты ресімделген, заң жүзінде бекітілген және мемлекетпен қамтамасыз етілген құқықтық реттеудің пайда болу қажеттілігі көрсетіледі. Патриотизм ұғымына, патриотизмнің мазмұнды мағынасына, оның тарихи құрамдас бөлігіне қатысты түрлі ғалымдардың пікірлеріне талдау жүргізіледі. Патриоттық тәрбие беру жүйесіне, сонымен қатар аталған салада құқықтық реттеудің ролі жайында туындаған көзқарасы айтылады.

Түйін сөздер: ұлттық идея, патриотизм, құқықтық реттеу, заң шығару, патриоттық тәрбие.

В условиях резко меняющейся политической картины мира, постоянно возникающей дестабилизации отношений между странами, на первый план выходят вопросы, связанные с возможностью нахождения путей решения указанных проблем. Развитие внешней политики, решение международных задач невозможно, по нашему мнению, без нахождения неизменных отправных точек развития каждого государства и народов, проживающих в нем. Одной из указанных отправных точек развития государства является национальная идея.

Вопросы становления национальной идеи волновали и волнуют ученых разных стран, в том числе Республики Казахстан. Так, например, Ж.Х. Ергалиев, А.Г. Рахым указывают для того, чтобы государство успешно развивалось, воплощая в жизнь планы и мечты, обществу нужна национальная идея [11, с. 66]. Данный вывод сделан ими на основании высказывания президента Республики Казахстан Назабраева Н.А. [14]

Кадыржанов Р.К. отмечает, что национальная идея Республики Казахстан в концепции национального строительства направлена на формирование идентичности людей с единой нацией, которая должна превышать их этническую идентичность [12].

Президент Российской Федерации В.В. Путин также неоднократно обращал внимание в своих выступлениях на необходимость формирования национальной идеи. Например, в Посланиях Федеральному Собранию РФ в 2012 г. [5] и 2013 г. [4]. Президентом Российской Федерации В.В. Путиным сформулированы общие тенденции реформирования общественных отношений на ближайшую перспективу. Главными направлениями реформирования названы жилищная сфера (обеспечение жильем широких категорий граждан: молодых семей, специалистов социальной сферы, врачей, учителей, ученых, инженеров), социальная сфера (прогрессивное развитие медицины и образования за счет притока квалифицированных молодых специалистов), улучшение демографической ситуации, приток капиталов в нашу страну. Безусловно, указанные направления реформирования чрезвычайно важны в современный период. Но нельзя забывать про формирование духовных скреп - милосердия, сочувствия, сострадания друг другу, поддержки и взаимопомощи, без которых невозможно существование мобилизованного, консолидированного, подлинно сильного и сплоченного государства. Данное направление также указано в числе приоритетных в рамках Послания Президента РФ В.В. Путина Федеральному Собранию РФ, что фактически и есть посылка к формированию национальной идеи.

Конкретные вопросы правового регулирования национальной идеи ранее были рассмотрены в статье «Особенности правового регулирования национальной идеи в Российской Федерации» [19]. Патриотизму как неотъемлемому элементу национальной идеи, по нашему мнению, в настоящее время уделяется недостаточное внимание. Безусловно, большое количество нормативно-правовых актов в нашей стране упоминают о патриотизме, его роли, необходимости повышения уровня патриотизма (например, Федеральный закон от 29.12.2012 № 273-ФЗ «Об образовании в Российской Федерации» [1]; Указ Президента РФ от 31.12.2015 № 683 «О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации» [2]; Постановление Правительства РФ от 30.12.2015 № 1493 «О государственной программе «Патриотическое воспитание граждан Российской Федерации на 2016 - 2020 годы» [3]), но при этом, в действующем российском законодательстве нет конкретного нормативного акта, посвящённого именно патриотизму, раскрывающего его сущность, основополагающие моменты его правового регулирования, вопросы, касающиеся конкретных действий в сфере повышения уровня патриотизма в стране.

Безусловно, данная ситуация является существенной недоработкой как законотворческого процесса, так доктринальной науки ведь именно патриотизм призван дать новый импульс духовному оздоровлению народа, формированию в России единого гражданского общества, поэтому разработка научно обоснованных концептуальных подходов к организации патриотического воспитания граждан, его теоретических основ является актуальной задачей. Разберемся, что же такое патриотизм.

В настоящее время сложилось несколько основных подходов к его исследованию [15, с. 14].

На уровне общественного сознания под патриотизмом подразумевается национальная и государственная идея единства и неповторимости данного народа, которая формируется на основе традиций, нравов, истории и культуры каждой конкретной нации. На уровне индивидуального сознания патриотизм выражается в любви к своей Родине, гордости за свою страну, стремлении принести пользу своему народу. Таким образом, патриотизм представляет собой один из составных элементов структуры общественного сознания, в которой отражено отношение личности к своему Отечеству, к народу. Для государства патриотизм выступает частью идеологии, для общества – частью образа жизни, для личности – смыслом жизни [18, с. 18].

Патриотизм представляет собой своего рода фундамент общественного и государственного здания, опору его жизнеспособности, одно из первостепенных условий эффективности функционирования всей системы социальных и государ-

ственных институтов. Усвоение ценностей и норм жизни, утвердившихся в обществе, - объективный, но не стихийный процесс [13, с. 3].

Явление «патриотизм» включает в себя: почитания места своего рождения и места постоянного проживания как своей Родины, любовь и забота о данном территориальном формировании, уважение местных традиций; уважение к своим предкам; совершение конкретных действий для улучшения состояния своей Родины. Эта структура патриотизма повсеместна, что придает патриотизму характер универсального, всеобщего явления [9, с. 3].

Концепция патриотического воспитания граждан определяет смысл понятие «патриотизм» на личностном уровне как важнейшую устойчивую характеристику человека, выражающуюся в его мировоззрении, нравственных идеалах, нормах поведения. На макроуровне патриотизм представляет собой значимую часть общественного сознания, проявляющуюся в коллективных настроениях, чувствах, оценках, в отношении к своему народу, его образу жизни, истории, культуре, государству, системе основополагающих ценностей [7, с. 2].

По нашему мнению, «патриотизм» - это элемент национальной идеи России, заключающийся в сформированной у каждого конкретного человека системы ценностных ориентиров, выраженной в наличии устойчивых принципов поведения, мировоззренческой позиции относительно своего государства, истории и культуры.

Безусловно, для Российского государства идея патриотизма, а также правового регулирования повышения уровня патриотического воспитания является крайне важным аспектом правовой политики государства в целом. При этом, для России особенно важной является задача выработки целостного содержания патриотизма, которое будет отвечать интересам государства и при этом будет выражать мнение каждого жителя нашей страны о своем государстве, при чем данное мнение будет связывать страну, ее культуру, историю, вызывать положительные эмоции. Патриотизм должен быть общегосударственной идеей России, занимать преобладающее положение в ее правовой политике.

Важно отметить, что идеи патриотизма веками укоренились в российском менталитете. При этом, патриотизм в нашей стране во многом связан с переломными периодами государственности, наличием ярко выраженной внешней угрозы, когда интересы конкретных людей ставились на второй план, а на первый выходили интересы государства, подкреплённые безграничной поддержкой все жителей государства.

Сила патриотизма и величие духа была ярко продемонстрирована нашими соотечественниками в сражении с немецкими рыцарями на Чудском озере (Ледовое побоище, 1242 г.), в битве на Куликовом поле с монголо-татарами (1380 г.), в Пол-

тавском сражении со шведами (1709 г.), в борьбе с французским нашествием в 1812 г. Окончательно, по нашему мнению, сформировался патриотизм в период Великой отечественной войны 1941-1945 гг., в период, когда миллионы советских граждан ценой собственной жизни отстаивали свободу, честь и независимость нашего государства. Это был подлинный патриотизм, на основе которого совершались подвиги и решались судьбы людей. После войны углублению идеи патриотизма способствовала замкнутость СССР от остального мира, из-за чего единство народа и его любовь к своей Родине становились еще больше.

Патриотические чувства по-разному преломляются в различных группах населения. Молодежь гораздо легче поддается эмоциональному воздействию. При целостном подходе к образу родины с течением времени человек непрерывно меняет свои позиции. В результате в нем «высвечиваются» разнообразные аспекты, среди которых имеются и такие, которые могут приобрести негативный и тем самым деструктивный характер, если они в силу тех или иных причин занимают доминирующее положение (национализм, расизм). Если же в рамках целого они сочетаются с другими, позитивными фрагментами, то они уже не будут представлять опасности, ибо во времени быстро заменяются другими. Толерантность, нечувствительность к противоречиям можно рассматривать как важный показатель сформированное целостного представления об отечестве [8, с. 49].

В настоящее время патриотизм не так ярко выражен в нашей стране. Для его поддержания, недопущения искажения веками сложившихся ценностных ориентиров необходимо проведения последовательной правовой политики по патриотическому воспитанию.

В настоящее время возросло влияние правовой политики в области повышения патриотизма. К числу наиболее существенных черт (признаков) правовой политики следует отнести:

— правовая политика — это нормативно закреплённая и осуществляемая в рамках законодательства деятельность государственных органов, наделённых полномочиями по формированию и осуществлению права;

— правовая политика — это нацеленная на перспективу деятельность государственных органов в сфере правового регулирования;

— правовая политика — это научно обоснованная деятельность, вытекающая из объективных закономерностей общественного развития;

— правовая политика — это деятельность по реализации функций правового государства на основе его основополагающих принципов.

Таким образом, под правовой политикой следует понимать научно обоснованную, стратегически выверенную, нормативно закреплённую и

осуществляемую на основе принципов правового государства деятельность государственных органов в сфере правового регулирования по реализации функций государства [16, с. 91]. Всестороннее исследование правовой политики проведено А.В. Малько. Так им указано, что необходимость возникновения правовой политики, прежде всего, связана с необходимостью постоянного усовершенствования права, правового регулирования, с потребностью целенаправленно изменять правовую систему и определять вектор правового развития общества [10, с. 112]. Формы реализации правовой политики подробно рассмотрены в научных работах Р.В. Пузикова [17].

В целях реализации государственного регулирования в области повышения патриотизма как элемента национальной идеи России была принята «Концепция патриотического воспитания граждан Российской Федерации» [7, с. 2].

Одно необходимо отметить, что данный документ не является нормативным правовым актом, это все лишь документ, отражающий совокупность официально принятых взглядов на государственную политику в области патриотического воспитания, разработанный в рамках действия постановления Правительства Российской Федерации от 16 февраля 2002 г. № 122 «О Государственной программе «Патриотическое воспитание граждан Российской Федерации на 2001-2005 годы». При этом, несмотря на то, что Постановление Правительства РФ от 16 февраля 2002 года несколько утратило свою актуальность, вопросы патриотического воспитания, отраженные в Концепции чрезвычайно важны в настоящее время.

Основной целью Концепции является определение места и роли воспитания патриотизма у российских граждан как важнейшего направления деятельности общества и государства. Данная концепция определяет, что патриотизм - это сознательно и добровольно принимаемая позиция граждан, в которой приоритет общественного, государственного выступает не ограничением, а стимулом индивидуальной свободы и условием всестороннего развития гражданского общества. Такое понимание патриотизма является базовым, а Концепция выступает в этой связи как направление формирования и реализации данного типа социального поведения граждан. Недооценка патриотизма как важнейшей составляющей общественного сознания приводит к ослаблению социально-экономических, духовных и культурных основ развития общества и государства. Этим и определяется приоритетность патриотического воспитания в общей системе воспитания граждан России.

Патриотическое воспитание предполагает формирование у граждан общественно значимых ориентаций, гармоничного сочетания личных и общественных интересов, преодоление чуждых

обществу процессов и явлений, разрушающих его устои и потенциал созидания. Технология патриотического воспитания должна быть направлена на создание условий для национального возрождения России как «Великой Державы».

На современном этапе развития нашего общества достижение цели осуществляется через решение следующих задач:

- утверждение в обществе, в сознании и чувствах граждан социально значимых патриотических ценностей, взглядов и убеждений, уважения к культурному и историческому прошлому России, к традициям, повышение престижа государственной, особенно военной, службы;

- создание и обеспечение реализации возможностей для более активного вовлечения граждан в решение социально-экономических, культурных, правовых, экологических и других проблем;

- воспитание граждан в духе уважения к Конституции Российской Федерации, законности, нормам общественной и коллективной жизни, создание условий для обеспечения реализации конституционных прав человека и его обязанностей, гражданского, профессионального и воинского долга;

- привитие гражданам чувства гордости, глубокого уважения и почитания символов Российской Федерации - Герба, Флага, Гимна, другой российской символики и исторических святынь Отечества;

- привлечение традиционных для России религиозных конфессий для формирования у граждан потребности служения Родине, ее защиты как высшего духовного долга;

- создание условий для усиления патриотической направленности телевидения, радио и других средств массовой информации при освещении событий и явлений общественной жизни, активное противодействие антипатриотизму, манипулированию информацией, пропаганде образцов массовой культуры, основанных на культе насилия, искажению и фальсификации истории Отечества;

- формирование расовой, национальной, религиозной терпимости, развитие дружеских отношений между народами.

Реализация задач патриотического воспитания граждан Российской Федерации осуществляется через более частные задачи с учетом специфики субъектов и объектов воспитания, условий, в которых оно проводится, особенностей их решения в экономической, социальной, правовой, политической, духовной и других сферах.

Система патриотического воспитания охватывает все уровни воспитательной деятельности, начиная с семьи, учебных заведений, трудовых, воинских и иных коллективов и заканчивая высшими органами государства. Она предполагает организацию мероприятий патриотической направленности

как на федеральном и региональном уровнях, в отдельных коллективах, так и проведение индивидуально-воспитательной работы с отдельно взятой личностью. Ведущее место в системе патриотического воспитания занимает семья. В семье как первоначальной ячейке общества начинается процесс воспитания личности, формирования и развития патриотизма, который в дальнейшем продолжается в образовательно-воспитательных, трудовых, воинских коллективах, культурно-просветительских учреждениях, в общественных организациях.

В системе патриотического воспитания важнейшей составляющей является массовая патриотическая работа, организуемая и проводимая на постоянной основе государственными органами при активном участии средств массовой информации, представителей научных и творческих союзов, ветеранских, молодежных и других общественных организаций, основных религиозных конфессий страны [6].

Система патриотического воспитания призвана обеспечивать целенаправленное формирование у граждан активной позиции, способствовать всемерному включению их в решение общегосударственных задач, создавать условия для развития у них государственного мышления, привычки действовать в соответствии с национальными интересами России. Она должна подготовить молодежь и побудить представителей других поколений к такому характеру активной деятельности, в которой знания и жизненный опыт соединяются с позицией гражданского долга и сопричастностью с судьбой Родины, личные интересы - с общественными [13, с. 14].

Реализация положений законодательства Российской Федерации в области патриотического воспитания граждан позволит в дальнейшем говорить о новом типе личности в Российской Федерации, который будет характеризоваться следующими отличительными чертами:

- чувство Родины (ощущение связи с Родиной) и преданности ей, основанной на традиционных стародавних навыках общинности, соборности, артельности, инициативы, предприимчивости, ответственности;

- отношение к Родине (позиция в пространстве-времени актуального существования индивида в континууме малой и большой Родины);

- безграничная вера и деятельная, практическая любовь к Родине и народу как творческий акт духовного самоопределения;

- гордость за героическое прошлое Отечество, великодушие к судьбоносным периодам его истории, приверженность идеалам, ценностям и традициям своего народа, чувство долга перед Родиной, готовность защищать, сохранять и приумножать честь и славу своего Отечества;

- служение сокровенным интересам Отечества

(включающим защиту физической, территориальной, политической, культурной целостности государства, сбережение нации);

- ответственность за судьбу Родины и своего народа, за их будущее, стремление использовать свои собственные силы в сохранении и приумножении её славы;

- представление о своей стране как о субъекте мировой системы, целостном, фундаментально неизменном государственном образовании;

- преодоление личного, национального и религиозного эгоизма, высокий уровень личной духовности;

- неприятие антиподов патриотизма — измены, потребительского космополитизма, личного и группового эгоизма, ксенофобии, национальной ограниченности, замкнутости, шовинизма, самообольщения, самообожания;

- гуманизм, милосердие, общечеловеческие ценности, идущие во благо Отечества.

Таким образом, необходимо отметить, что правовое регулирование идей патриотизма способствует формированию личности патриота, она реализуется путем актуализацией содержания и совершенствованием методики законотворческого процесса, повышением уровня правового воспитания и правовой культуры граждан страны, реализацией принятых проектов в всех сферах жизни общества.

Список литературы

1. Федеральный закон от 29.12.2012 № 273-ФЗ «Об образовании в Российской Федерации» (ред. от 03.07.2016, с изм. от 19.12.2016) // *Собрание законодательства Российской Федерации*. – 2012. – № 53 (часть 1). – Ст. 7598.
2. Указ Президента РФ от 31.12.2015 № 683 «О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации» // *Собрание законодательства Российской Федерации*. – 2016. – № 1 (часть II). – Ст. 212.
3. Постановление Правительства РФ от 30.12.2015 № 1493 «О государственной программе «Патриотическое воспитание граждан Российской Федерации на 2016 - 2020 годы» // *Собрание законодательства Российской Федерации*. – 2016. – № 2 (часть I). – Ст. 368.
4. Послание Президента Российской Федерации Федеральному Собранию Российской Федерации от 12 декабря 2013 г. «Послание Президента Владимира Путина Федеральному Собранию Российской Федерации» // *Российская газета*. – 2013. – № 282.
5. Послание Президента Российской Федерации Федеральному Собранию Российской Федерации от 12 декабря 2012 г. «Послание Президента Владимира Путина Федеральному Собранию Российской Федерации» // *Российская газета*. – 2012. – № 287.
6. Государственная программа «Патриотическое воспитание граждан Российской Федерации на 2011-2015 годы» утверждена Постановлением Правительства РФ 5 октября 2010 г. № 795 // *Собрание законодательства Российской Федерации*. 2010. №41.
7. Концепция патриотического воспитания граждан Российской Федерации (одобрена на заседании Правительственной комиссии по социальным вопросам военнослужащих, граждан, уволенных с военной службы, и членов их семей (протокол № 2(12)-П4 от 21 мая 2003 г.) // *Российский государственный военный историко-культурный центр при Правительстве Российской Федерации*. – ООО «САШКО». – М., 2003. – 16 с.
8. Вырицков А.Н., Кусмарцев М.Б. *Патриотическое воспитание молодежи в современном российском обществе*. Монография. – Волгоград, 2006. – 172 с.
9. Дебердеева Т.Х. *Гражданственность и патриотизм как национальная идея современности* / Т.Х. Дебердеева // *ВИПКРО, Владимир*. – С. 1 - 5.
10. Доктрина права: понятие, сущность, национальные особенности: монография / под общ. ред. Р.В. Пузикова, Я. Зелинского ; М-во обр. и науки РФ, ФГБОУ ВО «Тамб. гос. ун-т им. Г.Р. Державина», Науч.-обр. центр правовой политики субъектов РФ. – Тамбов : Издательский дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2016. – 300 с.
11. Ергалиев Ж.Х., Рахым А.Г. *Исторические корни национальной идеи «МӘҢГІЛІК ЕЛ» РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН / Ж.Х. Ергалиев, А.Г. Рахым* // *Современные тенденции развития науки и технологии*, 2016. № 1-6. – С. 63-66.
12. Кадыржанов Р.К. *Национальная идея и национальная политика в современном Казахстане* // *Сборник материалов научно-практической конференции «Казахстанская модель межэтнического согласия: проблемы и перспективы»*. - Алматы: Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте РК, 2007. (Электронный ресурс: <http://www.kisi.kz/ru/categories/politicheskaya-modernizaciya/posts/nacional-naya-ideya-i-nacional-naya-politika-v-sovremen>)
13. Квятковский Ю.П. *Патриотическое воспитание граждан Российской Федерации и безопасность страны* / Ю.П. Квятковский // *Право и безопасность*, 2003. - №3,4. – С. 1-5.
14. Назарбаев Н.А. *Казахстанский путь -2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее*//*Казахстанская правда*. -2014. -18 января . URL: <http://www.kazpravda.kz/rubric/ekonomika/kazahstanskii-put-2050-edinaya-tsel-edinie-interesi-edinoe-budushchee/>(дата обращения: 14.03.2017 года, 20:56).
15. *О патриотизме и гражданственности / Учебное пособие для студентов, работников сферы молодежной политики и педагогов / Под ред. д.с.н., проф. А.А.Козлова*. – СПб. «Элексис Принт», 2005. – 228 с.
16. *Правовая политика России: теория и практика*. Монография / Под ред.: Малько А.В., Матузов Н.И. - М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. - 752 с.
17. Пузиков Р.В. *Формы реализации правовой политики / Р.В. Пузиков* // *Вестник Тамбовского университета*. Серия: Гуманитарные науки. – 2014. - № 1 (129). – С. 163-171.
18. Рязанцев В.Д. *Гражданский патриотизм – духовно-нравственная основа военного духа, силы и мощи армии и флота современной России / В.Д. Рязанцев* // *Вестник Военного университета*. 2010. № 2 (22). – С. 16-20.
19. Толмачева Е.С. *Особенности правового регулирования национальной идеи в Российской Федерации / Е.С. Толмачева* // *Вестник Тамбовского университета*. Серия: Гуманитарные науки. – 2013. - № 12 (128). – С. 462-466.

Пузырёв Михаил Сергеевич

кандидат юридических наук, майор внутренней службы,
главный научный сотрудник научно-исследовательского центра по вопросам деятельности органов и учреждений ГУИС Украины, Академия Государственной пенитенциарной службы,
mpusyriov@mail.ru; Украина

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ РЕАЛИЗАЦИИ ПРИНЦИПА ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ И ИНДИВИДУАЛИЗАЦИИ ИСПОЛНЕНИЯ НАКАЗАНИЯ В ВИДЕ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ НА ОПРЕДЕЛЕННЫЙ СРОК В УКРАИНЕ И ШВЕЦИИ

Резюме. *Статья посвящена сравнительному анализу реализации принципа дифференциации и индивидуализации исполнения наказания в виде лишения свободы на определенный срок в Украине и Швеции. Сделан вывод, что шведская пенитенциарная практика подтверждает возможность существования в уголовно-исполнительной системе государства полифункциональных пенитенциарных учреждений (с секторами содержания мужчин, женщин, несовершеннолетних, лиц, взятых под стражу, осужденных к пожизненному лишению свободы и т.п.).*

Ключевые слова: *дифференциация исполнения наказания, индивидуализация исполнения наказания, лишение свободы на определенный срок, полифункциональные пенитенциарные учреждения, зарубежный опыт.*

The article is dedicated to comparative analysis of the principle of differentiation and individualization of execution of imprisonment for a fixed term in Ukraine and Sweden. It is concluded that the Swedish penitentiary practice confirms the existence of polyfunctional penitentiary institutions in the criminal and executive system of the state (with sectors for housing men, women, juveniles, persons taken into custody, sentenced to life imprisonment, etc.).

Key words: *differentiation of execution of punishment, individualization of execution of punishment, imprisonment for a fixed term, polyfunctional penitentiary institutions, foreign experience.*

Актуальность темы. На современном этапе развития отечественной юриспруденции актуальность проведения сравнительных исследований в сфере уголовно-исполнительного права обусловлена стремительными процессами реформирования пенитенциарной системы Украины (в связи с ликвидацией 18 мая 2016 г. Государственной пенитенциарной службы Украины [1] и передачей ее полномочий Министерству юстиции Украины [2]) и совершенствования уголовно-исполнительного законодательства, в частности в части адаптации правового статуса осужденного к европейским стандартам [3]. Указанные поступательные тенденции требуют соответствующего научного

обоснования, включая проведение всесторонних сравнительно-правовых исследований по пенитенциарной проблематике.

Одним из таких направлений, поставленных на повестку дня отечественной пенитенциарной наукой, является проблема реализации принципа дифференциации и индивидуализации исполнения наказания в виде лишения свободы на определенный срок, которая коррелирует не только с достижением целей исправления и ресоциализации осужденных, но и предупреждения совершения ими новых преступлений, как во время отбывания наказания, так и после освобождения.

Анализ исследований проблемы. Теоретической основой написания статьи стали труды отечественных и зарубежных ученых, посвященные сравнительно-правовым основам исполнения и отбывания наказаний, реализации принципа дифференциации и индивидуализации исполнения наказания в виде лишения свободы на определенный срок. Среди них труды: З.А. Астемирова, Л.В. Багрий-Шахматова, С.Л. Бабаяна, В.А. Бадеры, А.М. Бандурки, И.Г. Богатырёва, О.И. Богатырёвой, М.Л. Грекова, В.И. Гуржия, Т.А. Денисовой, А.Н. Джужи, В.А. Жабского, Ю.В. Калинина, А.Г. Колба, В.Я. Конопельского, Н.В. Коломиец, И.Н. Копотуна, В.А. Меркуловой, М.П. Мелентьева, И.С. Михалко, Е.С. Назимко, Г.А. Радова, А.В. Савченко, А.Ф. Сизого, А.Ф. Степанюка, Н.А. Стручкова, В.М. Трубникова, Н.И. Хавронюка, С.И. Халимона, С.В. Царюка, О.О. Шкуты, В.П. Шупилова, И.С. Яковец, С.С. Яценко и др. Названные ученые сделали весомый вклад в решение проблем пенитенциарной теории и практики, однако в настоящее время недостаточно разработанными остаются сравнительно-правовые аспекты исполнения наказания в виде лишения свободы на определенный срок в Украине и зарубежных странах, в частности, касающиеся реализации принципа дифференциации и индивидуализации исполнения наказания в виде лишения свободы на определенный срок.

Учитывая требования к объему научной статьи, нами будет осуществлен сравнительный анализ реализации принципа дифференциации и индивидуализации исполнения наказания в виде лишения свободы на определенный срок на основе законо-

дательства и пенитенциарной практики двух стран – Украины и Швеции. Отметим, что ранее нами уже исследовался зарубежный опыт дифференциации и индивидуализации исполнения наказания в виде лишения свободы на определенный срок, в том числе и на примере Швеции [4, с. 66–70]. Настоящая публикация не только содержит более детальный сравнительный анализ реализации принципа дифференциации и индивидуализации исполнения наказания в виде лишения свободы на определенный срок в Украине и Швеции, но и является логическим продолжением исследований, посвященных сравнительному анализу теории и практики исполнения наказания в виде лишения свободы на определенный срок в Украине и зарубежных странах.

Постановка цели. Целью данной статьи является сравнительный анализ реализации принципа дифференциации и индивидуализации исполнения наказания в виде лишения свободы на определенный срок в Украине и Швеции.

Изложение основного материала. Учитывая ранее проведенное нами исследование дифференциации и индивидуализации исполнения наказания в виде лишения свободы на определенный срок в Швеции [4, с. 66–70], в данной научной статье будут проанализированы основные положения реализации указанного принципа на примере исполнения наказания в виде лишения свободы на определенный срок в отношении дифференцированных групп осужденных – несовершеннолетних и женщин.

Следует отметить, что в Швеции, так же, как и в Украине, несовершеннолетние осужденные выделяются в отдельную категорию. В то же время, такое сходство не исключает и ряда различий, которых, по сравнению с указанным сходством, значительно больше.

Так, в Швеции возраст, с которого наступает уголовная ответственность, составляет 15 лет. Согласно закону, несовершеннолетним в возрасте до 15 лет не может быть назначено наказание; в таких случаях они попадают под опеку социальных институций.

В возрасте от 15 до 21 года возраст лица принимается в особое внимание для целей назначения наказания. В ст. 7 главы 29 Уголовного кодекса (УК) Швеции отмечается, что особое внимание должно уделяться молодости лица, если преступление было совершено в возрасте до 21 года. Кроме того, эта статья предусматривает, что ни одному лицу в возрасте до 21 года не может быть назначено наказание в виде пожизненного лишения свободы.

Исследованием установлено, что Служба социального обеспечения Швеции («the Swedish Welfare Service») является органом, ответственным за работу с несовершеннолетними преступниками. Деятельность этой службы по работе с несовер-

шеннолетними преступниками урегулирована Законом «О попечительстве над молодыми лицами» 1990 г. («the Care of Young Persons Act of 1990») и Законом «О социальном обеспечении» 1980 г. («the Social Welfare Act of 1980»).

Чаще всего к несовершеннолетним, виновным в совершении преступлений, применяются такие наказания и уголовно-правовые меры, как штрафы, отказы от государственного обвинения и направление в социальные институции [5, с. 645; 6, с. 561].

По данным скандинавских исследователей, интенсивность назначения несовершеннолетним наказания в виде лишения свободы низкая. В частности, в 1997 г. только 33 лица в возрасте 15–17 лет и 501 лицо в возрасте 18–20 лет были осуждены к тюремному заключению. Что касается категории лиц 15–17 лет, то 9 лиц мужского пола были осуждены за насилие и 13 – за грабеж. 24 юноши были осуждены к тюремному заключению на срок до 6 месяцев и 6 юношей – на срок более одного года [5, с. 645].

В Швеции касательно уголовно-исполнительных основ наказания в виде лишения свободы на определенный срок в отношении несовершеннолетних, в отличие от Украины, существует существенное отличие касательно места отбывания указанного наказания, следуя принципу дифференциации и индивидуализации, а также раздельного содержания осужденных.

Так, в Украине, согласно ч. 2 ст. 11, ст. 19 Уголовно-исполнительного кодекса (УИК) Украины, для исполнения наказания в виде лишения свободы на определенный срок в отношении осужденных несовершеннолетних предусмотрено создание специальных воспитательных учреждений – воспитательных колоний [7].

В Швеции ситуация отличается. Как отмечают А.В. Лысодед и А.Ф. Степанюк, в Швеции не существует тюрем для несовершеннолетних [8, с. 116]. По данным шведских исследователей, специальные тюрьмы для несовершеннолетних в этой скандинавской стране были отменены в 1980 г. При этом, несовершеннолетних осужденных содержат в отдельных блоках тюрем для совершеннолетних [5, с. 645; 6, с. 561].

Следует отметить, что в пенитенциарной системе Украины безапелляционно действует принцип раздельного содержания несовершеннолетних и взрослых. Он распространяется как на осужденных (ч. 1 ст. 92 УИК Украины), так и лиц, взятых под стражу (абз. 3 ч. 2 ст. 8 Закона Украины «О предварительном заключении» [9]).

Отметим, что из этого императива до 2013 г. (утверждения Правил внутреннего распорядка следственных изоляторов Государственной уголовно-исполнительной службы Украины) существовало исключение. Как предусматривалось в п. 3.3.2 Правил содержания лиц, взятых под стражу,

и осужденных в следственных изоляторах Государственного департамента Украины по вопросам исполнения наказаний (утвержденных приказом Государственного департамента Украины по вопросам исполнения наказаний от 20 сентября 2000 г. № 192), «с целью предупреждения нарушений режима в камерах, где содержат несовершеннолетних, допускается с санкции прокурора содержание не более двух взрослых, которые впервые привлекаются к уголовной ответственности за совершение преступлений, не являющихся тяжкими» [10, с. 575].

Ныне действующие Правила внутреннего распорядка следственных изоляторов Государственной уголовно-исполнительной службы Украины от 18 марта 2013 г. [11], заменившие предыдущие Правила от 20 сентября 2000 г., не содержат норм, предусматривающих исключения из принципа раздельного содержания в местах предварительного заключения несовершеннолетних и взрослых.

В отношении осужденных подобных исключений из общего принципа раздельного содержания несовершеннолетних и взрослых ни исправительно-трудовое, ни уголовно-исполнительное законодательство Украины не знали.

В то же время, в отличие от приведенных выше положений уголовно-исполнительного законодательства Украины, в соответствии со ст. 8 Закона Швеции «Об обращении с осужденными к лишению свободы» («The Prison Treatment Act»), приводится общее правило раздельного содержания несовершеннолетних и взрослых и определяются исключения из него.

Так, в ст. 8 указывается, что осужденный в возрасте до 18 лет не может быть помещен в тюрьму, где он или она могут контактировать с осужденными старше 18 лет, кроме случаев, когда это может способствовать его/ее исправлению. Осужденный в возрасте до 18 лет должен содержаться отдельно от осужденных, которые могут негативно влиять на его/ее исправление и ресоциализацию.

Так же, если позволяют обстоятельства, осужденный в возрасте от 18 до 21 года должен содержаться отдельно от осужденных, которые могут негативно влиять на его/ее исправление и ресоциализацию.

Осужденный, который не достиг 21-летнего возраста и который не был помещен в тюрьму открытого типа, преимущественно должен быть помещен в тюрьму с максимально благоприятными специальными условиями для молодых осужденных [12, с. 4].

На основании анализа изложенных положений зарубежного пенитенциарного законодательства можем привести такое сравнительное обобщение исполнения наказания в виде лишения свободы на определенный срок в отношении несовершеннолетних в Швеции и Украине:

1) украинское законодательство (ст. 22 УК Украины) более дифференцированно подходит к возрасту, с которого может наступать уголовная ответственность, определяя два предела, в зависимости от категории преступлений – 14 и 16 лет, в отличие от Швеции (15 лет). То есть в Украине лицо может быть направлено в воспитательную колонию, начиная с возраста 14 лет;

2) шведский законодатель принцип «исключительности назначения лишения свободы» лицу в возрасте 15–21 год прописывает на уровне норм УК, в то время как украинский законодатель на уровне УК определяет только меньшую степень правоограничений при привлечении несовершеннолетнего к уголовной ответственности [13], а указанный принцип детализируется в соответствующих постановлениях Пленума Верховного Суда Украины [14; 15];

3) уголовно-правовая политика Швеции, по сравнению с Украиной, проводит линию большей гуманизации касательно назначения наказания в виде пожизненного лишения свободы. В частности, если в Украине, согласно ч. 2 ст. 64 УК Украины пожизненное лишение свободы не применяется к лицам, совершившим преступления в возрасте до 18 лет, то в Швеции такой возрастной предел увеличен до 21 года (ст. 7 главы 29 УК Швеции);

4) в Украине (чего нет в Швеции с 1980 г.) проводится четкая дифференциация учреждений исполнения наказаний по возрастному критерию (исправительные и воспитательные колонии), строго соблюдается принцип раздельного содержания несовершеннолетних и взрослых, закрепленный законом (ч. 1 ст. 92 УИК Украины);

5) если в Швеции действует общее правило содействия как несовершеннолетним (лицам в возрасте до 18 лет), так и лицам в возрасте 18–21 год в специальных условиях отбывания лишения свободы (ст. 8 Закона «Об обращении с осужденными к лишению свободы»), то в Украине подобный режим распространяется на лиц в возрасте до 18 лет. Единственным исключением из этого правила дифференциации исполнения наказания по возрастному критерию является положение ст. 148 УИК Украины. В ч. 1 этой статьи предусмотрено, что с целью закрепления результатов исправления, завершения общеобразовательного или профессионально-технического обучения осужденные, достигшие восемнадцатилетнего возраста, могут быть оставлены в воспитательной колонии до окончания срока наказания, но не дольше чем до достижения ими двадцати двух лет. По общему правилу (ч. 1 ст. 147 УИК Украины), осужденные, достигшие восемнадцатилетнего возраста, переводятся из воспитательной колонии для дальнейшего отбывания наказания в исправительную колонию минимального уровня безопасности с общими условиями содержания [16];

б) уголовно-исполнительное законодательство Швеции (ст. 8 Закона «Об обращении с осужденными к лишению свободы») содержит альтернативу: либо направить осужденного, не достигшего 21-летнего возраста, в тюрьму открытого типа, либо в тюрьму с максимально благоприятными специальными условиями для молодых осужденных. Отметим, что при отсутствии в Швеции самостоятельных тюрем для несовершеннолетних, к последним, в пределах сравнения, можно применять категорию отечественных воспитательных колоний. В то же время, что касается шведских тюрем открытого типа, то украинским аналогом подобных пенитенциарных учреждений являются уголовно-исполнительные учреждения открытого типа (исправительные центры), которые в соответствии со ст. 16 УИК Украины исполняют наказание в виде ограничения свободы в отношении лиц, осужденных за преступления небольшой и средней тяжести, а также осужденных, которым данный вид наказания назначен в соответствии со ст. 82, 389 УК Украины. Так вот, согласно законам Украины, к несовершеннолетним не применяются как наказание в виде ограничения свободы (ч. 3 ст. 61 УК Украины), так и такой элемент прогрессивной системы исполнения/отбывания наказания, как замена неотбытой части наказания более мягким. А лица, которым назначено наказание по достижении ими 18-летнего возраста, направляются для отбывания наказания в виде ограничения свободы и лишения свободы на определенный срок на общих основаниях. В то же время, к несовершеннолетним, отбывающим наказание в виде лишения свободы, применяется условно-досрочное освобождение от отбывания наказания (ст. 107 УК Украины), а осужденные, которые правомерно себя ведут и добросовестно относятся к учебе и труду и которым до освобождения остается не более шести месяцев, в воспитательных колониях переводятся в участок социальной адаптации (ч. 5 ст. 94 УИК Украины).

Другой критерий дифференциации исполнения наказания в виде лишения свободы на определенный срок – пол, по сравнению с возрастным критерием, применяется в Швеции более императивно.

В частности, ст. 8а Закона Швеции «Об обращении с осужденными к лишению свободы» содержит норму, согласно которой женщина по общему правилу должна быть помещена в тюрьму, предназначенную только для женщин. В то же время, в этой же статье говорится, что женщина не может быть помещена без ее согласия в тюрьму, где содержатся мужчины [12, с. 4].

Итак, в Швеции, конечно, с соблюдением требований содержания в отдельных блоках одного учреждения, допускается отбывание в одной тюрьме наказания в виде лишения свободы осужденными женщинами и мужчинами. Однако, в отличие от

ситуации с несовершеннолетними осужденными, в Швеции функционируют тюрьмы, в которых отбывают наказание только осужденные женщины. Таких учреждений в Швеции два.

В частности, в течение долгого времени тюрьма «Hinseberg» была единственным учреждением в государстве для содержания исключительно осужденных женщин. В 1989 г. была открыта другая тюрьма для женщин в г. Стокгольме, известная как «Färingsö». Эта тюрьма была открыта в ответ на рост количества заключенных женщин в тюрьме «Hinseberg», которая находится поблизости г. Стокгольма, и для заключенных которой было приемлемым отбывать наказание в этом округе. В 1997 г. тюрьма «Hinseberg» могла разместить 115 заключенных, а тюрьма «Färingsö» – около 30 заключенных. Заключенные женщины, которых не удалось разместить в этих тюрьмах, были распределены в ближайшие учреждения с содержанием в них мужчин и женщин.

Шведские исследователи отмечают, что такой подход является нарушением принципа равенства и противоречит международным стандартам. В то же время, исследования, проведенные среди заключенных женщин в Швеции, показали, однако, что большинство из них предпочитают отбывание наказания в смешанных учреждениях; так, 56 % респондентов высказались, что предпочитают смешанные тюрьмы, в то время как 16 % респондентов предпочли тюрьмы для содержания исключительно женщин. Несмотря на это, с 1 января 1999 г. система тюрем со смешанным содержанием мужчин и женщин была отменена. Сейчас, только в исключительных случаях и только при явном согласии осужденной женщины она может быть помещена в тюрьму, где отбывают наказание мужчины, в соответствии с положениями ст. 8а Закона Швеции «Об обращении с осужденными к лишению свободы» [5, с. 644; 6, с. 560–561].

Вывод. Подытоживая изложенное, следует подчеркнуть, что шведская пенитенциарная практика подтверждает возможность существования в уголовно-исполнительной системе государства полифункциональных пенитенциарных учреждений (с секторами содержания мужчин, женщин, несовершеннолетних, лиц, взятых под стражу, осужденных к пожизненному лишению свободы и т.п.).

Список использованной литературы:

1. Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції: постанова Кабінету Міністрів України від 18 трав. 2016 р. № 343 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249066305>.

2. Питання Міністерства юстиції: розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 ве-

рес. 2016 р. № 697-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmi.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249357900>.

3. Про внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів: Закон України від 8 квіт. 2014 р. № 1186-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 23. – Ст. 869.

4. Пузирьов М.С. Реалізація виправними колоніями принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк: моногр. / Пузирьов М.С.; за наук. ред. докт. юрид. наук, проф. І.Г. Богатирьова. – К.: ВД «Дакор», 2014. – 300 с.

5. Hofer, H. Sweden / Hanns von Hofer and Ryan Marvin // *Imprisonment Today and Tomorrow: International Perspectives on Prisoners' Rights and Prison Conditions* [edited by Dirk van Zyl Smit, Frieder Dünkel]. – [2nd ed.]. – The Hague: Kluwer Law International, 2001. – P. 634–652.

6. Lindström, P. The Swedish prison system / Peter Lindström, Eric Leijonram // *Prison policy and prisoners' rights: the protection of prisoners' fundamental rights in international and domestic law*. – 2008. – Volume 42 of the Publications of the International Penal and Penitentiary Foundation. – P. 559–570.

7. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 лип. 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3–4. – Ст. 21.

8. Лисодєд О. Умови відбування покарання у тюрмах Швеції / О. Лисодєд, А. Степанюк // *Вісник прокуратури*. – 2003. – № 6 (24). – С. 111–116.

9. Про попереднє ув'язнення: Закон України від 30 черв. 1993 р. № 3352-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 35. – Ст. 360.

10. Правила тримання осіб, узятих під варту, і засуджених у слідчих ізоляторах Державного департаменту України з питань виконання покарань: затверджено наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань від 20 верес. 2000 р. № 192 // Трубников В.М. Збірник нормативних актів з кримінально-виконавчого права України / В.М. Трубников, Ю.В. Шинкарьов. – Х.: Харків юридичний, 2008. – С. 571–586.

11. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України: наказ Міністерства юстиції України від 18 берез. 2013 р. № 460/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0445-13>.

12. The Prison Treatment Act. – 16 p. [Electronic resource]. – Access mode: http://legislationline.org/download/action/download/id/3391/file/Sweden_Prison_Treatment_Act_1974_amended_until_2006_en.pdf.

13. Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

14. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: постанова Пленуму Верховного Суду України від 16 квіт. 2004 р. № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04>.

15. Про практику призначення судами кримінального покарання: постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовт. 2003 р. № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03>.

16. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 лип. 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3–4. – Ст. 21.

Пузиков Руслан Владимирович

доцент кафедры гражданского права Института права и национальной безопасности
ФГБОУ ВО «Тамбовский государственный университет имени Г.Р. Державина»
e-mail: ruslanlaw@mail.ru

Жидкова Елена Николаевна

аспирант кафедры теории и истории государства и права Института права и национальной безопасности ФГБОУ ВО «Тамбовский государственный университет имени Г.Р. Державина».
помощник судьи Тамбовского областного суда, e-mail: milena-const@yandex.ru

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ МИГРАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ В ТРУДАХ А.Д. ГРАДОВСКОГО

Резюме. Миграционная правовая политика государства – одна из актуальных проблем права. В условиях глобализации и новых вызовов национальной и международной безопасности миграционная политика требует особого внимания, в том числе со стороны ее доктринального изучения. В статье обращено внимание на проблемы миграционной политики с применением принципа историзма и сравнительного анализа через призму государственно-правовых воззрений А.Д. Градовского. А.Д. Градовский – известный русский правовед XIX века. В статье сделана попытка осмыслить доктринальные воззрения А.Д. Градовского на проблемы миграции и гражданства как правового института. Проведен анализ учения А.Д. Градовского в отношении понятия гражданства (подданства), основных принципов и способов его приобретения. Выявлены параллели некоторых аспектов учения с современным законодательством.

Ключевые слова: А.Д. Градовский, миграция, гражданство, право, законность.

Summary. The legal migration policy of the state is of the law. In the context of globalization and the new challenges to national and international security, migration policy requires particular attention, including from its doctrinal study. The article drew attention to the problems of migration policy with the application of the principle of historicism and comparative analysis through the prism of state-legal views of A. D. Gradovsky. A. D. Gradovsky – known Russian jurist of the XIX century. The article is an attempt to understand the doctrinal beliefs of A. D. Gradovsky on the problems of migration and citizenship as a legal institution. The analysis of the teachings of A. D. Gradovsky on the concept of citizenship (citizenship), basic principles and methods of its acquisition. Identified Parallels some aspects of the teachings with modern legislation.

Key words: A. D. Gradovsky, migration, citizenship, law, law.

Түйін. Көші-қон құқықтық мемлекеттің саясаты – маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Жаһандану мен жаңа сын-ұлттық және халықаралық қауіпсіздік жағдайында көші-қон саясаты ерекше назар аударуды талап етеді, оның ішінде тараптардың доктриналды зерттеуі.

Мақалада А. Д. Градовскийдің тарихтық және саясаттық талдау призмасы арқылы мемлекеттік-құқықтық көзқарасына негізделген көші-қон саясатындағы туындаған мәселелерге назар аударылған. А. Д. Градовский – XIX ғасырдағы белгілі орыс құқықтанушысы. Мақалада көші-қон мәселелері және құқықтық институт ретіндегі азаматтық аясындағы А. Д. Градовскийдің доктриналды көзқарасын ұғыну үшін әрекет жасалған. А. Д. Градовскийдің азаматтыққа (бір елдің құрамына тиістілік) қатысты ұғымдар, оның негізгі принциптері мен иелену әдістеріне қатысты іліміне талдау жүргізілген. Ілімдегі кейбір аспектілердің қазіргі кезеңдегі заңнамамен ұштасуы айқындалған.

Түйін сөздер: А. Д. Градовский, көші-қон, азаматтық, құқық, заңдылық.

Глобализация — одно из определяющих понятий наступившего XXI в. Это неотвратимый и независимый от нашей воли и желания процесс развития человечества, который имеет как положительные, так и отрицательные стороны. Процессы глобализации в современном мире привели к вовлечению в межкультурную коммуникацию огромных масс людей, принадлежащих к различным географическим и культурным ареалам, социальным и профессиональным кругам [1, с. 4].

Вместе с тем в настоящее время в мире идет процесс переосмысления понятия как национальной, так и международной безопасности. Возрастает внимание международного сообщества к невоенным источникам нестабильности, новым угрозам безопасности государств и общества — нарушению прав человека, растущим безработице и бедности, этническим конфликтам, незаконной торговле наркотиками, международному терроризму, деградации окружающей среды и, не в последнюю очередь, незаконной миграции [3, с. 18].

В этой связи устойчивая правовая связь человека с государством, как в самом общем виде, можно определить понятие гражданства (подданства) имеет системное, основополагающее значение для перспективного развития государства, повышения роли и развития гражданского общества, совершенствования политико-правовой системы [12, с.3]

Всестороннее и объективное изучение института гражданства (подданства) в его неразрывной связи с миграционной политикой государства, в целях его дальнейшего совершенствования, невозможно, по нашему мнению, также без обращения к классике российской правовой мысли.

Как отмечает Р.В. Пузиков, отрицать влияние доктрины как философско-правового учения (теории) на правовые явления невозможно [11, с. 70].

При выборе концепции миграционной политики большое значение имеют национально-исторические особенности страны. В структуре миграционной политики принято выделять три элемента: цели, концепцию и систему способов и мер, с помощью которых субъект управления (государство или его общественные институты) целенаправленно воздействует на передвижения населения [2, с. 24].

Именно доктринальные воззрения ученых-юристов можно рассматривать как концепцию правовой политики государства в сфере миграции.

Более того, научные труды не оказывают непосредственного регулятивного воздействия. Но и наука может выступать источником доктрины – родившись в кабинетах и библиотеках, научно обоснованные идеи входят в общественную жизнь, воспринимаются субъектами права, оказывают влияние на развитие общественных отношений [5, с.11].

Видное место среди исследователей проблем гражданства (подданства) и миграционной политики в ее широком понимании в дореволюционной России XIX века занимает А.Д. Градовский – выдающийся русский правовед.

Гражданство как институт государственного права входило в круг научных интересов ученого. Однако воззрения Градовского о гражданстве не были в достаточной степени освещены [6, с. 167].

Понятие гражданства многоаспектно, имеет особое значение в правовой науке, и как правовой институт приобретает особенную актуальность в связи с усиливающимися тенденциями глобализации и миграции населения в мировом развитии.

По Градовскому гражданство – это совокупность отношений, которые связывают человеческую личность исключительно с данной страной и ее правительством. Ученый придерживался мнения о единстве гражданстве, полагая двойное гражданство неприемлемым вариантом для страны, так, он писал: «По справедливому замечанию Гер. Шульце, "обязанность верности и повинования, по своей природе, не может быть разделена между несколькими государствами. Множественное подданство есть ненормальное явление, противоречащее развитому понятию о государстве» [4, с.147].

Условия принадлежности к государству и пользование в нем гражданскими и политическими пра-

вами, как справедливо отмечал А.Д. Градовский, определялись в разные эпохи истории различно, под влиянием двух противоположных принципов – личного и территориального. из которых один может быть назван личным, второй территориальным. Личный принцип приобретения гражданства нашел свое применение еще в эпоху Римской империи, а территориальный принцип получил свое развитие уже в новой формации, при развитии феодального строя. Градовский широко применял в своих исследованиях принцип историзма, его учение о гражданстве не стало исключением, так, два основных принципа гражданства личный и территориальный Градовский исследует со времен их возникновения в античности и при феодализме. В Римском государстве, указывает ученый, право гражданства являлось привилегией только для тех лиц, которые изначально принадлежали к гражданам Рима, в то время как остальные лица подчинялись власти Рима, но не входили в состав его граждан. На основе анализа римской истории и права, Градовский делает вывод о том, что принадлежность к римскому гражданству можно считать личной привилегией, которая передавалась по праву рождения, другие способы приобретения римского гражданства имели исключительный характер, и такие случаи были довольно редки [4, с. 162].

В своем историческом экскурсе по истории гражданства Градовский также отмечал, что приоритет личного принципа приобретения гражданства остался и после падения Римской империи, причем, возможно, даже в более строгой форме. Законодательство варваров, по мнению Градовского, закрепляло положение о том, что принадлежность к тому или иному роду определяется происхождением, и что каждый руководствуется теми законам, которые приняты у него в роду. Конец приоритету личного принципа, по мнению Градовского, был положен с момента формирования феодальной системой, которая перешла к территориальному принципу гражданства, который Градовским называл «прямо противоположным началом личного принципа» [4, с. 164].

Сравнивая личный и территориальный принципы, Градовский отмечал как негативные, так и прогрессивные черты каждого из них.

Так, рассматривая территориальный принцип, ученый полагал, что хотя он был унижен для достоинства человека, поскольку в таком случае личность рассматривалась как часть территории, как собственность феодального владельца в том смысле. Впрочем, отношение Градовского было не столь однозначно, поскольку он отмечал и полюсы территориального принципа, главным из которых он считал формирование понятия равенства осуществления прав и несение обязанностей для всех лиц, принадлежащих к одной территории, то есть именно территориальный принцип стал одной из

основ формирования законности и равенства всех перед законом. К отрицательным чертам территориального принципа ученый, прежде всего, относил серьезные противоречия в международном праве, в то время как личный принцип проявлял свои негативные черты в большей степени во внутригосударственной жизни. Градовский в указанном отношении отмечал, что «если бы каждое законодательство проводило логически принцип феодального порядка, то между государствами возникли бы и возникали действительно важные недоразумения» [4, с. 167].

Последствия применения территориально принципа согласно учению Градовского мало соответствовали реалиям развития международного права и международных отношений, и, исходя из этого, появилась необходимость смягчить строгие требования феодального права и территориального принципа.

При анализе законодательства о гражданстве европейских государств Градовский приходит к тому заключению, что большинство современных ему законодательств склоняется к личному принципу приобретения гражданства, допуская, однако, и принцип территориального верховенства, прежде всего в на территории колоний. Таким образом, приобретение прав подданства чаще всего определяется по праву рождения. Но у иностранцев, которые родились на территории другого государства, есть право по достижении возраста дееспособности выбрать гражданство того государства, где они преимущественно пребывают. Подводя итог анализу способов приобретения гражданства в Европе, Градовский отмечает, что иностранцы могут изменить свое гражданство путем натурализации, а некоторых государствах, как в упомянутой выше Германии, посредством поступления на должности государственной службе. Вместе с тем, на основе исследования европейских законодательств, Градовский устанавливает тот факт, что законодательство большинства европейских государств не устанавливает других различий, кроме различия между иностранцами и природными подданными (гражданами), которые на территории государства имеют равные права и обязанности, как гражданские, так и политические.

Русское законодательство XIX века, по мнению Градовского, вследствие многообразия национального состава населения России и обширности ее территории устанавливало несколько больше градаций между всеми пребывающими на территории страны лицами. Так, ученый во втором томе своего основополагающего труда «Начала русского государственного права» приводит следующую классификацию: а) природные русские подданные; б) инородцы и в) иностранцы. Градовский дает следующее определение гражданства: «под именем природного русского подданного (граждани-

на) законом понимается лицо, принадлежащее к одному из сословий, установленных государством. Таких сословий четыре: 1) дворянство, 2) духовенство, 3) городские обыватели с их многочисленными разрядами и 4) сельские обыватели [4, с. 171].

В отношении инородцев, к которым русское законодательство относил всех лиц нерусского происхождения, но которые были подвластны России (например, как указывает ученый: башкиры, киргизы, калмыки, самоеды, евреи), то их правовое положение как указывал Градовский, было неоднородно, некоторые из них пользовались привилегиями (избавлены от гербовых пошлин, имели некоторые льготы по отношению к воинской повинности), евреи же напротив были ограничены в своих правах. Градовский никак не комментировал данное положение законодательства, хотя оно прямо противоречило проводимому им принципу равенства всех перед законом.

Правовое положение иностранцев Градовский характеризовал весьма поверхностно, отмечая, что они пользуются известными правами (подразумеваемая, вероятно, права гражданские) и могут стать подданными (гражданами) России путем натурализации.

Приобретение русского подданства (гражданства) согласно учению Градовского, опирающегося на действующее законодательство, было возможно несколькими способами. Во-первых, русское подданство приобреталось по праву рождения от подданных Российской империи. Также любое лицо русского происхождения, вне зависимости от места его рождения, считалось подданным России до тех пор, пока отношения гражданства (подданства) не будут прекращены. В отношении данного обстоятельства важно заметить, что в Российской империи, как отмечает В.Б. Николаев, за все время ее существования не было официально одобренного законодательного акта, регулирующего прекращение подданства, а в XIX - начале XX века Россия оставалась единственным европейским государством, не признававшим свободу экспатриации [7, с.9].

Приобретение природного подданства инородцами было возможно через вступление в одно из русских состояний, причем, как указывал ученый, они освобождены от всяких формальностей [4, с. 173].

Подробным образом в учении Градовского была освещена проблема приобретения русского подданства (гражданства) иностранцами, то есть натурализация. Натурализация в Российской империи регулировалась законом от 10 февраля 1864 г. «О правилах относительно принятия и оставления иностранцами русского подданства» [8].

Сравнивая русское и иностранное законодательство, Градовский отмечал, что для России также характерны две разновидности натурализации:

обыкновенная и чрезвычайная. Ученый подробно рассмотрел во втором томе книги «Начала русского государственного права» условия обыкновенной натурализации, опираясь на закон от 10 февраля 1864 г. Так, для принятия подданства Российской империи иностранцу необходимо было находиться на территории Российской империи в течение 5 лет, доказательством последнего должно было служить свидетельство, которое выдавал губернатор той местности, где иностранец хотел бы поселиться. Принятию подданства должно предшествовать водворение иностранца в пределах империи. Далее, пишет Градовский, по истечении указанного пятилетнего срока водворения иностранец, подает министру внутренних дел прошение с указанием состояния или общества, к которому он хочет и вправе приписаться. К прошению прилагались свидетельство об образе жизни иностранца, свидетельство о водворении и акт состояния. Кроме того, от иностранцев мужского пола, которые могли нести обязанность военной службы, требовалось свидетельство в том, что он отбыл эту повинность или свободен от нее. Впрочем, отмечает Градовский, это свидетельство требовалось только от подданных тех государств, с которыми Россия заключила картельные конвенции о выдаче лиц, подлежащих конскрипции [4, с. 175]. Данные положения законодательства вполне соответствовали позиции Градовского о том, что двойное гражданство является неприемлемым институтом.

Согласно вышеуказанному закону от 10 февраля 1864 года Министр внутренних дел мог удовлетворить просителя или отказать ему в натурализации, даже если бы и были соблюдены все формальности. Принятие в подданство, как отмечал Градовский, сопровождается присягой, которая приносится в присутствии губернского правления и при участии духовного лица того вероисповедания, к которому принадлежит иностранец.

Согласно Своду законов Российской империи, изданному в 1832 году и введенному в действие с 1 января 1835 г., все религии на территории страны делились на три группы: государственная (православное исповедание), терпимые (католическая, протестантская, армяно-григорианская церкви, ислам, буддизм, иудаизм, язычество) и нетерпимые (т.н. секты, к которым, в частности, относили духоборов, молокан, иудействующих, скопцов и иконоборцев). В Своде законов Российской империи слово «еврей», как отмечает В.В. Клочков, «определяло не только национальную, но и вероисповедную принадлежность. Евреи (последователи иудаизма) в соответствии с Уставом духовных дел иностранных исповеданий могли отправлять общественное богослужение в синагогах и молитвенных школах. Вне черты оседлости устройство молелен еврейскими обществами допускалось только с разрешения министра внутренних дел» [10, с.

14]. Иностранец, принявший присягу, приобретает права сословия, к которому он приписан. Также ученый подчеркивал, что последствия принятия в подданство (гражданство) распространяются только на того индивидуума, кто принес присягу, и на его супругу. Не признавались русскими подданными дети иностранцев, которые были рождены до принятия их родителем русского подданства и принесения присяги, даже если они были несовершеннолетними. Градовский в данном случае подчеркивает значение личного принципа при приобретении гражданства путем натурализации, соглашаясь с мнением Фукара о том, что «натурализация есть как бы контракт между государством и лицом, которое принесло присягу, а потому этот договор распространяется только на лиц, которые его заключили, и затем на его нисходящее потомство» [4, с. 177].

Чрезвычайная натурализация, как писал Градовский, по русским законам, как и законодательстве европейских государств, предполагала сокращение срока предварительного пребывания в России, вплоть до его аннулирования. Ученый при анализе законодательства выделил четыре варианта, при которых была возможна чрезвычайная натурализация: особые заслуги иностранца перед Россией по разным основаниям, срок пребывания таких лиц мог быть сокращен Министром внутренних дел. Во-вторых, особые условия были установлены для детей женского пола русских подданных, которые были замужем за иностранцами, но овдовели или были разведены, и для детей иностранцев, которые получили высшее образование в России, последние приобретали право принять присягу на подданство России, или поступить на русскую службу в течение года по достижении ими совершеннолетия. Однако, как отмечает Градовский, при пропуске установленного срока, на указанную категорию при желании принять подданство Российской империи распространялись общие правила натурализации.

В-третьих, чрезвычайная натурализация была предусмотрена для иностранцев, которые состояли на русской государственной службе, причем для них были установлены самые либеральные правила, и они могли принять русское подданство в любое время без ограничений по срокам.

В-четвертых, русская подданная после вступления в брак с иностранцем принявшая его гражданство, в случае расторжения брака или вдовства могла вернуться в российское подданство при соблюдении единственного условия – предоставить губернатору по месту ее пребывания в России свидетельство о прекращении брака.

Таким образом, проведя анализ доктрин В.Д. Градовского в отношении проблем миграционной политики, можно прийти к следующему. В.Д. Градовский определял гражданство как совокупность

отношений, связывающих человеческую личность исключительно с данной страной и ее правительством, что по нашему мнению соответствует современному определению института гражданства как в теории права, так и в законодательстве.

Вместе с тем ученый придерживался мнения о единстве гражданства, полагая, что двойное гражданство не отвечает интересам ни индивидуума, ни государства.

Градовский считал принцип законности основой любого государства, и полагал, что государство должно признавать и защищать права не только своих граждан, но и иностранцев, находящихся на его территории.

В отношении основного принципа приобретения гражданства Градовский склонялся к личному принципу, не отрицая, однако, и действие территориального принципа.

Русское законодательство XIX века, по мнению Градовского, вследствие разнообразия народонаселения России и обширности ее территории устанавливало больше градаций между лицами, пребывающими в пределах империи, чем другие государства.

Приобретение прав русского подданства согласно учению Градовского было возможно на основании происхождения и на основании натурализации, которая в свою очередь подразделялась в соответствии с традицией германского законодательства на обыкновенную и чрезвычайную.

А.Д. Градовский в какой-то мере предвосхищал развитие законодательства о миграционной политике и гражданстве как ее системном элементе. На основании изложенного можно сделать вывод о том, что именно изучение юридического наследия классиков российского права, в частности А.Д. Градовского, способно помочь современному ученому-правоведу и законодателю выработать концептуальные положения по совершенствованию как правового положения иностранцев в Российской Федерации, так и в миграционной политике, проблемы и противоречия в которой остро нуждаются в разрешении в соответствии с требованиями общества, и опираясь при этом на прочную научную базу.

Список литературы

1. Амандыкова С.К., Цомплак К., Рустембекова Д.К. *Межэтническая толерантность: тео-*

ретико-правовые основы // Вестник Карагандинского университета. Серия Право. №1(73). 2014. С. 4-10.

2. Божскараулы А., Рысмендеев Б.Д. *Особенности миграционной политики Казахстана и зарубежных стран // Вестник Карагандинского университета. Серия Право. №4 (84). 2016. С.20-26.*

3. Божскараулы А. *Незаконная миграция как новый вызов международной и национальной безопасности // Вестник Карагандинского университета. Серия Право. № 2(70). 2013. С. 16-22.*

4. Градовский А. Д. *Собрание сочинений: В 9 т. СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича, 1899–1904. Том 7.*

5. *Доктрина права: понятие, сущность, национальные особенности : монография / под общ. ред. Р.В. Пузикова, Я. Зелинского ; М-во обр. и науки РФ, ФГБОУ ВО «Тамб. гос. ун-т им. Г.Р. Державина», Науч.-обр. центр правовой политики субъектов РФ. – Тамбов : Издательский дом ТГУ им. Г.Р. Державина, 2016. – 300 с.*

6. Жидкова Е.Н. *Институт гражданства в воззрениях А.Д. Градовского // Вестник Тамбовского университета (Серия: Гуманитарные науки) № 6 (134). 2014. С.166-176*

7. Николаев В.Б. *Подданство Российской империи: его приобретение и прекращение: историко-правовой анализ: автореф. дис. ... канд. юр. наук. Н. Новгород, 2008. С. 9*

8. *О приеме в гражданскую службу иностранных дворян, присягнувших на подданство России: Высочайше утвержденное мнение Государственного совета от 4.09.1832 г. // ПСЗ-ИЛ Т. VII № 5640.*

9. *О гражданстве Российской Федерации: федеральный закон Российской Федерации от 31.05.2002 г. № 62-ФЗ (с изм. и доп. от 01.05.2016 N 124-ФЗ) /Доступ из справочно-правовой системы «Консультант Плюс»*

10. Придворов Н.А., Тихонова Е.В. *Институт свободы совести и свободы вероисповедания в праве современной России // Юриспруденция. 2007. С. 14*

11. Пузиков Р.В. *Доктрина как форма и источник формирования правовой политики // Вестник ПАГС. 2011. С.70-75*

12. Сагов Ч.А. *Институт гражданства в Российской Федерации: вопросы теории и практики: автореф. дис. ... канд. юр. наук. М., 2011.*

Бекмагамбетов Алимжан Бауржанович

заместитель директора Костанайского филиала Челябинского государственного университета,
докторант Российского университета дружбы народов, кандидат юридических наук,
Республика Казахстан, г.Костанай, adilet1979@mail.ru

**О НЕКОТОРЫХ ВИКТИМОЛОГИЧЕСКИХ АСПЕКТАХ ПРЕСТУПНОСТИ,
СВЯЗАННОЙ С ТОРГОВЛЕЙ ЛЮДЬМИ В СВЕТЕ МОДЕРНИЗАЦИИ
АНТИКРИМИНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ**

Түйін. Мақалада адам саудасымен байланысты қылмыстылықтың виктимологиялық аспектілеріне талдау жүргізіледі. Автор әртүрлі жоспардағы эмпирикалық материалдарды оқудың, доктриналды көзқарастардың, практикалық қызметкерлердің сараптамалық баға берудің арқасында «адам айналымына» байланысты криминалды әрекеттер тобына қатысты бірінші тұлғасын виктимологиялық көріністің жоқ екендігі деген шешімге келеді.

Жаһандық тұрғыда одан әрі концептуалды негіздеу саласындағы атқарымның дамуы және виктимологиялық саясаттың тәжірибелік тұрғыда іске асыру жайында ойы құпталады.

Түйін сөздер: Виктимологиялық қылмыстылыққа қарсы саясат. Адам саудасымен байланысты қылмыстылықтың құрбандары.

Резюме: в статье анализируются виктимологические аспекты преступности, связанной с торговлей людьми. Посредством изучения разнопланового эмпирического материала, доктринальных воззрений, экспертных оценок практических работников, автор приходит к выводу об отсутствии единой цельной виктимологической картины в отношении группы криминальных деяний, связанной «с человекооборотом».

В глобальном плане, поддерживается мнение о дальнейшем развитии наработок в сфере концептуального обоснования и практического воплощения виктимологической политики.

Ключевые слова: Виктимологическая антикриминальная политика. Жертвы преступности, связанной с торговлей людьми.

Summary. in article are analyzed victimological aspects of the crime connected with trafficking in persons. By means of studying of versatile empirical material, doctrinal views, expert estimates of practical workers, the author comes to a conclusion about lack of a united integral victimological picture concerning the group of criminal acts connected «with human turnover».

In the global plan, the opinion on further development of practices in the sphere of conceptual justification and the practical embodiment of victimological policy is supported.

Keywords: Victimological anti-criminal policy. The victims of the crime connected with trafficking in persons.

В рамках воплощений 100 шагов по реализации пяти направлений Плана нации весь арсенал средств задействован на модернизацию социально-экономической и политико-правовой системы, важнейшим критериальным показателем эффективности которой является доверие населения.

В этой связи, актуальными являются слова Беркинбаева Н.С. о том, что «уголовная юстиция, руководимая только законом и служащая только народу, при любой политической ситуации должна оставаться стабильной, дееспособной и адекватной реальной криминологической обстановке. Будучи подконтрольной, народу, она должна быть им уважаема»[1,с.5].

Знаковой парадигмой современной теории и практики противодействия преступности стала ориентированность на виктимологическое направление криминологической политики.

Это наглядно можно заметить на примере исследуемого нами феномена – преступности, связанной с торговлей людьми и политики противодействия ей. Хотя данная система криминальных деяний по данным специальных исследований и обзоров правоприменительной практики [2,с.24; 3,с.40; 4,с.125], характеризуется высокой латентностью, что по справедливому мнению Алауханова Е.О. является серьезным криминогенным фактором[5,с.62], по утверждению Лунеева В.В. детерминирует дальнейшее увеличение преступности[6,с.134], а в конечном итоге, как полагает Иншаков С.М., выступает одним из показателей эффективности деятельности правоохранительных органов[7,с.5-9], в данный момент все же произошло осознание проблемы и предприняты меры по ее разрешению. В перспективе в наиболее концентрированном виде они и составляют элементы механизма виктимологической политики где основной акцент сделан на фигуре жертв преступного, выражаясь словами Овчинского В.С. «человекооборота»[8,с.217].

В настоящем сообщении под жертвой преступления, основываясь на дефиниции Козаченко И.Я., Корсакова К.В., понимается «субъект, который претерпел вред, ущерб или иное ущемление своих прав в результате совершения преступного деяния, независимо от того, был ли он признан в предусмотренном в законе порядке потерпевшим, считает ли он себя таковым и был ли установлен, предан суду и осужден преступник»[9,с.140].

В рамках выполнения Плана мероприятий Правительства Республики Казахстан по профилактике, предотвращению и борьбе с преступлениями, связанными с торговлей людьми на 2015-2017 годы, утвержденного постановлением Правительства Республики Казахстан от 28.01.2015 года №23 комплексную и системную деятельность осуществляет Межведомственная комиссия по вопросам борьбы с незаконным вывозом, ввозом и торговлей людьми при Правительстве Республики Казахстан в партнерстве с международными и отечественными неправительственными, в т.ч. правозащитными организациями.

Республика Казахстан, выполняя международные стандарты ООН, на данном этапе особый акцент делает на организационно-профилактические меры противодействия торговле людьми, связанные с идентификацией и оказанием различных видов помощи. По экспертному мнению Репецкой А.Л. «виктимологическая защита потерпевших как в целом, так и от преступлений, связанных с торговлей людьми, является наиболее предпочтительной в системе криминологического предупреждения»[10,с.225].

Приведем краткую виктимологическую статистику. В 2003 году зафиксировано 23 жертвы торговли людьми. Причем все потерпевшие являлись взрослыми лицами женского пола, что свидетельствует о сексуальной эксплуатации. В 2004 году из 21 жертвы, 17 – лица женского пола, 4 мужского пола, в т.ч. 1 несовершеннолетний. В 2005 году общее число находилось в вышеуказанном коридоре – 23, в том числе 12 лиц женского пола, 11 мужского пола. Обращает на себя внимание увеличение числа несовершеннолетних жертв – 7, из них 6 мужского пола и 2 женского пола. В 2006 году происходит значительный рост показателей. Всего потерпевших – 37, в том числе 23 лиц женского пола, 14 мужского пола, в том числе несовершеннолетних – 5. Из них мужского пола – 4, женского – 1[11,с.217].

В последующих докладах, охватывающих период с 2010 по 2014 годы, не выделены отдельных статданные по Казахстану, но эти цифры включены в интегрированные показатели Восточной Европы и Центральной Азии. В 2010-2012 годах число жертв торговли людьми составило 50, в том числе 83% лица женского пола, 17% мужского пола[12,с.72].

По данным Международной организации по миграции за период с января 2014 по июнь 2014 года реабилитационную и реинтеграционную помощь оказали 1078 жертвам торговли людьми[13,с.1].

МОМ в Казахстане в партнерстве с неправительственными организациями и государственными органами оказали следующие виды реинтеграционной помощи: встреча в аэропорту, проживание в приюте, помощь в возвращении, обучение на курсах, другая образовательная поддержка по получению профессий бухгалтера, парикмахера, программиста, веб-дизайнера, повара, визажиста, мастера по ма-

никюру и педикюру, юриста, адвоката, медицинская помощь, психологическая помощь, юридическая помощь, аренда жилья, предоставление одежды, еды, восстановление документов, оказание помощи семье, детям, сотрудничество с полицией в оказании помощи по освобождению.

Поскольку, как это следует из вышеприведенных цифр, наиболее значительны масштабы именно т.н. внешней торговли людьми, то финансовая и иная соответствующая помощь жертвам такой криминальной деятельности и уполномоченными органами Казахстана оказывалась соотечественникам, оказавшихся за границей.

Так, Министерство иностранных дел РК в рамках специальной программы «Защита и обеспечение прав и интересов граждан Республики Казахстан» провело работу по выделению из республиканского бюджета на 2013 и 2014 годы по 25 млн.тенге соответственно. Это позволило за 11 месяцев 2013 года оказать помощь 59 гражданам РК, включая эвакуированных из Сирии, возвращенных на Родину из Греции, Омана, России и Украины, а также доставку тел умерших лиц[14,с.99].

Новейшим примером можно назвать факт оказания помощи по возвращению на родину гражданам, которые удерживались для выполнения принудительного труда в России бывшими же соотечественниками. Это получило широкое освещение в СМИ[15].

В соответствии со специальным обзором Верховного Суда РК в рамках 109 рассмотренных в 2015 году судами уголовных дел количество потерпевших составило 39, в том числе женщин - 23, мужчин – 16, несовершеннолетних – 14, взрослых – 25. В плане динамики приведем цифры за 2014 год. Было рассмотрено 160 уголовных дел в отношении 45 потерпевших, в том числе 33 женщин, 12 мужчин. Из общего числа жертв 23 несовершеннолетних лица, а взрослых – 22[16,с.84]. Гендерный признак указывает на превалирование того или иного вида криминальной эксплуатации: сексуальной или трудовой.

Это подтверждается данными о применении судами норм УК об ответственности за преступления, связанные с торговлей людьми. Как отмечено в аналитическом документе Верховного Суда РК «наибольшее количество потерпевших за 2014 и 2015 годы составили несовершеннолетние лица при торговле несовершеннолетними (статьями 133, 135 УК) – 22 лица (26,2% от общего количества потерпевших за 2014-2015 г.г.), также потерпевшие при торговле людьми (статья 128) – 19 лиц (22,6%)», а также «большая часть потерпевших подверглись сексуальной эксплуатации – 32 потерпевших, трудовой эксплуатации – 8 лиц, другим видам эксплуатации – 12 потерпевших. Что касается несовершеннолетних, то превалирует торговля новорожденными с целью усыновления бездетными супругами»[17,с.85].

В разрезе внутренней и внешней торговли людей-

ми из 32 потерпевших, подвергшихся сексуальной эксплуатации, 3 лица или 9,4% являлись иностранными гражданами. При этом, учитывая высокую латентность преступлений, связанных с торговлей людьми, весьма актуальным представляется специальный доклад, подготовленный Международной организацией по миграции на предмет виктимности мигрантов на предмет обращения в жертв торговли людьми[18,с.108-120]

Если посмотреть на ситуацию в контексте применения уголовно-правовых норм, то констатируется следующее. Так, по статьям 132-1 УК 1997 г. и 134 УК 2014 г. (вовлечение несовершеннолетнего в занятие проституцией) потерпевшими признаны 10 несовершеннолетних лиц женского пола, статьям 133 УК 1997 года и 135 УК 2014 г. (торговля несовершеннолетними) признаны потерпевшими 22 лица, в том числе 18 женского пола(81,8%), 4 – мужского пола(18,2%), статьям 270 УК 1997 г. и 308 УК 2014 г. (вовлечение в занятие проституцией) потерпевшими являются 7 женщин, статья 271 УК 1997 г и статье 309 УК (организация и содержание притонов для занятия проституцией и сводничество) потерпевшими признаны 7 лиц, в т.ч. 6 женского пола (85,7%) и 1 мужчина (14,3%).

В соответствии с формой отчета М-1 «О зарегистрированных уголовных правонарушениях» Комитета по правовой статистике и специальным учетами Генеральной прокуратуры РК за 2015 год зарегистрировано 85 уголовных правонарушений по статье 124 УК (похищение человека), 292 – по статье 126 УК (незаконное лишение свободы), 45 – по статье 128 УК (торговля людьми), 20 – по статье 134 УК (вовлечение несовершеннолетних в занятие проституцией), 53 – по статье 135 УК (торговля несовершеннолетними), 41 – по статье 308 УК (вовлечение в занятие проституцией), 209 – по статье 309 УК (организация или содержание притонов для занятия проституцией и сводничество). Теперь приведем виктимологическую статистику относительно вышеназванным данным. В соответствии со ст.71 УПК РК 75 человек признано потерпевшими по статье 124 УК (похищение человека), 262 – по статье 126 УК (незаконное лишение свободы), 42 – по статье 128 УК (торговля людьми), 16 – по статье 134 УК (вовлечение несовершеннолетних в занятие проституцией), 48 – по статье 135 УК (торговля несовершеннолетними), 6 – по статье 308 УК (вовлечение в занятие проституцией), 10 – по статье 309 УК (организация или содержание притонов для занятия проституцией и сводничество).

За 2016 год Комитета по правовой статистике и специальным учетами Генеральной прокуратуры РК зарегистрировано 108 уголовных правонарушений по статье 124 УК (похищение человека), 225 – по статье 126 УК (незаконное лишение свободы), 46 – по статье 128 УК (торговля людьми), 14 – по статье 134 УК (вовлечение несовершеннолетних в

занятие проституцией), 54 – по статье 135 УК (торговля несовершеннолетними), 50 – по статье 308 УК (вовлечение в занятие проституцией), 255 – по статье 309 УК (организация или содержание притонов для занятия проституцией и сводничество). В соответствии со ст.71 УПК РК признаны потерпевшими 92 лица по статье 124 УК (похищение человека), 191 – по статье 126 УК (незаконное лишение свободы), 23 – по статье 128 УК (торговля людьми), 8 – по статье 134 УК (вовлечение несовершеннолетних в занятие проституцией), 12 – по статье 135 УК (торговля несовершеннолетними), 24 – по статье 308 УК (вовлечение в занятие проституцией), 31 – по статье 309 УК (организация или содержание притонов для занятия проституцией и сводничество).

За январь 2017 года зарегистрировано 50 уголовных правонарушений по статье 124 УК (похищение человека), 86 – по статье 126 УК (незаконное лишение свободы), 13 – по статье 128 УК (торговля людьми), 6 по статье 134 УК (вовлечение несовершеннолетних в занятие проституцией), 5 – по статье 135 УК (торговля несовершеннолетними), 10 – по статье 308 УК (вовлечение в занятие проституцией), 76 – по статье 309 УК (организация или содержание притонов для занятия проституцией и сводничество). В общей сложности – 246 уголовных правонарушений. Теперь приведем виктимологическую статистику относительно вышеназванным данным. В соответствии со ст.71 УПК РК признано потерпевшими 18 лиц по статье 124 УК (похищение человека), 29 – по статье 126 УК (незаконное лишение свободы), 5 – по статье 128 УК (торговля людьми), 1 – по статье 134 УК (вовлечение несовершеннолетних в занятие проституцией), 1 – по статье 135 УК (торговля несовершеннолетними), 1 – по статье 308 УК (вовлечение в занятие проституцией), 1 – по статье 309 УК (организация или содержание притонов для занятия проституцией и сводничество) [19].

Таким образом, мы привели ряд цифровых данных, почерпнутых из различных источников криминологической информации. Как отмечается экспертами, «ежегодно в стране заводят 400 уголовных дел по фактам торговли людьми»[20,с.2]. В целом, мы не имеем единой картины, а лишь определенные фрагментарные сведения, что обусловлено и субъективными и объективными факторами. Большие надежды в этой связи возлагаются на применение современных инновационно-коммуникационных технологий, которые активно вошли в наши реалии. Как справедливо еще в 2007 году отмечала Букалерева Л.А. «современные технологии существенно изменяют не только структуру экономики, но и образ жизни, образ мышления людей, механизмы функционирования общественных институтов, институтов государственной власти»[21,с.3].

Однако, в любом случае, как подчеркивает Гишинский Я.И. «даже относительно неполные, проа-

нализированные за ряд лет, позволяют выявить тенденции преступности»[22,с.68].

Круг проблемных вопросов, связанных с идентификацией жертв торговли людьми в соответствии с заключением Комиссии по правам человека при Президенте РК включает следующие:

- недостаточный уровень подготовки сотрудников правоохранительных органов, работающих в сфере противодействия, по выявлению жертв торговли людьми;

- отсутствия подготовки специалистов различных государственных органов, которые могли бы в пределах своей компетенции осуществлять первичное выявление жертв торговли людьми (например, государственная инспекция труда, социальные службы, органы здравоохранения);

- отсутствие методологии идентификации жертв для сотрудников правоохранительных и других действующих государственных органов;

- преобладание пассивной стратегии и идентификации жертв торговли людьми, то есть ожидание самостоятельного обращения жертв торговли в правоохранительные органы;

- отсутствие самоидентификации жертв торговли, то есть их способность анализировать/понимать и принимать полученный опыт, в том числе опасаясь мести, огласки, общественного порицания, неверие в правосудие;

- предоставление помощи лишь после подтверждения статуса жертвы торговли людьми правоохранительными органами в рамках уголовного процесса;

- идентификация жертв торговли людьми требует значительного количества времени по причине сложности преступления и участия в нем организованных преступных групп[23,с.96,97].

Сравнительно-правовой обзор показывает, что вышеприведенный перечень проблемных вопросов собственно вытекает из ежегодных всемирных докладов о торговле людьми Управления ООН по наркотикам и преступности. Так в самом новейшем из них, а именно во Всемирном докладе ООН о торговле людьми за 2016 год в ряде случаев подчеркивается недостаточная квалификация уполномоченных структур в виктимологических, а также других вопросах, либо их коррумпированность, причастность и участие в преступной деятельности, связанной с торговлей людьми[24,с.65].

В историко-правовом ракурсе приведем ряд мнений. Юрист ОФ «Хартия за права человека» Шорманбаева А. обращала внимание на то, что «система выявления жертв торговли людьми должна быть частью общей комплексной программы защиты жертв торговли людьми», кроме того «требуется наличие постоянных приютов (шелтеров) для жертв торговли людьми», а также «должен быть разработан инструментарий выявления жертв торговли людьми»[25]. Старший помощник прокурора Алматин-

ской области Сулешев А. отмечал, что сложности расследования преступлений, связанных с торговлей людьми в числе прочих факторов обусловлены с негативным отношением «общества к жертвам торговли людьми, если оно выражается в форме сексуальной эксплуатации»[26,с.35]. Похожее мнение выражала исследователь актуальных проблем виктимологии Котова Н.К., указывая на то, что в в криминологии «интерес к жертве чаще всего исчерпывался выяснением одного вопроса: невиновна ли сама жертва в совершенном против нее преступлении?»[27,с.59]. При этом нельзя не согласиться и с мнением Борецкого А.В. о том, что «жертва торговли обладает признаками, детерминирующими совершение в отношении них рассматриваемых посягательств»[28,с.244]. Вместе с тем, как верно указывает Крепышева С.К. «следует учитывать и то, что жертвы обычно обеспокоены тем, что их жизнь, связанная с эксплуатацией, будет обнародована в средствах массовой информации», а также недоверчивость либо вовсе враждебность по отношению к представителям власти из-за «пренебрежения полицейских, представителей консульских и миграционных служб»[29,с.123].

Общим знаменателем здесь может стать взвешенный психологический подход, на что справедливо, в частности, обращает внимание в своей публикации Бродченко О.И.[30,с.96-104].

Ученый-юрист, депутат Мажилиса Парламента РК Бычкова С. в 2012 году подчеркивала, что отсутствуют правовые механизмы, позволяющие потерпевшим, признанным жертвами торговли людьми, компенсировать фактический физический, материальный и моральный вред в рамках уголовного дела, в том числе получать полную компенсацию в части оплаты труда[31,с.7].

Судья Верховного Суда РК Кожан Т. в 2015 году писал о том, что «отсутствие справедливости в вопросах возмещения вреда потерпевшим от преступлений, связанных с торговлей людьми, приводит к безнаказанности торговли людьми, ее росту и увеличению количества пострадавших, а также их повторной виктимизации»[32]. Игнорирование всех вышеназванных проблем означает ситуацию, которую весьма точно описал Винокуров С.Н. следующим выражением: «Наиболее существенными деформациями в правовой теории, законодательстве и правоприменительной практике являются недопустимые системные нарушения (ущемление) прав, свобод и законных интересов потерпевших (потенциальных потерпевших) от преступлений (правонарушений) в различных сферах социальной жизни»[33,с.10].

В числе новейших теоретических разработок, которые можно было бы взять в качестве определенного ориентира можно назвать концепт «виктимологической политики», предложенный Ворониным Ю.А. и Майоровым А.В.[34,с.206].

Правовые основы в сфере гарантий и обеспечения защиты прав жертв преступлений, связанных с торговлей людьми (виктимологической подсистемы антикриминальной/уголовной политики) включает в себя ряд законодательных и иных актов различной отраслевой принадлежности. Самым большим пробелом здесь является отсутствие базового закона о противодействии торговле людьми.

В плане правоприменительной практики вызывает интерес Обобщение по вопросам обеспечения в судебном разбирательстве прав потерпевших по делам о торговле людьми (на основе рассмотренных в 2014-2015 г.г. уголовных дел), составленное Верховным Судом Республики Казахстан [35, с.78-108].

Для этого в первую очередь необходимо знать реальные масштабы как самой преступности, связанной с торговлей людьми, так и количества жертв от этого вида криминальной деятельности путем формирования наиболее достоверной криминологической и виктимологической статистики, которая, как верно заметил Лунеев В.В., почти не развита [36, с.217], а, как дальновидно писал, Жалинский А.Э. «нужна обобщенная информация, которая могла бы быть положена в основу комплексного, согласованного проведения мероприятий» [37, с.499]. Здесь важно учитывать мировые тренды развития преступности и международные стандарты политики противодействия таковой. Бесценная роль уголовно-правовой и криминологической компаративистики, поскольку как совершенно справедливо указывает Клейменов И.М. «в последние годы набирают силу тенденции глобализации преступности и механизмы реагирования на нее» [38, с.7].

Во-вторых, надлежит сформировать целостную систему виктимологической профилактики в сфере торговли людьми, более того возвести ее в ранг виктимологической политики как подсистемы (направления) антикриминальной (уголовной) политики.

В методологическом отношении важно целостно продолжать наработки в области формирования и реализации виктимологической политики и ее инструментария с учетом современных модернизационных процессов.

Литература

1. Беркинбаев Н.С. Преступность в Республике Казахстан в постсоветский период. Диссертация...к.ю.н. Москва: МГЮА, 2004 – 193 с.

2. Специальный доклад «Актуальные проблемы защиты прав человека в сфере противодействия торговле людьми в Республике Казахстан». Астана: Комиссия по правам человека при Президенте РК, 2014 – 170 с.;

3. Обобщение судебной практики по уголовным делам, связанным с торговлей людьми за 2013 и 2014 годы (предусмотренным статьями 125 ч.3 «б», 126 ч.3 п. «б», 128, 132-1, 133, 270, 271 УК) //

Бюллетень Верховного Суда РК.-2015-№12-76 с.

4. Противодействие торговле людьми в Российской Федерации. Научный доклад/ Под ред. В.С. Овчинского, Ю.Г. Торбина.-М.: Норма, 2009–208 с.

5. Алауханов Е.О. Криминология: Учебник. – СПб: Издательство «Юридический центр-Пресс», 2013–608 с.

6. Лунеев В.В. Криминология: учебник.-М.: Изд-во Юрайт, 2014–686 с.

7. Инишаков С.М. Уровень и структура криминальной латентности как показатель эффективности деятельности правоохранительных органов (по результатам одного исследования) // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права.-2010-№4–100 с.

8. Овчинский В.С. Россия - США: дискуссия о противодействии торговле людьми // Российский криминологический взгляд.-2013-№3–500 с.

9. Козаченко И.Я. Криминология. Учебник/И.Я. Козаченко, К.В. Корсаков. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2011–304 с.

10. Репецкая А.Л. Виктимологическая защита иностранных трудовых мигрантов от преступлений, связанных с торговлей людьми // Российский криминологический взгляд.-2013-№3–500 с.

11. Global report on trafficking in persons. February 2009. New York: United Nations, 2009–292 с.

12. Global report on trafficking in persons. 2014. New York: United Nations, 2014–90 с.

13. Борьба с торговлей людьми: Казахстан. Статистические данные с января 2004 – по июнь 2014 года. Астана: МОМ в Казахстане, 2014–7 с.

14. Специальный доклад «Актуальные проблемы защиты прав человека в сфере противодействия торговле людьми в Республике Казахстан». Астана: Комиссия по правам человека при Президенте РК, 2014 – 170 с.

15. Омбудсмен РК обратился к Омбудсмену РФ в связи с положением отдельных граждан Казахстана – трудовых мигрантов в г. Москве // www.ombudsman.kz/news/detail.php?ID=3384; Российский омбудсмен проверит информацию о рабстве казахстанцев в Москве // news.mail.ru/politics/28541766/?from mail=1; Казахстанца освободили из рабства в Москве // news.mail.ru/incident/28620223/?from mail=1

16. Обобщение по вопросам обеспечения в судебном разбирательстве прав потерпевших по делам о торговле людьми (на основе рассмотренных в 2014-2015 г.г. уголовных дел), составленное Верховным Судом Республики Казахстан // Бюллетень Верховного Суда Республики Казахстан.-2016.-№12–108 с.

17. Обобщение по вопросам обеспечения в судебном разбирательстве прав потерпевших по делам о торговле людьми (на основе рассмотренных в 2014-2015 г.г. уголовных дел), составленное Верхов-

ным Судом Республики Казахстан//Бюллетень Верховного Суда Республики Казахстан.-2016.-№12-108 с.

18. Уязвимость мигрантов и потребности интеграции в Центральной Азии. Основные причины и социально-экономические последствия возвратной миграции. Региональная полевая оценка в Центральной Азии. Доклад. 2016 год. Астана: Субрегиональный координационный офис по Центральной Азии, Международная организация по миграции (МОМ), 2016–288 с.

19. Официальный сайт Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан//<http://service.pravstat.kz>. Дата обращения: 25.03.2017 г.

20. Бержанова И. Гастарбайтеров – на контроль. Официальные цифры по трудовым мигрантам и данные НПО разнятся в 12 раз//Казахстанская правда.-2016-8 октября – 8 с.

21. Букалерева Л.А. Информационные преступления в сфере государственного и муниципального управления: законотворческие и правоприменительные проблемы. Автореферат диссертации...д.ю.н. Москва: МГУ им.М.В.Ломоносова, 2007– 66 с.

22. Гилинский Я.И. Теория, история, эмпирическая база, социальный контроль. Монография. 3-е издание. СПб.: Алет-Пресс, 2014–574 с.

23. Специальный доклад «Актуальные проблемы защиты прав человека в сфере противодействия торговле людьми в Республике Казахстан». Астана: Комиссия по правам человека при Президенте РК, 2014 – 170 с.

24. *Global report on trafficking in persons 2016*. New York: United Nations, 2016–126 с.

25. Шорманбаева А. Проблема выявления жертв торговли людьми в Республике Казахстан: состояние и пути решения//Правовая реформа в Казахстане.-2010.-№1.-С.35-36.

26. Сулешев С. Пресечение торговли людьми//Закон и время.-2010.-№4.-С.35-36.

27. Бычкова С. Противодействие торговле людьми: современное состояние и проблемы//Закон и время.-2012.-№5.-С.3-7.

28. Борецкий А.В. Характеристика типичных личностных особенностей потерпевшего по делам о торговле людьми//Наука и новые технологии.-2012-№3-С.243-245.

29. Крепышева С.К. Некоторые особенности тактики производства освидетельствования при расследовании преступлений, связанных с торговлей людьми и использованием рабского труда//Вестник Нижегородского университета им.Н.И.Лобачевского. Серия Право.-2014-№3-С.122-125.

30. Бродченко О.И. Психологические особенности потерпевших по преступлениям, связанным с торговлей людьми//Прикладная юридическая психология.-2009-№4.

31. Котова Н.К. Актуальные проблемы виктимологии//Право и государство.-2000.-№1-2.-С.59-66.

32. Кожан Т. Практика компенсации вреда жертвам торговли людьми// <http://sud.gov.kz/rus/content/praktika-kompensacii-vreda-zhertvam-torgovli-lyudmi>

33. Воронин Ю.А., Майоров А.В. Правовая виктимологическая политика России: концептуальные аспекты//Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права.-2015-Т.9-№2-С.201-208.

34. Винокуров С.И. Новый подход к определению правового статуса потерпевшего в фундаментальной теории права//Проблемы укрепления законности и правопорядка: наука, практика, тенденции.-2013-№6-С.10-17.

35. Бюллетень Верховного Суда Республики Казахстан.-2016.-№12– 108 с.

36. Криминология: учебник/Под ред. В.Н.Кудрявцева и В.Е.Эминова.-4-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма: Инфра-М, 2010–800 с.

37. Жалинский А.Э. Избранные труды[Текст]: в 4 т. Том 1. Криминология/ Отв. ред. О.Л.Дубовик.-М.: Изд. Дом высшей школы экономики, 2014–698 с.

38. Клейменов И.М. Сравнительная криминология: монография/ И.М. Клейменов.- М.: Норма: ИНФРА-М, 2014–368 с.

Бисенғали Лилия

Ст.преподаватель юридического факультета
Казахский национальный университет имени аль-Фараби, bisengali89@gmail.com

Джансараева Рима Еренатовна

Зав.кафедрой уголовного права и уголовного процесса, криминалистики
Казахский национальный университет имени аль-Фараби, jansaraeva@mail.ru

ОСНОВНЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПРЕСТУПНОСТИ

Резюме. В настоящей статье авторы рассматривают вопросы детерминант экономической преступности. Особого внимания заслуживают выводы авторов о том, что основной субъективной детерминантой любого преступного поведения, в том числе корыстного, является мотив, который стимулирует деятельность, побуждает к ней и раскрывает ее личностный смысл. Мотивы экономических преступлений важно знать и потому, что они дают необходимую информацию о том, насколько восприняты и приняты личностью нравственные и правовые нормы, охраняющие все формы собственности, как оценивается ею соответствующая социальная практика. Отдельное внимание авторами уделено вопросам мотивов корысти.

Ключевые слова: экономика, преступление, уголовное правонарушение, детерминанта, преступник.

Summary. In this article the authors examine the question of determinants of economic crime. Particularly noteworthy are the authors conclusions that the main subjective determinant of any criminal behavior, including self-serving, is a motif that stimulates, encourages her and reveals her personal sense. The motives of economic crime is important to know because they provide the necessary information about how a person received and accepted moral and legal standards that protect all forms of property as its corresponding social practice is evaluated. Special attention is paid to questions of authors self-interest motives.

Keywords: economy, crime, criminal offense, the determinant, criminal.

Түйін. Бұл мақалада авторлар экономикалық қылмыстылық детерминанттары мәселесін қарастырады. Кез келген қылмыстық мінез-құлқтың, соның ішінде пайдақорлықтың негізгі субъективті детерминанты уәж болып табылатындығы, ол іс-әрекетке ынталандыратыды, оған итермелейді және оның жеке мәнін ашатындығы туралы авторлардың қорытындылары ерекше назарға ие. Экономикалық қылмыстық құқық бұзушылықтардың уәждәрін білу маңызды, себебі, олар меншіктің барлық нысандарын қорғайтын адамгершілік және құқықтық нормалардың тұлғамен қабылданғандығы туралы және қолданыстағы элеуметтік тәжірибе қалай бағаланатындығы туралы қажетті ақпарат береді. Пайдақорлықтың уәждары мәселелеріне көңіл бөлінген.

Түйінді сөздер: экономика, қылмыс, қылмыстық құқық бұзушылық, детерминант, қылмыскер.

Противодействие преступности может быть эффективным только в случае, если оно базируется на адекватном представлении государства о специфике ее криминогенных детерминант, состоящих из комплекса причин и условий преступности, темпы роста которой превратились в главный фактор, тормозящий стабилизацию экономики, реально угрожающий национальной безопасности страны.

В. С. Устинов и А. Ю. Арефьев отмечают, что конкретные проявления причин экономической преступности в различных сферах, явлениях экономической жизни имеют свою специфику [1, с. 90].

Причины и условия играют различную роль в процессе порождения криминального поведения в сфере экономики. Если собственно причины порождают его, то условия сами по себе не порождают данное явление, но влияют на процессы порождения, участвуют в его детерминации [2].

Преступное поведение в сфере конкурентных отношений обусловлено рядом взаимосвязанных факторов, среди которых можно выделить факторы экономического, организационно-управленческого и правового характера.

Криминологами определено, что основной субъективной детерминантой любого преступного поведения, в том числе корыстного, является мотив, который стимулирует деятельность, побуждает к ней и раскрывает ее личностный смысл. Мотивы экономических преступлений важно знать и потому, что они дают необходимую информацию о том, насколько восприняты и приняты личностью нравственные и правовые нормы, охраняющие все формы собственности, как оценивается ею соответствующая социальная практика. Мотивы свою устойчивость проявляют именно в корыстном преступном поведении, которое очень часто продолжается длительное время, невзирая на наказание или угрозу его применения.

Поведение человека полимотивировано, то есть порождается рядом мотивов, в иерархии которых один может быть ведущим. Личностный смысл как мотив некоторых видов и форм хищений может заключаться не только в приобретении материальных благ, но и в удовлетворении какой-либо другой жизненно важной потребности. Чаще всего

здесь тоже имеется корыстный мотив, однако он, как показывают проведенные исследования, действует наряду с другими, например, с такими, как завоевание или удержание признания и авторитета в эталонной для данного лица группе. Следует подчеркнуть, что при совершении экономических преступлений субъект во всех случаях стремится к удовлетворению личных, хотя и не всегда корыстных потребностей. Любое преступное поведение внутренне субъективно детерминировано и закономерно для данного лица.

Вывод о внутренней закономерности совершения преступления конкретным лицом может быть сделан лишь на основе его глубокого и всестороннего психологического изучения, знания всего жизненного пути, особенно семейного воспитания на ранних этапах формирования личности. В ходе изучения личности преступника должны выявляться криминогенные, в том числе латентные черты, которые в действительности привели к преступлению, а не те, которые лежат на поверхности, создавая обманчивую видимость ведущей криминогенной роли, например, ситуации.

Неблагоприятные условия формирования личности в детстве оказывают весьма существенное влияние на ее дальнейшую жизнедеятельность. Можно в связи с этим предположить, что и корыстные мотивы связаны с такими условиями, как дефицит эмоционального общения в детстве, невключение в стойкие эмоциональные контакты, эмоциональная матрица семьи, в целом формируют общую неуверенность индивида в жизни, неопределенность его социальных статусов, тревожные ожидания негативного воздействия среды.

Как показывают исследования, мотивы корысти – исключительно социального происхождения, и формируются они путем восприятия норм и стандартов в семье, неформальном окружении. Но те же социальные условия жизни конкретного лица в сочетании с его природными задатками приводят к образованию и функционированию таких его психологических особенностей, которые также обладают значительной мотивирующей силой и активно включены в детерминирующий комплекс корыстного преступного поведения.

Сегодня в сфере экономики существуют разнообразные обстоятельства, способствующие относительной распространенности и живучести антисоциального поведения. Эти обстоятельства условно можно разделить на три группы:

- 1) социально-экономические;
- 2) организационно-управленческие;
- 3) нравственно-психологические.

К социально-экономическим обстоятельствам относятся: инфляция, бесхозяйственность, низкая заработная плата рабочих и служащих в большинстве отраслей экономики, недостатки механизма ценообразования, безработица, существование

«теневой экономики», дефицит отдельных видов сырья и товаров, возможность легализации доходов, получаемых преступным путем, издержки процесса приватизации и разгосударствления собственности, несовершенство норм расхода сырья и материалов, позволяющие создавать неучтенные резервы для расхищения, неурегулированность экономических отношений между субъектами, слаборазвитый рынок ценных бумаг, неэффективная система защиты ценных бумаг, отсутствие реальной конкуренции в сфере экономики, неотработанность механизмов контроля за деятельностью банковских систем.

К организационно-управленческим обстоятельствам, которые способствуют распространению указанных категорий преступлений, относятся: отсутствие должного налогового, таможенного, финансового и банковского контроля за деятельностью субъектов экономических отношений, отставание правотворческой деятельности от потребностей хозяйственной практики, существующая бюрократическая система управления экономикой, обстановка круговой поруки в сфере экономики, недостатки системы учета и отчетности, текущего контроля со стороны должностных лиц, пренебрежение требованиями по подбору лиц на материально ответственные должности, нестабильность и несовершенство налоговой системы.

К нравственно-психологическим обстоятельствам относятся: расслоение общества, распространенность у значительной части населения психологии правового нигилизма, вседозволенности в сфере экономики, утверждение психологии безнаказанности за совершение преступлений в сфере экономики, убежденность в том, что «за деньги можно решить все», психологическая неподготовленность основной массы населения к частнопредпринимательской деятельности, распространение у определенной части бизнесменов и предпринимателей, особенно молодежи, психологии быстрого обогащения, ослабление у определенной части населения нравственных устоев, пропаганда культа богатства.

Степень влияния этих трех групп обстоятельств на уровень и динамику преступлений в сфере экономики неодинакова. Отсутствие сегодня целостной концепции предупреждения негативных последствий при вытеснении административно-командных методов, преимущественно экономическими, опосредованно влияет на создание атмосферы пониженной требовательности к нежелательным для общества формам отклоняющегося поведения. Свобода предпринимательства не уравновешивается адекватными мерами ответственности за нарушение общеобязательных правил в экономике, порождает уверенность во вседозволенности, порой провоцирует на антисоциальные способы решения экономических проблем. Все эти

обстоятельства не являются чем-то изолированным, попеременно детерминирующим повышение или понижение активности различных форм антиобщественного поведения. В действительности они переплетаются, создавая общий неблагоприятный фон в экономике [3, с. 272].

В качестве главных факторов качественного изменения преступности экономической направленности в Республике Казахстан можно назвать:

- 1) ошибочную стратегию проведения экономических реформ;
- 2) обнищание населения;
- 3) ценностный вакуум, падение нравственности;
- 4) переход к рыночной экономике и формирование независимого государства Республики Казахстан;
- 5) отсутствие гражданского общества.

Все эти факторы являются общими причинами, породившими новое состояние экономической преступности. Но определяющим среди них выступает смена социально-экономического строя, включая переход к рынку. Ибо это первопричина, повлекшая ценностный вакуум и возникновение новых маргинальных групп.

Переход к рыночной экономике даже при отсутствии издержек всегда влечет увеличение преступности. Однако ошибки в проведении экономических реформ, неудачная их стратегия еще более ухудшают ситуацию с преступностью.

К криминогенным факторам, вызвавшим криминальный бум, относятся:

- 1) колоссальная социальная дезорганизация, вызванная новым переворотом всей жизни страны, первоначальным накоплением капитала;
- 2) номенклатурный характер захвата государственной собственности;
- 3) включение в предпринимательство многих криминальных элементов;
- 4) коррупция.

Слабость социально-правового контроля над экономической деятельностью; отставание законодательного обеспечения борьбы с преступностью экономической направленности; недостатки деятельности правоохранительных органов являются условиями, способствующими совершению преступлений.

Общая причина преступности в любом обществе – объективные социальные противоречия.

Причины преступности нужно искать, прежде всего, в экономических отношениях, в их противоречиях, несбалансированности хозяйственного механизма, а также в системе распределительных отношений. До перестройки долгое время существовало мнение, что экономический базис социализма не порождает преступности. На практике же именно это и порождало преступность, отдельные виды преступлений.

Социальные отношения, как и экономические, многообразны, имеют несколько уровней. Если личность чувствует себя неравной с другими, ущемленной, то это порождает протест, который в крайнем своем проявлении может быть преступным. Редко можно встретить человека полностью удовлетворенного своим положением в обществе. Однако многосторонность его социального бытия удерживает баланс возникающих противоречий.

Социальные отношения существуют на двух уровнях.

1) макроуровень — взаимодействие человека с обществом и государством, его производственные отношения, национальные отношения и проблема равенства;

2) микроуровень — межличностные отношения (конфликты): в семьях между близкими и знакомыми, случайные конфликты на почве конкретной ситуации.

Сугубо личностное восприятие человеком социальной жизни, как на макро-, так и микроуровнях, создает дополнительные трудности для выяснения влияния социальных условий поведения, в том числе и преступного. Микросоциальные и межличностные конфликты есть выражение негативного течения социальной жизни людей.

Годы перестройки показали: политическая нестабильность обострила до предела экономическую и социальную ситуацию, «взорвала» межнациональные отношения, приведя к массовым убийствам, активизации вооруженных банд, совершению террористических актов, к нападению на жилища ни в чем не повинных людей и их разграблению, к преступлениям на почве национализма. Это преступность особого рода и опасность ее в том, что к политическим движениям присоединяются и пользуются политической нестабильностью в корыстных интересах обычные уголовники.

Причины преступности следует искать и в нравственном состоянии общества. В наличии или отсутствии тех или иных моральных ценностей и установок.

Слом административно-хозяйственной системы и зарождение рыночной экономики в Республике Казахстан вызвали к жизни особое социальное явление — переходное состояние экономического сознания, т.е. такое его состояние когда в потребностях и ориентациях людей, в их интересах и мотивах поведения присутствуют черты двух социально-экономических систем: от которой начали уходить и той, к которой начали двигаться.

Переходность – это сочетание «духа социализма» и «духа капитализма» в одной и той же реальности — в одном и том же обществе, в одних и тех же людях, в одном и том же интервале исторического времени. Подавляющее число жителей страны успели прожить часть жизни при социализме, что сформировало определенный тип госу-

дарства и экономики, особые социальные группы и отношения между ними – традиции, привычки, культуру... Понятие «капитализм» использовалось только для критики других стран и демонстрации преимуществ социализма. На смену этому пришли свободные цены, безработица, конкуренция, приватизация, частные банки, банкротства, неплатежи и многое другое, абсолютно чуждое старой привычной системе. Для переходного сознания характерно не только наличие новых моделей экономического поведения, но и отсутствие тех моделей, которые необходимы для нормального функционирования новых, зарождающихся экономических и социальных институтов.

Формы проявления феномена переходности:

Первая группа – рабочие, крестьяне, служащие – основное население Республики Казахстан. Основная идейная установка «согласны жить при рынке, но без капитализма». Людям нравится экономическая свобода, свобода торговли, насыщенный потребительскими товарами рынок и другие экономические реалии. Однако население не приемлет субъектов рыночной экономики – частных собственников, капиталистов. Не приемлет той социально-экономической системы, элементом которой является возникший в Республике Казахстан рынок.

Неприятие капитализма в рыночной Республике Казахстан естественно – именно с ним население страны связывает все негативные процессы, обострившиеся в период экономических реформ. Столь же естественным выглядит постепенное вовлечение населения страны (особенно молодежи) в рыночную деятельность. Во взаимосвязи этих двойственных процессов – притяжение к рынку и отталкивание от него – проявляется феномен «переходности».

Вторая группа – руководители предприятий: в их сознании уживаются установки двоякого рода – негативные по отношению к капитализму и политике казахстанских властей и позитивные по отношению к двум важнейшим направлениям рыночной экономики – приватизации и конверсии.

Третья группа – власть. В стране отсутствует какой-либо образ будущего, т.е. модель экономики и общества, которая была бы желательна для большинства и достижима. В сфере экономической политики нет целевых ориентиров, вместе с утопией построения коммунизма отбросили и какое-либо целеполагание вообще. Власть ориентируется на ближайшие, а не на перспективные цели, решает текущие задачи, не увязывая их с общими. Все это способствует криминализации казахстанского рынка.

Условия совершения преступлений – это те факты реальной действительности, которые преступлений не вызывают, однако их наличие может способствовать возникновению у человека намере-

ния совершить преступление. Такого рода условия связаны с недостатками:

- в организационно-технической сфере, в сфере охраны правопорядка в целом;

- в деятельности различных государственных органов (полиции, прокуратуры, юстиции, судов в организации борьбы с преступностью);

- в работе контролирующих органов (финансовых, налоговых инспекций).

Условия в конкретных случаях могут присутствовать, а преступление может быть и не совершено. Условия, можно сказать, лежат на поверхности, выявить их легче, нежели причины преступлений. Ликвидация условий, способствующих совершению преступлений не требует больших материальных затрат, но имеет большое значение.

Причины преступлений, совершаемых в сфере экономики, носят как объективный, так и субъективный характер. Объективный характер заключается в противоречивости экономических отношений, которые способствуют рождению преступности как таковой.

В криминологической литературе отмечается, что экономические отношения, их противоречивость и негативный характер рождают преступность, в том числе экономическую. Они определяют и тот срез причин преступности, который можно назвать социально- и индивидуально-психологическим. Индивидуально-психологические причины, прежде всего, выражаются в стяжательстве, позволяющем человеку с особой силой почувствовать силу денег и возможность не только нажиться, но часто и диктовать свои условия другим людям. В результате формируется личность с устойчивыми социально-психологическими деформациями.

Издержки экономической политики переходного периода – один из главных факторов экономической преступности. Непоследовательность, запаздывание в принятии неотложных мер привели к падению производства, нарастанию кризисных процессов, снижению жизненного уровня населения.

Дефекты ценообразования: рынок сам назначает цену товара на основе спроса и предложения, лишь незначительная часть устанавливается директивно. Неприемлемым является сговор монополистов по поддержанию выгодных цен на товары и услуги в ущерб интересам потребителей.

Недостатки действующей системы государственного контроля способствуют распространению скрытых не выявленных преступлений. Отмечается рост потерь, недостач, хищений. Свертывание контроля при сохранении стабильности факторов, обуславливающих рост корыстных посягательств на государственное имущество, породило зону, свободную от привычного внимания общества, сказалось на атмосфере безразличия населения к разоряющим страну противоправным действиям.

Отставание правового обеспечения: ситуация неустойчивой юридической основы предпринимательства, которая отрицательно сказывается на упрочении режима законности. Общая неподготовленность населения к восприятию экономических преобразований: недостаточная компетентность и отсутствие умения работать в кризисных и экстремальных ситуациях ощутимо влияют на распространенность отклоняющихся форм экономического поведения.

Литература

1. Устинов В.С., Арефьев А.Ю. *Криминологические аспекты экономической преступности.* – Нижний Новгород, 1999. – 278 с.
2. Бекряшев А.К., Белозеров И.П. *Теневая экономика и экономическая преступность: Электронный учебник.* <http://newasp.omskreg.ru/bekryash/>.
3. Алауханов Е.О. *Криминология.* – Алматы, 2008. – 429 с.

ПРИЧИНЫ И УСЛОВИЯ КОРРУПЦИОННЫХ ПРОЯВЛЕНИЙ

Түйін. Аталған мақала сыбайлас жемқорлық себептеріне арналған. Сыбайлас жемқорлық ұғымыны мен мазмұнына аңықтама беріледі. Сыбайлас жемқорлық себептері және қауіпті салдары қарастырылады.

Summary. The article is devoted to the causes of corruption in. The content of the concept of corruption is disclosed, its definition is given. The causes of corruption and the negative consequences of this social evil are considered.

Резюме. Статья посвящена причинам коррупции в обществе. Раскрывается содержание понятия коррупция, дается ее определение. Рассматриваются причины коррупции и негативные последствия этого социального зла.

Ключевые слова: коррупция, борьба с коррупцией, причины и условия коррупции, государственные служащие, коррупционные уголовные правонарушения.

В Республике Казахстан в условиях глобальных перемен экономического, политического, правового и идеологического характера проблема противодействия коррупции приобрела особую остроту и политическую значимость. На фоне этих процессов в современных условиях прослеживается тенденция к всё более глубокому проникновению коррупции в сферу государственной власти и экономической деятельности страны.

Анализ режима законности, приоритета прав и интересов человека в сфере противодействия коррупции свидетельствует о том, что рассматриваемая проблема занимает значительное место среди факторов, дестабилизирующих казахстанское общество. Высокий уровень урегулированности экономических отношений, складывающихся в сфере правопорядка, предполагает создание системы законодательных актов, правовых норм, которые четко определяют правовое положение и компетенцию государственных органов.

Вопросам противодействия коррупции большое внимание уделяет Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев, который в послании народу Казахстана 31 января 2017 г. «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкуренция-тоспособность» отметил: «Мы сделали существенные шаги по снижению уровня коррупции в стране. В то же время основной акцент направлен на борьбу с последствиями коррупции. Необходимо усилить работу по выявлению и ускорению причин и предпосылки коррупции»[1].

Коррупция является глобальной проблемой, от которой не застрахована ни одна страна мира, ни одна политическая система, ни один политический режим.

Коррупция – это незаконное использование лицами, занимающими ответственную государственную должность, лицами, уполномоченными на выполнение государственных функций, лицами, приравненными к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций, должностными лицами своих должностных (служебных) полномочий и связанных с ними возможностей в целях получения или извлечения лично или через посредников имущественных (неимущественных) благ и преимуществ для себя либо третьих лиц, а равно подкуп данных лиц путем предоставления благ и преимуществ [2].

Дошедшие до нас правовые памятники цивилизации позволяют заключить, что коррупция – ровесник человечества. Нетрудно заметить, что распространённость и общественная опасность этого явления скачкообразно возрастают в периоды крупных социальных потрясений, нередко сопровождающихся почти полным уничтожением законности и одновременным ростом зависимости населения от произвола чиновников. Современные страны – не исключение. Важно видеть принципиальные различия между «первородной» причиной коррупции, которая возможно коренится в самой сущности общества, и причинами ее роста или напротив угасания.

Экономика. Широко распространено мнение, что корнем проблемы является бедность. Без бедности, мол, не было бы коррупции. Но даже, если бедность и является причиной, то отнюдь не единственной. Если бы бедность была единственной причиной коррупции, трудно было бы объяснить, почему благополучные страны постоянно сотрясают скандалы, а их действующие лица далеко не всегда могут быть отнесены к категории «бедных» или «нуждающихся». Если принять такую точку зрения, то пришлось бы поставить знак равенства между понятиями бедность и нечестность, а подобная концепция не выдерживает критики. Истоком коррупции в равной степени могут служить как богатство, так и нищета. Это значит, что ни бедность, ни нищета как крайнее ее выражение сами по себе не являются корнем коррупции.

Решения по расходованию государственных средств основываются на личной корысти, которой к тому же способствуют огромные взятки со

стороны крупных компаний промышленно развитых стран, которых несколько не забывает благо страны и ее народа. Все это неблагоприятно сказывается на ходе социально-экономического развития общества. Поэтому коррупцию можно скорее рассматривать как причину бедности, а не как ее следствие.

Лица, чья коррумпированность наносит наибольший вред государству, составляют сравнительно немногочисленную прослойку, и об их деятельности простые граждане знают далеко не всегда. Что же касается коррупции, с которой люди постоянно сталкиваются в повседневной жизни, то она, как правило, является в большей или меньшей степени следствием бедности и нищеты.

В беднейших странах - и особенно тех, где верхи коррумпированы, правительство оказывается неспособным платить чиновникам зарплату, обеспечивающую нормальный уровень жизни. Иногда у государства просто нет для этого ни малейших возможностей.

Недостаточный уровень оплаты труда государственных служащих является широко распространенным фактором, способствующим коррупции, если не во всей системе, то, по крайней мере, на низших уровнях.

Среди других экономических стимулов коррупции особую роль играет нестабильность, проявляющаяся, прежде всего в неконтролируемых инфляционных скачках, которые провоцируют чиновничество искать любые источники доходов. В результате последнего крупнейшего финансового кризиса средний размер месячного денежного содержания сотрудников правоохранительных органов уменьшился с суммы эквивалентной тысячи долларам США до пятисот.

Коррупция и рынок. Существует утверждение, что взяточничество есть лишь реализация рыночных принципов в деятельности государственных и муниципальных структур, и что к взяткам следует относиться терпимо, пока они не затрагивают эффективности рынка в целом. Подобные доводы могут иметь под собой некоторые основания, однако к ним следует относиться весьма скептически.

Сущность государственных программ извращается, когда чиновники предоставляют дефицитные товары и услуги покупателю, предложившему наивысшую цену. Например, жилье по государственной программе предназначается для государственных служащих и их семей, а не для тех, кто способен платить больше. К тому же, возможности для получения вознаграждения за услуги могут сподвигнуть чиновников к созданию искусственного дефицита и бюрократических проволочек.

Более того, там, где должностные лица за взятки обеспечивают льготные условия существования одной фирмы в ущерб ее конкурентам, зачастую

наивысшая цена предлагается отнюдь не фирмой, лучше других работающей на рынке, а той, которая имеет возможность получить сверхприбыль за счет устранения конкурентов.

Политика. В истории человечества можно найти немало подтверждений тому, что между стремлением к власти и получением преимуществ от обладания ею существует объективная связь. Отсутствие какой бы то ни было личной заинтересованности у восходящего на гору представляется почти невероятным. А сравнительно скромно живущий чиновник кажется богом. Универсальность этой формулы, к сожалению, распространяется и на диктатуры, и на демократии.

Любая форма управления делами государства не способна полностью обойтись без отчуждения большей или меньшей части населения от власти, в частности, от управления имуществом, правотворчества и применения законов.

Право. Если бы можно было заменить общие для всех правила поведения индивидуальными, проблема коррупции исчезла бы вместе с правовыми нормами, поскольку отпала бы необходимость их выбора, толкования и применения. Современное право, которое, в сущности, мало изменилось с того времени, когда был воздвигнут столп Хаммурапи, не может существовать без правоприменителя. Право энтропично (неопределенно) по своей сути. Оно нуждается в толкователе и применителе. От мудрости законодателя в значительной степени зависит поддержание оптимального уровня неопределенности правовых установлений, когда действия правоприменителя легко контролировать, а правовые нормы больше походят на рельсы, чем на бескрайнее поле.

Правоприменитель всевластен везде, где у него есть выбор меры применимости нормы. Сегодня казахстанский суд может назначить за получение взятки в крупном размере наказание в виде штрафа в размере семидесятикратной суммы взятки либо лишением свободы и на семь, и на двенадцать лет.

Поскольку взяткополучатели и взяткодатели стремятся держать свои сделки в тайне, информация о ценах, необходимая для нормального функционирования рынка, является труднодоступной. Таким образом, противоправность ведет к экономически не обусловленным колебаниям цен. Если существует какая-то сложившаяся незаконная такса (например, 10% от суммы контракта или 30 тысяч тенге за получение водительских прав) и она известна заинтересованным лицам, то эта цена может оставаться неизменной в течение более или менее длительного времени, даже при изменении рыночных условий. Обычай и традиции могут оказывать большее влияние на рынок коррупционных услуг, чем на обычный легальный рынок.

Для изменения сумм, идущих на взятки, могут понадобиться крупные потрясения, например, падение коррумпированного правительства.

Во-первых, одним из способов уменьшения риска разоблачения является ограничение круга общения людьми, которым можно доверять - родственниками, близкими друзьями, земляками и т.д. Это ограничивает доступ и взяточда-телей, и взяточполучателей на рынок коррупционных услуг. Во-вторых, если кто-либо отказался участвовать в уголовном правонарушении, это ограничивает круг лиц, получающих доходы от коррупции. Честные чиновники могут просто отказаться стать участниками рынка коррупционных услуг. В-третьих, поскольку взяточничество противозаконно, сделки между бизнесменами и государ-ственными служащими не обеспечены правовой поддержкой. Следовательно, риск невыполнения обязательств той или иной стороной сокращает количество и виды сделок и повышает вероятность того, что подобные сделки будут осуществляться только между людьми хорошо знакомыми.

Таким образом, высказывание о том, что коррупция способствует эффективному распределению ресурсов, чаще всего, оказывается неверным.

Мораль. Очень трудно бороться с коррупцией в обществе, где законодатель почти всегда вынужден быть праведнее избирателя, объявляя преступлениями то, что стало социальной нормой. За завышенными карательными притязаниями значительной части населения (главным образом наиболее обездоленно-го), относящимися к коррупции, нередко скрывается нежелание увидеть коррупцию в самом себе. Традиционными коррупционными предрассудками являются оправдание взятки, данной за:

- освобождение от службы в армии,
- получение лучшего ухода и большего внимания по отношению к себе или своему близкому в медицинском учреждении,
- получение права на вождение автомобиля без сдачи экзамена или неудовлетворительных навыках вождения,
- выставление положительных аттестационных оценок при отсутствии или недостатке знаний и умений,
- более внимательное и снисходительное отношение учителя к ребенку,
- поступление в престижный государственный вуз,
- освобождение от наказания за преступление или его смягчение,
- освобождение от ответственности за любое правонарушение,
- получение вне очереди любых благ «причитающихся по закону»,
- попустительство по работе со стороны руководителя.

Данный перечень, к сожалению может быть продолжен. В атмосфере постоянной готовности к подкупу правовые запреты мертвы. Заговор подкупающего и подкупаемого предопределяет высокий уровень неуязвимости коррупции.

Экономически необоснованные привилегии становятся своеобразным наркотиком, без которого они уже не могут нормально функционировать. А получить такие привилегии можно лишь за взятку.

В настоящее время существует множество причин возникновения коррупции и все они разнообразны. Преимущественно выделяются теории о причинах возникновения коррупции. К ним относятся экономика, рынок, политика, право, мораль и т.д.

Если полагать, что причиной коррупции в Республике Казахстан является только экономика, то можно прийти к следующему выводу. Мнение о том, что корнем проблемы является бедность, не обоснована и она является отнюдь не единственной причиной. В противном случае трудно было бы объяснить, почему благополучные страны постоянно сотрясают скандалы, а их действующие лица далеко не всегда могут быть отнесены к категории «бедных» или «нуждающихся». Если принять такую точку зрения, то пришлось бы поставить знак равенства между понятиями бедность и нечестность, а подобная концепция не выдерживает критики. Истоком коррупции в равной степени могут служить как богатство, так и нищета. Это значит, что ни бедность, ни нищета как крайнее ее выражение сами по себе не являются корнем коррупции.

Однако сильно развитая низовая коррупция в правоохранительных органах Республики Казахстан говорит нам об обратном. Низкая заработная плата, социальная и материальная не обеспеченность со стороны государства в большинстве случаев подталкивают рядовых сотрудников на совершение коррупционных уголовных правонарушений.

Таким образом, основным источником коррупции становится не жесткость системы, а ее неопределенность. На переходном этапе общество характеризуется слабостью, как правовой базы, так и институтов государства, что проистекает от слабости и неразвитости всей административной и политической системы.

Литературы:

1. См. *Послание Президента Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность»* 31.01.2017 г.

2. *Закон РК «О противодействии коррупции» от 23.11.2015 г.*

Адилгазы Серикхан

Докторант 1 курса Жетысуского государственного университета имени И. Жансугурова
специальности 6D030100 – «Юриспруденция», e-mail: serikhan@mail.ru

Таубаев Бауржан Рыспекович

доктор PhD, декан юридического факультета
Жетысуский государственный университет им. И. Жансугурова, T_bauka1114@mail.ru

ПРАВОВОЙ СТАТУС ПОЖИЛЫХ ЛЮДЕЙ В КАЗАХСТАНЕ

Резюме. В этой статье рассматривается комплексная система решений вопросов по защите прав пожилых граждан. Также на международном уровне рассматривались научные работы как иностранных так и отечественных ученых, проверялось национальное законодательство на соответствие с международными стандартами на основе имплементации и стандартизации международных правозащитных соглашений защиты прав пожилых граждан и анализировались юридические представительства государственных органов и других организации в Республике Казахстан по защите прав пожилых людей.

Түйін. Бұл мақалада қарт азаматтардың құқықтықтарын қорғауға байланысты туындайтын мәселелерді шешудің кешенді жүйесін дайындау. Қазіргі уақытта еліміздегі қарт азаматтардың құқықтық мәртебесі мен құқықтық әлеуметтік қорғау деңгейін, сонымен қатар қарт азаматтардың құқықтарын қорғаудың халқаралық деңгейде қорғауға байланысты шет мемлекеттердің және отандық ғалымдардың қарт азаматтардың құқықтарын қорғау бойынша ғылыми еңбектеріне талдау жасалып, ұлттық заңнаманың халықаралық стандарттарға сәйкестігіне талдау жасау халықаралық құқық қорғау шарттарын имплементациялау және стандарттарды есепке ала отыры, Қазақстан Республикасында қарт азаматтардың құқықтарын қорғауға байланысты мемлекеттік органдармен басқада ұйымдардың қарт адамдардың құқықтарын қорғауға байланысты заңды өкілеттіліктеріне талдау жасалды.

Summary. This article discusses the integrated system solutions to the issues to protect the rights of senior citizens. at the international level is also considered the scientific work of both foreign and domestic scientists tested national legislation on line with international standards on the basis of the implementation and standardization of international human rights protection treaties the rights of older people and analyzed the legal representation of state bodies and other organizations in the Republic of Kazakhstan on protection of elderly rights of people.

Среди принципов ООН в отношении пожилых людей 17-й принцип гласит: «Пожилые люди долж-

ны иметь возможность вести достойный и безопасный образ жизни и не подвергаться эксплуатации и физическому или психологическому насилию».

В последнее время в нашей стране часто используется выражение «обеспечение пенсией остается на низком уровне». За 25 лет Независимости Республики Казахстан сменилось около 10 министров труда и социальной защиты и столько же премьер-министров, возглавляющих Правительство РК. Обеспечение пенсией в нашей Республике далеко от международных стандартов, нельзя даже сравнивать с такими странами СНГ, как Россия, Украина, Кыргызстан.

По результатам перерасчета пенсий от 2003 года оказавшихся жертвами пенсионного законодательства пенсионеров разделили на 7 разрядов (категорий). Среди них:

- труженики села;
- пенсионеры, получавшие раньше высокие пенсии;
- пенсионеры страны времен высокой инфляции (1992-1995 гг.);
- пенсионеры, при исчислении размера пенсий которых в промежутке от 1994 года по июль 1996 года базовый минимальный показатель ограничен в 10 раз;
- пенсионеры, имевшие высокий трудовой вклад и соответственно высокую заработную плату, но при исчислении пенсии им был снижен размер дохода и максимальный размер пенсии;
- пенсионеры, имеющие по законодательству необходимый срок трудового стажа на 1 января 1995 года, но по разным причинам лишившиеся работы;
- пенсионеры, по достижении пенсионного возраста которым был начислен самый минимальный размер пенсии.

Пожилые люди – достояние нашего общества. В нашей стране в области права правовой статус граждан не связан с возрастными особенностями, но защита прав пожилых людей, итак слабо обеспеченных трудовой деятельностью, является одной из основ построения правового государства.

Правовой статус граждан в качестве одной из неотъемлемых структур правовой системы сравнительно независимо регулирует социальные отношения в государстве, в своей основе государство,

учитывая наряду с общими объективными и субъективными факторами и общественную жизнь, действует для достижения общего результата в правовой отрасли.

Согласно статье 28 Конституции Республики Казахстан, гражданину Республики Казахстан гарантируется минимальный размер заработной платы и пенсии, социальное обеспечение по возрасту, в случае болезни, инвалидности, потери кормильца и по иным законным основаниям [1,5]. Но, к сожалению, в применяемых правовых нормах конкретный правовой статус пожилых людей не уточнен. Но в то же время хорошо уточнен и определен статус пожилых людей, участвовавших в годы войны в защите Родины и других военных операциях в интересах государства, трудившихся в условиях войны, в крайне тяжелых условиях или чрезвычайных ситуациях. Но эти применяемые правовые нормы не могут определить правовой статус всех пожилых граждан страны.

На постсоветском пространстве Республика Казахстан взяла на себя обязанность обеспечивать пенсией всех пожилых граждан, прибывших с территории стран СНГ, конечно же, полностью учитывая трудовой стаж этих граждан на территории стран СНГ, а также обеспечивать пенсией прибывших в Казахстан пожилых граждан, работавших в органах внутренних дел стран СНГ.

Последние 50 лет международные ассоциации ООН занимаются подготовкой международных стандартов по защите прав пожилых людей, начиная с 1948 года несколько раз были на рассмотрении ООН проблемы социальной защиты пожилых людей, а также в ООН была подготовлена Декларация о правах пожилых людей.

Позже Генеральной Ассамблеей ООН от 10 декабря 1948 года резолюцией 217 А (III) была принята Всеобщая декларация прав человека, а 18 октября 1961 года в Турине Советом Европы была принята Европейская социальная хартия. А 16 декабря 1966 года резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи ООН был принят Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах.

Однако, ни Всеобщая декларация прав человека, ни Международный пакт не предоставили особого статуса пожилым людям и не предусматривали специальных прав для них. В резолюции 35/129, принятой Генеральной Ассамблеей ООН от 11 декабря 1980 года, Международная Ассамблея высказала пожелание содействовать построению общества, которое как можно полно понимает социально-экономические последствия старения населения, а также принимает во внимание все конкретные потребности пожилых людей. В 1982 году

Генеральная Ассамблея ООН созвала Всемирную Ассамблею по проблемам старения, которая разработала Венский международный план (далее - Венский план) действий по проблемам старения, состоящий из 62 пунктов. Многие из этих пунктов напрямую связаны с правилами Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах [5, 6.75].

Генеральная Ассамблея ООН одобрила это весьма важный документ, связанный с Международным пактом, и обозначила, что для всех стран-участников должно стать руководством при принятии мер в целях обеспечения прав пожилых людей .

На современном этапе, какое бы государство мы не назвали, на первом месте в этом государстве стоят социальные проблемы общества. За последние 70 лет продолжительность жителей планеты выросла на 25 лет и приблизилась к 70 годам. Но за последние 30 лет показатели рождаемости в мире снизились. Эти вышеназванные две причины ведут к росту абсолютной численности населения мира и увеличению в нем доли пожилых людей. В связи с этим процесс глобального старения населения земного шара рождает в правовой отрасли новые правовые проблемы еще одной социальной группы.

В соответствии со статьей 22 Всеобщей декларации прав человека, принятой резолюцией 217 А (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года: «Каждый человек, как член общества, имеет право на социальное обеспечение и на осуществление необходимых для поддержания его достоинства и для свободного развития его личности прав в экономической, социальной и культурной областях через посредство национальных усилий и международного сотрудничества и в соответствии со структурой и ресурсами каждого государства [3,15].

Положение права, своей неизменностью способствуя развитию общества, выражается в поиске способов предотвращения правонарушений в обществе. Несмотря на трудные периоды своего развития, государство всегда должно обеспечивать права и свободы своих граждан.

Добившись Независимости, Казахстан в качестве самостоятельного государства начал строить систему оказания услуг в социальной сфере, но в начале 90-х годов из-за последствий экономического кризиса резко снизился уровень жизни населения страны, в том числе и пожилых людей. В связи с этим власти Казахстана начали принимать нормы для повышения уровня жизни граждан, в социальном отношении.

Литература:

1. ҚР-ның Конституциясы, 30.08.1995.
2. 1948 жылғы 10 желтоқсандағы №217 А (III) қабылдаған БҰҰ-ның декларациясы.
3. 1948 жылғы 10 желтоқсандағы БҰҰ бас Ассамблеясының 217 А (III) қарары
4. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының сайты.
5. БҰҰ ның Бас Ассамблея 1980 жылғы 11 желтоқсандағы өзінің 35/129 қарары.
6. Право Европейского Союза <http://eulaw.ru/treaties/charter>
7. Кашкин С.Ю. Хартия Европейского Союза об основных правах и право Совета Европы // Россия и Совет Европы: перспективы взаимодействия: Сборник докладов. М., Институт права и публичной политики, 2001. С.97.
8. Deterberck S. Öffentliches Recht: Ein Basislehrbuch zum Staatsrecht, Verwaltungsrecht und Europarecht mit Übungsfällen. 2010.
9. Doehring. Inflation Gerichtshöfe. Frankfurter allgemeine Zeitung, 08.12.1999, p.10.
10. Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі Уәкіл органының ресми сайты. <http://www.ombudsman.kz/kz/about/>
11. Мүгедектерге немесе егде жастағы адамдарға сырттай немесе стационардан тыс қызмет көрсету нысандары арқылы кітапхана қорларына қол жеткізу қағидасын бекіту туралы Қазақстан Республикасының Мәдениет және Ақпарат министрлігінің 2007 жылғы 25 мамырдағы N 153 бұйрығы

КОММЕРЦИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӨЗГЕ ДЕ ҰЙЫМДАРДАҒЫ ҚЫЗМЕТ МҮДДЕЛЕРІНЕ ҚАРСЫ ҚЫЛЫМАСТАРЫ ТУРАЛЫ ШЕТЕЛДІК ЗАҢНАМАНЫҢ ДАМУ ТАРИХЫ

***Түйін.** Мақалада коммерциялық және өзге де ұйымдардағы қызмет мүдделеріне қарсы қылмыстар үшін қылмыстық жауапкершілік туралы шетелдік заңнаманың кейбір ережелері қарастырылған. Коммерциялық ұйымдардың қызметкерлерімен әзірленген қылмыстық схемаларына қарсы күрес жүргізудің шетелдік тәжірибені зерттеу, Қазақстанда осындай қылмыстардың латенттігі жоғары болғандықтан қызығушылық тудырады.*

***Резюме.** В статье рассматривается анализ отдельных положений зарубежного законодательства, касающихся уголовной ответственности за преступления против интересов службы в коммерческих и иных организациях. Изучение зарубежного опыта противодействия криминальным схемам, разработанным служащими коммерческих организаций, представляет интерес в связи с высокой латентностью подобных преступлений в Казахстане.*

***Summary.** The article analyzes the provisions of the foreign legislation on criminal liability for crimes against the interests of service in commercial and other organizations. The study of foreign experience in combating criminal schemes, which were developed by employees of commercial organizations, is of interest due to the high latency of such crimes in Kazakhstan.*

Коммерциялық және өзге де ұйымдардағы қызмет мүдделеріне қарсы бағытталған қылмыстық құқық бұзушылықтардың мәнін толық айқындау үшін осындай қылмыстарға қарсы іс-қимылдың шетелдік тәжірибесіне жүгінгені жөн.

С.М. Иншаков атап өткендей, «әртүрлі елдерде қолданылатын қылмыстылыққа ықпал ету әдістерін зерделеу әлеуметтік жамандыққа қарсы тұрудың оңтайлы тәсілдері мен жалпы заңдылықтарын айқындау үшін қажет. Әртүрлі мемлекеттердің антикриминалдық құрылымдарының қызметін талдау барлық қоғамдық жүйелерде тиісті практика дамыған бағытты іздеп табуға мүмкіндік береді. Қылмыстылыққа қарсы тұрудағы табыстың жалпы әлеуметтік заңдылықтарын, іргелі қағидаттарын айқындау қоғамды қылмыссыздандыру проблемаларының ұтымды шешімдерін табу мүмкіндігін беретін, сол бір жол бастайтын желі болуы мүмкін» [1, б. 6]. Осы пікірдің шексіз әділдігін мойындай отырып, тек құқық қорғау органдарының шетелдік тәжірибесінің ғана емес, сондай-ақ мемлекеттік

емес ұйымдарда қызметтік қылмыстар үшін жауаптылықты айқындайтын қылмыстық заңнама нормаларын салыстырмалы талдаудың да болашағы зор деп қосқымыз келіп отыр.

Қазіргі заманда әртүрлі елдердің заңнамасын жақындастыру, ұғымдарды, институттарды және әртүрлі құқықтық жүйелердің басқа да элементтерін сәйкестендіру үдерістері шынайы байқалады. Сонымен қатар, болашақта әртүрлі елдердің заңнамаларын шексіз сәйкестендіру мүмкіндігі туралы айтуға болмайды. Сол немесе басқа мемлекеттің заңнамасында сөзсіз көрініс табатын ғылыми-әлеуметтік, ұлттық-мәдени және өзге де ерекшеліктер шетелдік тәжірибені толықтай кіріктіруге әрқашан кедергі келтіреді. Шетелдік тәжірибенің алып пайдалануға қаншалықты қолайлы екендігін, ақыр соңында, отандық заң шығарушы шешеді. Құқықпен мемлекеттік саясаттың тығыз байланысы кез келген құқықтық жүйеде байқалады. Сондықтан құқықтағы сабақтастық, құқықтағы имплементация секілді құқықтық құбылыстар әрқашан мемлекеттік-құқықтық нақты өмірімен ұштасады.

Сонымен қатар, бөгде тәжірибені зерделеу, отандық және шетелдік заңнамаға салыстырмалы-құқықтық талдау жүргізу оң және теріс сәттердің айқын бағасын және қандай да бір болмасын қате түсініктерге жол берілмейтіндігін шамалайтын объективті тәсілге негізделуі керектігін атап өту маңызды.

Бір бөлім шеңберінде коммерциялық ұйымдардағы қызметтік қылмыстар үшін жауаптылықты айқындау мәселелеріне қатысты шет елдердің заңнамасына толықтай салыстырмалы-құқықтық талдау жасау қиын болатындығы айдан анық. Сәйкесінше, аса кең таралған тенденцияларды жарыққа шығару және аса тән үлгілерге жүгіну біздің міндетіміз болып табылады.

В.В. Федоров «20 ғасырдың ортасында шетелдік зерттеушілер экономикалық қылмыстылықты аталмыш «ақ жағалылар» қылмыстылығымен теңестірген» деп атап өтеді. Бұл терминді криминологияға американдық профессор Э. Сатерленд енгізді, ол «ақ жағалы» қылмыстылықты қарапайым, дәртүрлі қылмыстылықтан ерекшеленетін қылмыстылықтың дербес нысаны ретінде қарастырды. Оның 1939 жылы қылмыстылықтың осы түріне берген анықтамасы жоғары әлеуметтік жағдайға ие сыйлы адамдар өзінің кәсіби қызметі барысында жасайтын қылмыстарды оған енгізуді ниет қылды.

Ең алдымен, ғалым корпорациялардың заңсыз қызметін қарастырды. Криминологиялық ғылымға бұрын беймәлім болған қылмыскердің жаңа түрі осылай пайда болды [2, 50 б.].

Э. Сатерлендтің идеясын басқа да американдық криминологтар қолдады. Мысалы, Р. Кларк былай деп жазған: «Ақ жағалы» қылмыстылық өзіне жақсы тұрмыс жағдайын қамтамасыз етуге зор мүмкіндіктері бар адамның басқаларға тиесілі мүлікке қастандық жасауға қабілетті екендігін куәландырады. Зардап шегушілерге келер болсақ, онда олар үшін «ақ жағалы» қылмыстардың салдарлары ұрлық немесе қарақшылық шабуылдың салдарына қарағанда анағұрлым қорқынышты. «Ақ жағалы» қылмыс қалтада жатқан әмиянға қол сұқпай, аса ауыр шығынға ұшыратуға: өмір бойы жинаған жинақ ақшасынан айыруға қабілетті» [3, 70 б.].

Егер басында, Э. Сатерленд тұжырымдаған анықтамаға сәйкес «ақ жағалы» қылмыстылыққа кәсіпкерлік қызмет саласындағы жоғары қызметтегі адамдар жасайтын қылмыстар жатқызылған болса, онда бұдан әрі осы қылмыстылыққа жатқызылатын субъектілер мен қылмыстық әрекеттер шеңбері едәуір кеңейген. 70-ші жылдардан бастап, шетелдік криминологияда «экономикалық қылмыстылық» термині барған сайын жиі қолданылады.

Осы термин бүгінгі күні отандық, сол сияқты шетелдік құқықтық әдебиетте де кеңінен қолданылады. Бұл ретте экономикалық қылмыстылықтың анықтамасы, оның мәні мен құрылымы туралы әртүрлі пікірлер айтылып жүр.

Л.Л. Ананиан мен В.К. Малаховскийдің пікірлері бойынша, ең болмағанда, экономикалық қылмыстылықтың үш маңызды белгілерін ажырату мүмкін болып отыр. Біріншіден, қылмыстық әрекетті іске асыру жасырын түрде, қолдау көрсету арқылы және ресми ұйым (мекеме) шеңберінде болады. Екіншіден, қылмыстың құрбаны, әдеттегідей, қылмыстық қол сұғушылыққа ұшырап жатқандығын түсінбейді. Үшіншіден, бұл ықпал ету шаралары проблемасы – олардың аз тиімділігі, құқық бұзушыны анықтау қиындықтарымен байланысты экономикалық қылмыстардың жеткіліксіз ашылуы, өйткені қылмыстық әрекеттер күнделікті іскерлік практикада қабылданған әдістерді пайдалана отырып, ресми шаруашылық қызмет шеңберінде жасалады. Құқық қорғау жүйесі қызметінің таптаурындары, құзырет бейіні және оның қызметшілерінің мамандану ерекшеліктері де әсерін тигізеді. Құқық бұзушылардың жоғары әлеуметтік мәртебесімен және жасалған құқыққа қарсы әрекеттері үшін жауаптылықтан өзін қорғап қалуға оның зор мүмкіндіктерімен қиындықтар ұлғая түседі [3, 30-31 б.].

Зерттеушілер белгілеген осы критерийлер коммерциялық және өзге де ұйымдардағы қызмет мүдделеріне қарсы қылмыстарға айтарлықтай дәл келеді деп санаймыз.

Американдық қылмыстық заңнаманы талдай отырып, «ақ жағалылар» жасайтын қылмыстар, штаттар деңгейінде де, сол сияқты федералдық деңгейде де, қылмыстардың дербес тобы ретінде бөлініп шықпайтындығын ескерте кетуіміз керек. Олар үшін жауаптылық туралы нормалар ҚК Ерекше бөлімінің әртүрлі тарауларына шашыратылған, не болмаса АҚШ пен жеке штаттардың заңдар жинағының өзге де бөлімдеріне орналастырылған (тресттерге қарсы заңнама, банк заңнамасы және т.с.с.) [2, 53 б.].

Сонымен, қылмыстық кәсіпорындардың қызметімен байланысты әртүрлі әрекеттер үшін қылмыстық жауаптылық 1970 жылы АҚШ Конгресі қабылдаған, Сыбайласқан және рәкетірлік ықпалдағы ұйымдарға қарсы күрес туралы заңға (RICO заңы) сәйкес көзделген. Осы заңның нормаларына сәйкес кәсіпорынның мүддесінде белгілі бір жұмыстарды атқару үшін жалдануы мүмкін, аталмыш «жақтаушы адамдарды» - заңгерлерді, бухгалтерлерді, өзге де мамандарды жауапқа тартудың әлеуетті мүмкіндігі бар. АҚШ-тың Жоғары соты жақтаушы мамандар, егер олар қылмыстық болып табылатын, «кәсіпорынның істерін жүргізуге немесе кәсіпорынды басқаруға» қатысқан жағдайда ғана RICO Заңын бұзғандығы үшін кінәлі болып танылуы мүмкін. Демек, заңгерлер мен басқа да мамандар, егер тек өзінің кәсіби қызметтері шеңберінде ғана қызмет көрсететін болса, жауапқа тартылудан құтылып кете алады. Сонымен қатар, бірінші сатыдағы сот, егер жақтаушы маман қылмыстың негізгі орындаушысының әрекеттерінің сипаты туралы хабардар болса және кәсіби қызметтерді көрсете отырып, салдарында RICO Заңын бұзатын болып дәрежеленген әрекеттерді жасауға көмектескен болса, айыпталушының әрекеттерін RICO Заңын бұзу мақсатындағы қылмыстық сөз байласу ретінде дәрежелеуге құқылы [5, 893 б.].

Нотариустар, аудиторлар нақ «жақтаушы адамдар» ретінде жауапқа тартылуы әбден мүмкін екендігі анық.

Француз, неміс қылмыстық заңнамасында өзге жағдай байқалады. Бұл елдердің кодекстері қызметтік қылмыстарды дербес топтар ретінде қарастырады.

Француз Қылмыстық кодексі қылмыстық қызметтік әрекеттердің 3 тобын бөліп көрсетеді: басқару тәртібіне қол сұғатын, билікті теріс пайдалану; жеке адамдарға қарсы жасалған, билікті теріс пайдалану; қызметтік борышын бұзу [6, 18-19 б.].

Бұл ретте қылмыстардың бірінші тобына жария лауазымды адамның өкілеттіктерді ресми қосқаннан кейін оларды жүзеге асыру секілді әрекеттерді, заңды орындауға кедергі келтіруге бағытталған қызметті жатқызуға болады. Қылмыстардың екінші тобы лауазымды адамдардың тарапынан жеке бостандыққа қол сұғу секілді құрамдарды, лауазымды адам жасаған жеке және заңды адамдарды

кемсітушілікті, тұрғын үйге қол сұғуды, хабарламалардың құпиясына қол сұғуды көздейді.

Қылмыстардың үшінші тобы – бұл сенімді теріс пайдалану. Франция ҚК-нің 314-1-бабына сәйкес «сенімді теріс пайдалану қандай да бір адам жасаған, өзіне берілген және оны қайтаруға, ұсынуға немесе білгілі бір тәсілмен пайдалануға міндеттенген ақшалай қаражаттарды, бағалы қағаздарды, материалдық құндылықтарды немесе кез-келген басқа мүлікті, басқа адамға зиян келтіре отырып, иемденіп алудан байқалатын әрекетті білдіреді» [6, 301 б.].

Франциядағы секілді, ГФР ҚК сенімді теріс пайдаланғаны үшін қылмыстық жауаптылықты белгілейді.

Неміс қылмыстық заңнамасы бойынша сенімді теріс пайдалану туралы бап өкілеттектерді теріс пайдалану туралы отандық нормаға ғана емес, сол сияқты алаяқтық туралы нормаға да ұқсас. Сонымен, ГФР ҚК § 263 сәйкес алаяқтық үшін қылмыстық жауаптылық көзделген: «Өзі немесе үшінші адам үшін құқыққа қарсы мүліктік пайда табуды ниет етіп, көрінеу жалған фактілерді айта отырып немесе шынайы фактілерді бұрмалай отырып немесе жасыра отырып, басқа адамды адастырып немесе сол адасуын қолдай отырып, оның мүлкіне зиян келтірген адам бес жылға дейін бас бостандығынан айыруға немесе ақшалай айыппұл өтеуге жазаланады».

Бұл ретте ГФР ҚК § 263 3 б. 4 т. «лауазымды адамның өзінің өкілеттіктерін немесе өзінің жағдайын» теріс пайдалануды дәрежелеуші белгілердің бірі ретінде қарастырады, ол бар болған кезде алаяқтық аса ауыр қылмыс болып саналады, бұл көрсетілген параграф бойынша санкцияның шекті көлемін бес жылдан (ГФР ҚК § 263 1 т.) он жылға дейін (ГФР ҚК § 263 1 т. 1 абз.) бас бостандығынан айыруға ұлғайтады [7, 424 б.].

Испанияның Қылмыстық кодексінің 295-бабына сәйкес, «өзінің пайдасы немесе үшінші адамдардың пайдасы үшін, өзінің лауазымды қызметтерін асыра пайдалана отырып, алаяқтықпен бірлестіктің мүлкін иемденген не бірлестіктің есебінен міндеттемелер жасасқан, оның мүшелеріне, қазынашыларға, есеп шотты ортақ иеленушілерге немесе меншік, бағалы қағаздар немесе ол ақшалар иесіне елеулі экономикалық зиян келтіре отырып, құрылған немесе құрылып келе жатқан бірлестіктің нақты немесе заңды басшысы алты айдан төрт жылға дейін қамаққа алуға немесе алған пайдасының үш есе құны мөлшеріндегі айыппұлға жазаланады» [8].

Әдетте зерттеушілер Испания ҚК-нің 295-бабында көзделген қылмыс субъектісі құрылған немесе құрылып келе жатқан бірлестіктің нақты немесе заңды басшысы болып табылады деп атап өтеді – сөйтіп заң шығарушы соттардың «корпоративтік бетпердені шешу» механизмін пайдалануын

ресмилендіруге әрекеттенген көрінеді, нәтижесінде сот істі корпорация ішіндегі заңды байланыстарды ескерусіз, іске қатысушылардың жасалған іс-әрекеттердегі нақты рөлдері негізінде шешуге құқылы (басқалардың ішінде, көрсетілген механизм шаруашылық қоғамдардың атаулы атқарушы органдарды пайдалану практикасына қарсы күресуге мүмкіндік береді).

Норвегияның ҚК –де «Лауазымдық қылмыстар» 11- арнаулы тарау көзделген. Бұндай қылмыстардың субъектісі мемлекеттік органның лауазымды адамы да, сол сияқты коммерциялық (мемлекеттік емес) ұйымның лауазымды адамы бола алады. Тараудың құрылысының өзі де қызықты болып көрінеді. Жекеше нотариустардың, бағалаушылардың, жеке сот орындаушыларының, медиаторлардың және аудиторлық ұйым құрамында жұмыс істейтін аудиторлардың өкілеттіктерді теріс пайдалануы белгіленген Қазақстанның ҚК-нің 251-бабына қарағанда Норвегияның ҚК-де бұндай теріс пайдаланушылықтар жеке баптарда егжей-тегжейлі сипатталған. Мысалы, 120-бап – қате жазбалар жасау немесе шындықты жасыру; 121-бап – оның қызметімен байланысты құпияны жарияламау туралы ережені бұзу; 122-бап – қызметтік міндеттерін атқарғандықтан оған сеніп тапсырылған хатты заңсыз ашу және т.с.с. [9, 131-133 б.].

Кейбір елдердің қылмыстық кодекстерінде өкілеттіктерін теріс пайдаланғандығы үшін қылмыстық жауаптылық туралы ереже мүлдем жоқ (мысалы, Австралия, Жапония, АҚШ-тың үлгілік ҚК).

РФ ҚК, Беларусь Республикасының ҚК, Қырғыз Республикасының ҚК нормаларын талдау олардың (ҚР ҚК секілді) ТМД елдерінің үлгілік қылмыстық кодексінің ережелеріне негізделгендігі, сондай-ақ 1960ж. КСРО ҚК және 1996ж. РФ ҚК едәуір ықпалын басынан кешіргендігі туралы тұжырым жасауға мүмкіндік береді.

Беларусь Республикасының Қылмыстық кодексі коммерциялық немесе өзге де ұйымдардағы қызметке қарсы қылмыстарды, сондай-ақ коммерциялық және өзге де ұйымдарда басқарушылық қызметтерді атқаратын адамдарды қиысты бөліп көрсетпейді. Белорустық заң шығарушы «лауазымды адам» ұғымына мемлекеттік қызметілерді, коммерциялық және өзге де ұйымдарда басқарушылық қызметтерді атқаратын адамдарды, сондай-ақ билік өкілінің қызметтерін жүзеге асыратын адамдарды біріктіру жолымен жүрді. Сонымен, БР ҚК-нің 4-бабы 3-тармағына сәйкес лауазымды адамдар дегеніміз – бұл тұрақты немесе уақытша не болмаса арнаулы өкілеттік бойынша мекемелерде, ұйымдарда немесе кәсіпорындарда (меншік нысандарына тәуелсіз), Беларусь Республикасының Қарулы Күштерінде, Беларусь Республикасының басқа да әскерінде және әскери құрылымдарында

ұйымдық-өкімдік немесе әкімшілік-шаруашылық міндеттерді атқарумен байланысты функцияларды орнындайтын адамдар, не болмаса белгіленген тәртіпте заңдық маңызды әрекеттерді жасауға өкілеттік берілген адамдар.

Сөйтіп, БР ҚК терминдер жиынтығында «лауазымды адам» ұғымы «коммерциялық және өзге де ұйымдарда басқару функцияларын орындайтын адамды» білдіреді. БР ҚК 24-тарауына I ескертуге сәйкес көрсетілген тарауда ұрлау – «ұрлық, тонау, қарақшылық, қорқытып алу, алаяқтық, қызметтік өкілеттіктерін теріс пайдалану, иемденіп алу, талан-таражға салу немесе компьютерлік техниканы пайдалану арқылы пайдакүнемдік мақсатта бөтеннің мүлкін немесе мүлікке құқығын қасақана құқыққа қарсы өтеусіз иемденіп алу» деп түсініледі [10]. Осылайша, қызметтік өкілеттіктерін теріс пайдалану БР ҚК –де ұрлауды жасаудың дербес тәсілі ретінде бөліп көрсетілген.

Қырғызстанның ҚК–де мемлекеттік емес кәсіпорындар мен ұйымдардағы қызмет мүдделеріне қарсы қылмыстарға арналған жеке 23-тарау бар. ҚР ҚК–нің осы тарауында әртүрлі субъектілердің өкілеттіктерді теріс пайдаланғандығы үшін жауаптылық жеке баптармен белгілену фактісін атап өту қызықты: 222-бап «Жеке нотариустардың өкілеттіктерді теріс пайдалануы»; 222-1-бап «Аудитордың көрінеу жалған аудиторлық қорытынды (есеп) жасауы»; 223-бап «Жеке детективті қызметтердің қызметшілерінің өкілеттіктерін асыра пайдалануы» [11]. Көрсетілген құқықтық институттардың мемлекетте мүлдем жоқтығына байланысты Қырғызстанның ҚК–де медиаторлардың, жеке сот орындаушыларының жауаптылығы көзделмеген. Қазіргі уақытта медиация туралы, жеке сот орындаушыларының институттары туралы қырғыз заңнамасы тек заң жобаларын дайындау және талқылау сатысында ғана тұр.

Жоғарыда айтылғандар негізінде мынадай тұжырымдар жасауға болады: ТМД елдерінде (Ресей, Қырғызстан), сондай-ақ Қазақстанда да коммерциялық және өзге де ұйымдардағы қызмет мүдделеріне қарсы қылмыстар жеке тарауларға бөлінген. Заңнамалық тәсілдердің бұндай ұқсастығы, біріншіден, ортақ тарихи өткен өмірмен (КСРО қылмыстық заңнамасы), ал екіншіден,

ТМД Үлгілік ҚК пайдаланумен түсіндіріледі. Шетел мемлекеттерінің Қылмыстық кодекстері өкілеттіктерді теріс пайдаланғандығы үшін жауаптылықты белгілеудің әртүрлі тәсілдерін пайдаланды. Қызметтік қылмыстар жеке тарауларға бөлінбеуі мүмкін, алайда, бұндай жағдайда қылмыстық деп танылатын теріс пайдаланушылықтардың түрлері егжей-тегжейлі жазылады (АҚШ-тың, Норвегияның қылмыстық заңнамасы). Кейбір елдерде іс жүзінде өзінің мәні бойынша «өкілеттіктерді теріс пайдалану» отандық терминіне ұқсас «сенімді теріс пайдалану» термині аса кең таралған (Франция, ГФР).

Әдебиет:

1. *Инишаков С.М. Шетелдік криминология. – М.: Инфра-М, 1997. – 383 б.*
2. *Федоров В.В. Коммерциялық және өзге де ұйымдарда өкілеттіктерді асыра пайдаланудың қылмыстық-құқықтық сипаттамасы: заң ғыл. канд. ...дис. – М., 2005. – 213 б.*
3. *Кларк Р. АҚШ-тағы қылмыстылық. Оның табиғаты, себептері, алдын алу және оны бақылау бойынша ескертулер / Б.С. Никифоров. – М.: 2002. – 480 б.*
4. *Ананиан Л.Л., Малаховский В.К. Қылмыстылық, қылмыскер және қылмыстың құрбаны. – М.: ИНИОН РАН, 2002. – 104 б.*
5. *Бернам У. АҚШ-тың құқықтық жүйесі / ағыл. тілінен ауд. А.В. Александрова және т.б. – 3 шығ. – М.: Жаңа әділет, 2006. – 1216 б.*
6. *Францияның Қылмыстық кодексі 1992 ж. / Н.Е. Крылова. – «Юрид.Центр Пресс», 2002. – 650 б.*
7. *ГФР Қылмыстық кодексі / Н.С. Рачкова; Д. А. Шестакова. – 2003. – 522 б.*
8. *Испанияның Қылмыстық кодексі (2007 жылғы 7 наурыздағы ред.). – URL: <http://law.edu.ru/>*
9. *Норвегияның Қылмыстық заңнамасы / А.В. Жмени; Ю.В. Голика. – 2003. – 375 б.*
10. *Беларусь Республикасының Қылмыстық кодексі 1999 жылғы 9 шілдедегі № 275-3. – URL: <http://etalonline.by>*
11. *Қырғыз Республикасының Қылмыстық кодексі 1997 жылғы 1 қазандағы. – URL: <http://online.adviser.kg>*

Арын Айжан Арыновна
докторант специальности "6D030200-Международное право"
факультета Международных отношений,
Казахского национального университета имени аль-Фараби, e-mail: Aizhan_moon777@mail.ru

ПРЕЗУМПЦИЯ НЕВИНОВНОСТИ - КАК ОДИН ИЗ ПРИНЦИПОВ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВ ПОДОЗРЕВАЕМЫХ И ОБВИНЯЕМЫХ

Резюме. Реальная защита интересов личности в уголовном судопроизводстве возможна лишь в такой правовой системе, которая признает презумпцию невиновности.

В данной статье автор исходя из сущности презумпции невиновности на современном этапе развития государственности, выявил правовые пробелы применения презумпции невиновности, и разработал научно обоснованные и практически значимые рекомендации, направленные на оптимизацию обеспечения этого принципа на стадиях уголовного судопроизводства.

Ключевые слова: принципы уголовного процесса, презумпция невиновности, подозреваемый, обвиняемый, защитник, обвинительный приговор, оправдательный приговор.

Түйін. Қылмыстық сот өндірісінде жеке тұлғаның мүдделерін қорғау, тек кінәсіздік презумпциясын мойындайтын құқықтық жүйеде ғана мүмкін.

Аталған мақалада автор мемлекеттіліктің қазіргі кездегі дамуының кезеңінде кінәсіздік презумпциясының мәніне сүйене отырып, кінәсіздік презумпциясын қолданудың құқықтық олқылықтарын анықтап, қылмыстық сот өндірісінің сатыларында бұл қағиданы қамтамасыз етуді оптимизациялауға бағытталған ғылыми-негізделген және тәжірибелік маңызы бар ұсыныстарды әзірлеген.

Түйінді сөздер: қылмыстық процестің қағидалары, кінәсіздік презумпциясы, күдікті, айыпталушы, қорғаушы, айыптау үкімі, ақтау үкімі.

Summary. Real protection of the interests of the individual in criminal proceedings is possible only in a legal system which recognizes the presumption of innocence.

In this article, the author based on the essence of the presumption of innocence at the present stage of development of statehood, has identified legal gaps of the application of the presumption of innocence, and has developed a scientifically sound and actionable recommendations to optimize to ensure this principle at all stages of the criminal proceedings and preliminary investigation.

Keywords: principles of criminal process, the presumption of innocence, the suspect, the accused, defender, conviction, acquittal.

Принципы уголовного процесса - это основополагающие, руководящие правовые нормы, определяющие характер уголовного процесса, содержание всех его институтов и выражающие взгляды о

построении процессуального порядка, обеспечивающего справедливое правосудие по уголовным делам, эффективную защиту личности, ее прав и свобод, интересов общества от преступных посягательств [1].

Один из важнейших принципов уголовного процесса - презумпция невиновности. В юридической науке презумпция невиновности именуется "praesumptio" - предположение.

Презумпция невиновности имеет многовековую историю и является важнейшим принципом международного права, который лишь в начале XXI века, в результате кардинальных реформ, прочно укрепился и в казахстанском законодательстве. Это актуализировало потребность в новом исследовании данного принципа, учитывающем как ранее известные представления ученых о содержании презумпции невиновности, так и достижения современной процессуальной науки.

Лучше пусть 5, 10, 20, или 100 виновных людей окажутся на свободе, чем один невиновный будет приговорен к смертной казни. Этот принцип является основой презумпции невиновности. В 1895 году Верховный суд США в решении по делу "Коффин против Соединенных Штатов Америки" проследил историю презумпции невиновности через Англию, Древнюю Грецию, Древний Рим и вплоть до Второзакония* (части в Библии, относящейся к Ветхому завету, в которой приводятся значительные по объёму элементы религиозного законодательства).

Суть дела Коффина заключалась в требовании того, что суд должен инструктировать участников процесса не только о том, что обвиняемый не может быть осужден до тех пор, пока его вина не доказана государством за пределы всяческих сомнений, но и поведать им о презумпции невиновности. Суд постановил, что принцип презумпции невиновности в пользу обвиняемого является неоспоримым законом, аксиомой и базовым элементом при отправлении правосудия в уголовном процессе.

Саймон Гринлиф (1783-1853), ссылаясь на исследования известного католического историка Маскардуса Пробатионибуса датированные 1703 годом, указывает, что принцип презумпции невиновности широко применялся в законах Спарты и Афин. Прав ли Гринлиф и Маскардус, - не важно, совершенно бесспорно лишь то, что этот принцип использовался в уголовном законодательстве Древнего Рима:

"Все обвинители должны понимать, что они не вправе выдвигать обвинения до тех пор, пока они не будут подтверждены пристойными и надлежащими свидетелями или убедительными документами или обстоятельными доказательствами, которые будут иметь неоспоримую силу и будут яснее дня" (Code, L. IV, T. XX, 1, 1. 25) [2].

В действующей Конституции Республики Казахстан, принятой 30 августа 1995 года, определение принципа презумпции невиновности дано в ч. 3 ст. 77: Лицо считается невиновным в совершении преступления, пока его виновность не будет признана вступившим в законную силу приговором суда» [3]. В соответствии с нормами Уголовно-процессуального кодекса РК содержание принципа презумпции невиновности может быть сведено к следующим основным положениям:

1. Каждый считается невиновным, пока его виновность в совершении уголовного правонарушения не будет доказана в предусмотренном настоящим Кодексом порядке и установлена вступившим в законную силу приговором суда.

2. Никто не обязан доказывать свою невиновность.

3. Неустрашимые сомнения в виновности подозреваемого, обвиняемого, подсудимого толкуются в их пользу. В пользу подозреваемого, обвиняемого, подсудимого должны разрешаться и сомнения, возникающие при применении уголовного и уголовно-процессуального законов.

4. Обвинительный приговор не может быть основан на предположениях и должен быть подтвержден достаточной совокупностью допустимых и достоверных доказательств [4].

В международных правовых актах презумпция невиновности получила выражение в принятой Генеральной Ассамблеей ООН 10 декабря 1948 г. Всеобщей декларации прав человека: "Каждый человек, обвиняемый в совершении преступления, имеет право считаться невиновным до тех пор, пока его виновность не будет установлена законным порядком путем гласного судебного разбирательства, при котором ему обеспечиваются все возможности для защиты" (ст. 11). Более краткая формулировка презумпции невиновности дана в принятом Генеральной Ассамблеей ООН 10 декабря 1966 г. Международном пакте о гражданских и политических правах: "Каждый обвиняемый в уголовном преступлении имеет право считаться невиновным, пока его виновность не будет доказана согласно закону". В соответствии с п. 2 ст. 6 Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод: "Каждый обвиняемый в уголовном преступлении считается невиновным, пока виновность его не будет доказана согласно закону" [5].

Необходимо отметить, что юридическая наука претерпела известный период своего развития, когда отдельные авторитетные ученые ставили под

сомнение правомерность существования принципа презумпции невиновности в рамках уголовного судопроизводства или допускали его со значительными правовыми смысловыми ограничениями.

Так, С.А. Голунский [6] и К.А. Мокичев [7] объявляли данный принцип неприменимым к отечественному уголовному процессу. Н.Н. Полянский признал его лишь частично, с известными ограничительными условиями [8]. М.А. Чельцов не считал принцип презумпции невиновности элементом правового статуса гражданина, а рассматривал его лишь как логический прием, применяемый компетентными государственными органами в процессе расследования и разрешения уголовных дел [9]. Отдельные рецидивы подобных отживающих теоретических концепций имели место в 50-60-е гг. С отрицанием принципа презумпции невиновности в уголовном процессе выступил, в частности, Е.Г. Мартыничик на страницах своей книги "Гарантии прав обвиняемого в суде первой инстанции" [10]. Однако его точка зрения не получила поддержки юридической общественности страны. Более того, публикация получила отрицательный отзыв в ведущем правовом журнале "Советское государство и право". В настоящее время теоретические концепции, отрицающие существование принципа презумпции невиновности в уголовном процессе, в целом преодолены.

Прототипом принципа презумпции невиновности является презумпция добропорядочности гражданина, которая зародилась еще в Древнем Риме. Однако, развитие этого положения в уголовно-процессуальном смысле началось после того, как Чезаре Беккариа дал понятие презумпции невиновности в своем труде «О преступлениях и наказаниях» в 1764 году .

Благодаря презумпции невиновности, обвиняемый сохраняет статус невиновного человека, вне зависимости от мнения, сложившегося у какого-либо конкретного человека или общества в целом. Государство считает человека невиновным в совершении преступления до тех пор, пока иное не доказано уполномоченными на то органами и не установлено вступившим в законную силу приговором суда.

В уголовном процессе, где субъект расследования и обвиняемый находятся в отношениях власти и подчинения, отсутствие презумпции невиновности неизбежно могло бы привести к тому, что обвиняемому самому пришлось бы доказывать свою невиновность, что он смог бы сделать далеко не всегда. Поэтому презумпция невиновности выступает важной гарантией против необоснованного осуждения гражданина и нарушения его законных прав и свобод.

Действие презумпции невиновности выражается в следующих важнейших правилах уголовного судопроизводства:

1) Обязанность доказать виновность лица, т.е. представить доказательства, убеждающие суд в виновности лица, лежит на том, кто утверждает, что обвиняемый виновен в преступлении, т.е. на обвинителе.

2) «Обвиняемый не обязан доказывать свою невиновность» (ч. 3 ст. 77 Конституции) [3].

3) Обвинительный приговор не может быть основан на предположениях и постановляется лишь при условии, что в ходе судебного разбирательства виновность подсудимого в совершении уголовного правонарушения подтверждена совокупностью исследованных судом доказательств (ч. 3 ст. 393 УПК) [4].

4) Любые сомнения в виновности лица толкуются в пользу обвиняемого (ч. 3 ст. 77 Конституции) [3].

Это правило распространяется и на предварительное производство по делу. Все сомнения в доказанности обвинения (подозрения), которые не представляется возможным устранить, разрешаются в пользу обвиняемого (подозреваемого). Это может влечь за собой прекращение дела, изменение объема обвинения, изменение квалификации содеянного.

Вместе с тем отождествлять обвиняемого с виновным ни в коем случае нельзя. Больше того, эти понятия взаимно исключают друг друга. Если человеку предъявлено обвинение, если он привлечен к участию в деле в качестве обвиняемого, то в силу презумпции невиновности он считается невиновным. Иными словами, обвиняемый приравнивается к невиновному. Но с того момента, когда вынесенный обвиняемому обвинительный приговор вступил в законную силу, процессуальная фигура обвиняемого из судопроизводства исчезает и ее место занимает другая фигура — осужденный, т.е. виновный, преступник.

Существует практическое значение различия между обвиняемым и виновным. Различие между обвиняемым и виновным четко проводится и в законодательстве, и в жизни. Ограничения в правах, которые неизбежно наступают для человека, нарушившего уголовный закон и признанного виновным по суду, не применяются к тому, кто только обвиняется в совершении преступления, чья вина еще не установлена приговором, и потому он считается невиновным. Нельзя, например, уволить человека с работы только по той причине, что против него возбуждено уголовное дело, даже если он арестован.

В настоящее время существует много спорных и нерешенных вопросов, связанных с презумпцией невиновности подозреваемого и обвиняемого, ее формулировкой, содержанием и правовыми последствиями ее несоблюдения, распространенностью презумпции виновности, а не презумпции невиновности обвиняемого и т.д. Эффективное и

объективное разрешение данных вопросов предполагает изучение генезиса данной презумпции в отечественном и зарубежном праве, исследование практики ее применения.

Отсутствие презумпции невиновности в отечественном законодательстве, несомненно, привело бы к тому, что заподозренный в совершении преступления человек автоматически ассоциировался с преступником, на которого возлагали обязанность доказывания своей невиновности, а неустранимые сомнения толковались исключительно в пользу позиции обвинения [11].

Принцип презумпции невиновности введен в уголовный процесс, чтобы предотвратить осуждение и наказание человека, неправильно обвиненного в совершении преступления [12]. Если же никого ни в чем не обвиняют, то, наверно, говорить о какой-то презумпции невиновности просто бессмысленно. Она тогда не нужна. Презумпция невиновности в качестве первой, исходной ссылки предполагает, что есть кто-то обвиняющий, т.е. тот, кто выдвигает обвинение [13]. Должностным лицом, обосновывающим и поддерживающим обвинение при расследовании дела, является следователь, а также утвердивший составленное им обвинительное заключение прокурор. Как известно, в суде обвинителем выступает прокурор.

Таким образом, смысл презумпции невиновности не в том, что и как считают следователь и одобрявший его действия прокурор. Их личное мнение остается их личным мнением, ни для кого не обязательным. Презумпция невиновности — это объективное правовое положение, это требование закона, обращенное ко всем гражданам, должностным лицам, государственным и общественным организациям, к общественному мнению в целом: обвиняемый считается невиновным, пока те, кто считает иначе (следователь, прокурор, потерпевший или любое другое лицо), не докажут, что он действительно виновен. Если обвинение обосновано убедительными, достоверными доказательствами, если суд согласился с ними и вынес обвинительный приговор, который затем вступил в законную силу, то лишь с этого момента обвиняемый официально считается виновным, лишь с этого момента разрешается называть его преступником и поступать с ним, как с преступником.

На наш взгляд, действие презумпции невиновности необходимо распространять в отношении всех участников уголовного судопроизводства, которые испытывают на себе последствия уголовного преследования.

Органы и должностные лица, осуществляющие уголовное судопроизводство, а также средства массовой информации не вправе высказываться о виновности подозреваемого, обвиняемого до вступления в законную силу обвинительного приговора суда. Ни один невиновный не должен быть при-

влечен к уголовной ответственности и осужден. Близкие родственники и другие заинтересованные участники уголовного судопроизводства и иные лица имеют право возражать против прекращения уголовного дела в отношении умерших подозреваемых или обвиняемых;

Никто не может быть привлечен в качестве подозреваемого, обвиняемого иначе как на основаниях и в порядке, установленных законом - данное следствие предупреждает органы и должностных лиц, осуществляющие уголовное судопроизводство, от привлечения в качестве подозреваемого, обвиняемого без достаточных на то оснований.

Список использованной литературы:

1 Божьев В.П. Основные принципы уголовного судопроизводства // Советский уголовный процесс.- М.: Юрид. лит., 1990.- 445 с.

2 <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

3 Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года (с изменениями и дополнениями).- Алматы: Юрист, 2017.- 70 с.

4 Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года (с изменениями и дополнениями).- Алматы: Юрист, 2016.- 359 с.

5 Международный пакт о гражданских и политических правах // Международные акты о правах человека. Сборник документов. – М., 1998.

6 Голунский С.А. Процессуальные условия и порядок привлечения к уголовной ответственности и предания суду. Дис... док. юр. наук. — М., 1938.

7 Мокичев К.А. Теория государства и права.- Москва: Юридическая литература, 1965.- 520 с.

8 Полянский Н.Н., Строгович М. С., Савицкий В. М., Мельников А. А. Проблемы судебного права.- М.: Наука, 1983. — 223 с.

9 Чельцов М.А. Уголовный процесс.- М.: Юрид. изд-во МЮ СССР, 1948.- 624 с.

10 Мартынич Е.Г. Гарантии прав обвиняемого в суде первой инстанции.- Кишинев, 1975.

11 Эсаулов С.В. Реализация принципа презумпции невиновности в доказывании на досудебных стадиях уголовного судопроизводства. Дис. канд. юрид. наук.- Москва, 2013.- 225 с.

12 Лукашевич В.З. Принцип презумпции истинности приговора, вступившего в законную силу // Российский судья. – 2003. – № 7.

13 Капсалямов К.Ж. Уголовно-процессуальное принуждение: принципы, гарантии, реализация: Монография. – Астана, 2008.

Базарлинова Ардак Уалихановна

докторант 1 курса Алматинской академии МВД Республики Казахстан,
магистр юридических наук, капитан полиции, malaev_05@mail.ru

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ПОНИМАНИЯ НАСИЛЬСТВЕННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В ОТНОШЕНИИ ПОЛОВОЙ НЕПРИКОСНОВЕННОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Резюме: В статье автором рассмотрены вопросы уголовно-правовой охраны детства, а именно уголовные правонарушения направленные против половой свободы и половой неприкосновенности несовершеннолетних. Раскрыты теоретико-правовые аспекты и дана уголовно-правовая характеристика насильственных половых преступлений в отношении несовершеннолетних.

Ключевые слова: половые преступления, несовершеннолетний, насилие, развращение малолетних, половая свобода, наказание, половая неприкосновенность.

Түйін: Автормен балалықты қылмыстық-құқықтық қорғау, дәлірек айтқанда, кәметке толмағандардың жыныстық бостандығы мен жыныстық қол сұғылмаушылығына қарсы бағытталған, қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы сұрақтар қарастырылған. Кәметке толмағандарға қатысты зорлау әрекетімен жасалған жыныстық қылмыстардың теориялық-құқықтық аспектілері ашылып, қылмыстық-құқықтық сипаттама берілді.

Түйін сөздер: жыныстық қылмыстар, кәметке толмаған, зорлау, жасөспірімдерді азғындау, жыныстық бостандық, жаза, жыныстық қол сұғылмаушылық.

Summary: In article the author considers the issues of criminal-legal protection of children, namely criminal offences against sexual freedom and sexual inviolability of minors. Considers theoretical and legal aspects, and given criminally-legal characteristic of violent sexual crimes against minors.

Keywords: sex crimes, minors, violence, corruption of minors, sexual freedom, punishment, sexual integrity.

Теоретико-правовые аспекты понимания насильственных преступлений в отношении половой неприкосновенности несовершеннолетних

Преступления против половой неприкосновенности и половой свободы несовершеннолетних представляют собой одну из наиболее опасных форм антисоциального поведения, так как посягают на половую неприкосновенность и половую свободу еще не сформировавшегося человека.

Забота государства о подрастающем поколении на всех этапах его развития всегда была в центре внимания Республики Казахстан.

В Послании Президента Республики Казахстан – Лидера Нации Н.А.Назарбаева народу Казахста-

на «Стратегия «Казахстан – 2050»: Новый политический курс состоявшегося государства» было отмечено, что дети - наиболее уязвимая и самая незащищенная часть нашего общества, и они не должны быть бесправными. Как Лидер нации, я буду требовать защиты прав каждого ребенка [1, с.28].

Совершенно был прав известный казахстанский ученый М.С. Нарикбаев, отмечая актуальность уголовно-правовой охраны детства в Республике Казахстан, справедливо указывал, что данная проблема относится к жизненно важным потребностям развития общества. Имеется лишь несколько действительно фундаментальных проблем, нерешенность которых ставит вопрос само существование народа. Одна из этих проблем, наиболее важная наряду с проблемами здоровья населения и сохранности окружающей среды – это проблема охраны детства. Она, поистине является судьбоносной. Беззащитные дети прерывают связь времени. Выживание общества ставится под угрозу. В опасности находится сама история [2, с. 3]. Уголовным законодательством Республики Казахстан, принятым 3 июля 2014 года и вступившего в законную силу с 1 января 2015 года, все преступления против половой неприкосновенности граждан, в том числе и не достигших совершеннолетия, отнесены к Главе 1 Уголовные правонарушения против личности Особенной части Уголовного кодекса Республики Казахстан.

Для более полного уяснения содержания насильственных преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних проанализируем общие вопросы общественной опасности данного вида преступлений и понятие самого насилия.

Говоря об общественной опасности данного вида преступлений нельзя не отметить, что уголовные правонарушения против личности - это группа предусмотренных УК общественно опасных деяний, направленных против основных личных прав граждан.

Перечень преступных деяний в Особенной части Уголовного кодекса Республики Казахстан принятого 03 июля 2014 года и вступившего в законную силу с 1 января 2015 года, начинается именно с преступлений, посягающих на жизнь, здоровье и достоинство личности.

Этим самым законодатель специально акцентирует внимание на том, что данные преступления

являются самыми общественно опасными, так как посягают на ценности, связанные с правами и свободами человека и гражданина, признанные в обществе основополагающими и самыми важными.

Поэтому неслучайно, вопросы защиты детства у нас в стране нашли отражение и в основном Законе страны. Так, в Конституции Республики Казахстан в статье 27 закреплены нормы защищающие государством брак, семью, материнство и детство [3].

В разделе 2 «Человек и гражданин» Конституции Республики Казахстан провозглашается право на жизнь (ст.15.), на личную свободу (ст.16), на неприкосновенность достоинства (ст.17), на неприкосновенность частной жизни, личную и семейную тайну, защиту чести и достоинства (ст.18) [3].

Приведем некоторые статистические данные, характеризующие рассматриваемую проблему.

По данным ученых, в Казахстане наблюдается резкий рост преступлений против личности. Так, за период с 2008 – по 1 января 2016 года количество преступлений против личности возросло в два раза. В 2008 году в Казахстане было зарегистрировано 9110, в 2009 г. – 8705, в 2010 г. – 7942, в 2011 г. – 8584, 2012 г. – 10277, 2013 г. – 13328, 2014 г. – 11662, 2015 г. – 16205 уголовных правонарушений против личности [5, с. 13].

Причины столь бурного роста насильственных преступлений у нас в стране, как и во многих странах бывшего СССР, очень многообразны, но вместе характерны однородностью. Они связаны в основном с нестабильной экономической ситуацией и всемирным финансовым и экономическим кризисом, в результате чего остаются нерешенными или решенными не в полном объеме многие социальные вопросы. Можно найти эти причины и в политической сфере. Нравственное опустошение общества также оказывает свое влияние на ситуацию с преступностью. В обществе набирает силу тенденция неуважения к праву, закону, попранию прав личности, процветает безнравственность, теряются моральные ценности и установки.

К причинам роста преступлений против личности следует также отнести снижение уровня проводимых профилактических мер государством на общесоциальном, специально-криминологическом и индивидуальном уровнях.

Действующим уголовным законодательством Республики Казахстан предусмотрены ряд статей обеспечивающих уголовно-правовую защиту несовершеннолетних. Например, в главе 2 Уголовного кодекса Республики Казахстан «Уголовные правонарушения против семьи и несовершеннолетних» предусмотрены ряд статей обеспечивающих защиту несовершеннолетних от уголовных преступлений, таких как статья 132 УК РК «Вовлечение несовершеннолетнего в совершение уголовных правонарушений»; статья 133 УК РК Вовлечение

несовершеннолетнего в совершение антиобщественных действий»; статья 134 УК РК «Вовлечение несовершеннолетнего в занятие проституцией»; статья 144 «Вовлечение несовершеннолетних в изготовление продукции эротического содержания» и другие [5].

Все уголовные правонарушения против личности по групповому (видовому) объекту можно группировать на следующие виды: уголовные правонарушения против жизни (статьи 99-105 УК РК); против здоровья (статьи 106-114 УК РК); ставящие в опасность жизнь и здоровье (статьи 115-119 УК РК); против половой свободы и половой неприкосновенности (статьи 120-124 УК РК); против личной свободы (статьи 125-129 УК РК) и против чести и достоинства (статьи 130-131 УК РК).

Особое место в данной группе преступлений занимают преступления против половой неприкосновенности и половой свободы.

По мнению российских ученых половые преступления можно ранжировать как по объекту посягательства, так и по характеру сексуальных действий, а также по способу совершения (насильственный или ненасильственный) [6, с. 484].

К сожалению, официальная статистика не содержит отдельной строки по учету преступлений против половой неприкосновенности и половой свободы именно несовершеннолетних, но и те данные, которыми располагает наука, должны вызывать беспокойство.

Известный российский криминолог В.В.Лунеев приводит такие данные, что в России ежегодно подвергаются насилию около 2 млн. детей. Насилие в отношении детей трансформируется в насилие среди несовершеннолетних и молодежи, которые несут эту «эстафету» в будущее» [7, с. 192].

По мнению А.С.Игнатиади и Э.Л.Сидоренко, конкретно это ведет к тому, что сексуальная преступность негативно влияет на репродуктивное здоровье нации, что дети - жертвы сексуальных злоупотреблений экстраполируют свой страх перед насильником на всех взрослых или значимых лиц до панического неприятия или избегания, а подобное поведение ставит под вопрос создание семей и появление здорового потомства нации [8, с. 230].

Согласно группового (видового) объекта к преступлениям против половой свободы и половой неприкосновенности по УК РК относятся: изнасилование (ст.120 УК), насильственные действия сексуального характера (ст.121 УК), половое сношение и иные действия сексуального характера с лицом, не достигшим шестнадцатилетнего возраста (ст.122 УК), понуждение к половому сношению, мужеложству, лесбиянству или иным действиям сексуального характера (ст.123 УК), развращение малолетних (ст.124 УК). Все эти уголовные правонарушения являются преступлениями.

Применительно к уголовно-правовой характеристике данной группы преступлений можно отметить то, что их объединяет групповой (видовой) объект преступления, которым является половая свобода и половая неприкосновенность.

Следует заметить, что вопрос об объекте половых преступлений был и остается одним из самых дискуссионных в уголовно-правовой доктрине. Большинство авторов, как нам представляется, вполне справедливо называют видовым объектом половых преступлений сложившийся нормальный уклад половых отношений, определяемый моралью общества (Я.М. Яковлев, Ю.К. Сущенко, Б.А. Блиндинер). Но следует заметить, что в случаях посягательства на половые интересы взрослых и несовершеннолетних объектом будут выступать различные аспекты данного уклада [6, с. 484].

Приведем содержание диспозиций указанных нами выше конкретных составов преступлений, предусматривающих уголовную ответственность за насильственные общественно опасные деяния, посягающие на половую неприкосновенность несовершеннолетних потерпевших: ст. 120 Изнасилование УК РК (Половое сношение с применением насилия или с угрозой его применения к потерпевшей или к другим лицам либо с использованием беспомощного состояния потерпевшей ч. 1 ст. 120 УК); ст. 121 УК Насильственные действия сексуального характера (Мужеложество, лесбиянство или иные действия сексуального характера с применением насилия или с угрозой его применения к потерпевшему (потерпевшей) или к другим лицам, либо с использованием беспомощного состояния потерпевшего (потерпевшей) ч.1 ст. 121 УК), ст. 122 УК половое сношение и иные действия сексуального характера с лицом, не достигшим шестнадцатилетнего возраста (Половое сношение, мужеложество, лесбиянство или иные действия сексуального характера с лицом, заведомо не достигшим шестнадцатилетнего возраста ч.1 ст.122 УК); ст. 123 УК понуждение к половому сношению, мужеложству, лесбиянству или иным действиям сексуального характера (Понуждение к половому сношению, мужеложству, лесбиянству или иным действиям сексуального характера ч.1 ст.123 УК), ст. 124 УК развращение малолетних (Совершение развратных действий без применения насилия в отношении заведомо малолетней (малолетнего) ч.1 ст.124 УК) [4].

Следует заметить, что половая свобода каждого человека относится к его неотъемлемым и естественным свободам, которая в Казахстане находится под охраной государства и предполагает право человека достигшего определенного возраста, на удовлетворение своих сексуальных потребностей по своему усмотрению.

Так, уголовное законодательство Республики Казахстан в статье 122 УК РК запрещает под угро-

зой наказания вступление в половые отношения или иные действия сексуального характера с лицами, не достигшими 16 летнего возраста [4].

Общественная опасность рассматриваемого преступления заключается в том, что вступление в сферу половой жизни ранее разрешенного законом возраста, как известно отрицательно влияет не только на здоровье, но и на нравственное развитие несовершеннолетних.

Право человека на половую свободу закреплено и в Законодательстве Республики Казахстан о браке.

Так, согласно статье 10 Брачный (супружеский) возраст Кодекса Республики Казахстан от 26 декабря 2011 года «О браке (супружестве) и семье» брачный (супружеский) возраст установлен для мужчин и женщин в восемнадцать лет.

Регистрирующие органы по месту государственной регистрации заключения брака (супружества) могут снизить брачный (супружеский) возраст на срок не более двух лет при наличии следующих уважительных причин: 1) беременности; 2) рождении общего ребенка.

Ходатайство о снижении брачного (супружеского) возраста может быть подано желающими вступить в брак (супружество) и их родителями либо попечителями с указанием причин, вызывающих необходимость снижения установленного брачного (супружеского) возраста.

Снижение брачного (супружеского) возраста допускается только с согласия лиц, вступающих в брак (супружество).

Брак (супружество) между лицами, не достигшими брачного (супружеского) возраста, или лица, достигшего брачного (супружеского) возраста, с лицом, не достигшим брачного (супружеского) возраста, разрешается только с письменного согласия родителей либо попечителей лиц, не достигших брачного (супружеского) возраста [9, с. 18].

Наряду с половой свободой есть такая категория как половая неприкосновенность, которая является более специфичным и узким понятием.

Под половой неприкосновенностью абсолютный запрет на вступление в половую связь с лицом, который не обладает таким правом. Например, речь может идти о человеке не достигшим возраста, с которого наступает половая свобода, т.е. способность принятия лицом самостоятельного решения вопроса о том, как и с кем, удовлетворять свои сексуальные потребности. Как правило, половая неприкосновенность характерна для малолетних и лиц, не достигших 16-ти летнего возраста.

Теперь определимся с таким понятием как насилие, дефиницией также относящейся к теме исследования – насильственные преступления против половой неприкосновенности несовершеннолетних насильственного характера.

Насилие как физическое, так и психическое может применяться не только к потерпевшей, но и к другим лицам (родным, близким, безопасностью которых дорожит потерпевшая).

По мнению известного ученого криминолога Ю.М. Антоняна, насилие это физическое или психическое воздействие на кого-то, нанесение ему вреда ради собственных интересов либо такое воздействие, при котором возможное нанесение вреда игнорируется. Насилие равнозначно агрессии и по своему нравственному содержанию является нейтральным, поскольку может быть использовано и для позитивных, и для негативных целей, ради злых дел, жестоких поступков [10, с. 268].

Рассмотрим понятие насилия более подробно. В русском языке насилие трактуется широко: 1) как применение физической силы к кому-нибудь; 2) как принудительное воздействие на кого-либо, что-либо, применение силы для достижения чего-нибудь; 3) как притеснение, беззаконие [11, с. 380].

Физическое насилие как способ подавления сопротивления потерпевшей предполагает самые разнообразные формы: причинение боли, нанесение ударов, побоев, причинение потерпевшей умышленного легкого или средней тяжести вреда.

В литературе традиционно различаются такие виды и формы насилия:

1) Физическое насилие – действия сопряженные с лишением человека жизни, причинением вреда его физическому, соматическому статусу;

2) Психическое насилие – действия, непосредственно влекущие психическую травму: угрозы, оскорбления, клевета, шантаж, дискредитация, принуждения и понуждения, воспрепятствования, ограничения свободы волеизъявления человека [12, с. 612].

Насилие – это любое физическое воздействие на человека. Например, физическое насилие при изнасиловании, в том числе и несовершеннолетней, может выражаться в причинении различной степени вреда здоровью, начиная с побоев до причинения средней тяжести вреда здоровью. Данное насилие может сопровождаться иными действиями как: причинение боли, ограничении свободы, связывание, сдавливание шеи жертвы и иными действиями, то есть речь идет о сломлении сопротивления жертвы и достижения цели преступления.

Интересные данные приводят авторы учебника Криминология 2016 года издания под редакцией профессоров В.Н. Бурлакова и Н.М. Кропачева, что в криминальное насилие все больше вовлекается молодежь. Например, на долю лиц до 21 года приходится до 60-65 % всех изнасилований. Среди насильственных преступников возрастает доля лиц, имеющих различные психические отклонения (сексуальные отклонения, психопатия, дебилность, органические поражения центральной

нервной системы и т.п.). Растет также доля рецидивистов. В среднем доля ранее судимых лиц среди насильственных преступников составляет около 30 % [13, с. 146].

В заключение следует отметить, что актуальность темы исследования обуславливается и тем обстоятельством, что, несмотря на достаточную изученность в теории уголовного права содержания составов и вопросов квалификации насильственных половых преступлений, в том числе совершаемых в отношении несовершеннолетних, некоторые аспекты проблемы остаются дискуссионными, требующими дополнительного осмысления и вызывающими сложности в практике правоприменения.

Анализ объекта рассматриваемых преступлений привел нас к следующим заключениям.

Родовым объектом половых преступлений (в том числе рассматриваемой их группы) является совокупность общественных отношений, складывающихся в сфере реализации естественных, неотчуждаемых прав и свобод личности, а также конституционных прав и свобод человека и гражданина.

Видовым объектом рассматриваемых посягательств следует признавать сформировавшийся в обществе уклад половых отношений, неотъемлемыми чертами которого являются: а) половая свобода; б) половое самоопределение; в) половая неприкосновенность лиц, не достигших половой зрелости; г) обеспечение нормального психофизиологического (в том числе полового) и морально-нравственного развития несовершеннолетних, процесс которого должен исключать любые формы сексуальной агрессии в отношении этих лиц.

Непосредственным основным объектом насильственных половых преступлений в отношении несовершеннолетних кроме общественных отношений в сфере обеспечения половой свободы или полового самоопределения, либо половой неприкосновенности личности, включает необходимым компонентом общественные отношения в сфере обеспечения нормального психофизиологического, в том числе полового, и морально-нравственного развития несовершеннолетних.

Потерпевшими при совершении рассматриваемых преступных посягательств выступают лица как женского, так и мужского пола, не достигшие совершеннолетия. Закон дифференцирует эту категорию в зависимости от определенных возрастных рамок: заведомо несовершеннолетние и потерпевшие, заведомо не достигшие четырнадцатилетнего возраста.

Потерпевшими при совершении анализируемых преступлений могут быть и иные лица, не подвергающиеся сексуальному насилию, но на которых виновным может быть обращено насильственное воздействие или угроза его применения.

ем в целях совершения рассматриваемых деяний (близкие родственники несовершеннолетнего, подвергающегося сексуальному насилию, лица, находящиеся с ним в иной степени родства; лица, пытающиеся оградить несовершеннолетнего от сексуального насилия и другие.).

Для установления перечня составов применительно к теме исследования мы должны исходить из следующих обстоятельств.

Во-первых, речь должна идти только о половых преступлениях совершенных в отношении несовершеннолетних и только с насилием.

Во-вторых, потерпевшим должен быть только несовершеннолетний, то есть человек, возраст которого не достиг в момент совершения преступления 18 лет.

В-третьих, насилие должно быть совершено только в отношении половой неприкосновенности и половой свободы несовершеннолетнего.

Литература

1. *Стратегия «Казахстан – 2050»: Новый политический курс состоявшегося государства. Послание Президента Республики Казахстан - Лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана – Алматы: ЮРИСТ, 2013. – 48 с.*

2. *Нарикбаев М.С. Уголовно-правовая охрана детства в Республике Казахстан. Автореф дисс. на соиск. уч. степ. докт. юрид. наук., Академия МВД РФ, М., 1997. – 53 с.*

3. *Конституция Республики Казахстан. Практическое пособие.- Алматы: ТОО "Издательство "Норма-К", 2016. - 44 с.*

4. *Уголовное право Республики Казахстан: Особенная часть в 2-х т.: Учебник для вузов. Отв. ред.*

И.И. Рогов, К.Ж. Балтабаев, А.И. Коробеев - Алматы: Жеті Жарғы, 2016. - 500 с.

5. *Уголовный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие.-, Алматы: «Издательство «Норма-К», 2017. – 244 с.*

6. *Полный курс уголовного права: В 5 т. / Под ред. докт. юрид. наук, проф., заслуженного деятеля науки РФ А.И. Коробеева. Т. II: Преступления против личности.- СПб: Издательство Р.Асланова "Юридический центр Пресс", 2008. – 682 с.*

7. *Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции / Предисл. академика В.Н. Кудрявцева. - М.: Издательство НОРМА, 1999. – 498 с.*

8. *Игнатиади А.С., Сидоренко Э.Л. Охрана репродуктивного здоровья нации в российском уголовном законодательстве: направления и перспективы развития. – Ставрополь: Сервисшкола, 2005. – 230 с.*

9. *Кодекс Республики Казахстан "О браке (супружестве) и семье: Практическое пособие» - Алматы: "Издательство "Норма-К", 2017. – 112 с.*

10. *Антонян Ю.М. Криминология: учебник для бакалавров / Ю.М. Антонян - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Издательство Юрайт, 2013. – 523 с.*

11. *Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 60 000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов; Под общ. ред. проф. Л.И.Скворцова. - 25-е изд., испр. и доп. - М.: ООО "Издательство Оникс": ООО "Издательство "Мир и Образование", 2008. – 976 с.)*

12. *Криминология: Учебник / под общ. Ред. А.И. Долговой. - 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма: Инфра-М, 2010. – 1008 с.*

13. *Криминология: Учебное пособие. 2-е изд. Под ред. В.Н. Бурлакова, Н.М. Кропачева. Стандарт третьего поколения.- СПб.: Питер, 2016. – 304 с.*

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АЗАМАТТАРЫНЫҢ ШЕТЕЛДІК ҚАРУЛЫ
ҚАҚТЫҒЫСТАРҒА ҚАТЫСУЫ – ӨЗІНДІК ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУ ОБЪЕКТІСІ РЕТІНДЕ**

Түйін. Автормен Қазақстан Республикасы азаматтарының шетелдік қарулы қақтығыстарға қатысуы - өзіндік ғылыми зерттеу объектісі ретінде мәселелері қарастырылды. Шетелдік қарулы қақтығыстарға Қазақстан Республикасы азаматтарының қатысу себептері анықталды. Аталған қылмыс түріне қарсы күрес жүргізудің халықаралық тәжірибесі қарастырылды.

Түйін сөздер: Шетелдік қарулы қақтығыс, бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар, жалдамалы, ұлттық қауіпсіздік, қарулы қақтығыстың қатысушысы, қылмыстарды дәрежелеу, жаза тағайындау.

Резюме. Автором рассмотрены вопросы участия участия граждан Казахстана в иностранных вооруженных конфликтах как объекта самостоятельного научного исследования. Раскрыты причины участия граждан Казахстана в иностранных вооруженных конфликтах. Рассмотрен международный опыт противодействию данному виду преступления.

Ключевые слова: Иностранный вооруженный конфликт, преступления против мира и безопасности человечества, наемник, национальная безопасность, участник вооруженного конфликта, квалификация преступления, назначение наказания.

Summary. The author considers the issues of participation of participation of citizens of Kazakhstan in foreign armed conflicts as an object of independent research. Reveals the root causes of the involvement of Kazakhstan citizens in foreign armed conflicts. Considered international experience to combating this type of crime.

Keywords: International armed conflict, crimes against peace and security of mankind, mercenary, national security, party to the armed conflict, the qualification of the crime, sentencing.

Ішкі және халықаралық қарулы қақтығыстар, еш жазықсыз әйелдерді, балаларды, қарт адамдарды қайғы-қасіретке итермелеп қана қоймай, сонымен қоса шетел азаматтарының едәуір қатарын ерекше өзіне қарай тартып отырған, қазіргі заманның объективтік шынайылығына айналды.

Сондықтан шетелдік қарулы қақтығыстардың пайда болу механизмін зерделеу мен Қазақстан Республикасы азаматтарының оған қатысуының нақты себептерін анықтау, қазіргі уақытта өзекті мәселеге ие болып отыр.

Белгілі болғандай, зерттеудің әдістемесі, жинақталған фактілердің қандай дәрежеде бола-

тындығын және объективтік мағынаға сәйкес келетіндігін анықтайтын, тәжірибелік қызмет пен ұйымдастырудың тәсілдері және қағидалары: «қандай да бір ғылымда, не ғылыми зерттеу қағидаларының жүйесінде қолданылатын әдістердің жиынтығы» сияқты танымдық ғылыми тәсілі жөнінде оқып-білуді болжайды [1, 24 б.].

Қазақстан Республикасы азаматтарының шетелдік қарулы қақтығыстарға қатысуын зерттеу барысында, тұжырымдамалық тәсілдеме қолданылатын болады, сондықтан зерттеу жұмыс бағдарламасының келесідей міндетті бөліктерінің мазмұнын анықтап алу қажет:

- зерттеу мақсаты мен міндеттері, олардың жету шарттары мен тәсілдері;
- зерттеу болжамы;
- негізгі бастапқы, соның ішінде теориялық (зерттеу мәселесін ғылыми тұрғыда түсіну) білімдер жиынтығы;
- болжамдарды тексеру және эмпирикалық материалдарды зерделеу мен жинау әдіс-тәсілдері;
- зерттеудің жоспарланған қорытындысы.

Қазақстан мен өзге мемлекеттердің қазіргі замандағы едәуір күрделі мәселесі, ол жекелеген мемлекет азаматтарының шетелдік қарулы қақтығыстарға қатысуы болып табылады.

Бұқаралық ақпарат құралдарының хабарламаларына сүйенсек, соңғы уақыттан бері, Қазақстанда аталған мәселе, көпшілік сипатқа ие болып отыр. Сонымен, 2015 жылы еліміздің батыс өңірлерінен шыққан, біздің 300-ден көп отандастарымыздың Сириядағы қарулы қақтығысқа жаппай кетуі орын алды.

Әлемдік қоғамдастық, үшінші мыңжылдықтағы адамзатқа төніп тұрған ең үлкен қауіп, ол бүкіл адамзат пен әлемдік қауымдастық үшін жоғарғы және жаһандық қауіп туғызатын, соның ішінде ядролық қаруланудың жоғары мүмкіндігіне ие мемлекеттердің арасында қарқынды түрде дамып келе жатқан соғыс қауіпі екенін түсінді.

Сондықтан, қазіргі халықаралық қатынастардың ортақ мәселесі, ол планетадағы халықаралық бейбітшілік пен тұрақтылықты сақтау, жұмыстың әртүрлі нысандары мен әдістері арқылы қол жеткізетін, қамтамасыз ету мәселесі болып табылады.

Әр зайырлы мемлекеттің міндеті, кез-келген мемлекеттің заңды құқықтары мен өмірлік маңызы бар мүдделеріне қол сұғатын, олардың ішкі істеріне араласуға ықпал ететін, қандай да бір сыртқы қауіп туғызатын себептер мен жағдайларды жою бейбітшілік тәртібін қалыптастыруға бағытталуы қажет.

Қазақстан Президенті Н.Ә. Назарбаев өзінің «Сындарлы он жыл» атты кітабында ұлт қауіпсіздігі мәселесіне ерекше көңіл аудара отырып, ұлт қауіпсіздігі болмаған жерде – мемлекет те болмайтынын айқын көрсетеді [2, 202 б.].

Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы «Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігі туралы» № 527-IV Заңының 5 бабы 18 бөлігінде (27.07.2016 жылғы өзгерістер мен толықтырулар бойынша) Қазақстан Республикасының өзге мүдделері қатарында негізгі ұлттық мүдделерге, Қазақстан халқы мен аумағын төтенше жағдайлар мен әскери қақтығыстар кезінде немесе осы қақтығыстардың салдарынан туындайтын қауіп-қатерлерден бейбіт уақытта және соғыс уақытында қорғау болып табылатыны кездейсоқ емес [3, 54 б.].

Бұнымен қатар, халықаралық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін халықаралық-құқықтық құралдар, әлі мемлекеттер арасындағы бейбітшілік қатынастардың кепілі бола қоймағанын атап өту қажет.

Құқықтық қайнар көздерде жалдамалыларды пайдалану – бұл қылмыс деп отырған, қарулы қақтығыс жағдайларының орын алуы, әскери қақтығыстардағы тікелей қатысушылардың іс-әрекетімен қоса, оны көрсетіп отырған тиісті мемлекеттердің мінез-құлқы айыпталады деген сөз.

Сондықтан әр мемлекет, өз азаматтарының – жалдамалылардың қызметіне алынуына төзбеуге және оларға ең қатаң қылмыстық-құқықтық әсер ететін шараларды қабылдауы қажет.

Қылмыстық-құқықтық механизмнің қалай құрылатынына, оның қалай реттелетініне қарай, Қазақстан Республикасының қауіпсіздігін қамтамасыз ету, оның халықаралық деңгейдегі беделі, сонымен қатар мемлекет пен оның құқық қорғау және арнайы органдары қызметінің тиімділігі, жалдамалылықпен және халықаралық қарулы қақтығыстарда жекелеген азаматтардың басқа жағдайда қатысуы, соған байланысты болады.

Қазіргі заманғы халықаралық қатынастар, соғыс заңдары мен дәстүрлерін бұзу (ҚР ҚК 164 б.), қарулы қақтығыстар уақытында халықаралық гуманитарлық құқық нормаларын қылмыстық құқық бұзушылықтар (ҚР ҚК 165 б.), қарулы қақтығыс уақытындағы әрекетсіздік не қылмыстық бұйрық беру (ҚР ҚК 166 б.), халықаралық шарттармен қорғалатын белгілерді заңсыз пайдалану (ҚР ҚК 167 б.), жалдамалылық (ҚР ҚК 170 б.), жалдамалыларды дайындайтын базалар (лагерьлер) құру (ҚР ҚК 171 б.), шетелдік қарулы қақтығыстарға қатысу (ҚР ҚК 172 б.), халықаралық қорғауды пайдаланатын адамдарға немесе ұйымдарға шабуыл жасау (ҚР ҚК 173 б.) сияқты бейбітшілік пен адамзатқа қарсы қылмыстарға жататын, қарулы қақтығыстардың әртүрлі қайнар көздерінде әлі де орын алып отырғаны сөзсіз.

Жеке тұлғалардың қылмыстық жауаптылығы

институтының өзектілігі туралы БҰҰ-ның Қауіпсіздік Кеңесімен құрылған, Югославия (1993 ж.) және Руанд (1994 ж.) бойынша; БҰҰ мен Сьерра-Леоне - Сьерра-Леоне бойынша арнайы сот (2002 ж.) арасындағы келісім бойынша Халықаралық трибуналдар, сонымен қатар тұрақты жұмыс істейтін Халықаралық қылмыстық сот мекемелері (1998 ж.), Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін қабылданған (1949 ж. соғыс құрбандарын қорғау туралы Женева конвенциясы, 1977 ж. оларға I, II қосымша хаттамалар, 1954 ж. Мәдени құндылықтарды қорғау туралы Гаага конвенциясы мен 1999 ж. оған екінші хаттама және т.б.) құжаттар қатарының жағдайы сөз етіледі.

Сондықтан әртүрлі тәсілдермен оларды бейтараптандыру, соның ішінде Қазақстан Республикасы қылмыстық заңнамаларының мүмкіндіктерін пайдалану арқылы, түбегейлі шараларды жүзеге асыруға кірісті.

Сонымен, Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдеде қабылданып, 2015 жылғы 1 қаңтарда заңды күшіне енген, қолданыстағы Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігінде 15 бапты, соның ішінде 172 б. Шетелдік қарулы қақтығыстарға қатысуды құрайтын, «бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар» атты 4-ші тарау қарастырылған [4, 91-94 б.].

Алайда, аталған бап 1997 жылы қабылданған ҚР ҚК-де бұрын болмаған, ол тек 1997 жылғы ҚР ҚК-гі 162-1 бап Шетелдік қарулы қақтығыстарға қатысу ретінде 2014 жылы ҚР ҚК қабылданар алдында ғана пайда болып, 2014 жылы қабылданған, ҚР ҚК-не 172 бап Шетелдік қарулы қақтығыстарға қатысу ретінде енгізілді.

Аталған тараудың ҚР ҚК енуіне дейін ұзақ уақыттық кезеңді артқа тастаған болатын. Белгілі болғандай, БҰҰ аясындағы Нюрнберг пен Токио процестерінен кейін, бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстармен күресу үшін, қажетті нормативтік базаны дамыту бойынша жұмыстар жалғасын тапты. Осы мақсатта 1947 жылдың өзінде-ақ 177 Резолюцияда БҰҰ Бас Ассамблеясы халықаралық құқық Комиссиясына Нюрнберг трибуналының Жарғысында (сондай-ақ оның үкімінде) қолдау тапқан халықаралық құқық қағидасына тұжырымдама жасауды және бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар туралы Кодекстің жобасын құрастыруды тапсырған. Бас ассамблея бұл жобамен жұмыс жасау мәселесін бірнеше рет көтерген болатын.

1991 жылы халықаралық құқық Комиссиясы өзінің XXIII сессиясындағы бірінші оқылымында осы Кодекстің жобасын алдыңғы тәртіпте қабылдады [5, 3-156.].

Бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы негізгі қылмыстар (соғыс қылмыстарын, геноцид пен адамзатқа қарсы қылмыстарды қосқанда) бұрынғы Югославия аумағында жасалған, халықаралық гу-

манитарлық құқықтың шындап бұзылуына жауапты адамдарды сотта тергеу үшін, 1993 жылдың 22 ақпанындағы БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің Резолюциясымен құрылған, Халықаралық трибуналдың, сондай-ақ Руанда аумағында жасалған, геноцид және басқа да халықаралық құқықтың шындап бұзылуына жауапты адамдар мен көршілес мемлекеттердің аумағында жасалған сол сияқты қылмыстарға кінәлі адамдарды сотта тергеу үшін 1994 жылдың 8 қарашасындағы БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінің Резолюциясымен құрылған, Руанда бойынша Халықаралық трибуналдың құзіретіне кірді.

Бұдан басқа, 1998 жылдың 17 шілдесінде Халықаралық қылмыстық сотты құру бойынша БҰҰ Рим дипломатиялық конференциясында геноцид, адамзатқа қарсы қылмыстар, соғыс қылмыстары, агрессиялық қылмыстар сияқты бейбітшілік пен адамзатқа қарсы қылмыстарға қатысты әділ соттылықты жүзеге асыруға қабілеті бар, тұрақты сот органы ретінде Халықаралық қылмыстық сот статусы (мәртебесі) қабылданды.

Мысалы, Франция (1992 жылғы Франция ҚК), Қазақстан Республикасы (1997 және 2014 жылдардағы ҚК) сияқты жекелеген мемлекеттер бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар үшін, жауаптылық туралы халықаралық-құқықтық нормаларды бірыңғай жүйеге келтіріп біріктіруде озып түсіп, өзінің ішкі (ұлттық) қылмыстық заңнамасына осы қылмыстар туралы нормаларды енгізе бастады.

Сондықтан 2014 жылғы ҚР ҚК 4-тарауы қылмыстардың тиісті құрамдарын құрастыру кезінде, толықтай, халықаралық құқық Комиссиясының аталған жобасын, сонымен қатар халықаралық-құқықтық қайнар көздерді, әсіресе көпжақты халықаралық шарттар-конвенцияларды есепке алды.

Қазақстанның қылмыстық заңнамасының даму тарихына назар аударсақ, 1997 жылғы Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 4-ші тарауындағы «Бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар» қылмыстардың тоғыз құрамы қарастырылған. Олардың алтауы ұлттық қылмыстық заңнама үшін жаңа болып табылады (156 бап – басқыншылық соғысты жоспарлау, әзірлеу, тұтандыру немесе жүргізу; 158 бап – жаппай қырып-жою қаруын өндіру немесе тарату; 159 бап – соғыс жүргізудің тыйым салынған құралдары мен әдістерін қолдану; 160 бап – геноцид; 161 бап – экоцид; 163 бап – халықаралық қорғау аясындағы адамдарға немесе ұйымдарға шабуыл жасау, ал қылмыстың үш құрамы – басқыншылық соғысты тұтандыруға насихат жүргізу, және жария түрде шақыру; жалдамалылық; әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік немесе діни араздықты қоздыру (157, 162, 164 баптары) сияқты жаңадан редакцияланған ҚР ҚК енгізілген баптар бұрын да 1959 жылғы Қазақ КСР ҚК белгілі болған. Алғашқы нұсқада

соғысты насихаттау сияқты құрам қарастырылған болатын (Қазақ КСР ҚК 57-бабы).

Одан кейін 2014 жылғы ҚР Қылмыстық кодексінің жаңа редакциясында 2014 жылғы ҚР ҚК-не 172 б. нөмірімен енгізілген, 1997 жылғы ҚР ҚК-де орын алған, Шетелдік қарулы қақтығыстарға қатысу 162-1 бабынан басқа, 1997 жылғы ҚР ҚК-де болмаған тағы алты құрам пайда болды.

2014 жылы ҚР ҚК «Бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстар» атты 4-ші тарауының жаңа редакциясына енгізілген жаңа құрамдардың ішінде, жоғарыда атап өткен құрамдар кірді: соғыс заңдары мен дәстүрлерін бұзу (ҚР ҚК 164 б.), қарулы қақтығыстар уақытында халықаралық гуманитарлық құқық нормаларын қылмыстық құқық бұзушылықтар (ҚР ҚК 165 б.), қарулы қақтығыс уақытындағы әрекетсіздік не қылмыстық бұйрық беру (ҚР ҚК 166 б.), халықаралық шарттармен қорғалатын белгілерді заңсыз пайдалану (ҚР ҚК 167 б.), жалдамалыларды дайындайтын базалар (лагерьлер) құру (ҚР ҚК 171 б.), шетелдік қарулы қақтығыстарға қатысу (ҚР ҚК 172 б.).

4-тарау Бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы қылмыстарды бөліп қарастырудың басты назарына, бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігі сияқты қылмыстарға, яғни тіршілік етіп жатқан мемлекет пен халықтардың тіршілік ету негізін, сонымен қатар жалпы мемлекеттер мен халықтар арасындағы қақтығыстарды шешу мен дауларды бейбіт түрде реттеуді, сондай-ақ адамзаттың қауіпсіз өмір сүру жағдайын қорғауды, халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікті қамтамасыз етудің негізгі қағидаларын (бейбіт өмір сүру, күш қолданбау, шекараның мызғымастығы, аумақтық тұтастық, халықтардың өзін-өзі билеуі мен мемлекеттің ішкі істеріне араласпауы, адам құқықтарын құрметтеу мен халықаралық міндеттемелерді адал орындау) қамтамасыз ететін, халықаралық құқық нормаларын сақтау нәтижесінде жиналатын, қоғамдық қатынастарға қолсұғудың жалпы топтық (тектік) объектісі қойылғанын ерекше атап өткен жөн [6, 14 б.].

2014 жылғы ҚР ҚК 4-ші тарауға баптардың жаңа тобы, соның ішінде ҚР ҚК 172-бабының енгізілу себебі, бірқатар жағдайлармен байланысты.

Біріншіден, соңғы уақытта бұқаралық сипатқа ие болған, шетелдік мемлекеттерде біздің елдің азаматтарын қарулы қақтығыстарға қатысуға тарту жағдайлары көбейіп кетті.

Екіншіден, қолданыстағы қылмыстық заңнама толық көлемде халықаралық құқықта Қазақстанның өзіне жүктелген міндеттерінен алынған және халықаралық нормалардың талаптарына жауап бере алмады, сонымен қатар аталған процеске сәйкес серпіліс танытпады және «Жалдамалылық» (ҚР ҚК 170 б.) қылмыс құрамының белгілері бойынша еліміздің арнайы және құқыққорғау органдарымен шетелдік қарулы қақтығыстарға қатысу фактілері бойынша қылмыстық істерді қозғауға

мәжбүр болды, өз кезегінде жалдамалылық фактісі бірқатар міндетті іс-әрекеттерді жүзеге асыруды қажет ететіндіктен, дәлелдемелер қорын қамтамасыз етуде едәуір қиыншылықтар туғызды.

Үшіншіден, біздің елдің өкілдері шетелдік қарулы қақтығыстарға қатыса отырып, террористік-диверсиялық тәжірибе жинақтап, елге қайтқан кезде діни-экстремистік топтардың ұлғаюына ат салысу, сонымен қатар «қарулы жиһад» немесе өзге де террористік актілерді ұйымдастыру бойынша белсенді іс-әрекеттер жасау арқылы елдегі жағдайды тұрақсыздандыруы мүмкін.

Төртіншіден, шетелдік қарулы қақтығыстарға Қазақстан елінен кеткен отандастарымыздың қатысуы саяси мазмұнға ие болып отыр, өйткені Қазақстан азаматының қатысуының өзі, еліміздің беделіне келеңсіздіктер туғызып, әскери қақтығыстар өтіп жатқан шет елдермен арамыздағы халықаралық қатынастар сипатына елеулі өзгерістер енгізуі мүмкін.

Бесіншіден, Қазақстан Республикасы Конституцияның 4 бабының 3 бөлігінде Республика бекіткен халықаралық шарттардың республика заңдарынан басымдығы болады және халықаралық шарт бойынша оны қолдану үшін заң шығару талап етілетін жағдайдан басқа реттерде, тікелей қолдану [7, 5 б.], сияқты міндеттемені бекіте отырып, халықаралық нормаларды сақтауға және қажет болған жағдайда оларды қолданыстағы Қазақстан заңнамаларында қолдануға өзіне міндет ретінде жүктеп отыр.

Бұл жағдай қылмыстық құқық сияқты айрықша саланы да қозғап отыр. Сондықтан, Қазақстан Республикасы Конституциясының 4 бабының 3 бөлігінде бекітілген жағдайлар, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 1 бабының 3 бөлігінде толық көрсетілген [8, 19 б.].

Сондықтан Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасында кеткен олқылықтардың орнын толтыру мен шетелдік аумақтарда қарулы қақтығыстарды шешудегі жауынгерлік әрекеттерге қатысқаны үшін қылмыстық жауаптылыққа тарту мақсатында, біздің отандастарымызға ықпал ететін, құқықтық тетіктің құрылуын қамтамасыз ететін ҚР ҚК 172 бабы енгізілді.

Қарастырып отырған мәселені зерделеу кезінде, зерттеу объектісі ретінде, Қазақстан азаматтарының шетел аумағында қарулы қақтығыстарға қатысу кезеңінде пайда болатын, қоғамдық қатынастарды анықтауға болады.

Қазақстанды бейтарап мемлекет ретінде мәртебесінен айырмауды және қарулы қақтығыстарға тартуға жол бермеуді білдіретін, Қазақстан Республикасының қауіпсіздігін қамтамасыз ету рөлі мен шетел аумағындағы қарулы қақтығыстарды құқықтық реттеу болып табылады.

Зерттеудің мақсаты, Қазақстан Республикасының қауіпсіздігін қамтамасыз етуге сәйкес, ше-

телдік қарулы қақтығыстарға қатысқан тұлғаларға қылмыстық-құқықтық құралдармен тиімді ықпал етуді, халықаралық құқық нормаларына негізделген теориялық ережелерді әзірлеу болып табылады.

Зерттеудің алдына қойған мақсатын іске асыру нәтижесі, Қазақстан азаматтарының шетелдік қарулы қақтығыстарға қатысуының жекелеген өзекті жағдайларына, сонымен қатар қарулы қақтығыстардың қатысушыларына қылмыстық-құқықтық ықпал етудің жоғарғы деңгейіне сапалы теориялық түсіндірме беруі қажет.

Осыған байланысты, біздің зерттеудің алдына қойған негізгі міндеттері мыналар болып табылады:

1. Шетелдік қарулы қақтығыстардың мәні мен мазмұнын және Қазақстан азаматтарының оған қатысуының себептерін, қазіргі замандағы әлеуметтік мәселе ретінде зерттеу, сонымен қатар қалыптасқан шындық пен қарулы қақтығыстардың аталған қылмыстық құқық нормасының (ҚР ҚК 172б.) арақатынасын халықаралық құқықтың қағидалары бойынша кешенді құқықтық бағалау.

2. Қылмыстың негізгі сатыларын (дайындалу, оқталу және аяқталған қылмыс) бөліп қарастыра отырып, Қазақстан азаматтарының шетелдік қарулы қақтығыстарға қатысуының заңдық мазмұнын анықтау және ашу.

3. Шетелдік қарулы қақтығыстарға Қазақстан азаматтарының қатысуының құқықтық салдарына, сондай-ақ мемлекет үшін де, сол елдің азаматы үшін де теориялық және салыстырмалы-құқықтық кешенді талдау жүргізу. Бұл ретте Қазақстанның бейтарап мемлекет ретіндегі мәртебесінің жоғалуына және оның азаматтарының шетелдік қарулы қақтығыстарға қатысқаны үшін, қарулы қақтығысқа тартуға жол бермеу жөнінде сөз болып отыр.

4. Зерттеу саласындағы түсіндірмелі аппаратты дамыту мен жетілдіру және «қатысу», «шетелдік мемлекет», «қарулы қақтығыс», «шетелдік қарулы қақтығысқа қатысудың нысаны» секілді анықтамаларды дәлелдеу бойынша ұсыныстарды негіздеу.

5. Жасалған халықаралық қылмыстар туралы істер бойынша әмбебап құзіреттіліктің қағидаларын теория жүзінде негіздеу мақсатында, халықаралық қылмыстарды жасаған жеке тұлғалардың қылмыстық жауаптылығын қарастыратын, халықаралық-құқықтық актілерді талдау.

6. Қазақстан Республикасының қауіпсіздігін құқықтық қамтамасыз ету тиімділігі мен қылмыстық-құқықтық ықпал ету тиімділігін көтеру бөлігіндегі Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасын жетілдіру бойынша ұсыныстар мен нұсқаулықтарды өңдеу және енгізу.

Жоспарланып отырған зерттеудің болжамы ретінде, төмендегідей бөліп қарастыруға болады:

1. Шетелдік қарулы қақтығыстарға Қазақстан азаматтарының қатысуының қоғамға қауіптілігі

зор екенін ескере отырып, аталған мәселеге мемлекеттік деңгейде едәуір көңіл бөлу қажет.

Шетелдік қарулы қақтығыстарға Қазақстан Республикасы азаматтарының қатысуын жай қылмыс немесе қылмыстардың жиынтығы ретінде қарамай, мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігіне қауіп төндіретін және мемлекеттік деңгейде құқықтық, ұйымдастырушылық, әлеуметтік, экономикалық және саяси мәселелерді біруақытта кешенді түрде шешуді талап ететін, қазіргі заманның күрделі әлеуметтік мәселесі ретінде талқылау.

2. Біздің ойымызша, ҚР ҚК 172 б. Шетелдік қарулы қақтығыстарға қатысудың мазмұны, қалыптасқан шындыққа толық көлемде жанаспайды және туындаған мәселеге тиімді қылмыстық-құқықтық ықпал ете алмайды.

ҚР ҚК 172-бабының жекелеген жағдайларын Шетелдік қарулы қақтығыстарға қатысудың түсінігіне, нысанына қатысты анықтап, қайта қарастыруды талап етеді.

ҚР ҚК 172-бабында көзделген іс-әрекеттерді дұрыс дәрежелу үшін қажетті, «қатысу», «шетелдік мемлекет», «қарулы қақтығыс», «шетелдік қарулы қақтығыстардың қатысушысы», «шетелдік қарулы қақтығысқа қатысудың нысаны» секілді анықтамалардың заңнамада бекітілуін қажет етеді.

3. ҚР ҚК 172-бабында көзделген қылмысты жасаған тұлғалардың әрекетін дұрыс дәрежелу мен жазаны жекелеңдіру мақсатында, қақтығыстың дәрежесі мен сипатына қарай, халықаралық қарулы қақтығыстарды қозғайтын барлық тұлғаларды келесі санаттарға: қарулы қақтығыстың қатысушылары (қақтығысқа тікелей қатысқандар; қақтығысқа тікелей қатыспағандар немесе қақтығысқа қатысудан бас тартқандар), қақтық аймағындағы азаматтық тұрғындар (саяхатшылар, кездейсоқ демалып жатқандар, волонтерлер, тұтқындалғандар мен басқа да күштеп тартылған тұлғалар) топтастырған жөн.

4. Шетелдік қарулы қақтығыстарға қатысудың жоғары қоғамдық қауіптілігін, оның шынайы қиындықтар туғызуын есепке ала отырып, шетелдік қарулы қақтығыстарға қатысуды анықтайтын белгілерді енгізу, сонымен қатар шетелдік қарулы қақтығыстарға қатысқан тұлғалар мен қылмыстық әрекетті жалғастырудан бас тартқандарды жауаптылық пен жазадан босатудың негіздерін қарастыру қажет.

5. Шетелдік қарулы қақтығыстарға қатысу кезінде, Қазақстанның бейтарап мемлекет ретінде мәртебесін жоғалту және оның басқа мемлекеттермен қарулы қақтығысқа тартылу мүмкіндігін ашып көрсететін, Қазақстан Республикасының саяси қауіпсіздігі түріндегі мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігіне қол сұғуына байланысты, өзінің лауазымдық қызметтік міндеттемелерін орындамау немесе тиісті түрде орындамау нәтижесінде, шетелдік қарулы қақтығыстарға Қазақстан азаматтарының қа-

тысуына жол берген, лауазымды тұлғалардың қылмыстық жауаптылығын қарастыру қажет.

6. ҚР ҚК 172-бабында көзделген іс-әрекеттерді ауыр қылмыстар қатарына (ҚР ҚК 11 б. сәйкес, қасақана жасалған қылмыстар үшін, ең жоғарғы жаза он екі жылдан аспайды) жөнсіз жатқызды.

Шетелдік қарулы қақтығысқа қатысқаны үшін жаза түрі он екі жылдан асатын бас бостандығынан айыру екенін анықтап алып, бұл ретте өлім жазасы мен өмір бойы бас бостандығынан айыру сияқты жазаның айрықша түрі бар екенін қарастыра отырып, шетелдік қарулы қақтығыстарға қатысудың қол сұғушылық объектісі - мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігі екенін ескерсек, онда аталған қылмыс түрін ҚР ҚК 11б. сәйкес, ауырдан аса ауыр санатқа ауыстыру қажет.

7. Қазақстан азаматтарының шетелдік қарулы қақтығыстарға қатысуымен байланысты, Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі қатынастардың маңыздылығына қарап, қарулы қақтығыстарды халықаралық құқықтың қабылданған нормаларымен, сондай-ақ олардың іске асыру тәртібін қамтамасыз ететін, ерекше ұлттық-құқықтық кепілдіктерімен қолдап отыру.

Сондықтан, біздің отандастарымыздың жалпы әлеуметтік, сондай-ақ арнайы-криминологиялық және жеке дәрежедегі шетелдік қарулы қақтығыстарға қатысуына жол бермеу үшін, елімізде тұрақты түрде арнайы іс-шаралар жүргізуді қамтамасыз ететін, мемлекеттік-құқықтық актілер деңгейінде қабылданатын, өзіндік мақсатты бағдарламаларды қарастырған жөн.

Біз ойлағандай, жүргізілген ғылыми зерттеудің нәтижесі, шетелдік қарулы қақтығыстарға өз азаматтарының қатысуына мемлекеттің реакциясын қамтамасыз ету бөлігінде, Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамаларын әрі қарай жетілдіруге және біздің отандастарымыздың шетелдік қарулы қақтығыстарға қатысуының алғашқы сатыларында жолын кесу мен алдын алуда Қазақстан Республикасының арнайы [9] және құқықорғау органдары қызметінің [10] тиімділігін арттыруға көмектесетін болады.

Әдебиет:

1. Ядов В.А. Социологическое исследование: Методология. Программа. Методы. - М., 1987. - 200 с.

2. Назарбаев Н.А. Критическое десятилетие. - Алматы: Атамұра, 2003. -240 с.

3. Нормативтік актілер жинағы: Тәжірибелік құрал.- Алматы «Норма-К» баспасы», 2016. - 76 б.

4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі: - Алматы: «Норма-К», 2017. - 244 б.

5. Организация Объединенных Наций. Генеральная Ассамблея. Комиссия международного права. XXV сессия. 3 мая-23 июля 1993 г. Комментарии и замечания правительств в отношении проекта Кодекса преступлений против мира и безопасности человечества, принятого в первом чтении Комиссией международного права на ее XXIII сессии. - Нью-Йорк, 1993. - 78 с.

6. Рахметов С. М., Кременцов С. А. Преступления против мира и безопасности человечества. - Алматы, 1998. - 90 с.

7. Қазақстан Республикасының Конституция-

сы. Тәжірибелік құрал.- Алматы: «Норма-К» баспасы» ЖШС, 2016. - 44 б.

8. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі: Тәжірибелік құрал.- Алматы: «Норма-К» баспасы», 2017. - 244 б.

9. Қазақстан Республикасының арнаулы мемлекеттік органдары туралы. Қазақстан Республикасының Заңы. - Алматы: ЮРИСТ, 2016.

10. Қазақстан Республикасының құқық қорғау қызметі туралы. Қазақстан Республикасының Заңы.- Алматы: ЮРИСТ, 2016.

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАН КҮДІКТІДЕН ЖАУАП АЛУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

***Түйін.** Мақалада жалпы жауап алу және оның ішінде кәмелетке толмағандардан жауап алу түсініктері туралы ғалымдардың тұжырымы, ой, көзқарастары көрсетілген. Талдау жүргізу негізінде кәмелетке толмаған күдіктіден жауап алу түсінігі анықтамасы және оның мақсаты мен міндеті, жауап алу кезіндегі психологиялық аспектілердің маңыздылығы тұжырымдалған.*

***Түйін сөздер:** кәмелетке толмағандар, күдікті, жауап алу, жауап алу міндеті, жауап алу мақсаты.*

***Резюме.** В статье проанализированы позиции ученых относительно определения понятия допроса в целом, и допроса несовершеннолетних в частности. На основе проведенного анализа сформулировано определение понятия допроса несовершеннолетнего подозреваемого, выделены его задачи и цели, важность психологического аспекта при допросе.*

***Ключевые слова:** несовершеннолетние, подозреваемый, допрос, задачи допроса, цели допроса.*

***Summary.** The article analyzes the positions of scientists regarding the definition of the concept of interrogation in general, and interrogation of minors in particular. The definition of the concept of interrogation of a minor suspect is formulated on the basis of the analysis, also singled out its tasks, objectives and importance of the psychological aspects during an interrogation.*

***Keywords:** minors, suspect, interrogation, interrogation, objectives of interrogation*

Ғылымда жауап алу қылмыстық-процессуалдық, кримнологиялық, психологиялық тұрғыдан қарастырылады. Кейбір ғалымдар басқаға көңіл бөлмей жауап алу мәнін тек бір тұрғыдан ғана қарастырады. Олар жауап алуды сотқа дейінгі тергеп-тексеру әрекеттерінің бірі ретінде алып, жауап алынатын тұлғалар арасын ғана бөледі. Соған қарамастан процеске қатысушы кәмелетке толмаған күдіктіден жауап алу түсінігі жан-жақты, кешенді тұрғыдан көп зерттелмеген. Сондықтан зерттеуіміздің негізгі мақсаты жауап алудың мәнін, табиғатын зерттеген ғалымдардың жұмыстары талдауына негізделі отырып, жауап алу түсінігінің, оның ішінде кәмелетке толмаған күдіктіден жауап алу түсінігінің, өзіндік анықтамасын тұжырымдау болып табылады. Соған байланысты мақалада келесі негізгі міндеттерді орындауға көңіл бөлінген: ғалымдар зерттеулерін талдау, кәмелетке толмаған күдіктіден жауап алу түсінігін, оның құрылымын, шегі мен міндеттерін анықтау.

Жауап алуды жалпы тергеу әрекеті ретінде және оның жекеше аспектілерін көптеген ғалымдар зерттеген болатын. Жауап алу тактикасына арналған алғашқы кандидаттық диссертация 1953 жылы В.А. Коноваловамен қорғалған болатын. Одан әрі қарай жауап алу тергеу әрекетінің мәселелерімен А. А. Закатова, В.Е. Богинский, В.Ю.Шепитько, М.И.Порубов, Р.С. Белкин сияқты шетелдік және тағы басқа процессуалист-ғалымдар айналысты. Жауап алу әділеттілік орнату тарихына алғашқы тергеу әрекеті ретінде белгілі. Н.А. Янковый атап өткендей, жауап алу мәселесі әрқашан өзекті болып, ғалымдармен көп жылдар бойы зерттелуде, бірақ бұл ғылым саласы әлі де даму үстінде және оған байланысты елеулі ғылыми қызуғышылық танытылады [1, 185 б.]. Н.А. Янковыйдың өзі жауап алу түсінігі мен мәнінің генезисін зерттейді [1]. Осы бағытта М.С. Казаренко мен А.П. Мищенко сияқты ғалымдар жұмыс жасауда. Олардың ойынша бұрынғы қателіктерді қайталамау мақсатында ғылыми ізденістің басым бағыттарын анықтау үшін берілген мәселелерді қайталап зерттеу қажет [2, 32 б.].

Украин ғалымдары С.П. Ефимович, М.И. Кулагин, А.Ю. Ямпольский жауап алуды тергеушінің жауап алынатын тұлғадан қылмыс мән-жайлары, оны жасаған тұлғалар, келтірілген зиян, залал түрі мен мөлшері, қылмыс жасау себептері мен жағдайлары және іске қатысы бар өзге де жағдай туралы мәліметтер алу мәні болып табылатын ең көп таралған тергеу әрекеті ретінде қарастырады [3, 5 б.]. Ал Н.И. Порубовтың айтуы бойынша, жауап алу- жасалған қылмыс туралы дәлелденуі тиіс ақпаратты алу мен тексерудің негізгі процессуалдық тәсілі. Оның арқасында қылмыстық істі дұрыс шешу үшін қажет едәуір маңызды ақпарат алынып, тексеріледі [4, 7 б.]. Көріп отырғанымыздай, аталған ғалымдар түсініктерінің анықтамаларында тергеушімен қолданылатын қандай да бір әдістер немесе жауап алынушыға психологиялық әсер ету құралдары туралы сөз қозғамайды. Сонымен бірге бұл ғалымдар үшін жауап алу тергеуші мен жауап алынушы арасындағы өзара қарым-қатынас емес, тек тергеушінің қылмыс туралы ақпарат алуының бір жақты процесі ретінде сипатталады.

А.В. Дулов пен П.Д. Нестеренконың дұрыс пайымдауы бойынша, жауап алуды тек тергеушінің өткен оқиға туралы фактілерді танып-білу тәсілі деп қарастыруымыз- тергеушінің өздігімен осы сәтте көре алмайтын, бақылай алмайтын фактілерді, орын алған оқиғаны сипаттап отырған адамдар

естіп, көрген дүниелерді анықтауы жауап алудың тек сыртқы нысаны болып табылады. Берілген түсініктің мәнін ұғу үшін, ең алдымен, оны екі адам арасындағы психикалық қатынас екендігін мойындауымыз керек. Жауап алу- өзара байланысты ақыл-ой және ақпараттық қызмет процесі, яғни жауап алынушы мен тергеушінің іс үшін маңызды мән-жайлар мен фактілерді анықтау мақсатындағы өзара әсерлесуі [5, 57-58 б.]. Г.Г. Доспулова пікірінше, жауап алуды үш элементтен тұратын жүйе ретінде қарастыру қажет, олар: қылмыстық-заңнама, тергеуші (анықтаушы, прокурор, сот) және жауап алынушы (куә, жәбірленуші, күдікті немесе айыпталушы). Бұл элементтер жауап алу барысында жеке өздігімен жүре алмайды, себебі заңнама іске қатысушы тұлғалардың құқықтары мен міндеттерін белгілейді, іске қатысушылардың әрекеттерін реттейді. Осыдан келе қылмыстық-процестік заңнама жүйе мен оның қалған екі элементінің пайда болуының шарты болып табылады. Г.Г. Доспулова айтуы бойынша, жауап алу- қылмыстық-процестік заңнамамен реттелетін, іс үшін маңызы бар, есте сақталып, қабылданған ақпаратты алу мақсатында жүргізілетін, тергеуші мен жауап алынатын тұлғаның (куәнің, жәбірленушінің, күдіктінің немесе айыпталушының) өзара іс-қимыл әсері. Жауап алу түсінігінің генезисі мен мәнін зерттей келе, Н.А. Янковый өз тұжырымын жасады, ол: жауап алу- қылмыстық-процестік заңнамамен реттелетін, тергеуші (анықтаушы, прокурор, сот) заңда белгіленген тәжірибелік әдістер мен психологиялық әсер етулер арқылы жауап алынатын тұлғадан өзіне белгілі, іс үшін маңызы бар ақпаратты алып, ауызша мәліметті хаттамаға енгізу процесі [1, 190 б.]. Біз енді анықтамада тергеушінің заңи тәжірибелік әдістері мен психологиялық әсер етулері туралы сөз қозғалғанын байқап отырмыз.

Қазіргі қолданыстағы 2014 жылғы 4 шілдеде қабылданып, 2015 жылдың 1 қаңтарында күшіне енген ҚР Қылмыстық-процестік кодексінің 26-тарауы жауап алу мен беттестіру тергеп-тексеру әрекеттерін реттейді, алайда кодексте жауап алудың нақты анықтамасы берілмеген. Ал кәмелетке толмаған күдіктіден, айыпталушыдан, сотталушыдан жауап алу тәртібі аталған кодекстің 56-тарауының 535-бабымен реттеледі. ҚР қылмыстық-процестік кодексі бойынша өзіне қатысты күдікті ретінде тану туралы қаулы шығарылған, Кодекстің 131-бабының тәртібімен ұстап алынған, өзіне қатысты күдіктінің іс-әрекетін саралау туралы қаулы шығарылған, қылмыстық теріс қылық жасады деген күдіктің болуына байланысты жауап алынған адам күдікті болып табылады. Ал айыпталушы болып өзіне қатысты прокурор айыптау актісін бекіткен, қылмыстық теріс қылық туралы хаттаманы бекіткен және қылмыстық істі қылмыстық заңның тиісті бабы (баптары) бойынша сотқа жіберу

туралы шешім қабылдаған адам болып табылады [6, 124 б.]. Осыған байланысты күдікті статусы тұлғаға оны қандай да бір күдікпен ұстап алынған кезден бастап саналады, ал айыпталушы болып прокурордың сәйкес актісі шыққан сәттен бастап және оған қарсы айыптау актісі сотқа жіберілгенге дейінгі уақыт аралығында болып саналады.

Қылмыстық-процестік кодекске сәйкес кәмелетке толмаған күдіктіден, айыпталушыдан, сотталушыдан жауап алу заңда көзделген тәртіппен, қорғаушының, заңды өкілдің, ал қажет болған кезде психологтың және педагогтың қатысуымен жүргізіледі. Қорғаушы жауап алынушыға сұрақтар қоюға, ал жауап алу аяқталғаннан кейін хаттамамен танысуға және айғақтар жазбасының дұрыстығы мен толықтығы туралы ескертулер жасауға құқылы. Кәмелетке толмаған күдіктіден, айыпталушыдан, сотталушыдан жауап алу тәуліктің күндізгі уақытында жүргізіледі және ол үзіліссіз екі сағаттан артық, ал жалпы алғанда күніне төрт сағаттан артыққа созылуға тиіс емес. Кәмелетке толмаған адам анық шаршаған жағдайда, жауап алу осы уақыт аяқталмастан тоқтатылуға тиіс [6, 131 б.].

Н.Ш. Сафин пікірінше, кәмелетке толмаған күдіктіден жауап алу- криминалистикада арнайы жобаланған, сұрақ қою әдістемелеріне, процессуалдық ережелер мен тактикалық әдістерге негізделіп, тергеуші мен жауап алынушының заңмен көзделген процессуалдық нысанындағы ауызша әңгімесі негізінде қаралып жатқан іс бойынша күдік тудырған және өзге де жағдайларды анықтау мақсатындағы коммуникативті, тергеп-тексеру әрекеті [7, 10 б.]. Көріп отырғанымыздай, автор мәселені тек процессуалдық және криминалистік аспектіден саралаған.

Л.Д. Удалова зерттеуі бойынша вербальды байланыс барысында сенім, түсіністік, жауап алуға қатысушылардың ақпаратпен алмасу ниеті белгілері елеулі дәрежеде индивидтың тұлғалық ерекшеліктерінен, типологиясынан, өмірлік және әлеуметтік тәжірибесінен туындайды. Тергеушінің психологиядан да хабардар болуы жауап алу барысында өте маңызды, адамның мінез-құлқын бақылау, логикалық-психологиялық, тактикалық әдістер әсерін дұрыс қолдануы, жауаптың шынайылығын, толықтығын анықтау, оны дұрыс интерпретациялау жауап алуды жүргізу, вербальды ақпарат алу үшін қажетті дағдылардың толық тізімі емес [8, 177 б.]. Дәл осы себептерге байланысты жауап алуды кешенді түрде криминалистикалық, процессуалдық және психологиялық тұрғыдан зерттеу қажет. Жауап алу күрделілігі тергеушінің жиі жауап беруге құлшынысы жоқ адамдармен жұмыс жасауы ғана емес, жауаптың ішінде қателік, ойдан шығару жағдайлары, ауытқушылықтардың болу мүмкіндігі және тергеушінің соны анықтап тауып, бағалауында болып тұр [9, 5 б.]. Кәмелетке тол-

маған күдіктіден жауап алу әрдайым алуан түрлі әрекеттермен, бір-біріне қарсы тұратын тенденциялармен жүзеге асады. Бұндай жауап алулардың негізгі мақсаты- ол объективті шындыққа қол жеткізу болып табылады және бұл мақсат жауап алудың процессуалды аспектісін бейнелейді. Алайда жауап алудың мақсаты мен міндетін де айыра білуіміз қажет. Тергеуші істе объективті, кәметке толмаған күдікті қылмысты жасаған, жасамағанын анықтау үшін жалғыз мүмкін дұрыс шешімге келе алады және ол шешімге келуге міндетті. Тергеуші алдында кәметке толмаған тұлға қылмысты жасағаны немесе жасамағаны туралы ықтималдықты шынайы жасағаны немесе керісінше жасамағаны туралы білімге, ақиқатқа қол жеткізу міндеті тұрады. Сонымен жауап алудың міндеті дәлелдемелердің қайнар көзі болатын, шындықты толық және объективті түрде көрсететін жауапты алу болып табылады. Осы міндетті жүзеге асыру барысындағы тергеуші шешімі жауап алудың барлық мақсаттарына жетуіне әсер етеді [7, 16 б.]. Сонымен қатар ғалымдар жауап алуғағы білімгерліктің көлемі мен дәрежесіне шарт болатын үш процесті анықтады. Ол процестерге: а) жауап алынушы тұлғасының диагностикасы; ә) ақпарат алуға әсер ететін психологиялық тәсілдер жүйесі; б) шынайылығы мен дәлелдену мәні тұрғысынан жауап алу кезінде алынған ақпаратты бағалау. Жауап алынушының психологиялық статусы диагностикасы маңыздылығының мәні ақпаратты алу мен бағалау жауап алынушының психикалық ерекшелігін білумен байланысты, тәуелді болып келуінде және онымен психологиялық байланыс орнату мен жауап алуға тиімді болатын амалдар жүйесін анықтауда. Психологиялық диагностикаға әсер ететін негізгі тәсілдерге бақылау, әңгіме жүргізу, тәуелсіз мінездеме құрастырулар жатады. Аталған тәсілдерді қолдану тұлғаның психологиялық мінездемесін құрастырып, оны жауап алу ұйымдастырылуының әр түрлі бағыттарында қолданылады: 1) психологиялық байланыс орнату; 2) жауап алудың тактикалық тәсілдерінің жүйесін анықтау; 3) психологиялық әсердің ең тиімді және мүмкін түрін анықтау; 4) алынған ақпаратты бағалау [10, 181-184 бб.].

Кәметке толмаған күдіктіден жауап алуды толыққанды сипаттау үшін бұл күрделі құбылыстың ішкі аспектілеріне тоқтап кету қажет. Бірыңғай алынған логикалық және психологиялық процестер жауап алудың ішкі жағын құрайды, бірақ олар да сыртқы нысанға, яғни тергеуші мен кәметке толмаған күдікті, педагог, қорғаушы арасындағы нақты әрекеттер мен қарым-қатынастарға ауысады. Жауап алудың бұл екі тараптары өзара келісілген және диалектикалық бірлікте болады. Кәметке толмағандардан жауап алудың күрделі де көпжақты сипаты сотқа дейінгі тергеп-тексеру органдарын қызықтыратын мән-жайлар мен фактілерді анықтауға арналған қылмыстық процестік қызмет

ретінде өзіне процессуалдық, тактикалық, ұйымдастырушылық, психологиялық, педагогикалық және этикалық аспектілерден тұрады. Осыған байланысты тергеп-тексеру әрекеті келесі элементтерден тұрады: ұйымдастырушылық, білімгершілік, конструктивті, коммуникативті, психологиялық, тәрбиелік және моральдық жақтар. Тергеушімен қолданылатын тактикалық амалдар қатаң түрде заңға сәйкес (амалдар заң негізінде жобаланып, қолданылады) және әдептілік нормаларға, кәметке толмаған күдіктінің жасы, психологиялық пен жеке ерекшеліктеріне сәйкес жүзеге асады [7, 23-25 бб.].

Жоғарыда айтылғандарды қорыта келе, кәметке толмаған күдіктіден жауап алу- қылмыстық процессуалдық заңмен реттелген, процесті жүргізіп, сұрақ қоюға құқығы бар субъектілердің жауап алынушы арасында жүретін процесі, ақпараттық-психологиялық әсер етуі, оның барысында жауап алу жүргізіп отырған тұлға заңды тактикалық амалдарды қолдана отырып хаттамада немесе заңда белгіленген өзге тәртіппен, жасалған қылмысты тергеп-тексеруге маңызы бар, жауап алынушыға белгілі мән-жайлар туралы ауызша ақпаратты бекітеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Янковый Н.А. Генезис понятия и сущность допроса // *Научный вестник Киевского национального университета внутренних дел.* – №5. – 2007. – С. 185-191.
2. Казаренко М.С., Мищенко А.П. Из истории допроса на предварительном следствии.- *Одесса: ОЮИ НУВД, 2005.- 532 с.*
3. Ефимичев С.П., Кулагин Н.И., Ямпольский А.Е. *Допрос: Учеб. Пособие.* – Волгоград, 1978.- 48 с.
4. Порубов Н.И. *Допрос в советском уголовном судопроизводстве.* – Минск: *Высэйшй школа, 1973.- 368 с.*
5. Дулов А.В., Нестеренко П.Д. *Тактика следственных действий.* – Минск: *Высэйшй школа, 1971.- 272 с.*
6. ҚР 2014 жылғы 4 шілдедегі Қылмыстық-процестік кодексі (өзгерістермен және толықтырулармен). - Алматы: *Жеті жарғы, 2017.- 340 б.*
7. Сафин Н.Ш. *Допрос несовершеннолетнего подозреваемого в советском уголовном судопроизводстве (процессуальный и криминалистический аспекты проблемы).* – Казань: *Изд. Казанского университета, 1990.- 160 с.*
8. Удалова Л.Д. *Вербальная информация в уголовном процессе Украины.* - Киев: *Вид, 2006.- 324 с.*
9. Весельский В.К. *Современные проблемы допроса (процессуальные, организационные и тактические аспекты):* Киев: *НВТ Юрист, 1999.- 126 с.*
10. Коновалова В.А., Шепетько В.Ю. *Юридическая психология: Учеб. для студ. юрид. спец. высш. учеб. завед.* – Киев: *Ин Юре, 2004.- 424 с.*

НАСЛЕДСТВЕННОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Резюме. В данной статье рассмотрены вопросы изменений и дополнений законодательства Республики Казахстан о наследственном праве. В Республике Казахстан наследственное право регулируется Гражданским кодексом РК (Гражданский кодекс Казахской ССР), принятым 28 декабря 1963 г, но введенным в действие с 01.07.1964 г., Гражданским кодексом РК, принятым и вступившим в законную силу с 01 июля 1999 г., Гражданским кодексом РК, принятым 12 января 2007 г., вступившим в законную силу с 03 февраля 2007 г.

Ключевые слова: наследование, наследственное имущество, наследник, нотариус, право, наследодатель, очередь.

Түйін. Бұл мақалада мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасы заңнамасының мұрагерлік құқық. Қазақстан Республикасындағы мұрагерлік құқығы, ҚР Азаматтық кодексімен реттеледі (Азаматтық кодексі (Қазақ КСР) қабылданған 28 желтоқсан 1963 г, бірақ күшіне кірген 01.07.1964 ж., ҚР Азаматтық кодексіне, қабылданған және заңды күшіне енген жылдан 01 шілде 1999 ж. ҚР Азаматтық кодексіне сәйкес, қабылданған 12 қаңтар 2007 ж. заңды күшіне енген сот 03 ақпан 2007 ж.

Кілт сөздер: мұра, мұраға меншік, мұрагер, нотариус, құқық, мұра қалдырушы, кезек.

Summary. In this article, issues of changes and amendments to the legislation of the Republic of Kazakhstan on inheritance law are considered. In the Republic of Kazakhstan, the inheritance law is governed by the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (Civil Code of the Kazakh SSR) adopted on December 28, 1963, but enacted from 01.07.1964, the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, adopted and enacted from July 1, 1999, The Civil Code of the Republic of Kazakhstan, adopted on January 12, 2007, entered into force on February 3, 2007.

Keywords: inheritance, hereditary property, heir, notary, law, testator, queue

Институт наследования занимает особое, чрезвычайно важное место среди других иных гражданско-правовых институтов. Право наследование гарантируется Конституцией РК.

Наследство (наследственная масса, наследственное имущество) – это имущество и некоторые личные неимущественные права и обязанности наследодателя, которые не прекращаются с его смертью, а как одно целое переходят к наследникам на основании норм наследственного права.

Наследование – это процесс передачи имущества (наследства, наследственного имущества) умершего к другим лицам.

То лицо, чье имущество передается после смерти, называется наследодателем. Наследодателями могут быть любые граждане Республики Казахстан, в том числе и недееспособные или ограниченно дееспособные, а также иностранные граждане.

Наследниками могут быть физические лица, указанные в завещании или в законе и находящиеся в живых в день открытия наследства, а также зачатые при жизни наследодателя и родившиеся живыми после открытия наследства. Эти лица являются правопреемниками наследодателя. При этом закон не ограничивает круг наследников дееспособность, по возрасту, отношением к гражданству какой-либо страны. Это значит, что наследниками могут быть не только совершеннолетние, но и несовершеннолетние лица, а также дееспособные и недееспособные граждане. Призываться к наследованию могут граждане Республики Казахстан, иностранные граждане и лица без гражданства. Данные положения относятся к наследованию по завещанию и по закону[1].

С момента открытия наследства наследники приобретают право наследования.

Принятия наследства – это односторонняя сделка, направленная на приобретение наследственного имущества.

Для принятия наследства требуется волеизъявление наследника. Не допускается принятия наследства под условием или с оговорками[2].

Также наследование — древняя, исторически сложившаяся правовая категория, которая эволюционировала, отражая социально-экономический уклад общества. Наследственное право считается одним из самых стабильных правовых институтов, ещё в древние времена существовал переход имущества умершего лица к его детям. Как известно, основное место в системе источников правового регулирования наследственного права занимает Гражданский кодекс Республики Казахстан (Особенная часть). 3 февраля 2007 года Гражданский кодекс РК претерпел очередные изменения, основные из которых касались норм раздела 6 «Наследственное право»[3].

Первые дополнения коснулись статьи 1045 ГК РК, регулирующей вопросы отстранения от наследования недостойных наследников. Так, статья 1045 дополнена пунктом 4-1 следующего содержания: «Лицо, не имеющее права наследовать

или устранившее от наследования на основании настоящей статьи (недостойный наследник), обязано возвратить все имущество, необоснованно полученное им из состава наследства. При невозможности возврата наследственного имущества недостойный наследник обязан возместить его рыночную стоимость». Пункт 5 этой же статьи изложен в следующей редакции: «Правила настоящей статьи применяются также и к завещательному отказу (статья 1057 настоящего Кодекса). В случае, когда предметом завещательного отказа было выполнение определенной работы для недостойного отказополучателя или оказание ему определенной услуги, последний обязан возместить наследнику, исполнившему завещательный отказ, стоимость выполненной работы или оказанной ему услуги». Таким образом, в наследственном праве появилась новая фигура — недостойный отказополучатель. Данное нововведение представляется справедливым, так как совершение противоправных действий (бездействий), являющихся основаниями для отстранения от наследования лиц, их совершивших, положения статьи 1045 ГК должны распространяться не только на наследников, но и на отказополучателей.

Следующие изменения коснулись содержания завещания и его субъектов. А именно, статья 1046 ГК была дополнена пунктом 1-1 следующего содержания: «Завещание совершается гражданином, обладающим в момент его совершения дееспособностью в полном объеме».

Согласна статьи 17 ГК РК, гражданская дееспособность возникает в полном объеме по достижении восемнадцатилетнего возраста. В случае, когда законодательными актами допускается вступление в брак до достижения восемнадцати лет, гражданин, не достигший восемнадцатилетнего возраста, приобретает дееспособность в полном объеме со времени вступления в брак. Учитывая это, гражданин, не достигший восемнадцатилетнего возраста, но состоявший в зарегистрированном браке, вправе оформить завещание. Ранее Закон «О нотариате» конкретизировал, что удостоверяются завещания только дееспособных граждан. Согласно статье 56 Закона «О нотариате» «нотариус и другие должностные лица, совершающие нотариальные действия, удостоверяют завещания дееспособных граждан, составленные в соответствии с требованиями законодательства Республики Казахстан и лично представленные ими нотариусу. Удостоверение завещаний через представителей не допускается»[4].

По данному вопросу высказывались нарекания со стороны некоторых авторов (Сулейменов М.К., Бабыкова Э.Б.), которые предлагали разрешить составлять завещания лицам в возрасте от 14 до 18 лет, которые в соответствии со статьей 22 ГК

РК вправе с согласия родителей совершать любые сделки и самостоятельно распоряжаться своими доходами (стипендией, заработной платой) и объектами интеллектуальной собственности. На сегодняшний день возрастной ценз в вопросе составления завещания снижен до 16 лет для лиц, которые либо вступили в брак до 18 лет, либо эмансипированы, т.е. объявлены полностью дееспособными органами опеки и попечительства с согласия родителей, усыновителей или попечителя (без их согласия — по решению суда) в связи с работой по трудовому договору или занятием предпринимательской деятельностью. Теперь это стало возможным благодаря включению в ГК РК статьи 22-1 «Объявление несовершеннолетнего полностью дееспособным (эмансипация)», что также является актуальным в условиях рыночной экономики в связи с тем, что увеличивается количество несовершеннолетних лиц, занимающихся предпринимательской деятельностью или работающих по трудовому договору[6].

Следующей немаловажной новеллой наследственного законодательства является то, что пункт 5 статьи 1046 ГК РК был существенно конкретизирован. Так, ранее в соответствии со старой редакцией наследодатель был вправе совершить завещание, содержащее распоряжение о любом имуществе. Новая редакция данного пункта гласит, что наследодатель вправе распорядиться также и тем имуществом, которое он может приобрести в будущем. В практике судов имеют место случаи, когда суд признает недействительным завещание и по мотивам, что на момент составления завещания не выделена доля другого супруга в общей собственности супругов. Между тем завещание — это распоряжение гражданина своим имуществом на случай смерти. При оформлении завещания нотариус либо другое должностное лицо, которому предоставлено законом право на удостоверение завещания, не проверяет наличие прав на имущество, которое завещается. Наличие имущества, указанного в завещании, устанавливается на момент смерти наследодателя по завещанию. Поэтому по таким делам оснований для признания завещания недействительным не имеется[7].

Также согласно новой редакции п. 5 статьи 1046 ГК РК завещатель может любым образом определять доли наследников в наследстве, распорядиться своим имуществом или какой-либо его частью, составив одно или несколько завещаний, касающихся разного имущества. Теперь благодаря данному дополнению граждане могут составлять несколько завещаний, касающихся распоряжения разным имуществом наследодателя. Раньше составить два или несколько завещаний не представлялось возможным в связи с тем, что согласно п. 2 ст. 1053 ГК РК составление нового завещания означа-

ло автоматическую отмену завещания, составленного ранее, несмотря на то, что содержало распоряжение по поводу разного имущества.

Пункт 2 статьи 1056 дополнен частью второй следующего содержания: «Не могут служить основанием недействительности завещания описки и другие незначительные нарушения технического характера, допущенные при его составлении, подписании или удостоверении, если судом установлено, что они не влияют на понимание волеизъявления завещателя». Данная норма является чужой для Гражданского кодекса и скорее всего ее место в Инструкции о порядке совершения нотариальных действий в РК. Следующие дополнения касаются института наследования по закону, а именно очередей наследников по закону. Круг наследников по закону, установленный законодателем, основывается в основном на семейно-родственных отношениях. Законом определен порядок их наследования, а именно: установлена очередь наследников и определено, что наследники каждой очереди наследуют в равных долях. Очередность наследования выражается в том, что каждая последующая очередь наследников по закону призывается к наследованию в случае отсутствия наследников предыдущей очереди. Ранее состав каждой очереди (всего 6 очередей до внесения изменений) наследников по закону был определен в статьях 1061 - 1066 ГК РК. В настоящее время очередей наследников по закону стало восемь. Сравнительный анализ очередей наследников по закону до и после внесения изменений показывает, что количественный и качественный состав наследников первых трех очередей не изменился. Однако количество очередей увеличилось не за счет увеличения числа наследников, а за счет того, что наследников четвертой очереди разделили и выделили в самостоятельные очереди в зависимости от степени родства, что в принципе никакой принципиальной разницы в плане призвания к наследованию наследников четвертой очереди не дало.

Итак, в первую очередь право на наследование по закону получают дети наследодателя, в том числе родившиеся живыми после его смерти; переживший супруг; родители наследодателя.

В первую очередь получают право на наследование по закону и наследники по праву представления — потомки наследодателя при условии, что наследник первой очереди, которого они представляют, умер до открытия наследства. К примеру, если у наследодателя имелся только один наследник первой очереди — сын, умерший до открытия наследства, то к наследованию будут призываться его дети (внуки наследодателя). При таком положении внуки наследодателя по праву представления устраняют наследников второй очереди от наследования.

Во вторую очередь право на наследование по закону получают родные полнородные и неполнородные братья и сестры наследодателя; дед и бабка, как со стороны отца, так и со стороны матери.

Если к наследованию призваны братья и сестры наследодателя как наследники второй очереди и при этом кто-либо из них умер ранее наследодателя, то в соответствии с пунктом 2 статьи 1067 ГК к наследованию призываются по праву представления дети братьев и сестер (племянники и племянницы). При этом они наследуют ту долю, которая приходилась бы при наследовании по закону их родителю, если бы он был жив.

Для призвания к наследованию деда и бабуки (в новой редакции — дедушки и бабушки), как наследников второй очереди, необходимо, чтобы было кровное родство между ними и внуками — наследодателями. В третью очередь право на наследование по закону получают родные дяди и тети наследодателя. В силу пункта 2 статьи 1067 ГК РК потомки этих наследников (двоюродные братья и сестры наследодателя) могут быть призваны к наследованию в третью очередь, если наследник третьей очереди, призванный к наследованию, умер ранее наследодателя. В четвертую очередь наследование по закону получают другие родственники наследодателя до шестой степени родства включительно, причем родственники более близкой степени родства устраняют от наследования родственников более далекой степени родства. По новому законодательству статья 1064 называется «Наследники последующих очередей», в которой перечисляются наследники 4-6 очередей. Теперь в этой статье дается понятие степени родства, которое ранее в ГК РК отсутствовало.

В соответствии с пунктом 1 статьи 1064 ГК к наследованию призываются:

- в качестве наследников четвертой очереди родственники третьей степени родства — прадедушки и прабабушки наследодателя;

- в качестве наследников пятой очереди родственники четвертой степени родства — дети родных племянников и племянниц наследодателя (двоюродные внуки и внучки) и родные братья и сестры его дедушек и бабушек (двоюродные дедушки и бабушки);

- в качестве наследников шестой очереди родственники пятой степени родства — дети двоюродных внуков и внучек наследодателя (двоюродные правнуки и правнучки), дети его двоюродных братьев и сестер (двоюродные племянники и племянницы) и дети его двоюродных дедушек и бабушек (двоюродные дяди и тети).

Таким образом, видно, что если до внесения изменений к наследникам по закону относились родственники до шестой степени родства, то теперь их стало на одну степень меньше. А также благодаря

изменениям стало проще и быстрее определить, кто на самом деле относится к этим родственникам (которых потенциальный наследодатель может и не знать) благодаря тому, что в законе теперь эти лица прямо перечислены.

В пятую очередь право на наследование по закону получают сводные братья и сестры; отчим и мачеха, если они совместно проживали с наследодателем одной семьей не менее десяти лет. Такой круг наследников пятой очереди был до внесения изменений в ГК. Как видно в этой очереди не хватает пасынков и падчериц наследодателя, включение которых было логичным именно в данную очередь, что и было сделано законом о внесении изменений и дополнений в ГК РК. Теперь согласно п. 3 ст. 1064 ГК РК, если нет наследников предшествующих очередей, к наследованию в качестве наследников седьмой очереди по закону призываются сводные братья и сестры, пасынки, падчерицы, отчим и мачеха наследодателя, если они совместно проживали с наследодателем одной семьей не менее десяти лет.

В шестую очередь право на наследование по закону получают нетрудоспособные иждивенцы наследодателя. В соответствии со статьей 1068 ГК РК нетрудоспособные лица могут наследовать с наследниками той очереди, которая призывается к наследованию при следующих условиях:

— нетрудоспособные лица, которые не менее одного года до смерти наследодателя находились на его иждивении и проживали совместно с ним, относятся к числу наследников по закону. Такие лица наследуют вместе с наследниками той очереди, которая призывается к наследованию;

— нетрудоспособные лица, относящиеся к числу наследников по закону, указанных в статьях 1061-1066 ГК РК, но не входящих в круг наследников той очереди, которая призывается к наследованию, могут наследовать вместе с наследниками этой очереди, если не менее года до смерти наследодателя находились на его иждивении, независимо от того, проживали ли они совместно с наследодателем.

Доля таких наследников до внесения изменений в ГК РК должна быть не более одной четвертой части наследства. Однако после внесения изменений нетрудоспособные иждивенцы наследодателя наследуют по закону вместе и наравне с наследниками той очереди, которая призывается к наследованию.

По поводу данного нововведения существуют мнения о его несправедливости по отношению к наследникам, относящимся ко 2-7 очередям. Может случиться так, что мачеха (7 очередь), состоящая на иждивении в течение одного года, независимо от факта и длительности совместного проживания, будет наследовать одинаковую долю с матерью. С другой стороны, почему бы и нет, если

мачеха стала наследодателю «родной», посвятила себя воспитанию наследодателя, в то время как настоящая мать должным образом не заботилась о сыне (дочери). Таким образом, данная норма является спорной и может в каких-то случаях (может быть даже в большинстве случаев) вызвать нарекания со стороны наследников по закону. Теперь при отсутствии других наследников по закону нетрудоспособные иждивенцы наследодателя наследуют самостоятельно в качестве наследников восьмой очереди. Новшества коснулись и особого порядка призвания к наследованию наследников по закону — института наследования по праву представления. Согласно прежней редакции статьи 1067 ГК РК, если наследник по закону умер до открытия наследства, то его доля в открывшемся наследстве переходит по праву представления к его потомкам. Доля умершего наследника делится поровну между потомками, находящимися с представляемым наследником в одинаковой степени родства.

Наследование по праву представления означает, что определенные законом потомки наследника по закону, умершего до открытия наследства, заменяют в наследственных правоотношениях умершего наследника по закону, который был бы призван к наследству, если бы он был в живых в день открытия наследства.

В пункте 2 статьи 1067 ГК РК (прежняя редакция) предусмотрено, что при наследовании по прямой нисходящей линии право представления действует без ограничения степеней родства, а при наследовании по боковой линии право представления получают соответственно племянники (племянницы) наследодателя, представляя его родных братьев (сестер), либо двоюродные братья и сестры наследодателя, представляя его родных дядю или тетю. Таким образом, наследовать по праву представления могут только наследники первых трех очередей наследников по закону, а именно:

- внуки наследодателя и их потомки как наследники первой очереди по закону;

- дети полнородных и неполнородных братьев и сестер наследодателя (племянники и племянницы наследодателя) в составе второй очереди;

- дети полнородных и неполнородных братьев и сестер родителей наследодателя (двоюродные братья и сестры наследодателя) входят в третью очередь.

Во всех трех очередях наследники по праву представления являются потомками наследников по закону той же очереди. Важно отметить, что восходящие родственники наследников по закону (дед и бабушка) к наследованию по праву представления не призываются, они наследуют как наследники второй очереди[1].

Особенность наследования по праву представления состоит в том, что к наследникам по праву представления переходит только доля, причита-

шаяся тому наследнику по закону, которого они представляют. Эта доля делится поровну между наследниками по праву представления. Наследование по праву представления не зависит от того, приняли ли наследство наследники по праву представления после смерти наследника по закону или нет, оформили права свои или нет. Однако, если наследник по закону лишен права наследовать наследодателем, либо устранен от наследования как недостойный наследник, то наследование по праву представления исключается.

Новая редакция статьи 1067 ГК РК представляется нам более удачной. Связано это с тем, что прежняя редакция указанной статьи была искажена на практике, что полностью перевернуло смысл института наследования по праву представления.

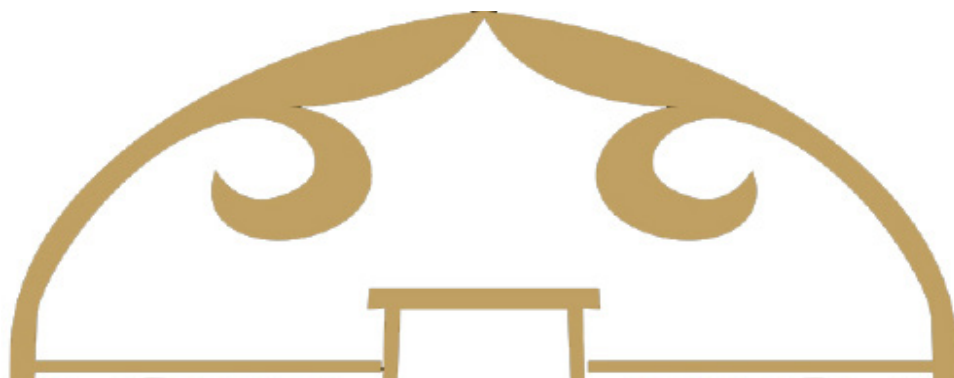
Однако коренные изменения наследственного права коснулись института принятия или приобретения наследства. Отметим, что с 3 февраля 2007 года отменена презумпция приобретения наследства, так как введен шестимесячный срок (с момента открытия наследства) для принятия наследства наследниками. Это означает, что для приобретения наследства наследник должен его принять либо путем подачи по месту открытия наследства нотариусу или уполномоченному в соответствии с законом на выдачу свидетельства о праве на наследство должностному лицу заявления наследника о принятии наследства, либо заявления наследника о выдаче свидетельства о праве на наследство.

В целом, перечисленные выше изменения и дополнения в регулирование наследственных правоотношений представляется положительными. Законопроект достаточно бурно и тщательно обсуждался, его инициаторами в части раздела «Наследственное право» были нотариусы, которые непосредственно сталкиваются с этими вопросами,

и кому как не им — правоприменителям — знать пробелы и недостатки действующего наследственного законодательства.

Список использованной литературы:

1. *Гражданский кодекс Республики Казахстан (особенная часть) от 01 июля 1999 года № 409 // Ведомости Парламента Республики Казахстан, 1999, № 16-17, ст. 642.*
2. *Гражданский кодекс Республики Казахстан (общая часть) от 27 декабря 1994 года // Ведомости Верховного Совета Республики Казахстан, 1994 г., № 23-24 (приложение)*
3. *Закон Республики Казахстан «О нотариате» от 14 июля 1997 года № 155 // Ведомости Парламента Республики Казахстан, 1997 г., № 13-14, ст. 206*
4. *Приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 31 января 2012 года № 32 «Об утверждении Правил по нотариальному делопроизводству» // Собрание актов центральных исполнительных и иных центральных государственных органов Республики Казахстан № 1, 2012 года.*
5. *Письмо Республиканской нотариальной палаты в территориальные нотариальные палаты исх. № 1-7/379 от 09.09.2014 года с приложением проекта Резолюции участников Круглого стола «Отдельные аспекты наследственного права в правоприменительной практике нотариусов».*
6. *Серебровский В. И. Наследственное право. Комментарий к ст. 416-435 ГК РСФСР. М., 1925, 210 с.*
7. *А.Г. Диденко. Об изменениях наследственного законодательства Республики Казахстан / Сайт: <http://pravo.zakon.kz/96090-ob-izmenenijakhnasledstvennogo.html>.*

ТАРИХ ҒЫЛЫМЫ
ИСТОРИЧЕСКАЯ НАУКА
HISTORY

Kairzhanov Abai

Dr.Prof., L.N. Gumilev Avrasya Üniversitesi, Astana, kairzhanov@list.ru

Shaldarbekova Azhar

Doç.Dr., L.N. Gumilev Avrasya Üniversitesi, Astana, ajars@mail.ru

SÜMER LOLOGRAMLARI VE FARKLI KÖKENLİ TÜRK İŞARETLERİ

Түйін. Мақалада эквиполенттілігін анықтау мақсатында шумер логораммалары және еуразия көшпелілердің тамба мен петроглифтерінің ұқсастығы зерттеледі.

Резюме. В статье исследуется сходство шумерских логограмм с тамгами-знаками и петроглифами евразийских кочевников с целью определения эквиполентности сопоставляемых знаков.

Summary. In this article researches the similarity of Sumerian logograms with tamga-signs and petroglyphs of Eurasian nomads in order to determine the equipolarity of the signs compared.

Çağdaş bilime belli ki, ilk uygarlık iki nehrin güney bölgesinde yani Idigna (Dicle nehri) ve Buranın (Fırat nehri) nehirleri arasında (Mezopotamya) kurulmuştur. Astropikal iklim ve verimli çamur getiren nehirler Yerde, dört bir köşesinde huzursuz göçebe barbarlar oturan uygarlığın meydana gelmesine imkanlık vermiştir: kuzey batıda çeşitli etnik kökenli Samiler, kuzey doğuda - İran platosundan zengin Mezopotamya'ya girmek isteyen ve bu yerleri fethetmek isteyen diğer göçebe halklardır. Sayılır ki, yaklaşık M.Ö. 4,5. bin yıllarında iki büyük nehrin alt kısmında, "kengeru" etnonimini «mät şumeri» ("Sümerler memleketi") olarak biçimini bozan Akkadların yardımıyla "Sümeru" adı ile belli apriori olarak gayri Sami ve gayri Fars kültürü ortaya çıkmıştır. Krş, şu+me+ri bu, Mezopotamya'nın güney bölgesindeki halkın KI+EN+GI(R) ("kengeru") endoniminin biçimi bozulmuş türü yani, "medeniyet sahiplerin memleketi" anlamını verir. Ayrıca diğer adlar da var - KALAM (memleket, vatan, millet), sakral ad - KUR+GAL ("büyük dağ ") ama iki ırmağın alt kısmında yüksek dağlar bulunmuyor, belki bu, Göke ibadet ettikleri ile bağlıdır. Böylece, Sümer (Ša) kültürünün arkaik dönemindeki bu uygunluk semantik kayma altında kalır yani, "DINGIR tanır tasarı yardımıyla meydana gelen millet" mecazı ortaya çıkar. Sümerler kendilerini "siyah başlılar" (SA+I (-GA)) ve halkını ise UN+SA-I [unsai] diye tanıtmışlardır. Sümerlerin nasıl olduklarını mesela, Lexicon zur Bible'deki kafa resmine göre hüküm vermek zordur. Orta Asyanın kuzey doğu bölgesindeki göçebelerinki gibi büyük burunlara sahip olmaları sadece tahmin edilebilir. Otohton halkın belli bir kısmının (Dilmun) adasından geldiği hakkında bilgi vardır [18]. Akkadların seferinden önce Mezopotamya'nın güney bölgelerinin nüfüsü Sami kökenli halk olmamıştır. Bu halkın kuzey doğudan gelen kengeru boy birliği

ile karışmış melez oldukları sayılır. Bir çok bilim adamları onların apriori eski Sami olduklarını ileri sunarlar ve ortak dilsel ve tarihi paralelleri ve Eski Ahit ile ortaklıkları bulmak isterler [18]. Biz böyle bir fikre katılamayız çünkü, Sümerlerin dili bitişimlidir, «güçsüz» artikülasyona sahiptir. Üstelik, konuşmada ses uyumu olgusunu gözlemlemekteyiz. Eski Sami boylar dillerinden ana farkı, Hint-Avrupa dillerinden ayıran ama Ural-Altay diller ailesine yakınlaştıran tüm hecelerin güçlü pozisyonda bulunmasıdır (heceler bir fonetik sözcük sınırında tiz ve peslik vurgularına sahip olmuş) (F. Hommel [23,s.19-22], S.P.Tolstov [20,s.76], A.S.Amanjolov [1,s.65-71]). Sümer metinleri batı ve doğu komşularına güçlü etki yapmış ki, onu arkeoloji araştırmalar kanıtıyor mesela, Arilerden önceki İndus nehri kültüründe keşfedilen Sümer mühürleri ve Kiev yanında bulunmuş çivi yazılı seramiktir [6]. Akkadlılar Sümer'i M.Ö. 236 yılında fethetmişlerdir. Daha sonra bu bölge Amoriler ile fethedilmiş, sonra bu yer Babil'e girmiş, sonra Kassitler tarafından zaptedilmiş ve Asur arazisine girmiş, sonra İran ile fethedilmiş, M.Ö. 6. Yüzyılda Makedonyalı İskender tarafından zaptedilip Elinizm döneminin serpilip gelişmesi başladı ve nihayet uzun zaman içerisinde o yerler araplaşmışlardır. Araştırmamız Akkadlıların girmelerinden önce oluşan Mezopotamya kültürünün dönemi ile sınırlı kalır yani, yerli nüfüse göre çok az olan, kuzey doğudan gelen diğer, kengeru boy birliğinin otokton halk içine nüfuz ettiği devri yani, Sümerlerin Arkaik ve Klasik dönemidir. Asıl bu birlik Mezopotamya'nın güney sınırlarının kültürüne yenilik getirmiştir. Sümerlerin ikon logogramlarını Avrasya göçebelerinin tamga işaretleri ve petroglifleri ile karşılaştıralım. Daha 20. yüzyılın başında F.Hommel Sümercenin Ural-Altay dilleri ile akrabalığı hakkında hipotezi ileri sürmüştür. Bu hipotezi S.P.Tolstov desteklemiş ama, A.S.Amanjolov belirttiği gibi hipotez kanıtlanmamış tahmin olarak kalmaktadır. Fakat, A.S.Amanjolov 1974 yılında Sümer kelime hazinesini inceleyerek ve Altay dillerinin kelimeleri ile karşılaştırarak bu akrabalığı kanıtlamaya çalışmıştır [1]. İşbu yazıda Türk Runik yazısının oluşumu ile ilgili olarak biz Sümerlerin arkaik (Ša) ve klasik (Šk) logogramlarını Avrasya göçebelerinin petroglifleri ile karşılaştırmaya çalışıyoruz. Bilime belli ki, Sümer ikon logogramların evrimi olan Sümer logogramları (Wortschrift «kelime yazısı») ve Asur çivi yazısı (As) Sümerlerin daha sonra, Dünyanın en eski yazılı dili olan Babil'in kutsal dilidir. İ.M. Dyakonov saymış ki, Sümerler dilinin genetik grubunu, onun her hangi bir

diğer dil ile akrabalığı meyadana çıkarma denemeleri hala açıklanmamıştır [7;8,s.47,51]. Bu nedenle biz kengeru ile güney Mezopotamya'nın otokton halkının kesişme yollarını belirtmek için Sümer logogramlarını Avrasya göçebelerinin tamga işaretleri ve petroglifleri ile karşılaştırmaya çalışıyoruz.

Logogram veya resim yazısı - «...ayrı özelliği, grafik işaretleri (resimler ve şartlı resimler şeklinde) konuşma içeriğini aktarmak için hizmet eder ama, dil formlarını yansıtmayan yazı tipidir» [3,s.324]. A.M. Kondratov'un daha ayrıntılı açıklamasını gösterelim: «Tipoloji bakımından resim yazıları 2 çeşite ayrılır: ifade edilen anlam veya nesne ile («gün», «güneş» anlamını vermek için güneş işareti v.b.) benzerliğe sahip «ikon» yazısı ve şartlı, «sembolik» yazısıdır (genetik bakımından imgesel, «ikon» yazılara kadar giden ancak, betimlenen nesne ile dış benzerliği kaybetmiş)» [11,s.374]. Sonra o, akıl yürütüyor ki «bu sistemler bir merkezden mi (bir merkezlik hipotez uyarınca yazı Sümer'de doğmuş) oluşuyor veya fonetik yazı çeşitli bölgelerde bağımsız olarak farklı resmi yazı sistemlerinden doğup doğmadığına dair soru açık kalmaktadır [Ibid., s.374]. Belirleriz ki, Sümer kültürünün en eski resmi yazıları (ideogramlar) «iyelik» anlambirimciliğini belirtmeyen «çekirdek=ilk mana» göstermişler, sonraki evrim neticesinde onların çivi yazısına dönmüştür. Demek, Sümer resim yazıları, başat özelliği iyelik görevi olan ve bu işaretlerdeki çevreni oluşturan gerçekliği ifade eden resim yazısının anlamı zamanla ortadan kaldırılan Türk tamga işaretlerine göre tam ayrı bir anlama sahip olmuştur.

[1] * (Şa): * (Şk): * (As) DINGIR, AN (diir) 'huda, tanrı'; 'gök, gökyüzü; An tanrısı' [R,s.48-49]. Eski Türkçede *tāyri* 'gök'; 'huda, tanrı'; Hakasça *muḡip* 'gök'; Altayca *men,epu* 'gök, tanrı'; Yakutça *тан,ара* 'gök, tanrı'; Kazakça *тән,ипи* 'tanrı'; Uygurca *тән,пу* 'tanrı'; Çuvaşça *тырă* 'huda, tanrı'; Moğolca *тэнгэр* 'gök' [1,s.66].

Krş., arkaik işaret * (Şa) MUL 'yıldız, takımyıldız, gezegen, akanyıldız'. Kıpçak boy birliğinde Avrasyadaki tek benzeri tamgayı * Evpatorya'da bulunuyordur [22]. Su bey Hay'ın çalışmalarında Doğu Türkistan kayalarında keşfedilen ⊕ ⊕ petroglifleri gösterilmektedir [17,s.177]. Belki de bu güneşsel resim yazısı tekerleğin ilk örneği olmuştur. Diğer güneşsel simgeleri de gözden geçirelim. Böylece, İ.Baski, E.Triyarski ve V.İ.Filonenko diğer Türk tamgasını ileri sürerler ⊕ [4;21;22] (böyle bir tamga Nogay ve Kumanlarda da vardır). H.Perle'de tamga işaretleri vardır [13]. Krş., Altay tamgaları: (Kergil'lerde) ⊕ ⊕. Su bey Hay'da ⊕ ⊕ simgeleridir [17,s.344].

[2] Sümer dilinde eşsesli kelimeler var: aš ('örümcek') u āš ('istek; beddua'), son kelime diğer * (AŠ) ikon işaretine sahiptir. Ša ile eş değerli tamga işaretleri Kazakların şu küçük boy birliklerinde bulmaktayız: - Tana (Bayulı), Hoca, Kanlı, Sikım,

Istı (Oyık). Üstelik, Kırım'da Evpatorya yanında Nogay boylarında [22] ve Omurçi'de (Romanya) de vardır. Bir sorun açıktır – bu tamgayı, mesela «alip» veya «koseu» gibi doğru mu yorumluyoruz? Belki de bu tamgadaki «ilk mana çekirdeği» tam başka olmuş, belki onlar kendi boy tarihinde kendi benzersiz ve özgün hareketlerini belirtmişlerdir.

[3] X (Şa): X (Şk): X (As) KÜR 'giriş' (ki 'yer'+ür 'giriş') [R,s.62-63]. Eski Türkçede *kir* - «1. Girmek, her hangibir şey içine girmek: *jana kirip turgāš qayan bujruḡi az tuduḡuḡi eligin tutdı* ([*düşman sırasına*] *tekrar girip o elleri ile Türgeşlerin kağanı Büyruk'u yakalamış*)» (Ktb) ⊕ [24; 9,c.308]. Tuvaca, Yakutça *kup* - 'girmek.

[4] A (Şa): A (Şk): A (As) BAD 'açmak; çıkmasını sağlamak; gitmek; uzaklaşmak; ayrılmak; bölmek; ayırmak; kaldırmak' [R,s.66-67]. Asur'de 'kaynak; fiskiye; yer altı suyu' anlamını veren eşsesli (A)BAD kelimesi ortaya çıkar. İkinci eşsesli kelime Germen dillerine girmiş: Almanca *Bad* 'kaynak; suya girme; sular'; İngilizce *Bad* 'kötü'. Belirmek isteriz ki Klasik Sümer Döneminde bad kelimesinin, anlam kaymasına uğrayan - 'kale; tahkimat; zorluk; tarıma elverişsiz yer', diğer (A)BAD, KALA, KALAG) logogramı oluşur. İ.Baski Macarlarda tamga biçimli A simgesini gösterir [4]. Üstelik, bu simge bir A D57 Ahamenit mühüründe bulunmuştur [5].

[5] Eski Türkçede. kit (ked) «1. Güçlü, cesur; 2. Pek; 3. Sağlam, esaslı; 4. Bol; 5. Özel, seçkin» [9,s.292]. Evpatorya yanında XIV yy. gömütlerinde V.İ.Filonenko tarafından A tamga işaretleri ile steller keşfedilmiştir.

[6] = (Şa): = (Şk): = (As) TAB, TAB-TAB, tab, tap, dab, dap, taba, dapa ⊕ ⊕ ⊕ [R,s.94-95]. Krş., Sümer sözcükbirimler anlamı: *tab* 'yoldaş, ortak; çift; iğne; ateş, vücut ısısı'; *dab* 'zincir, bağlar; çevresini sarmak, muhasara etmek' [18]. Eski Türkçede *tab*- 'bulmak, kazanmak', *taba*- 'yön edatı: *meniḡ taba keldi* ('o bana geldi' [Mk III,216]) [9,s.525]. Krş., Sümer kelimesi *tab* Türkiye Türkçesinde *yap*- 'örtmek, kapamak' [19]. Benzeri tamga || Nogay, Kırım ve Kazak boy birlikleri arasında (Kıpçaklar, Bayulı (Kızılkurt), Jetiru (Tama, Kereyit)) bulunmuştur [22; 2].

[7] İ (Şa): İ (Şk): İ (As) İR, ÈR, èr, ır [R,s.58-59]. «Membrum virile; erkek. Eski Türkçede *er* '1. Er; 2. Koca, eş; 3. Koca, asker, kahraman'; Tuvaca *ep* '1. Er; 2. Erkek (zooloji); Altayca *ep* '1. Koca; er; 2. Kahraman, yiğit'; Hakasça *up* '1. Er; 2, Koca'; Çuvaşça *ap* 'er; koca'; Moğolca *эп* '1. Koca; er; 2. Erkek (zooloji) » [1,s.70-71]. Krş., Su bey Hay yayınlarında daha kabarık ve doğal gösterilen ama, Sümer logogramına göre o zaman adamı ikon logogramını çizerken soyut kaymasını gerçekleştirmek için şüphesiz böyle bir soyutlamaya ulaşmayan

 erkek petroglifidir [17,c.311]. Sadece Kırım'da V.İ.Filonenko Evpatorya yanında palindroma uğrayan benzeri tamga resmini çizmiştir. J.Boardman Ahemenit mühüründen tamga şekilli işareti tespit etmiştir. Maalesef, uzaklık aberasyonu onların en yüksek doğruluk ile «ilk mana çekidekleri» yorumlamasını mümkün kılmaz. Yenisey ve Orhun Runik yazılarında [i yanında q] işareti vardır.

[8] Eski Türkçede *du*'a Arapçadan - `dua` [9,c.161]. Burda uzaklık aberasyonu, Arapçaya Akkad dili veya Fenike dilleri vasıtasıyla Sümer kelimesinin girdiği hakkında tahmin yürütmeye imkan verir ancak Arapçada bu kelime anlam kaymasına uğramıştır. Tuva dilindeki *далай дуву* `deniz dibi` kelime grubunu Krş.. Göçebelere tamga işaretlerini Krş.: 1) Kazakların Büyük Jüzü: Şapraştı - . Burda bu kelimenin ilk manası «tumar» değil, bu boyun göçebelik bütünlüğü anlamına gelir. Bu tamga Kırım'da Evpatorya yanında da bulunmuştur [22]. Üstelik, Kuzey Karadeniz kıyısı bölgesindeki göçebeler bu tamga ile, yani «Sarmat» işaretleri denilen tamga ile enlem yönünde kendi göç yollarını işaretlemiş ama bu simgeler karmaşık oluşumlardır: [16].

[9] (Şa): (Şk): (As) (iş)PA `yaprak, tomurcuk, gonca, filiz; budak; kanat; telek` [R,s.134-135]. Eski Türkçede iş (eş, aş), aş- `çoğaltmak, eklemek, artırmak` [9,s.62]. Krş., Avrasya göçebelerinin tamgaları: Eski Türklerde teklik işareti [21], 2000-2001 yıllarında Tibet'te Lhasa şehrinde Potala dağında Dalay Lama sarayında sağ kanat giriş basamaklarında Runik harfine benzeri tek yazı G.G.Levin tarafından keşfedilmiştir [12]. Tuvaca *иш* - `iş, meşgale`dir. Biz sadece tahmin edebiliriz ki böyle paralellik ya karşılıklı etki ya da arkaik Sümer logogram ile rastgeliş olarak anlatılır. Ancak, Avrasya dışındaki diğer yerlerde benzeri simgeler aramaları tarafımızdan bulunmamıştır.

[10] (Şa): (Şk): (As) GAL, qal, kal, gala [R,s.156-157]. Sümer GAL `büyük; güçlü` kelimesi anlamını Krş.. Eski Türkçede *γajāt* «2. `aşırı, yüksek [9,c.196]. Tuvacada *кал+бак* `geniş; genişletilmiş`. Doğal olarak bu işaretler palindrom olgusuna uğramıştır.

[11] (Şa): (Şk): (As) GAM, gam, qam, gum, gar, qur [R,s.166-167]. Gam `alçalmak, inmek, eğinmek; ölüm; derinlik` sözcükbirimin anlamını karşılaştırınız (krşnz. gúr [GAM]). Eski Türkçede gür `kabir` [9,s.195]; qor `zarar, hasar, zıyan` [9,s.457-458]. Gördüğümüz gibi ilk mana «çekirdeği» «düşmek, herhangi bir yere inmek». İ.Baski karmaşık Eski Türk tamgasını gösterir [4]. V.İ.Filonenko Evpatorya'dan [22].

[12] (Şa): (Şk): (As) LÁ, lal, lá [R,s.212-

213]. Krş., Sümer kelimelerin manası: lá `içeri girmek, delmek, (görmek, izlemek için) dikkat etmek; bilmek; özen göstermek; sakal, bıyık bırakmak`; lal `uzun boylu olmak; tutmak; kaldırmak; taşımak; asmak...`. Belki de ilk mana «çekirdeği» bu `herhangi bir şeyin yüksekliğinde bulunmaktır`. Krş., Tibet'teki Eski türk Runik harfine benzeri tek yazı:

[13] (Şa): (Şk): (As) DIB `duvarla bölmek, geçmek` [R,s.222-223]. Bu kelimeyi çevriyazı ile yazsak [dip] kelimesini elde ediyoruz; burda bu sözcükbirimin son sesli ünlü harfin sessizlik asimilasyonunu gözlüyoruz. Türkçe yip `ip` [19]; Kazakça *жип* `ip`. Krş., Doğu Türkistan'dan Sunev Hay'in petroglifi: [17,s.321]. V.İ. Filonenko Kırım'dan tamgasını gösterir [22]. Galiba, bu hayvanı diri olarak yakalamak için baskı avcılığı simgeleyen soyut işaret.

[14] (Şa): (Şk): (As) ŞAL, sal [R,s.228-229]. Krş., şâ+ál `(her hangi birisinin) kalbinde bulunan tüm şey yani, kalp tutkusu` anlamıdır. Krş., mí SAL `kadın; dişi`. A.S. Amanjolov Türk dillerinden paraleller sunar: «Altayca *салаа* `1) kol (nehir); dallanma (ağaç, yol); 2) parmaklar arasındaki aralık; parmaklar arasındaki zar`; Tuvaca *шала* - `kemer eteğin (şalvarın) alt kısmına dikmek; Kırgızca *салаа* `1) çukur, küçük dere; 2) parmaklar arasındaki aralık; Evenkçe *салаа* `1) arış arası; 2) adım, mesafe`» [1,c.70]. Bunun gibi işaret () Kırım'da (Evpatorya) [22] ve Kazak Şapraştı soyunda bulunmaktadır [2].

Demek oluyor ki, bu araştırma zıt duygu taşıyan yargı verebilir, bir yandan onlar, karşımızda basit bir etnografik paralellizmin olduğunu ve bu rastlantılar eş değerli olsa da aslında tesadüfen olduğunu iddia edebilir, öte yandan meraklı okur Sümer uygarlığı gelişmesinin ilk aşamasında çeşitli halklar arasındaki kültürel etkileşim neticeleri ve sonuçlarını izleyebilir. Çok sayıdaki bu rastlantıların tesadüfen olmadığını, burada çok eski devirde otokton ile göçmen halklar arasında sürekli ve daim temasların olduğunu takip edebilir.

Mesela, şu kıyaslamaları karşılaştırınız: Sümer DINGIR + MÊŞ kelime grubu «ruhlı tahrı(lar)» anlamını verir. Türk dillerinde «kahraman adam» manasını taşıyan *Alpa + mis(ş)* özel adı ile karışırız. Kral Uruk'un adı da belli ki *Gilgameştir*. Türki diline Sümerlerin kur kelimesi yakın, Türki dilinde «giriş, girmek» anlamını veren kir kelimesi vardır. Krş., «keten ip» anlamını veren kab Sümer kelimesi ve «keten torba» anlamını veren kab Türki kelimesidir. Diğer bir kıyaslamayı karşılaştırınız, mesela, Sümer *kala* sözcüğü «depo, mahzen», Türki dillerinde ise «kasaba veya büyük meskün yer» manasını verir. Sümer dilinde her hangi bir şeyi ezmek, toz haline getirmek için *kum* sözcüğü kullanılır, Türki dillerinde ise *kum* «kum» anlamına gelir. Sümer dilinde kimseyi veya herhangi bir şeyi kaldırmak için BAD kelimesi kullanılır, Türki dilinde ise bunun için «herhangi

bir yere daldırmak, bir şeyi veya kimseyi batırmak» anlamında *bat* kelimesi vardır. Sümer dilinde KIŞ sözcüğü erkek kişiyi belirtir, Türki dilinde ise *kisi* (*kişi*, *kişi*) «*kişi*»dir. Sümer dilinde «anne» anlamını vermek için AMA sözcüğü kullanılır, Türki dilinde bunun için ana kelimesi hizmet eder ve bunun gibi örnekler az değildir. Ancak, bu durumda da bize itiraz edebilirler. Son zamanlarda, özellikle Rusya bilim çevrelerinde karşılaştırılan dillerdeki benzeri rastlantıları topoloji veya geneoloji teoriler bakımından anlatmayan ama, bu benzerlikleri nostratik hipotezine dahil eden yayınlar oluşmakta. Böyle bir yaklaşımı diller oluşumunun geneolojik teori sınırlarını daraltan önyargılı ve verimsiz olarak değerlendirmektediriz.

Kaynaklar:

1. Amanjолоv A.S. Sümer Türki karşılıkları ve resimli logogramlar // *Sprache, Geschichte und Kultur der Altaischen Völker*.- Berlin, 1974.- 65-71 ss.
2. Amanjолоv S. Kazak dilinin lehçebilim ve tarih soruları. – I. Bölüm.-*Alma-Ata*, 1959.- 296 s.
3. Ahmanova O.S. *Dilbilimsel terimler sözlüğü*.- Moskova, 1969.-324s.
4. Baski İmre. *Tamga ve etnik adlar (Tatar etnojenisine tamga işaretlerin katkısı)*.-Budapeşt. 1997.- 214 s.
5. Boardman J. *Ahemenit mühürlerinde tamga şekilli işaretler*, 1998 // <http://www.Rambler.Ru>.- 23s.
6. Varga Domokoş. *Eski Doğu: yazı tarihi başlangıçlarında (Macar dilinden çeviri)*. – Budapeşt, 1985.-217s.
7. Dyakonov İ.M. *Yazı // Dilbilimsel ansiklopedi sözlük*.-Moskva, 1990.-S.378.
8. Dyakonov İ.M. *Eski Yakın Asya dilleri hakkında // Dilbilim soruları*, 1954, №5, s.47,51.
9. DTS – *Eski Türk sözlüğü*.- Leningrad: Bilim, 1969.- 677s.

10. Kleşev V.A. *Altayların halk dini: dün, bugün*.- Gorno-Altaysk, 2011.-S.234-243.

11. Kondratova A.M. *Piktografya // Dilbilimsel ansiklopedi sözlük*.-Moskova, 1990.-S.374.

12. Levin G.G. *Tibet runaları // http://www.Rambler.Ru*.- 3s.

13. Perle H. *Moğol klan işaretlemelerini inceleme yoluyla Moğol boyları etnojenisini araştırması (Moğol dilinde)*.-Ulanbator, 1975.-243s.

14. R – Rene Labat, Florence Malbran-Labat. *Manuel D'épigraphie Akkadienne (Signes, Syllabaire, Idéogrammes)*.- Paris, 1948 (el yazısı).- 348 s.

15. Severyanov S. *Sinay mezamir kitabı: XI. asır glagolik abidesi*. Petrograd, 1922.-S.77

16. Solomonik E.İ. *Kuzey Kara deniz yakasının «Sarmat işaretleri»*.- Kiev, 1959.-97s.

17. Su bey Hay. *Sincan yanhua (Sincan petroglifleri)*.-(Çin dilinde), Urumçi, 1994.-467s.

18. Tengiz Gudave. *İncil'den önce ve İncil'den sonra. Sümerce-Rusça sözlük // http://www.Netslova.Ru*.- 244s.

19. Tuna Osman. *Şümer ve Türk Dillerinin Tarihi ilgisi ve Türk Dilinin Yaşı Meselesi, Türk Dil Kurumu Yayınları*.- Ankara, 1997.- S.5-21.

20. Tolstov S.P. *Eski Horezm. Tarihi arkolojik araştırma tercübesi*.- Moskova, 1948.- S.76.

21. Triyarski E.İ. *Bulgaristan'dan Türki boylarının tamgaları: UAJG. 47. 1975.- S.189-200.*

22. Filonenko V.İ. *Evpatorya'da Tatar mezarlarının tamgaları*.- Simferopol, 1928, - 22s.

23. Hommel F. - F.Xommel. *Ethnologie und Geographie des alten Orients*.- München, 1926.- S.19-22.

24. Ktb – *Kül-tegin onuruna büyük yazıt*.- Joldasbekov M. v.b. *Orhon Abideleri Atlası*.-Astana: Kultegin, 2006.- S.117-204.

ҚАЗІРГІ ТАҢДАҒЫ ЖОЙЫЛУ ҚАУІПІ БАР ТҮРКІ ХАЛЫҚТАРЫ

Резюме. Данная статья посвящена тюркским народам, которые на грани исчезновения и были приведены данные из историко-демографических источников.

Summary. This article is devoted to the Turkic peoples who are on the verge of extinction and the data from historico-demographic sources were cited.

Түркі тектес халықтарының тарихы сонау V-VI ғасырлардан бастау алатыны бәрімізге мәлім. Сол кезеңнен бастап түркі тектес халықтар болып бір араға жинала отырып өзінің тілі мен дінін, ділін сақтауға қорғауға мәжбүр болды. Алайда, уақыт өте келе кей халық, ұлт немесе ұлыс жер бетінен мүлдем жойылып кетсе, кейбіреулері сан жағының статистикалық деректерде өте төмен көрсеткіштерді көрсете отырып, өзге ұлттардың құрамында немесе қол астында өмір сүруге мәжбүр. Аз санды ұлыстардың басым көпшілігінің өзінің ана тілінде газет журналдары, теледидар, мектебі де жоқ. Алайда, халық өзінің ана тілін сақтап қалу мақсатында отбасы төңірегінде ғана болса да, ана тілінде сөйлеуге тырысады. Мақаламызда, жойылу қаупі бар түркі халықтарының бірнешесіне тоқталдық. Мысалы, қырымшақтар, ұрымдар, долғандар, тофалар, шорлар, шұлымдар, лобнорлар. Осы аталмыш халықтардың тұрмыс-тіршілігі шыны керек мәз емес. Халықтан ұлтқа, ұлттан ұлысқа айналған жиынтығы баршылық. Аталмыш халықтардың саны небары мыңға да жетпейді. Ресми деректерге сүйенсек, аз санды түркі тектес халықтардың барлығы Оңтүстік өмір сүреді. Кейбіреулері автономия дәрежесінде өмір сүріп жатса, ал кейбіреулері жай ғана ұлыс ретінде осы автономиялы халықтың қол астында. Аз санды түркі халықтарының барлығы дерлік шашыраңқы орналасқандықтан, олардың дәлме дәл статистикасын шығару қиындық тудырады. Осындай проблемалардың нәтижесінде, саны аз болғанына байланысты мұндай халықтарды ғалымдардың зерттеуіне қиындық тудырады, яғни халық саны түркі тектес халықтардың тарихы, тілі туралы толық ақпараттар жоқтың қасы десек те болады. Төменде осы халықтар туралы азды-көпті мәліметтер келтірілген.

Қырымшақтар – аз санды түркі халқы. Қырым автономиялы республикасының қалаларында тұрады. Сондай-ақ Кавказдың Новороссийск, Сухуми қалаларында да кездеседі. Таяу уақытқа дейін қырым татары тілінде сөйлеп келген. Қазір түгелге жуық орыс тілінде сөйлейді. Сөйтіп, қырымшақ тілі өлі тілге айналуға. Халықтың өзі де этника-

лық келбетін жоғалтып, қалың орыс арасында жұтылып барады. Көп уақыт бойы иудей-таллидист дінін тұтынып келсе, қазіргі ұрпақ ол дінді де ұмытып үлгерді.

Түркі тілінің қыпшақ бұтағына жататын тағы бір халықтың бірі – ұрымдар. Жетпіс мыңдай адам сөйлейтін ұрымдардың тілі азды-көпті зерттелсе де, олардың өздері жеке халық ретінде аталып, санаққа кіріп, бөлек көрсетілмеген. Бұған керісінше, қырымшақтардың саны белгілі болғанымен, тілі туралы ғылыми мәлімет жоққа тән. XVIII ғасырдың орта шенінде Қырымның теңіз жағалауы мен далалық бөлігіне қоныс тепкен гректер қырым татары тілін қабылдап, түркі тілді қауымға айналған. Оларды грек татары деп те атаған [1,217-22066].

Долғандар – Краснояр өлкесіндегі Таймыр ұлт округінің негізгі тұрғыны. Олардың жиынтық саны бес мыңнан сәл ғана асады. Кеңес дәуіріне дейін олардың бірыңғай аты болмады. Эджен, Донгот, Карынтуо, Долгаан деп, төрт ру атымен ғана аталып келген. Халықтың кейбір топтары өздерін тыа кисите, яғни орман адамы деп те атайтын. Бүгіндері халық өздерін долгаан деп атайтын болды. Сөйтіп бұрынғы жеке ру аты жалпы халық атауына айналды. Долғандар эвенк сөздерін араластырып, саха тілінің жеке бір диалектінде сөйлейді. Алайда өздерін саха деп есептемей, бөлек ұлысқа жатқызады. XVII ғасырда долғандардың бүгінгі ата қонысын нганасандар мекендепті. Ал долғандардың ата бабалары – аталған территорияға Вилюй, Муна, Оленек өзендері жағалауынан қоныс аударып келгендер. XVIII ғасырдың өне бойында долғандар Норильск көлдері мен Боганида өзені жағалауын бойлап көшіп қонып тіршілік етті. Ал Лена жағалауына қоныс тепкен долғандар көп ұзамай ақ өздерінің этникалық дербестігін жоғалтып, сахалармен араласып кеткен. XVII ғасырдың 2 жартысынан бастап Таймыр өлкесіне сахалар да келіп қоныстана бастады. Әлеуметтік-экономикалық жағынан басқалардан гөрі жоғары деңгейде тұрған сахалардың тілі көп тілді тайпалардың ортақ тіліне айнала бастады.

Түркі тілдерінің аралық бұтағына жататын ұлан-байтақ Сібір қиырдағы сегіз түркі ұлыстарының жиынтық саны бір миллионға жетер жетпес. Олардың арасында саны тым аз, құрып кетуге шақ қалған этникалық топтар да бар. Кезекті әңгімеміз осындай жағдайы мүшкіл халықтың бірі – тофалар жайында. Тофалар өздерін тубалар деп атап келген. Октябрь революциясына дейінгі орыс жазба деректерінде Карагас деген атпен мәлім болған.

Тофалардың саны бар болғаны 800-дей ғана адам. Тофалардың ата мекені – Шығыс Саяндағы ну орманды Тайга. Олар Обь өзенінің шығыс бөлігінде көшіп-қонып тіршілік еткен. Шығыс Тува тұрғындары бұғы өсіруші тоджиндермен тофалардың тілі, шығу тегі бір, ұлттық мәдениеті мен өнері де ортақ. О басста бір этникалық топқа жатқан үш ұлыс тувалықтар, тофалар, тоджиндер үш ғасыр бойы бір-бірімен арақатынасы болмай, бөлініп қалған. Тофалар мекені XVII ғасырдың ортасынан бастап Ресей империясының отарына айналып, ондағы жергілікті орыс мәдениетінің әсерін сезіне бастаса, 1757 жылдан Маньчжур империясына қараған тоджиндер мен тувалар орыс әсерінен тыс қалған. Бір-біріне өте жақын үш ұлыстың ғасырлар бойы арасы бөлектеніп, ажырап тұруы оларды тіл, салт-дәстүр, тіпті мінез-құлық жағынан алшақтата түскені белгілі. 1648 жылы қазақ орыстар Нижнеудинск бекінісін салып, тофалармен тығыз қарым-қатынас орнатты. Орыстардан жергілікті халық еңбек құралдарын, қару-жарақ, киім-кешек, нан тағы басқаларын сатып алып тұратын. Алайда патша әкімдерінің отарлық қанауы күшейіп, халық қайыршылыққа ұшырады. Тофалар Сібірдің басқа да жергілікті халықтары секілді патша үкіметіне бұлғын т.б. бағалы аң терісін өткізу түрінде ясақ деп аталатын ауыр алым-салық төледі. Тофалардың орта жасы тым төмен болатын. Соған қарамастан, ясақ 18 жастан бастап 60 жасқа дейінгілерден тегіс жиналатын. Бұл аз дегендей тофалардың өткізген қымбат аң терілері өз құнынан анағұрлым төмен бағаланды. Тофалармен сауда саттық жасайтын орыс көпестерін карасагниктер деп атайтын. Карасагниктер жергілікті адамдардың аңқау, ақкөңілдігін пайдаланып, арақ беріп, алдап сулап аңшылар табысын тегін олжалауға тырысатын.

Тофалар негізінен аңшылықты кәсіп еткен. Терісі бағалы аң аулау кәсібімен шұғылданған. XIX ғасырды соңында бұғы азайып, құрып бітуге айналғасын, ақ тиін аулау бірінші орынға шықты. Сондай-ақ Сібір күзені колонок, ақ тышқан, норка, қара күзені, түлкі, қасқыр да аулады.

Тофалардың тұрмыс тіршілігі қиын қыстауға толы ауыр еді. Халық аштықты да, жалаңаштықты да көп көрді. Ауру сырқау да ес жидырмады. Сырт өлкеден көшіп келушілермен қарым қаттынас салдарынан халық бұрын көріп білмеген ауру түрлері пайда болды. Осындай қиындықтар салдарынан халық саны өспей керісінше, кеміп отырды. Кеңес үкіметі тұсында тофалар өмірінде біраз игі өзгерістер жүзеге асып, көп қасірет шеккен момын халықты құрып кетуден сақтап қалды. Шаруашылық түрі өзгерді. Жаңа кәсіп түрлері өмірге келді. Халық мал шаруашылығымен, огородпен шұғылдануға үйреніп келеді. Сонымен тофалар түгелдей отырықшы өмір сүру қалпына келіп, өмір сүре бастады. Тофалар да орыстар секілді ағаш үйлерде тұрды. Тұрмыс тіршіліктің жетілуіне және жақ-

саруына қарамастан, тофалардың жиынтық саны күні бүгінге дейін бір мың адамға жетпей отыр. 1930 жылы мәдени әкімшілік орталығы Алыгджер поселкасында орналасқан тофалардың ұлттық ауданы құрылды.

Алайда тофа халқы үшін шешуі қиын проблемалар аз емес. Табиғи өмір сүру қалпын бұзудың, дағдылы тұрмыс тіршілігін күрт өзгертудің халыққа әкелген қасіреті аз емес. Теріскейдегі аз халықтан шыққан жазушы Т.Симушкин индустрия мен урбанизацияның ғаламат шабуылынан өз ауылындағы 120 жаннан екі ақ адамның қалғанын қасіретпен айтады. Дербес ұлт, ұлыс болуы үшін өзіндік этникалық қалпын, діні мен сенімін, нанымын, әсіресе тілін сақтап қалу шарт екені белгілі. Өйткені тілі жоқтың елі де жоқ. Тофалардың ана тілін сақтап қалудағы басты кедергі демографиялық жағдайдың қолайсыздығы. 1930-1931 жылдары барлық тофалар «Красный охотник», Қызыл тофа, Киров атындағы деп аталатын үш колхозға ғана біріккен екен. Мұндай демографиялық ахуалда тофалардың жеке этнос ретінде өз кескін-келбетін сақтап қалуы қиынның қиыны. Шексіз шетсіз ну орманды, үскірік аязды Сібір-қиырда шашырай қоныстанған долған, шор, тофалар секілді түркі ағайындарға арнайы қамқорлық жасалмаса, Бұл ұсақ ұлыстардың таяу болашақ та ақ жоқ болып кету қаупі жоғары. Тофа тілінде баспасөз де, мектеп те, болған емес. Кейінгі кезде долғандардың саха тілінде білім алуына жағдай жасағаны секілді, тофалардың да тым болмағанда өздеріне ең жақын ағайыны тува тілінде білім алуын жақтаған пікірлер айтылып жүр. Тофалар Ресей федерациясының құрамында егеменді республикасын жариялаған өз ағайындары туваларға зор үмітпен қарауда. Тувалармен ұлттық өнер, мәдениет, салт-дәстүрді дамыту бағытында тығыз қарым-қатынасты орнатуға халық мүдделі [2,201-203бб].

Шұлымдар – қалың орманды ұшы қиырсыз ібір-Сібірдің бір өлкесін мекендейтін аз санды ұлыс. Ертеректе оларды чулым татары деп атаған. Обьтың оң саласы Шұлым өзенінің бойын мекендейтін, бұл халықтың тілін небәрі бес жүздей ғана адам сөйлейді. Ертеректе шұлым халқының саны бұдан әлдеқайда көп болған. Жазу-сызуы жоқ шұлым тілі тек үй ішінде, тұрмыста ғана қолданылады. Саратовтық түркітанушы Р.М.Бирюкович біртіндеп ұмыт болуға айналған шұлым тіліне зерттеу еңбектерін арнаған. Ғалымның «Шұлым тілінің дыбыстық құрылымы»(1979), «Шұлым тілінің лексикасы» 1979), «Шұлым тілінің морфологиясы»(1991) деген еңбектері жарық көрді. Шұлым тіліне ең жақын тіл тофалар тілі. Тұрмыс тіршілігі мен наным сенімінде, діні мен салт дәстүрінде, мәдениеті мен өнерінде де тофалардан өзгешелігі жоқ. Тіпті алда тұрған шешімі қиын проблемалары да ортақ.

Шор – Оңтүстік Сібірдегі аз санды түркі тек-

тес халық. Октябрь революциясы құрып кетуден сақтап қалған аз санды халыққа шорларды да жатқызып жүрміз. Шор деп аталатын халықтың ортақ атауы жиырмасыншы жылдары ғана орнықты. Оған дейін өздерін кобий, қарға, кый, аба шор деген секілді ру аттарымен немесе мекенжаймен байланыстырып та таяш-чоны, лераскижи, кондом чоны деп атаған. Шорлар негізінен Ресей Федерациясының Кемерово облысының оңтүстігінде Томь өзенінің салалары – Кондома мен Лерассу өзендері алқабын мекендейді. Жалпы саны 17 мың адам. Олардың 50 процентке жуығы ғана шор тілін ана тілім деп санайды.

Академик Радловтың пікірінше, шорлар-түркі тілдес қауымдастыққа айналған Енисей остяктарының ұрпағы. Расында да остяк, кет ұлыстарымен шор халқының тұрмыс-тіршілігінде ұқсастық бар. Екеуі де аңшылықты кәсіп еткен. Музыкалы аспаптары ортақ. Өлген адамды жерлеу рәсіміне дейін ұқсас. Ханты-мансилер секілді өз мекенін ағаштан, бөренеден тұрғызады. Ханты- мансилерге ұқсап құдайға, әруаққа табынған, әруақты қанатты адам түрінде бейнелейді. Дін жағынан христиан дінін тұтынған.

Шор халқының аңыз-әңгімелері мен ертегілері, хисса-дастаны мен эпостық жыры, тұрмыс-салт жыры хакас, алтай фольклорымен үндесіп тұратынын байқаймыз. Халықтың ауыз әдебиеті жанрына қай, ныбақ жатады. Шор тілі түркі тілдерінің оғыз-ұйғыр тобының хакас тармағына жатады. Шор тілі – кенже жазулы тіл. Октябрь революциясына дейін жазуы болмаған. Тек 1927 жылы шор тіліндегі алғашқы әліппе жарық көрді. Жазуы да дәл осы кезден басталады. Осы жылы шор тіліндегі тұңғыш газет басылды. Шордың жазба әдеби тілін қалыптастыру мақсатымен осы секілді біршама игі істер қолға алынды, алайда нәтижесіз. Қазіргі таңда, шор тілі тек қана күнделікті тұрмыста ғана қолданылатын үй іші тілі деңгейінде ғана қолданылады.

Апатты жағдайда қалып отырған Ресей Федерациясындағы халықтың бірі мәдени автономиядан жүрдай осы шор ағайындар боп отыр. 1925 жылы Бельгия сияқты мемлекет территориясына тең келетін 30 мың шаршы километр жерді алып жатқан Таулы шор ұлттық автономиялы ауданы құрылған еді. 1931 жылы автономия территория халқының 40 процентке жуығы шорлар болса, небәрі жеті жыл өткесін олар бүкіл халықтың 14 процентіне дейін азайды. Тағы бір он жыл өткесін шорлардың үлесі бес процентке де жетпей қалды. Оның басты себебі шор халқы ата қонысының аз ғана уақытта қуатты индустриялық орталыққа айналуы славян тектес халықтың үсті үстіне ағылып келуімен қабат жүрді. Өз ата мекенінде үлес салмағы үздіксіз кеміп, болар болмас азшылыққа айналған шор ағайындарының автономиялық мемлекеттік статусын сақтап қалуы мүмкін емес еді. Содан барып

1939 жылы Таулы шор ұлттық автономиялы аудан таратылып, жаңадан құрылған Кемерово облысының құрамына қосылды. Мұндай демографиялық ахуалда шор халқының тілін, ұлттық өнері мен мәдениетін дамыту, тұрмыс тіршілігі мен салт дәстүрін сақтап қалу арнайы қамқорлықсыз, нақты шара қолданбайынша мүмкін емес еді. Ғасырымыздың бас кезімен салыстырғанда шор халқы сан жағынан өсуі былай тұрсын, қайта 4-5 процентке кеміп кеткен. 1959 жылы шор халқының жиынтық саны 16 мыңдай болса, содан бері 40 жыл өтсе де, олардың саны 16 жарым мыңдай ғана боп өзгеріссіз қалып отыр. Халық санының өсуіне қатты кеселін тигізіп отырған – ол ассимиляциялық процесс. Мәселен, ертеректе сағай деген атпен мәлім болған Абакан өзенінің жағалауын мекендеген шорлар бертін келе этникалық тұтастығын жоғалтып, хакас боп кеткен. Ал Алтай өлкесінің Солтон ауданындағы шорлар орыстанып кеткен. Қазіргі кезде шорлар Кемерово облысының Таштаголь, Мсков, Куздеев аудандарында саны өздерінен әлдеқайда басым орыстармен аралас тұрады. Тек тайгадағы шеткері алыс бірен саран шағын ауылдарда ғана шорлар жинақы қоныстанған. Сөйтіп қалың орыс ортасында шашырай мекендейтін халық жұтылып бара жатқандай әсер қалдырады.

Қазіргі кезеңде шор халқының басына төніп тұрған үлкен нәубаттың тағы бірі – ішкілік. Алыстағы бір шор ауылына жол түсіп барған бір жерлесіміз еркек-әйел демей, бала-шаға, кәрі-жас демей кешке қарай арақ ішіп алып, көшеде сендей соғылып, теңселе басып жүргенін көріп жағасын ұстап, таңғалған екен. Бұрынғы Одақ бойынша арақ-шарап ішкіш халықтың бірі боп отырған шор ағайындардың бұлай бола берсе, ел ретінде құрып кетуі де ықтимал екені айтылып, дабыл көтергені тегін емес болмаса керек [3,130-133бб].

Шығыс Түркістанның Қашқар жазығындағы Лобнор көлінің батыс жағын мекендейтін түркі тілдес халық. Лобнор тілінде сөйлеушілер шамамен екі мыңдай ғана адам. Бұл тілдің ерекшелігін зерттеген түркологтар С.Е.Малов пен Э.Р.Тенишевтің пікірінше, лобнор тілінің негізіне көне қырғыз тілі жатқан. Алайда кейін келе лобнор тілі де, сары ұйғыр тілі сияқты, ертедегі қырғыз тілінен алшақтай түскен. Шығыс Түркістанға қоныс аударған лобнорлар ұзақ уақыт ұйғырлармен көршілес, аралас отырғандықтан, олардың тілі ұйғыр тілінің әсеріне мольнан ұшырап, өз ерекшелігінен біртіндеп айрыла берген. Лобнор тілінің лексикасында көне қырғыз тілі элементтерімен қатар, қазіргі ұйғыр тілінің, сондай-ақ араб-парсы элементтері көбірек ұшырасады. Қазіргі түркі тілдерінің классификациясында ол ұйғыр тілінің шығыс диалектісі ретінде сипатталады. Көп уақыт бойы қайсыбір зерттеушілер еңбегінде лобнорлар жеке халық ретінде аталған. Өйткені ұйғыр тілінің өзге диалектілерімен салыстырғанда лоб-

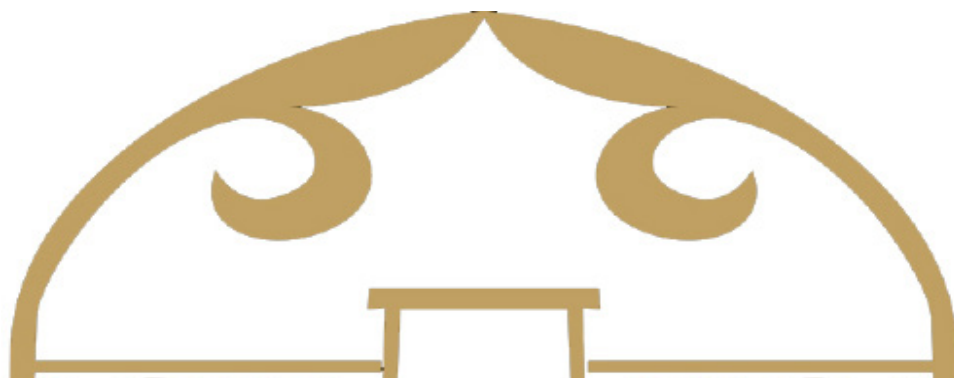
нор тілінің өзіндік ерекшелігі мол. Лобнор тілін ұйғыр мен қырғыз тілдерінің ортасындағы аралық тіл деуге болатындай. Лобнорлардың сырт кескін келбеті де ұйғырлардан өзгешелеу. Антропологиялық жағынан алғанда лобнорларда монголоидтық элемент басымдау.

Лобнорлар өз үйін сатма деп атайды. Оны көбінесе балшық араластырып қамыс құрақтан, сырғалаудан тұрғызады. Көп салалы шаруашылықпен айналысады. Төрт түлік малын жазда шалғын шөпті биік тауда жайып бағады. Кейінгі кезге дейін лобнор көлінде балық аулап келген. Жібек құртын өсіреді. Балаларына жастай құда түседі де, 15-16 жасқа толғанда үйлену тойын өткізеді. Оған дейін бес жылдай бозбала болашақ қайың жұрттың үйінде тұрып, қалыңмалдың өтемі ретінде тынбай еңбек ету дәстүрі болған. Үйлену тойы боларда жігіт өз қалыңдығына түлкі терісін, нан, көкқұтан қауырсынын сыйлайды. Сосын аулақтау жерге оңаша шатыр тігіп, қалыңдығымен алғашқы түнін өткізеді. Ертесінде жас жұбайлар қалыңдықтың ағайын туғандарын аралап, сый сияпат көреді,

сыйлық алады. Атасы күйеу баласына сыйлыққа қайық, балық аулайтын тор, түрлі аспап мал береді. Өлген адамды үшінші күні қайыққа салып, бетін жауып жағалауға жерлейді. Кейде балық аулайтын құралын қоса көміп, тормен қабірді көмкеріп қоятын болған. Қазіргі таңда лобнорлар өздерін ұйғыр халқының өкіліне жатқызады. Діні бір, тіршілік еткен ортасы бір болғандықтан, олардың тілі мен салт-дәстүріндегі өзгешелік өз әсерін жоғалтып, бір этносқа топтасқаны байқалады [4,118-122бб].

Қолданылған әдебиеттер:

1. Абрахман Х.П. «Түркілер: тарихы мен тағдыры». – Алматы. 2012.-282бет.
2. Ювалы А., Имашова Н. «Жалпы түркі тарихы». – Түркістан. 2004.- 321бет.
3. Аманжолов К.Р. «Түркі халықтарының тарихы». – Алматы. 2011. – 3 том.
4. Аманжолов К.Р. «Түркі халықтарының тарихы». – Алматы. 2011. – 1 том

**ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ
ӨНЕРТАНУ ҒЫЛЫМЫ
ART**

РОЛЬ АНОНСОВ В ПРОДВИЖЕНИИ РЕЙТИНГА КАЗАХСТАНСКИХ ТЕЛЕКАНАЛОВ

Резюме. Данная статья исследует такие современные понятия как анонсы, промо-ролики и т.д. без которых существование телевидения сегодня не представляется возможным. Взаимодействие анонсов, промо и телевидение, как мощное средство продвижения рейтингов СМИ. Подробно изложены основы и возможности понятия анонсы и промо-ролики.

Түйін. Бұл мақалада анонстар мен промо-роликтердің телевидениеде қолданылатын қазіргі заманғы тұжырымдамалары жайында. БАҚ рейтингінің қуатты құралы ретінде анонстар мен промо-роликтердің қолдану тәсілдері туралы.

Summary. This article deals with such modern concepts as announcements, promotional rollers etc. without which the existence of television today is not possible. Interaction of announcements, promo and television, as a powerful means of promoting mass media organisation ratings. The bases and possibilities of the concept announcements and promotional roller are described in detail.

Среди многообразия транслируемых телепередач на ТВ в современное время все чаще мы смотрим различные межпрограммные ролики. Это и рекламные ролики, анонсы телепередач, промо-ролики телеканалов, праздничные социальные и иные социальные ролики, а также политические, коммерческие ролики и т.д. Они бывают разной длины и задачи. В среднем длина одного ролика бывает от 30 секунд до 2.5 минут в зависимости от объема информации и способа передачи. Существуют также такие виды роликов как "вирусные". Они преследуют определенную задачу. В частности их транслируют в интернет пространстве. Их длина также зависит от цели и задач поставленным автором.

Само понятие ролик оно не ново для современного зрителя. Современное поколение родилось с роликами и рекламой на телевидении. А совсем юное поколение освоившее интернет уже с пеленок сознательно и бессознательно сталкивается с этим понятием ежедневно. История рождения такого рода жанра аудио - визуального искусства как реклама, анонсы, трейлеры и т.д. началось пожалуй с так называемых "зазывал" в кинотеатрах. Поскольку речь идет об аудио - визуальном искусстве возьмем конкретно данный случай произошедший в начале 20-го века бок о бок с развитием кино искусства. В целях привлечения внимания потенциальных зрителей администрация кинозала с помощью "зазывал" рекламировали кино произведения. "Зазывалы" - это люди которые перед кинотеатрами и в различных местах массового скопления людей

анонсировали и в полный голос кричали зазывая на просмотр произведения. Со временем этот прием приобрел иную - визуальную форму.

И телевидение и кино и интернет не представляют свое нынешнее существование без роликов, анонсов и трейлеров.

С появлением в массе телевидения ролики стали неотъемлемой их частью. Они (ролики) развивались вместе с телевидением, с мейнстримом и масс-медией в любом его виде. Они видоизменялись, добавлялись новые краски и нотки, но цели остались прежними.

Да, никому не секрет возможности и необходимость такого рода видеопродукции. В свою очередь ТВ и иные ролики делятся между собой по целям и задачам и в дальнейшем именуется иначе. К примеру социальные ролики делаются с целью привлечения внимания социально уязвимой части населения, путем воздействия на наиболее актуальные проблемы обывателя. Ставка или упор делается на психологические приемы воздействия и на средние и низкие слои населения. Однако, цели социальных роликов могут быть абсолютно противоположными от ожидаемых.

Прелесть коротких видео роликов в том, что путем периодического повторения вызывать у зрителя положительные эмоции и привычное восприятие навязываемой ему, его подсознанию необходимых для автора ролика задач и образов. Важно понять то, что при периодическом повторении аудио - визуального ряда не вызывает отторжение, отрицание и ненависти, то как минимум приспособит зрителя относится к данной продукции нейтрально. Сознательно игнорируя, но подсознательно реагируя положительно в конечном итоге отнесется как к чему то должному или неизбежному. Это если и не с мотивирует зрителя, то хотя бы заставит его зависеть от продукции. В данном случае товаром может являться и определенная материальный или духовный предмет.

Принципы коммерческого, политического и социального роликов абсолютно идентичны. Разница лишь в преследуемых авторами задачах. Тот или иной вид роликов одинаково может быть применим к любому зрителю. Немного иной принцип имеют праздничные ролики. В них упор делается на благоприятное восприятие праздника. Здесь преследуется совсем иная, духовная цель, не навязывающая на определенное событие. Здесь, большую роль играет эмоциональная составляющая. К примеру ролики приуроченные к празднику "Наурыз", "День независимости" и др. Такие виды роликов встречаются по всему миру также часто, как и социальные.

Другой вид роликов называются "межпрограммными". Они играют важную роль в продвижении и популяризации телеканалов и их продукции. Это и промо - ролики и анонсы и клипы. В любой рекламе есть герои, персонажи вокруг которого строится весь сюжет и декорация, пишется текст и музыка. Им может быть воодушевленный предмет (как баллотированный на пост депутат в политическом ролике, так и мать в социальном) или неодоушевленный предмет (к примеру молоко из коммерческого ролика). В межпрограммных роликах, анонсах и клипах главный персонаж это сам телеканал или их продукция.

Казалось бы существует канал к примеру уже более 50 лет. Так зачем ему реклама? Причин множество, начиная от банальной необходимости лишней раз напомнить о себе, до погони за зрительской аудиторией и рейтингом. Рейтинг сегодня важнейший аспект жизнедеятельности телеканалов. Многие каналы в том числе государственные зависят от внешнего притока капитала. Покупка зарубежных сериалов, фильмов, производство и вещание местных телепередач требуют не малых затрат. И так же как для любого субъекта бизнеса нужны дополнительные средства, СМИ нуждаются в денежных ресурсах. Особенно частные телеканалы. Больше всего телеканалы зарабатывают от рекламодателей. Размещение рекламы в эфире рейтингового телеканала тем более в прайм тайм очень выгодно для рекламодателя, поскольку охват зрительской аудитории очень большой. А чем больше зрителей тем больше потенциальных потребителей. Все между собой взаимосвязано. Рейтинг телеканала как было сказано выше зависит не от его истории и долголетия, а от того насколько интересно смотреть его сегодня. Нужны интересные и свежие программы. Актуальные телепередачи и шоу. Хорошие фильмы и сериалы. И многое другое. Но, откуда зритель может знать, интересна ли программа и почему ему необходимо посмотреть определенный фильм. Для этого, именно для этого как в далекие времена нужны были театральные "зазывалы", сегодня необходимы анонсы. Анонс - это короткий ролик о содержании теле продукта. Обычно он длится от 15 до 30 секунд. За это короткое время нужно дать зрителю "затравку", заинтересовать, заинтриговать. Расчет надо делать на массу. Нельзя делать ролик локализовано для одного типа зрителя. Это большая ошибка.

Существуют ли определенные правила производства анонсов и промо - роликов? Определенно да. Например, нельзя обманывать зрителя, вести в заблуждение. Нельзя давать ложные сведения о содержании программы и даты трансляции. Это пожалуй самое главное правило придерживающиеся самые "серьезные" телеканалы. "Слабые" же телеканалы наоборот, чтобы привлечь зрителей прибегают к нечестной игре со зрителем. Путем

не сложных монтажных склеек вводят зрителя в заблуждение. И это будет их главной ошибкой. Зритель не дурак, его нельзя держать обманом. Таким образом телеканал может не только не иметь новую аудиторию, но и потерять имеющихся. А потому у пренебрегающих этим правилом телеканалов будет всегда слабый рейтинг. Так же важно эмоциональная сторона создаваемых роликов. Желательно чтобы ролик давал не только информацию, но и мог вовлечь зрителя эмоционально. "Задеть за живое" так сказать. Дать понять, чего ожидать: радость или печаль. Но, дать лишь ухмыльнуться если это веселая программа или малость встревожить. А все остальное должно ждать зрителя во время просмотра самой программы. Этот принцип хорошо работает для ток - шоу.

Текст для анонса. Для анонса текст должен быть само собой коротким по содержанию, но глубоким по смыслу. Как пословица или поговорка. Этот прием лучше всего применим для казаха язычного зрителя, который любит краткость выражения и смысловую нагруженность. Известно, что у казахов одно слово имеет много значений. Так пишутся песни, стихи и литературные произведения. Следующий аспект это голос диктора. Голос диктора, пожалуй, один из приятных в аудио - визуальном ряде повествования. Он должен быть приятным на слух, при этом четким и ясным. Поставленный голос наиболее выигрышный. Также хорошо если голос будет "знакомым". Это вызовет у зрителя дружеские и близкие к знакомству ассоциации. Тот голос, который зритель однажды принял на слух, он примет как дальнего знакомого. Ну а для гостеприимного народа даже принять старый знакомый голос на слух, все равно, что принять гостя. А у казахов любой гость - почетный.

Остался вопрос кадров. "Кадры решают все". Здесь все аналогично. Поскольку на все про все у вас 30 секунд, право на ошибку будут стоить дорого. Тем более если вы будете снимать постановочные ролики. Есть два способа создания роликов: 1). Хроникально - монтажный; 2). Постановочный. Эти правила касаются производства. До этого мы рассказывали о составляющих анонсовых роликов. Что касается производства, то наиболее дешевым является хроникально - монтажный. Этот прием создания не имеет каких либо серьезных затрат. Хроникально - монтажные ролики создаются на монтажном столе при помощи архивных материалов и не хитрых склеек. Если вы делаете анонс на ток шоу в вечернем эфире, то надо собрать наиболее эмоциональные, хорошие в эстетическом плане и более информативные кадры разных планов. В постановочных роликах информативность так же является важным аспектом. Надо стараться избегать "пустых" кадров, в и без того коротком по продолжительности ролике. Правильно расставив приоритеты при склейках можно добиться опре-

деленных смысловых контрастов. От простых восторженных, до удивленных эмоции героев и их вовлеченности в исследуемой теме. Можно также усилить эмоции на проблему, собрав воедино ключевые по смыслу кадры. Таким образом, создается ощущение глубокого исследования проблематики. При помощи монтажа собирая отобранные заранее планы, можно избавиться от лишних "пауз", удаляя подводки ведущих и чрезмерно длинные планы. Таким образом, получается своего рода аудио - визуальная аннотация программы.

Вплоть до начала 2000-х под понятием "анонсы" в частности подразумевалось информационное табло, где на нейтральном фоне природы или города транслировали титры со временем и названием телепередач. В дальнейшем эти табло немного видоизменялись, добавляя в себя и визуальный ряд. То были куски из передач или их шапки. Сегодняшние анонсы имеют с давними почти нулевое сходство. С развитием технологий стало возможно насытить смысл, усилить эмоционально, обогатить визуально и сильнее вовлечь аудио рядом. А это в свою очередь дало телеканалам хорошую возможность для продвижения своего контента и рейтинга.

Монтаж сильное средство пересказа, применяемое сейчас очень много на телевидении. В кино если заранее не снять материал монтажно, то можно развалить всю сцену или весь фильм в целом. В отличие от кино, на телевидении монтажные склейки открывают новые возможности воздействия на зрителя. Однако, это касается только хроникально - монтажных склеек. Этот прием впервые был замечен Л. Кулешовым. В те давние времена когда он заведовал архивом и перемонтажом при Всесоюзном фото - кино отделе Наркомпроса СССР и занимался не посредственно хроникальными съемками. В те времена когда многие операторы сопротивлялись новым методам съемок, Л. Кулешов настаивал и учил снимать монтажно. Он называл свой метод "сиюминутным" монтажом. Сейчас такой метод на телевидении является приоритетным.

Существует такое понятие, скорее прием монтажа по движению объекта в кадре. Это когда объект в первом кадре начинает свое движение с лево на право, а во втором кадре совсем другой предмет продолжает его. Этот прием создает своего рода продуманное, сюжетное повествование внутри ролика. То есть, если мяч летит с левого угла кадра в правый, то в следующем кадре человек (условно) провожает его взглядом и поворотом головы так же с лево на право. При этом оба кадра могут быть взяты из абсолютно разных источников. Таким образом получается что не связанные никак между собой кадры при правильном монтаже приобретают один определенный смысл и получают эффект последовательности. Разберем следующий пример склейки под ритм музыки. Часто такой прием ис-

пользуют при изготовлении анонсов для кино и в производстве кино трейлеров. Под готовый музыкальный трек (это возможно заглавная музыкальная тема фильма или популярная среди потенциальных зрителей песня) монтируются готовые (отснятые) кадры из кинофильма и накладываются под ритм музыки. То есть, каждый кадр с определенным динамичным содержанием накладывается под определенный текст и длину музыки. Здесь главное попадать в такт, тогда получится более мелодичное повествование. И нарезки будут "звучать" под музыку. Ко всему прочему можно добавлять и специальные эффекты в монтажной программе для определения акцентов на предметы, усилить (или убавить) звук, приблизить или отдалить деталь, убыстрить или при необходимости замедлить кадр, покрасить, размыть, подвинуть и т.д. И это не последние приемы монтажа в создании роликов. Но, все они одинаково должны работать в зависимости от желания автора. Даже статичные кадры должны нести смысловую нагрузку и быть частью единого.

Все эти приемы и правила в производстве роликов и анонсов сегодня являются неотъемлемой частью развития, продвижения и процветания средств массовой информации, особенно, телевидения. Хорошо освоив возможности коротких роликов телеканалы Казахстана, шагнули далеко в освоении медиа пространства. Это дало возможность им и конкурировать между собой, что естественно привело их к поиску новых возможностей аудио - визуального выражения. А глобальный захват медиа пространства интернетом не дает казахстанским телеканалам "расслабиться", ибо зритель не дремлет. Ничто не стоит на месте, прогресс тем более. Казахские телеканалы в этом направлении показывают достаточно хорошие результаты. Ежегодно анонсы и рекламные ролики казахского производства участвуют на фестивалях посвященных трейлерам и роликам. На телеканалах "Казахстан" и "31 канал" есть специальные отделы занимающиеся производством видеороликов и стратегическим исследованием в продвижении телеканала. Телеканал "Казахстан" в свою очередь даже приглашает иностранных специалистов этой сферы, чтобы они учили, проводили консультации сотрудникам канала, дабы соответствовать требованиям времени. Время не стоит на месте и его всегда мало. Так что и будущее развитие казахских телеканалов видится в более чем положительном свете, главное чтобы всегда находился требовательный зритель.

Список использованной литературы :

1. Муратов С.А. Телевизионное общение в кадре и за кадром. М., 2007г.
2. Фрейлих С.И. Теория кино: от Эйзенштейна до Тарковского. М., 2002г.
- 3 <http://kaztrk.kz/>

ВИЗУАЛЬНАЯ АНТРОПОЛОГИЯ КАЗАХСТАНА

Резюме: В данной статье рассмотрена визуальная антропология посредством казахстанского кинематографа. Как в документальных, так и в игровых фильмах используются этнографические элементы, показан народ, его традиции, искусство и быт. Рассмотрены проблемы в документальном и этнографическом кино, которые поднимаются сегодня.

Түйін: Бұл мақалада Қазақстан кинематографиясының визуалды антропологисы қаралған. Қазақстанның деректі және көркем фильмдерінде олардың этнографиялық элементтері, яғни оның ішінде халқы, салт дәстүрі, өнері, тұрмыс-салты. Бүгінгі күнгі деректі және этнографиялық киноның өзекті мәселелері талқыланады.

Summary: In this article, visual anthropology is considered through Kazakh cinema. Ethnographic elements are used in documentary and in feature films, people, traditions, art and way of life are shown. Problems in documentary and ethnographic cinema that are raised today are considered.

Визуальная антропология – направление социальной антропологии, которая изучает традиции, культуру и обычаи народа в основном с помощью аудиовизуальных средств. Этот термин был придуман в 1960 году американским антропологом Маргарет Мид. Основными задачами для визуальной антропологии является отобразить жизнь народа такой, какой она является на самом деле, зафиксировать реальность с документальной точностью. В понятие визуальной антропологии входят не только видеофильмы и аудиозаписи, но также и фотографии, театр, рисунок и т.д.

Первоначально этнографы в своих работах использовали фотографию (начиная с 1890 годов), как способ сбора данных о том или ином народе. С появлением кинематографа в 1895 году кинокамера позволила фиксировать материалы более точно, однако это было лишь бесстрастное конспектирование человеческой жизни, без сюжетной линии и героя. Большим прорывом для антропологии стал фильм Роберта Флаэрти «Нанук с Севера», снятый в 1922 году, который позволил использовать кинокамеру не просто как инструмент для отображения реальности. «Нанук с Севера» это целостный документальный фильм о семье эскимоса. В работе Флаэрти есть сюжет и главный герой, представитель северного народа, который показан интересно, живо, в самых различных ситуациях. Отношение самого Флаэрти также не остается дистанционным, он является частью процесса, сопе-

реживает и с особой теплотой относится к своим героям.

Дальнейшие работы таких этнографов как Жан Руш, Тим Эш, Джон Маршалл, Карл Хайдер и Роберт Гарднер помогли развить и сформировать направление визуальной антропологии.

На сегодняшний день к этнографическому кино проявляют особый интерес. Благодаря различным кинофестивалям появляется возможность знакомиться с новыми работами не только антропологов, но и режиссеров-документалистов.

В Казахстане в 2012 году был проведен первый международный этнографический кинофестиваль «Симург-Этно-Фест», однако дальнейшего продолжения он не получил. Изучению и созданию именно этнографических фильмов в Казахстане уделено мало внимания. На сегодняшний день большой спрос имеют коммерческие жанровые фильмы, а так же авторские работы, путешествующие по кинофестивалям. Что же касается документального кино, то оно все больше превращается в телевизионный научно-популярный формат передач. «СМИ, журналисты, авторы сценариев и режиссеры, заполонивших ТВ-экран видеороликов (канал білім мәдниет)» нередко отходят от историзма и изображают персонажей без учета региональной специфики» [1] Это является еще одной проблемой, ведь теряя индивидуальные черты героев, представителей этноса, видео-фильм становится лишь набором кадров, стремящийся к неточному просвещению. Именно создание достоверных кадров, моментов и жизненных сцен помогают в раскрытие характера, традиций и культуры. Это то, к чему должны стремиться все документальные работы.

Из интересных документальных этнографических фильмов можно выделить несколько короткометражных работ, которые по праву представляют наибольший интерес для визуальной антропологии Казахстана.

Фильм «Счастье» 1995 года Сергея Дворцевого является дипломной работой, которую он приехал снимать в Казахстан. Фильм идет 22 минуты, за это время зрителю показана жизнь обычной семьи кочевников. Герои настолько привыкли к присутствию съемочной группы, что не замечают камеры. Благодаря этому была достигнута максимальная точность передачи реальности, без наигрыша и притворства. В короткометражном фильме много интересных сцен, которые являются удачным захватом жизни. Ведь режиссер постоянно находится в ожидании того самого интересного, яркого мо-

мента. Одними из самых удачных кадров являются сцены с младшим ребенком, который фактически засыпает сидя, не обращая ни на кого внимания, или же происшествие с телятком, который засунул голову во флягу, и вся семья поспешила к нему на помощь.

Почти весь фильм является наблюдением за жизнью и бытом казахской семьи, которая переговаривается сама с собой, и лишь случайный прохожий жалуется на свою судьбу, обращаясь к киногруппе. В дальнейшем именно его история сподвигнет Сергея Дворцевого к созданию уже полнометражной художественной картины «Тюльпан».

Участник фестиваля «Симург-Этно-Фест» Данияр Малдыбаев в своем семиминутном фильме «Мороз по коже» показывает небольшой поселок, в котором по традиции заготавливают конское мясо «Согым». Пока один герой идет к проруби по замерзшей земле, несколько человек режут коня и разделяют его. И то ли название соотносит к тому, что действительно в кадре чувствуется безумно сильный холод, ведь действия происходит зимой, то ли от забоя животного кровь стынет в жилах, но его можно отнести и туда и сюда. Неподготовленный зритель будет ужасаться данной традиции, в то время как привыкшие к ней представители народа считают это обычным делом.

Интересна работа «Сүйінші» режиссера Мадины Беспасовой, которая была призером кинофестиваля «Бастау». Данный фильм не совсем в категории наблюдения, это уже некий диалог, где главная героиня Гизатова Кульнар рассказывает о своей работе на почте. Сама же режиссер, она же и оператор, следует за ней, снимая то на работе, то в магазине, то дома.

«Художественный кинематограф не остается равнодушным к проявлению народных форм культуры. Он способен представить традиции различных этносов на экране через реконструкцию, использование документальных хроник в киноконтексте либо предлагая зрителю вымышленные истории, в которых отражены культура и быт тех или иных народов». [2]

Действительно благодаря игровому кино можно создать достоверные и реалистичные образы, которые благодаря актерской игре, работе художников и реквизиторов помогают воплотить на экране дух и культуру народа. В игровом кинематографе присутствуют основные элементы, которые привносят реализм, а именно: натурные кадры с пейзажами, одежда (современная и традиционная), вероисповедание, речь, внешний облик персонажей, мимика и жесты, письменность и др. Вот почему при создании героев определенной расы и народности важно учитывать и характерные им традиции, культуру, искусство, религию и миро-

воззрение, ведь иначе получится недостоверный персонаж.

В своей книге кинокритик Инна Смаилова писала об этническом кино, что оно начало развиваться в 50-е годы и «работы первой четверки наших режиссеров, которые за внешней идеей советского стиля старались в изобразительной стороне донести и раскрыть характер, культуру и бытовую сторону казахов» и тут же автор дополняет, что в последствии «этническая сторона стала использоваться в качестве этнографического изображения памятников и достижений национальной культуры, превратившийся в казахском кино в культивацию клишированных картинок» [3] Ведь, по сути, наполнение фильма необдуманно основными элементами культуры, такими как юрты, различные традиционные обряды или же исторические предметы, нагромождение их в кадре, без замысла и цельно-направленной идеи действительно выглядят навязчиво и клишировано.

В данной статье на примере удачных кинокартин будет прослежена возможность отображения реалий и элементов этнографической культуры в игровых картинах казахстанских режиссеров.

В полнометражном фильме «Кардиограмма» 1995года режиссера Дарижана Омирбаева история рассказывается о мальчике Жасулане, который живет в поселке, вдали от городских благ. Его родители отправляют мальчика в детский современный лагерь, где в основном находятся городские дети, которые говорят на русском. В фильме показаны две реалии общества, которые актуальны и до сих пор. Жасулан живет в отдаленном поселке, посреди степи, дом его побелен известкой, с деревянной крышей и сарай с тонкими щелями, именно такие, какие строились повсеместно. Внутри стены обвешаны коврами, небольшая печка, старенький телевизор, на деревянном комоді стопка корпешек. Посуда же так же является уникальным объектом, который позволяет судить о героях: чугунный казанок и алюминиевая кастрюля, без всяких рисунков. Своеобразна автобусная остановка, созданная в стиле мозаики. Сегодня уже подобных не найти, вот почему фильм ценен и с исторической точки зрения.

Герои говорят на казахском языке, когда же Жасулан оказывается в лагере, все вокруг общаются на русском. Городские дети привыкли к русскоязычному общению и это действительно историческая справка, ведь в Советском союзе русский язык имел огромное значение.

Лагерь показан на контрасте с домом Жасулана. Большие комнаты и помещения, кафель на стенах, сушилки в туалетах, медицинское оборудование в больничном крыле и дети, которые ведут себя не так, как Жасулан. Он словно оказался в чужой среде, тоскует по дому и непривычно для себя одинок.

Фильм Ермака Турсынова «Шал» рассказывает о старике, который живет вместе с невесткой и внуком также отдаленно от города, как и герои фильма «Кардиограмма». Одежда старика это штаны, рубаха и безрукавка с тибетейкой, невестка носит длинную, скрывающую тело одежду и платок. Дома уже немного отличаются, обмазанные глиной, а крыша из шифера. В сравнении с фильмом 1995 года уже видны новые элементы, которые характерны для двухтысячных годов. Старый телевизор, маленькие сарайчики, пиалушки за столом сохраняют бытовое настроение, а приставка в руках внука уже привносит что-то новое и современное, как и внедорожник, который разрывает повседневную суету и историчность.

Старик отправляется в степь на охоту за волком, он теряется и пытается найти выход. Философская составляющая фильма показывает борьбу одного человека против природы, и еще более ожесточенной она кажется именно зимой.

В короткометражной работе Айнура Исмаиловой «Көке», которая не раз становилась призером и победителем различных кинофестивалей, очень хорошо показан внешний мир главного героя – мальчика, который потерял отца. Аул, степь и дом героя соответствует реалиям жизни казахской глубинки. Именно такие небольшие дома, белоснежные от известки стены, деревянные сараи и бескрайние степи являются чистым документализмом и соответствуют элементам визуальной антропологии. Сам же мальчик типичный представитель своего народа, внешние черты лица и речь передают его причастность к казахской культуре, при этом

давая возможность зрителю выявить свое отношение к персонажу. Образ рисует также и одежда, она помогает не просто показать то, как одеваются персонажи, но и к какой социальной прослойке они относятся.

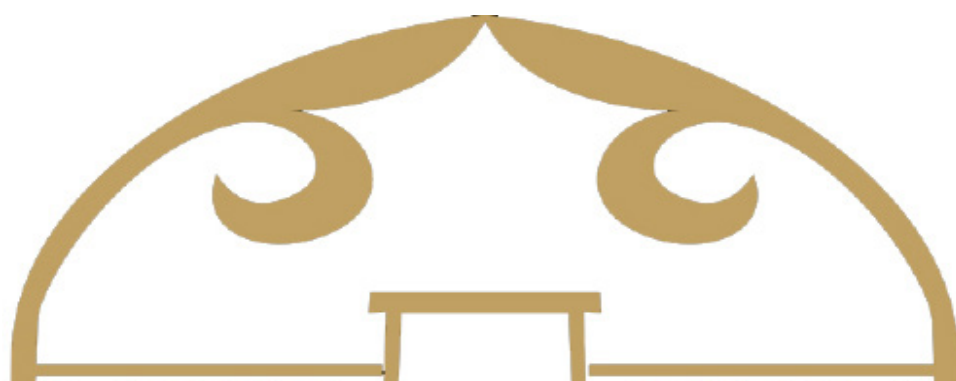
Подводя итог, можно сказать, что в настоящее время производится не так много авторского документального кино, в особенности малое значение уделено этнографическому кинематографу. В художественных картинах тем не менее прослеживается причастность к народам, характерные черты и элементы, благодаря которым герои выглядят по-настоящему живыми и интересными.

Список литературы:

1. Гульнар Муканова, *Визуальная антропология и этноидентификация центральной Азии 1991-2016г // Республиканский общественно-политический журнал «Мысль»- 2016г-№12- С 18.*

2. *Cyberleninka.ru [Электронный ресурс], Наталья Казурова, «Самрук-Этно-Фест — 2012»: Первый международный кинофестиваль этнографических фильмов стран СНГ (искусствоведческо-антропологический экскурс)», URL <http://cyberleninka.ru/article/n/samruk-etno-fest-2012-pervyy-mezhdunarodnyy-kinofestival-etnograficheskikh-filmov-stran-sng-iskusstvovedchesko-antropologicheskii>, дата обращения 18 марта 2017 г*

3. *Инна Смаилова, «Спор кинокритика с кино-врединой» - Астана 2013г, С 93*

ЭКОНОМИКА ҒЫЛЫМЫ
ЭКОНОМИЧЕСКАЯ НАУКА
ECONOMICS

Ажибаева Асель Ауезовна

д.э.н, декан факультета экономических наук Казахстанско-Немецкого Университета,
aseldku@mail.ru

Житникова Ксения Сергеевна

магистрант Казахстанско-Немецкого Университета, ksusha0717@mail.ru

ЭКОНОМЕТРИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ВЛИЯНИЯ ФАКТОРОВ НА ПРИМЕРЕ ОТРАСЛИ ПРОИЗВОДСТВА ГОТОВЫХ МЕТАЛЛИЧЕСКИХ ИЗДЕЛИЙ

Резюме: В статье представлена модель регрессионного анализа факторов, которые влияют на рентабельность отрасли готовых металлических изделий. Целью модели является выяснение факторов, на изменение которых, реагирует рентабельность всей отрасли в целом. К выбранным факторам относятся внутренний валовый продукт, инвестиции в основной капитал, среднемесячная заработная плата персонала основной деятельности по отрасли, численность персонала основной деятельности, объем производства промышленной продукции численность населения в стране среднедушевые номинальные денежные доходы населения, уровень безработицы, индекс потребительских цен.

Summary: In article the model of the regression analysis of factors which influence profitability of an industry of finished metal goods is provided. The purpose of model is clarification of factors on which change, profitability of all industry in general reacts. An internal gross product, investments into fixed capital belong to the chosen factors. the average monthly salary of personnel of the core business on industries, number of personnel of the core business, production volume of industrial output population in the country average per capita nominal cash incomes of the population, the level of unemployment, a consumer price index.

Түйін: Дайын металл бұйымдарын саласына әсер ететін факторларды талдау регрессиялық рентабельділігі бапта моделі ұсынылды. Факторларды анықтау мақсаты болып табылады, оларды зерттеу, тұтастай алғанда саланың рентабельділігі моделін бүкіл сезініп жатыр. Таңдалған факторларға қарай ішкі жалпы өнімі жатады, негізгі капиталға инвестициялар. Орташа айлық жалақы негізгі қызметінің негізгі қызметіне елдегі халық саны саласы бойынша персоналдың қызметкерлерінің саны сіптік өнімді өндіру көлемі халықтың жан басына шаққандағы ақшалай табысы, жұмыссыздық деңгейі, тұтыну бағаларының индексі.

Согласно антикризисному плану действий Правительства и Национального банка Республики Казахстан по обеспечению экономической и социальной стабильности 2016-2018 годы, государством предпринимаются меры по улучшению состояния

экономики страны в целом, так и поддержка отдельных отраслей. В основном упор идет на улучшение работы нефтегазовой отрасли страны, так как большую долю бюджета страны составляет экспорт нефти и нефтепродуктов за границу. Отрасль производства готовых металлических изделий является одной из первых отраслей, который начали функционировать с приобретением Казахстаном независимости. Согласно антикризисному плану правительства, для отрасли производства готовых металлических изделий, государством выделяются субсидии на ремонт производственных помещений, а так же льготные кредиты на развитие производства. Для анализа была выбрана именно эта отрасль, так как в Казахстане насчитывается большое количество предприятий, производящих готовые металлические изделия, причем они относятся не только в субъектам крупного бизнеса, а также и МСБ.

Наиболее актуальным будет проведение анализа, который выявит факторы, оказывающие влияние на рентабельность всей отрасли в целом. Для проведения анализа была построена эконометрическая модель и выбраны 10 переменных, которые могут оказывать влияние на рентабельность отрасли. Целью модели является выяснение факторов, на изменение которых, реагирует рентабельность всей отрасли в целом. Для построения модели была выбрана программа SPSS. К выбранным независимым переменным относятся:

- Инвестиции в основной капитал. Следующие данные представлены по выбранной отрасли и подразумевают совокупность затрат, которые направляются непосредственно на создание и воспроизводство основных средств предприятия. Данный вид инвестиций увеличивает первоначальную стоимость объектов на предприятиях и относятся на добавочный капитал. Предполагается, что чем больше инвестиции в основной капитал предприятия, тем выше рентабельность. [1]

- Среднемесячная заработная плата персонала основной деятельности по отрасли. Данные демонстрируют непосредственно заработную плату рабочего персонала, занятого в процессе создания металлоконструкций. Предполагается, что чем ниже заработная плата основного персонала предприятия, тем выше рентабельность производства. [1]

- Численность персонала основной деятельности. Предполагается, что чем больше количество персонала, занятого по отрасли в производстве металлических конструкций, тем выше показатель рентабельности по отрасли. [1]

- Объем производства промышленной продукции. Данные демонстрируют общее количество сделанных металлоконструкций за выбранный период по отрасли. Предполагается, что чем выше показатель объема производства по выбранной отрасли, тем выше показатель рентабельности этой отрасли. [1]

- Численность населения в стране. Макропоказатель, который, по предположению, демонстрирует зависимость рентабельности конкретной отрасли от количества населения в стране. Общее количество населения может служить, как и индикатором объема рынка и спроса, так и потенциальной рабочей силой. Предполагается, что чем выше численность населения в стране, тем выше рентабельность конкретно выбранной отрасли. [1]

- Среднедушевые номинальные денежные доходы населения. Предполагается, что чем выше показатель средних доходов населения на человека, тем выше рентабельность отрасли производства готовых металлических изделий, так как показатель демонстрирует количество доходов, которые население может тратить. [1]

- Уровень безработицы. Показатель демонстрирует количество безработных в стране. Предполагается, что чем ниже процент безработицы в

Республике Казахстан, тем выше уровень рентабельности по выбранной отрасли. [1]

- Индекс потребительских цен (на конец периода, в процентах к декабрю предыдущего года). Данный показатель демонстрирует рост или же снижения цен в стране и является косвенным показателем инфляции. Предполагается, что чем ниже индекс потребительских цен в стране, тем выше уровень рентабельности по отрасли. [1]

- Внутренний валовый продукт (ВВП). Экономический рост характеризует увеличение объема производства продукции в национальной экономике. Предполагается, что в странах с высоким экономическим ростом развита промышленность. Таким образом, чем выше уровень ВВП в стране, тем выше будет рентабельность отрасли производства готовых металлических изделий в стране. Показатель ВВП в данном анализе служит индикатором общего благосостояния экономики. [1]

- Среднегодовой обменный курс доллара США к казахстанскому тенге. Предполагается, что отрасль производства готовых металлических изделий на прямую связана с экспортно-импортными операциями, и чем выше обменный курс, тем ниже будет рентабельность производства готовых металлических изделий. [1]

Эмпирическая проверка гипотез в нашем случае сводится к тесту на наличие и направленность связи между рентабельностью и показателями экономического развития страны и отрасли. [1] В таблице 1 представлена информация по модели регрессии.

Таблица 1 – Модель регрессии

Модель	нестандартизованные коэффициенты		стандартизованные коэффициенты	t	Знач.	статистика кол-линейности
	в	стандартная ошибка	Бета			толерантность
З (Константа)	16.362	2.770		5.908	.000	
Инвестиции в ОК	-.041	.014	-1.588	-2.860	.013	.070
Пром. производство	-.081	.031	-2.782	-2.561	.024	.018
Население	-1.442	.327	-2.361	-4.409	.001	.075
ВВП	.211	.044	6.722	4.749	.000	.011

Исходя из таблицы 1, Бета – стандартизованные коэффициенты регрессии, которые демонстрируют, как сильно влияют независимые переменные на зависимую переменную.

«Стандартная ошибка» является показателем стабильности коэффициентов, она равна стандартному отклонению их значений, рассчитанных для большого числа выборок [2, 3].

«t» представляет собой отношение коэффициента В к своей стандартной ошибке [2.4]. t-тесты

используются для оценки значимости отдельных коэффициентов.

Уровень значимости t-значения (4.749) независимой переменной (внутренний валовый продукт - ВВП) для зависимой переменной (рентабельность отрасли) является очень высоким.

Стандартизованные коэффициенты регрессии можно сравнивать между собой и ранжировать факторы по силе их воздействия на результат. Исходя из этого, можно сделать вывод о том, что неза

зависимая переменная - валовой внутренний продукт (млн. тенге) оказывает наиболее сильное влияние на зависимую переменную – рентабельность отрасли производство готовых металлических изделий (проценты), поскольку стандартизованный коэффициент имеет наибольшее значение из всех представленных, а именно 6.722. Следовательно, выдвинутая ранее гипотеза подтвердилась, так как не все выбранные переменные одинаково влияют на зависимую переменную, а наибольшее влияние из всех перечисленных имеет внутренний валовой продукт.

Стандартизованные коэффициенты регрессии можно сравнивать между собой и ранжировать факторы по силе их воздействия на результат. Исходя из этого, можно сделать вывод о том, что независимая переменная - валовой внутренний продукт (млн. тенге) оказывает наиболее сильное влияние на зависимую переменную – рентабельность отрасли производство готовых металлических изделий (проценты), поскольку стандартизованный

коэффициент имеет наибольшее значение из всех представленных, а именно 6.722. Следовательно, выдвинутая ранее гипотеза подтвердилась, так как не все выбранные переменные одинаково влияют на зависимую переменную, а наибольшее влияние из всех перечисленных имеет внутренний валовой продукт.

Важным аспектом в построении эконометрической модели является тест на наличие гетероскедастичности. Гетероскедастичность представляет собой неоднородность наблюдений, выражающуюся в неодинаковой (непостоянной) дисперсии случайной ошибки регрессионной (эконометрической) модели [3, 8]. Для определения наличия гетероскедастичности в построенной модели был выбран тест Уайта, исходя из которого максимальное пограничное значение 9,5, а значение для модели составляет 10.70708. Исходя из этого, можно сделать вывод, что в построенной модели гетероскедастичность присутствует, но в малом значении. Для наглядной демонстрации модели следует проанализировать рисунок 1.

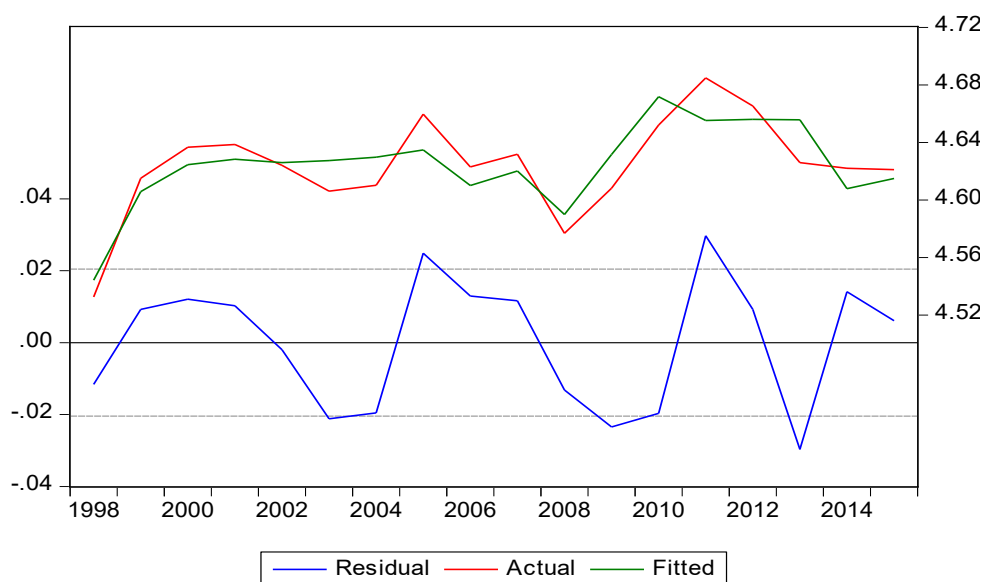

Рисунок 1 - График фактических, прогнозных значений модели и остатков

Из рисунка 1 видно, что фактическая модель и прогнозные ее значения не идентичны, так как наблюдается сильные скачки остатков, что наглядно демонстрирует синяя линия в графике. Это обусловлено тем, что изначально, показатель рентабельности отрасли имеет скачки в значениях, а именно в 2003, 2008, 2009 и 2013 годах. На уровень рентабельности отрасли в 2008-2009 годах может иметь влияние экономический кризис в стране. Скачки 2013 года - обусловлены девальвационными ожиданиями, а 2003 года внутренними процессами в отрасли [1].

Важно сделать вывод, что единственным поло-

жительно-значимым показателем, который оказывает влияние на зависимую переменную, является ВВП. То есть, исходя из модели, чем выше уровень ВВП или общее благосостояние экономики в Республике Казахстан, тем выше будет рентабельность отрасли производства готовых металлических изделий. Отрицательное влияние имеют на зависимый показатель «у» такие факторы, как инвестиции в основной капитал отрасли, объем промышленного производства отрасли и уровень населения в Республике Казахстан. Другими словами, чем выше один из этих показателей, тем ниже показатель рентабельности отрасли.

Литература:

1. Промышленность Казахстана и его регионов – Статистические отчеты за 2008-2015 года – Министерство национальной экономики Республики Казахстан – Комитет по статистике// http://www.stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/publicationsCompilations?_afLoop=9699591513305743#%40%3F_afLoop%3D9699591513305743%26_adf.ctrl-state%3Die9fhieu2_80 (был доступен 10.03.2017)

2. Сайлаубеков Н.Т., Дильдебаева Ж.Т. – Применение эконометрического моделирования для анализа динамики чистого экспорта Республи-

ки Казахстан. – Журнал КСОИ//<http://www.group-global.org/sites/default/files/.../статья1%20в%20Журнал%20КСОИ.doc> (был доступен 10.03.2017)

3. Смагулова Ш. Моделирование влияния инвестиций на устойчивость экономического роста Казахстана. – Новая наука // https://www.irbis-nbuv.gov.ua%2Fcgibin%2Firbis_nbuv%2Fcgiiirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF%2Fape_2013_8_48.pdf&usg=AFQjCNF8syfpRKGUwS6FhYCFU4ECQfeLjw&sig2=_WyAnXuyibEPvwLNIU017Q&bvm=bv.149760088,d.bGg (был доступен 01.02.2017)

Гаврилов Никита Андреевич

магистрант Казахстанско-Немецкого Университета, г.Алматы, gavrilov.nikita.a@mail.ru

Лохман Бодо

доктор экономических наук, профессор Казахстанско-Немецкого Университета

СИСТЕМА МЕНЕДЖМЕНТА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ КАК ВАЖНЕЙШИЙ ЭЛЕМЕНТ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ КОМПАНИИ

Резюме. В работе проанализированы теоретические основы систем менеджмента устойчивого развития, применяемые на предприятиях в условиях глобальной конкуренции. В статье представлены основные подходы к изучению данной темы, представлены основные элементы систем менеджмента устойчивого развития и его уровни. В развитии систем менеджмента предприятий и организаций в настоящее время отмечается тенденция к их усложнению и распространению на дополнительные к менеджменту качества направления деятельности.

Ключевые слова: Система менеджмента устойчивого развития, окружающая среда, сохранение ресурсов, социальное благосостояние работников, экономическое процветание.

Summary. This paper analyzes the theoretical bases sustainable development management system applied to enterprises in the conditions of global competition. The paper presents main approaches to the study of the topic, the main elements of the sustainable development management system and its levels. In the development of management systems of enterprises and organizations currently there is a trend to broadening and dissemination in additional to quality management activities.

Key words: Sustainable development management system, environment, resource conservation, social welfare of employees, economic prosperity.

Түйін. Бұл жұмыста кәсіпорындарда жаһандық бәсекелестік жағдайында қолданылатын менеджмент жүйесінің тұрақты дамуының теориялық негіздері талданылды. Мақалада осы тақырып бойынша негізгі тәсілдерді зерттеу, тұрақты даму жүйелердің негізгі элементтері, оның деңгейлері ұсынылған.

Кілт сөздер: тұрақты даму менеджментінің жүйесі, қоршаған орта, ресурстарды сақтау, қызметкерлердің әлеуметтік әл-ауқаты, экономикалық өркендеу.

Устойчивое развития впервые было определено в 1987 году в докладе “Наше общее будущее” доктором Гро Харлем Брундтландом, премьер-министром Норвегии и председателем Всемирной комиссии по окружающей среде и развитию как – «Устойчивое развитие – это то, что удовлетворяет потребности настоящего времени, но не ставит под угрозу способность будущих поколений удов-

летворять свои собственные потребности». В недавнем интервью, Гро Харлем Брундтланд заявил, что даже если определение устойчивого развития остается таким же, сегодня человечество понимает гораздо лучше эко-номические, социальные и экологические основы устойчивого развития, и как эти основы связаны между собой. Из данного определения можно выделить, что устойчивое развитие должно отвечать следующим критериям:

- социального благосостояния работников;
- экономическое процветание и преемственность для бизнеса и всех заинтересованных сторон;
- защита окружающей среды и сохранение ресурсов, как локальных, так и глобальных.

Для достижения устойчивого развития на глобальном уровне, мы должны обеспечить устойчивое развитие для каждого предприятия, при этом сохраняя постоянный баланс между всеми аспектами устойчивого развития, уделяя одинаковое внимание ко всем из них. Для улучшения устойчивого развития на любом предприятии нужно расширять существующие системы управления или создавать новую систему, таким образом, чтобы охватить все принципы устойчивого развития.

Анализ требований современного рынка показывает, что сегодня цивилизованному Потребителю уже недостаточно гарантий «правильной» хозяйственной деятельности предприятия. Потребитель хочет, чтобы деятельность предприятия не наносила ущерба окружающей среде, чтобы условия труда на предприятии не причиняли вреда здоровью его работников, чтобы социальная атмосфера на предприятии была благоприятной, чтобы финансовая деятельность предприятия была прозрачной для работников, инвесторов и общества.

Становится очевидным, что требования Потребителя будут постоянно расширяться, а сами системы менеджмента будут становиться всё более сложными. Это, в свою очередь, потребует разработки практических методов создания, применения и сертификации таких сложных систем менеджмента, подготовки соответствующих специалистов, экспертов, разработки организационно-методических документов и т.д.

Как известно, любая система менеджмента представляет собой последовательную совокупность взаимосвязанных и взаимодействующих механизмов и методов для установления целей и

политики предприятия, а также путей их достижения. Эти механизмы должны обеспечивать постоянное совершенствование деятельности организации и ее процессов и в зависимости от целей компании, в дальнейшем система менеджмента уже будет ориентироваться на качество продукции, защиту окружающей среды и т.д. Анализируя данные понятия устойчивое развитие должно определяться путем определения адекватной политики, целей и процессов, на основе анализа условий рынка относительно экономических, со-

циальных и экологических проблем. Также чтобы обеспечивать свою конкурентоспособность – удовлетворять требования Потребителя лучше, чем это делают конкуренты, предприятие должно систематически отслеживать динамику требований потребителя, учитывать разнообразные факторы, определяющие конкурентоспособность его продукции (товара).

Ниже в Таблице 1 отображены уровни, каждый из которых компания должна принимать во внимание при внедрении системы устойчивого развития.

Таблица 1 – Уровни устойчивого развития

Название уровня	Основные аспекты
Организационный уровень	- Использование переработанных и возобновляемых материалов - Сокращение отходов - Здоровье и безопасность своих рабочих
Локальный уровень	- Загрязнение окружающей среды - Использование земель - Образование - Инфраструктура - Система здравоохранения
Глобальный уровень	- Использование природных ресурсов - Социальное неравенство - Экосистемы - Ликвидация бедности

Как показано в Таблице 1, компания при внедрении системы менеджмента устойчивого развития должна концентрироваться не только на внутренние потребности, но и на внешние факторы с которыми компания взаимосвязана.

Любое предприятие – это часть целой системы на любом из уровней и чтобы оставаться конкурен-

тоспособной компания должна понимать как работает вся система и следовать ее основным тенденциям и требованиям.

Поэтому при внедрении системы менеджмента устойчивого развития компания должна делать следующие шаги, которые показаны на Рисунке 1:

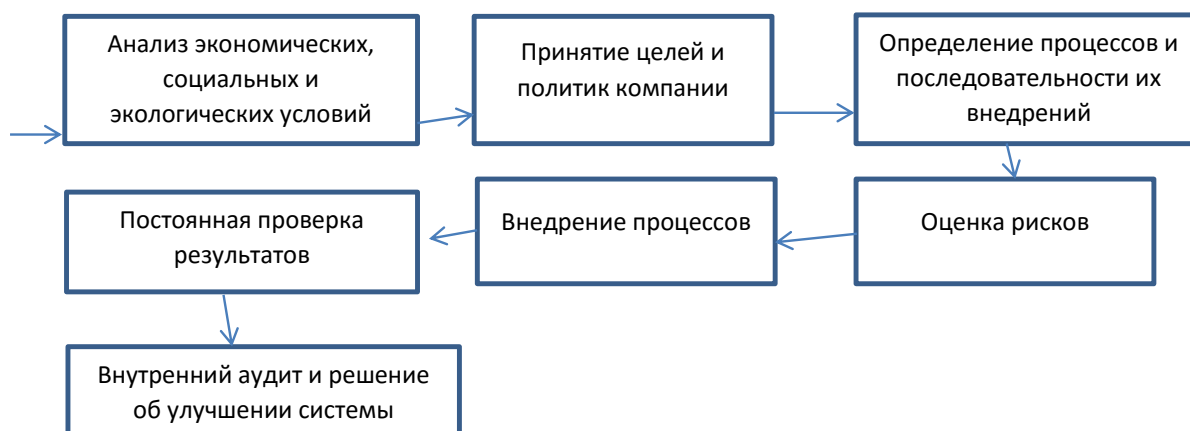

Рисунок 1 – Основные элементы системы менеджмента устойчивого развития

Согласно Рисунку 1 внедрение системы устойчивого развития это непрерывный постоянный процесс, который должен осуществляться постоянно.

Для любого предприятия очень важно точно определить настоящую и будущую деловую обстановку. Для компании очень важно определить все ограничения, которые могут возникнуть:

- Экономические ограничения (экономические прогнозы, политика государства, политика в отношении налогообложения);

- Социальные ограничения (рост населения, уровень зарплат, стандарты здравоохранения и безопасности труда)

- Экологические ограничения (Доступность земли, окружение, природные ресурсы)

Также для предприятия очень важно определить все заинтересованные стороны, их нужды и ожидания. Данная зависимость очень четко имеет отражения в теории стейкхолдеров, впервые разработанной Э. Фрименом в 80-х годах XX века. Заинтересованные стороны включают могут быть внешними и внутренними. К внутренним относятся: руководство компании, сотрудники, учредители. К внешним стейкхолдерам относятся: поставщики, клиенты, банки, государство, профессиональные ассоциации и т.д. Именно потому что все субъекты имеют то или иное отношение к бизнесу компании, компания должна учитывать их интересы и брать во внимания их пожелания при составлении целей и политик компаний. Подводя итог проведенному исследованию, можно с уверенностью утверждать, что развитие компании во многом зависит как от множества внешних факторов, так и от внедренных в компанию внутренних процедур и политик. Таким образом, компании необходимо брать во внимание множество факторов при построении своей модели устойчивого развития. Не может быть какой либо единой модели, которая бы подходила всем компаниям на рынке, компания, в первую очередь, должна действовать из своих интересов и строить свою модель. Данная модель также ориентирована как на внешних, так и на внутренних стейкхолдеров. Для получения эффективной системы менеджмента устойчивого развития должна быть интегрирована на все уровни организации и во все процессы управления: планирование, организация, контроль.

Сам термин устойчивое развитие – это ничто иное, как основная цель предприятия. То есть через устойчивое развитие компания обеспечивает себе повышение конкурентоспособности на рынке и вследствие чего может рассчитывать на большую долю рынка и получение больше прибыли в итоге. При планомерном и устойчивом развитии компания обеспечивает себе безопасность и максимально снижает риски возможных потерь. Прежде чем внедрять систему менеджмента устой-

чивого развития на предприятии, руководство компании должно четко понимать какие цели ставит перед собой компания, какие методы будут использованы, руководство также должно понимать способность имеющихся ресурсов и что не менее важно руководство компании должно понимать как будут использованы в дальнейшем достигнутые результаты и какую пользу они принесут компании и всем заинтересованным лицам.

Преимущество системы менеджмента устойчивого развития заключается в том, что такая система позволяет организации достигать ее цели, в том числе и бизнес целей, путем более эффективного управления процессами. Для заинтересованных лиц система менеджмента устойчивого развития является своего рода гарантом того, что организация или компания соблюдает правовые требования и собственные нужды, также гарантирует, что все возможные риски были определены и приняты все соответствующие меры контроля для того, чтобы не иметь отрицательного эффекта на заинтересованные лица.

Список источников

1 Фримэн Р.Э. *Стратегический менеджмент: подход заинтересованных лиц.* — Первое издание — Бостон: 1984. — 275 с

2 Солодухин К.С. *Проблемы применения теории заинтересованных сторон в стратегическом управлении организацией // Проблемы современной экономики : журнал.* — 2007. — № 4 (24).

3 Белоусов К. Ю. *Эволюция взглядов на роль управления заинтересованными сторонами в системе устойчивого развития компании: проблема идентификации стейкхолдеров // Проблемы современной экономики.* — 2013. — № 4 (48). — 525 с

4 Kossiakoff A., Sweet W. N., Seymour S. J., Biemer S. M. *Systems Engineering Principles and Practice.* — 2-е изд. — Hoboken, New Jersey: A John Wiley & Sons, 2011. — 599 с

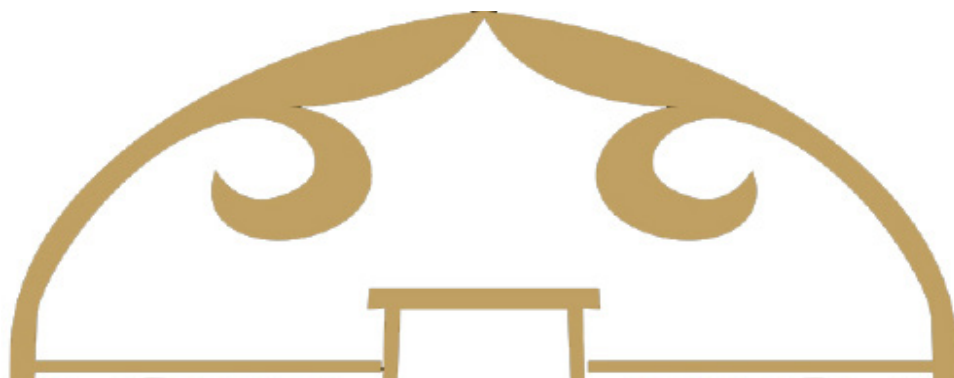
5 Перелет Р. А. *Выявление показателей устойчивого развития // Проблемы окружающей среды и природных ресурсов. ВИНТИ* — 1995. — № 6

6 *Основы устойчивого развития: Учеб. пособие / Под общ. ред. д.е.н., проф. Л. Г. Мельника.* — Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005. — 654 с

7 Белотелов Н. В., Бродский Ю. И., Оленев Н. Н., Павловский Ю. Н., Тара-сова Н. П. *Проблема устойчивого развития: естественно-научный и гуманитарный анализ* — Москва: ФАЗИС, — 2004. — 108 с

8 Белоусов К. Ю. *Современный этап эволюции концепции устойчивого развития и формирование парадигмы корпоративной устойчивости // Проблемы современной экономики* — СПб., 2013, N1 (45). — 350 с

9 Ламбен Ж.Ж. *Стратегический маркетинг.* — Санкт-Петербург: Наука, 1996. — 356 с

ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМЫ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
PHILOLOGY

Утебалиева Гульнара Ергазиевна

доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный университет им. аль-Фараби
e-mail: gulnar_2005@mail.ru

Каскабасова Хорлан Сейтовна

старший преподаватель кафедры языковой и общеобразовательной подготовки иностранцев
Казахский национальный университет им. аль-Фараби, e-mail: ks.kora@mail.ru

КОМПЛЕКСНАЯ ТРАКТОВКА ПОНЯТИЯ «КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ» В СТРУКТУРЕ ЗНАНИЙ О ЯЗЫКЕ

Түйін: Мақалада тіл құрылымына қатысты білімдегі «құзірет» ұғымына талдау жасалады. Өзге тілді меңгеру үрдісін интегративті тұрғыда қарастыру екінші тіл үйренуші тұлғаның «құзірет» ұғымының кешенді түсініктемесін талап етеді. Екінші тілде тілдік тұлғаның қарым-қатынас құзіреттілігі өзіндік көпдеңгейлі құрылымға ие. Қарым-қатынас құзіреттілігінің синкреттік сипаты мен біртекті болмауы оны когнитология, психоллингвистика, социоллингвистика, лингводидактика және т.б. тіл ғылымына қатысты ғылымдармен байланыста қарастыруды қажет етеді.

Summary: The article analyzes the problem of the definition of "competence" in the structure of knowledge about the language. Integrative approach to the study of learning of foreign language dictates a comprehensive interpretation of the concept of "competence" secondary language personality. Second language communicative competence linguistic identity is a multi-level structure. Heterogeneity, the syncretic nature of communicative competence allows us to consider it through the lens of cognitive science, psycholinguistics, sociolinguistics, didactics and other Sciences language.

Цель публикации проанализировать проблемы определения понятия «коммуникативная компетенция» в структуре знания о языке. Знание определений данного понятия позволит более четко сформулировать его для применения к сфере преподавания языков. Интегративный подход к исследованию процесса усвоения неродного языка диктует комплексную трактовку понятия «компетенция» вторичной языковой личности. Во втором языке коммуникативная компетенция языковой личности представляет собой многоуровневую структуру. Неоднородность, синкретичный характер коммуникативной компетенции позволяет рассматривать ее через призму когнитологии, психоллингвистики, социоллингвистики, лингводидактики и др. наук о языке.

Современная лингвистика активно занимается исследованиями, связанными с моделированием интеллектуальной деятельности человека. Исследование языка как системы, связанной с мышлением, предопределяет понимание сущности процесса

усвоения языкового знания, языковых явлений, анализа смысла и значения, их восприятия и переработки структурами языкового сознания. Научная парадигма «человек и язык» как результат обобщения и осмысления понятия «языковая личность» (Ю.Н. Караулов, Л.П. Крысин и др.) являются объектом исследований лингвистики, психоллингвистики, социоллингвистики, лингводидактики, объединенных особым и постоянным интересом, проявляемым к человеку и его мировоззрению, и выдвигаемых в настоящее время на передний план в системе современного научного знания. «Большой интерес к структурам представления знаний, к специфике такого представления в сфере языка явно связан с распространением в современной науке когнитивного подхода, диктующего необходимость объединить данные разных научных дисциплин при изучении одного и того же явления» [1, 78]. Когнитивная наука, проникая в философию, логику, психологию, лингвистику, объединяет эти науки и помогает не только в решении прикладных задач в области знаний о языке, но и углублении теоретических представлений о скрытых механизмах языковой коммуникации, общих закономерностях интеллектуальной деятельности человека.

Когнитология связывает достижения других наук с целью исследовать человеческое знание и человеческое поведение, чтобы получить единую синтезированную картину языка, мышления и поведения человека. В качестве особой программы достижения этой задачи исследователи выдвигают исследование познания через язык. По утверждению У. Чейфа, язык до сих пор является лучшим окном в знание, «ведь мы все время используем язык, чтобы выразить его... Язык к тому же наблюдаем, поддается анализу и нам хочется думать, что он предлагает неплохую возможность анализировать и знание...» [2, 109]. Когнитивный подход в исследовании языка открывает «широкие перспективы видения языка во всех его разнообразных связях с человеком, с его интеллектом и разумом, со всеми мыслительными и познавательными процессами, им осуществляемыми, и, наконец, с теми механизмами и структурами, что лежат в их основе» [3, 3].

Когнитивные процессы, образуя «естественную логику», не являются общими для всех лю-

дей. Эти процессы зависят от конкретного языка, используемого людьми в качестве родного, так как язык формирует картину мира, формирует наши идеи, а не просто выражает их.

Полное и систематическое обоснование понятия «языковая личность», а также теоретико-гносеологическая модель языковой личности, дают основание рассматривать коммуникативную компетенцию как одно из сложных многоуровневых свойств языковой личности.

Так как «языковая личность – это личность, проявляющая себя в речевой деятельности, обладающая определенной совокупностью знаний и представлений» [4,17], соответственно коммуникативная компетенция языковой личности – это сумма экстралингвистических и языковых знаний, приобретенных в онтогенезе и усвоенных в процессе обучения, набор сведений, объединенных в определенную упорядоченную систему, то, что уже отложилось в сознании и составляет часть памяти и является базой данных индивидуума. В этой связи, коммуникативную компетенцию носителя языка мы определяем как концептуальную систему, объединяющую языковые и экстралингвистические знания, приобретенные в онтогенезе и в процессе обучения, проявляющиеся в знании и умении индивидуума вести коммуникацию в различных ситуациях и сферах интеллектуальной деятельности на родном языке. В основе умений заложена способность индивидуума к речевой деятельности. Коммуникативная компетенция носителя языка является частью общей языковой способности – многоуровневой иерархически организованной функциональной системы, формирующейся в психике носителя языка в процессе онтогенетического развития, и приравнивается к свободному владению языком.

Во втором языке коммуникативная компетенция языковой личности представляет собой многоуровневую структуру, сформированную на базе коммуникативной компетенции первого языка и входящую в нее. Взаимодействие приобретаемых знаний с имеющимися, а также влияние умений первого языка на формирование умений в изучаемом языке подтверждают тезис о синкретичном характере коммуникативной компетенции.

Исследования, связанные с проблемой языковой личности, рассматриваемой в связи с вопросом о соотношении языка и речи, подтолкнули исследователей на выдвижение тезиса о наличии личности речевой: «любая языковая личность представляет собой многослойную и многокомпонентную парадигму речевых личностей», которые «могут дифференцироваться, во-первых, по уровню языковых знаний, во-вторых, по степени владения видами речевой деятельности, а в-третьих – по тем темам, сферам и коммуникативным ситуациям, в рамках которых происходит речевое общение» [5,

26]. Другими словами, «если языковая личность – это парадигма речевых личностей, то, наоборот, речевая личность – это языковая личность в парадигме реального общения» [6, 59], «личность, реализующая себя в коммуникации, выбирающая и осуществляющая ту или иную стратегию и тактику общения, выбирающая и использующая тот или иной репертуар средств (как собственно лингвистических, так и экстралингвистических)» [4, 17].

Если коммуникативную компетенцию языковой личности рассматривать как концептуальную систему, или совокупность всех концептов, данных уму человека, их упорядоченное объединение [7], то коммуникативную компетенцию речевой личности можно представить как иерархию концептуальных конструкций, которыми оперирует индивидуум при решении коммуникативных задач. Обращение к концептам требует интеллектуально-творческой работы по их выделению и манипуляций с ними в отличие от работы памяти, которая требуется при обращении к концептуальной системе.

Мы полагаем, что процедура вербализации концептов, а также их организация и систематизация в процессе усвоения знания во втором языке происходит по-разному в зависимости от типа нервной деятельности, психологических свойств и когнитивного стиля обучения личности. Однако формирование знания во втором языке возможно в результате применения некоторого алгоритма, являющегося «каркасом» концептуальной конструкции. Алгоритм – это последовательность действий, выполнение которых необходимо для достижения конкретной цели. Выбор алгоритма и наполнение его сегментами информации и языковыми формами происходит с помощью когнитивного механизма, который мы обозначаем термином стратегическая компетенция.

Речевая личность, рамками ситуации поставленная перед выбором и использованием необходимых языковых и экстралингвистических средств для реализации коммуникативной цели, обращается к базе данных, отдельные и необходимые сегменты которой черпаются базой данных стратегической компетенции, одного из компонентов коммуникативной компетенции. Стратегическая компетенция берет на себя роль организующего компонента коммуникативной компетенции, который выполняет функции по планированию процесса реализации и собственно реализации коммуникативной цели.

Во втором языке коммуникативная компетенция речевой личности представляет собой взаимодействие компетенций родного и изучаемого языка в направлении от первой ко второй. Данное взаимодействие проявляется в применении имеющихся в базе данных коммуникативной компетенции первого языка знаний и умений для реализации ком-

муникативной цели средствами изучаемого языка.

Процесс формирования коммуникативной компетенции и в первом и во втором языке представляет собой комплексное явление, включающее когнитивный, психолингвистический, нейробиологический, социолингвистический, лингводидактический аспекты. Поэтому компетенция как концептуальная система и компетенция как взаимодействие концептов интересны и для лингвистики, и для когнитологии.

Считается, что лучший доступ к описанию и определению природы концепта обеспечивает язык, так как самые важные концепты кодируются именно в языке. Коммуникативная компетенция как концептуальная система может быть рассмотрена лингвистикой и когнитологией в связи с такими проблемами, как вопрос о врожденной способности к образованию концептов, о знании неких правил образования концептуальных структур, о зависимости развития этих структур от человеческого опыта, в том числе и языкового.

Объем и содержание коммуникативной компетенции носителя языка и изучающего язык являются объектом исследования контрастивной лингвистики в контексте известной идеи Л.В. Щербы о ценности изучения «отрицательного языкового материала», в частности, «анализа ошибок» – методики психолингвистического исследования при контрастивном анализе (У. Немзер, Т. Слама-Казак). Когнитологию в этом плане интересуют проблемы формирования объема и содержания, или базы данных компетенции, их переработки, разработки и реализации. Как для лингвистики, так и для когнитологии актуальными являются проблемы поуровневого описания языкового знания, внутри компетенции – проблемы категоризации, концептуализации и так далее.

Компоненты коммуникативной компетенции, давно и всесторонне исследуемые в лингвистике,

также интересны когнитологии в плане их взаимодействия и роли в усвоении знания. Факт взаимодействия концептов внутри концептуальной системы, являющийся основополагающим для обоснования стратегической компетенции как базового компонента коммуникативной компетенции, схемы, по которым можно проследить процессы взаимодействия концептов, моделирование таких схем и многое другое находятся в фокусе исследований лингвистики и когнитологии.

Изучение проблемы формирования коммуникативной компетенции как концептуальной системы и стратегической компетенции как подсистемы концептуальных конструкций в процессе усвоения второго языка должно осуществляться при взаимодействии лингвистики, психологии, социологии, дидактики.

Вопрос о месте стратегической компетенции и, соответственно, коммуникативной компетенции в системе общей языковой способности носителя языка и изучающего язык направляет нас к исследованиям, связанным с социо-, психолингвистическими проблемами двуязычия.

Осмысление системы факторов, влияющих на формирование компонентов коммуникативной компетенции во втором языке, изучение психолингвистических типов овладения языком, вопрос о психологическом барьере, нередко возникающем при встрече с иностранным языком, о его неприятности, проблемы анализа ситуации, планирования, реализации высказывания и так далее требуют обращения к исследованиям в области психологии, нейролингвистики, когнитологии.

В приводимой ниже таблице мы обрисовали круг проблем, связанных с исследованием коммуникативной компетенции, который, безусловно, не является полным и требует специальной разработки, и перечисляем дисциплины, для которых данные проблемы могут оказаться интересными.

Основные проблемы изучения коммуникативной компетенции

Лингвистические и когнитивные науки	Основные проблемы, связанные с изучением коммуникативной компетенции как системы
Лингвистика и Когнитивная лингвистика	Контрастивный анализ языковой компетенции в первом и втором языках; явления интерференции; этапы становления лексико-грамматического аппарата во втором языке; объем и содержание языковой компетенции. Символические, семантические и фонологические структуры Проблемы категоризации и концептуализации Проблемы частей речи
Психолингвистика и Когнитивная психология	Взаимодействие компетенций в первом и втором языках Механизмы взаимодействия компонентов коммуникативной компетенции Процессы порождения и понимания речи Проблемы усвоения языка; типы овладения языком; стили говорения, индивидуальные способы формирования компетенции
Нейролингвистика	Психофизиологические механизмы реализации и восприятия языкового знания

Прагматика и Когнитивная лингвистика	Результаты взаимодействия компетенций в процессе функционирования коммуникативной компетенции Изучение условий прагматического контекста для формирования базы данных коммуникативной компетенции Исследование стратегий речевого поведения в первом и втором языках, их взаимодействие Компонент оценки Проблемы соотнесения языковых структур с когнитивными
Социолингвистика и Лингвокультурология	Исследование идиоэтнического своеобразия / национально-культурного компонента изучаемого языка Социальные роли участников; сценарии речевого поведения; категории контакта Контрастивный анализ стратегий речевого поведения первого и второго языка
Лингводидактика и Когнитивная психология	Способы и методы формирования умений по всем видам речевой деятельности Определение уровня владения языком Описание уровней владения языком в соответствии с объемом и качеством коммуникативной компетенции

Литература:

1. Панкрац Ю.Г. Пропозициональная форма представления знаний // *Язык и структуры представления знаний. Сб. науч.-аналит. обзоров.* – М., 1992.
2. Chafe W.L. *Repeated verbalization as evidence for the organization of knowledge // Vorabdruck der Plenarvortrage. 14 Internationaler Linguistenkongress.* – Berlin, 1987.
3. Кубрякова Е.С. Семантика в когнитивной лингвистике (о концепте контейнера и форма его объективизации в языке) // *Известия АН серия Литература и язык. 1999.* – Т.58. - № 5-6.
4. Красных В.В. *Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек. Сознание. Коммуникация).* – М., 1998.
5. Клобукова Л.П. *Феномен языковой личности в свете лингводидактики // Язык, сознание, коммуникация. Вып. 1.* – М., 1997.
6. Прохоров Е.Ю. *Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев.* – М., 1996.
7. Кубрякова Е.С. и др. *Краткий словарь когнитивных терминов.* – М., 1996.
8. *Стратегическая компетенция (структурная и качественная характеристика, функции, формирование). Монография.* – Алматы: Казак университеті, 2004.
9. *Теория и практика усвоения неродного языка. Монография.* – Алматы, 2007.

Утебалиева Гульнара Ергазиевна

доктор филологических наук, профессор Казахский национальный университет им. аль-Фараби
e-mail: gulnar_2005@mail.ru

Каскабасова Хорлан Сейтовна

старший преподаватель кафедры языковой и общеобразовательной подготовки иностранцев
Казахский национальный университет им. аль-Фараби, e-mail: ks.kora@mail.ru

О ВНУТРЕННЕМ СОДЕРЖАНИИ ПРОЦЕССА ФОРМИРОВАНИЯ ЯЗЫКОВЫХ ЗНАНИЙ

Түйін: Мақалада тілдік қызмет көрсету жағдайында екінші тіл оқитын тұлғаның тілдік білімді меңгеру үрдісін зерттеуге қатысты мәселелер қарастырылады.

Екінші тілді меңгеру үрдісі танымның бір бөлігі бола отырып когнитивтік деңгейдегі қызмет түрі ретінде танылады. Жаңа тілдік құралдармен танысу, бұрыннан бар лингвистикалық құралдар жүйесімен өзара әсері бар тілдік белгілердің жаңа жүйесінің пайда болуына әкеледі.

Екінші тілдік тұлға өзінде бар білім мен алған білімді интеграция жасай алуы тиіс. Оларды креативті және саналы түрде жеделдетуі қажет. Когнитивті стратегиялар кешенін меңгеру – тілді меңгеру және тілді қолдану үрдісін үйрету – өзге тілді оқытудың әдістемелік міндеті ретінде қалыптасады.

Summary: The article discusses the problems associated with the study of the learning of linguistic knowledge secondary language personality in the conditions of functioning of language. The process of learning a second language as part of the cognition is an activity at a cognitive level. Familiarity with new language features leads to the formation of a new system of linguistic signs, which interacts with the existing system of linguistic means. Secondary linguistic personality must be able to integrate received and existing knowledge, to manipulate meaningfully and creatively. As a methodical task of learning a non-native language is formulated as the training proficiency of complex cognitive strategies – strategies for learning and strategies for the use of the language.

Цель статьи – рассмотреть проблемы, связанные с исследованием процесса формирования языковых знаний в условиях функционирования изучаемого языка с точки зрения работы когниции вторичной языковой личности. Процесс усвоения второго языка, являясь частью познания, представляет собой деятельность на когнитивном уровне. Знакомство с новыми языковыми средствами приводит к образованию новой системы языковых знаков, которая вступает во взаимодействие с имеющейся системой лингвистических средств. Вторичная языковая личность должна уметь интегрировать полученные и имеющиеся знания,

оперировать ими осмысленно и креативно. Как методическая задача процесс обучения неродному языку формулируется как обучение владению комплексом когнитивных стратегий – стратегий овладения и стратегий пользования языком.

Исследование языка как системы, связанной с мышлением, дает понимание того, как усваивается языковое знание, как это знание существует в сознании говорящего на том или ином языке, как знание языка включается в общую систему знаний, как эта система используется в речи. Когнитивный подход в исследовании языка открывает «широкие перспективы видения языка во всех его разнообразных связях с человеком, с его интеллектом и разумом, со всеми мыслительными и познавательными процессами, им осуществляемыми, и, наконец, с теми механизмами и структурами, что лежат в их основе» [1].

Язык, являясь концептуальной системой, под которой понимается тот ментальный уровень, где сосредоточена совокупность всех концептов, данных уму человека, их упорядоченное объединение, материализует знаковым образом систему субъективных (индивидуальных) знаний личности и ее мнений о мире [2]. Мы используем термин «концепт», так как данное понятие отвечает представлению о тех смыслах, которыми оперирует человек в процессах мышления, и которые отражают содержание опыта и процессов знания, содержание результатов всей человеческой деятельности и процессов познания мира в виде неких «квантов» знания. Концепты – оперативные содержательные единицы памяти, ментального лексикона, концептуальной системы и языка мозга, отражают содержание опыта и знания, экстралингвистического и языкового.

Язык, существуя как структура в сознании социума, является знанием особого рода и служит средством активизации элементов сознания и его словесного выражения в процессе формирования мысли и речи. Это «специфическая, особым образом организованная материальная форма существования картины мира» [2].

В процессе познания у каждого индивида вырабатываются идеи, концепты, отражающие его собственное видение картины мира.

В сознании языковой личности они представле-

ны как некая иерархическая система социальных и культурологических ценностей, сформировавшихся в конкретных условиях социального опыта и собственной деятельности. Это находит отражение:

- в объеме знаний личности и их тематической ориентации;
- в уровне знания логических рассуждений;
- в знании кодов, обеспечивающих адекватное восприятие смысловой и оценочной информации;
- в знании социально обусловленных норм вербальной и невербальной коммуникации, что обуславливает использование языковой личностью национальных и социально-групповых стратегий речевого поведения;
- в использовании индивидуальных речевых оборотов, излюбленных разговорных формул, по которым можно узнать того или иного человека, что входит в личные стратегии речевого поведения;
- в эмоциональной стороне внутреннего мира человека и его поведения;
- в оценке и самооценке когнитивного диапазона;
- в умении воздействовать на партнера.

Исследователи полагают, что единицы хранения информации представляют собой взаимосвязанные фрагменты единого ментально-лингвального комплекса. Они образуют более или менее устойчивые глубинные блоки – конфигурации (А. Вежбицкая), проявляющиеся, в частности, в ассоциативно-вербальной сети, каждый элемент которой обладает определенным набором ассоциативных связей. Языковые знаки привязаны к определенным фрагментам концептуальной системы. Это позволяет, оперируя языковыми знаками, оперировать концептами системы и строить концептуальные структуры [3]. При наличии определенной общности знаков коммуникация становится возможной. Общностью знаков обуславливается адекватность и успешность коммуникации.

Процесс усвоения второго языка, являясь частью познания, представляет собой деятельность на когнитивном уровне: операции с имеющимися знаниями, сложнейшую обработку получаемой при усвоении второго языка информации. Обработка новой или получаемой информации предполагает ее понимание, усвоение, соотнесение с имеющейся информацией с последующей оценкой практической полезности, сохранение в памяти, автоматическую репродукцию. Понимание того, каким образом происходит получение, хранение и воспроизведение языковых знаний, в конечном итоге, даст возможность объяснить широкий круг проблем, связанных с процессом усвоения второго языка и продуцирование речи на втором языке.

На начальном этапе усвоения второго языка процесс манипуляции языковыми знаками, как

правило, носит хаотический характер и не является спонтанным как в первом языке. Это связано с тем, что процесс овладения вторым языком, особенно на начальном этапе его усвоения или изучения, сопровождается нарушением единства концептуальной системы. Так как системы общих понятий, связанные со словами первого и второго языков, не равнозначны, то и мышление на обоих языках нельзя расценивать как идентичные явления.

Внутренняя логическая рассогласованность, проявляющаяся в отсутствии связи между выбираемыми языковыми средствами и имеющимися концептами или концептуальными группами, приводит к «конфликту мысли и слова». Если новые языковые знаки оказываются не привязанными к фрагментам внутренней концептуальной системы, это приводит к невозможности использовать их для выражения смысла средствами изучаемого языка.

Знакомство с новыми языковыми средствами приводит к образованию новой системы языковых знаков, которая вступает во взаимодействие с имеющейся системой лингвистических средств. Мы полагаем, что процесс нарушения единства концептуальной системы при усвоении второго языка не останавливает процесс взаимодействия концептов внутри концептуальной системы. Процесс дальнейшего оперирования концептами системы приобретает качественно новый характер. Установление логической и смысловой связи между новыми языковыми знаками и определенными фрагментами концептуальной системы или концептами приводит к организации их в концептуальные конструкции.

Понятие «концептуальная конструкция» мы находим в определении языка как поверхностной структуры, «выражающей глубинные концептуальные конструкции – знания, «модели мира», операции над которыми совершаются в когнитивной системе человека в процессе восприятия и порождения речи» [4].

В нашем понимании, концептуальные конструкции – это структуры, объединяющие концепты и концептуальные группы, которыми оперирует индивидум в процессе манипуляции языковыми знаками как первого, так и второго языка для репрезентации знаний относительно конкретной ситуации.

Решение коммуникативной задачи на первом языке представляет собой организацию некоторой последовательности действий для достижения какой-либо цели и характеризуется как единство коммуникативного и когнитивного начал. Контекст ситуации вместе с целевой установкой индивидуума требуют обращения к тем или иным концептам или к концептуальным группам, выбор которых предполагает реализацию цели в рамках ситуации с помощью языковых средств.

Решение той же коммуникативной задачи на

втором языке требует дополнительных операций по организации концептуальных групп в концептуальные конструкции.

Владение второй языковой системой будет сознательным только в том случае, если эта система упорядочена и находится в некоей гармонии с концептуальной системой индивидуума.

При овладении вторым языком полученные знания накладываются на имеющиеся знания, становясь частью общего знания индивидуума. Процесс усвоения нового знания сопровождается установлением контакта с имеющимися знаниями. Однако приобретенное знание должно быть не просто личностно ассимилировано. Вновь полученная информация должна стать проекцией непрерывающейся эвристической цепочки образования концептуальных конструкций.

Формирование индивидуальной языковой когниции, сводимое к элементарному запоминанию единиц языка и усвоению правил их сочетания, выводит личность лишь на элементарный уровень владения вторым языком.

Приобретенные таким путем простейшие навыки позволяют использовать заученные фразы только для ведения примитивно-функционального общения на втором языке или неточного и неполного перевода текста. Дальнейший прогресс, как правило, затруднен, так как личность не обладает возможностью сделать сформированный таким образом «запас языка» более мобильным.

Возможности личности в совершенствовании знания второго языка качественно меняются в результате выхода за рамки искусственного введения языковых единиц и их примитивного заучивания. Овладение элементами национальной языковой картины мира и особенностями национального варианта универсальной языковой когниции расширяет возможности языковой личности в использовании второго языка для реального конструктивного общения с носителями языка, с людьми разных национальностей, владеющим этим языком, для решения конкретных проблем, заключенных в реальные жизненные, учебные, производственные, бытовые и т.п. ситуации.

Элементы «формальной культуры общения» наиболее доступны для понимания овладевающего вторым языком, поскольку они представляют собой своего рода ритуалы диалогизирующей социализации, которые присутствуют в каждом национально-культурном сообществе.

Конструирование коммуникации, максимально регламентированное национально-культурными и социальными требованиями, клишировано и, следовательно, подчиняется жесткой системе языкового упорядочения. Социальные и национальные стереотипы усваиваются личностью как культурный компонент и представляют собой четко структурированные концептуальные модели.

Говоря что-то, взрослый человек всегда руководствуется целями коммуникации, социального контактирования. Человек вынужден использовать в своей речи показатели коммуникативной включенности – контактоустанавливающие элементы, частотность которых определяется культурными традициями. Обращаясь к контактоустанавливающим элементам, говорящий социализируется.

Индивидуальное сознание обычно склонно следовать сформировавшимся схемам. Эту способность возможно использовать при формировании умений решать стандартные коммуникативные задачи средствами второго языка.

Для достижения коммуникативной цели говорящему необходим конкретный результат, определенный речевой акт, совершённый реагирующим участником взаимодействия. Как правило, такой результат может быть спрогнозирован заранее, если вся ситуация построена в соответствии с правилами коммуникации, функционирующими в данной последовательности речевых актов, поскольку «предсказуемой» является ассоциативная связь, в основе которой лежит некоторый когнитивный феномен – культурный предмет, репрезентированный сознанию и кристаллизованный в виде клише и штампов» [5].

Стандартные схемы, по которым можно проследить определенные типизированные последовательности речевых актов, общие для определённой языковой общности, структура которых имеет конвенциональный характер, представляют собой сценарии речевого поведения, или «образцы поступка» (Е.Ю. Протасова). Носитель языка, объективируя похожие ситуации жизни, вырабатывает в себе схему типичной ситуации употребления того или иного знака, структуры знаков, сохраняющуюся в памяти. Такую схему всегда сопровождает национально-культурный компонент, который, будучи сформированным в процессе социализации личности, обуславливает национальную специфику ментально-лингвального комплекса [5].

Имея в своем арсенале набор национальных стереотипов, индивидуум по аналогии с первым языком переносит их содержание, но уже средствами второго языка, закрепленными за схемой типичной ситуации. Совпадение концептуального содержания стереотипов говорящего и фрейм-структур сознания слушающего, а также их языковых кодов гарантирует реализацию коммуникативной цели.

Формирование языковой когниции путем «закрепления» знака или структуры знаков второго языка за собственным концептом или группой концептов, тождественным по содержанию новому, как правило, бывает успешным.

Однако, речевое общение как на первом, так и на втором языке предполагает продуцирование и восприятие не только буквальных, но и имплицитно выраженных смыслов. Устойчивые образцы или

стереотипы представления той или иной ситуации, которыми располагает индивидуум, не настолько стабильны, чтобы не быть способными к варьированию.

По меткому замечанию И. Канта, сознание человека – не пассивное зеркало, отражающее происходящее в чистом виде, а синтетическая активность, продуктивная спонтанная деятельность. При обращении к стандартным схемам неизбежна (что очень важно) реализация определенных вариантов индивидуального конструирования мира. Индивидуум постигает общепринятые когнитивные стереотипы но, восприняв их, он при этом сохраняет свою неповторимую индивидуальность.

Когнитивный коррелят ситуации (то, что происходит в уме человека, когда он является свидетелем или участником ситуации, слышит или читает о ней) Т.А. ван Дейк предлагает назвать моделью (моделью ситуации, ситуативной или эпизодической моделью). Модель ситуации как тип репрезентации знаний содержит, по мнению исследователя, не абстрактную информацию о стереотипных событиях – как в ментальных моделях, фреймах или сценариях, – а «личное знание, которым люди располагают относительно подобной ситуации, и это знание представляет собой результат предыдущего опыта, накопленного в столкновениях с ситуацией такого рода» [6].

Для реализации «личного знания» понадобятся умения, отличные от автоматического следования сценариям и «образцам поступка».

Индивид на любом (кроме, конечно, нулевого) уровне владения языком должен уметь интегрировать полученные и имеющиеся знания, оперировать ими так чтобы последующая манипуляция с языковыми знаками была не только осмысленной, но и представляла собой спонтанную творческую активность – умение конструировать концептуальные структуры во втором языке. Если первый язык выступает в качестве механизма, творчески используя который, человек оказывается способным вырабатывать новые языковые средства, то во втором языке способность к креативной обработке новых языковых средств проявляется в овладении умением создавать концептуальные конструкции. И в том и в другом случае деятельность языковой личности является когнитивной.

Скорость, с которой производится выбор языковых знаков, организация и систематизация концептов в концептуальные конструкции, а также порядок и последовательность их отбора зависят от когнитивных особенностей личности, усваивающей второй язык.

Мы полагаем, что процесс организации и систематизации концептов в концептуальные конструкции управляем и поддается регулированию, то есть обучению порядку построения этих конструкций и умению манипулировать языковыми знаками,

соотносящимися с ними. Как методическая задача процесс обучения второму языку, в конечном счете, может быть сформулирована как обучение владению комплексом когнитивных стратегий – стратегий овладения и стратегий пользования языком. Под стратегией понимается «некоторый способ приобретения, сохранения и использования информации, служащий достижению определенных целей в том смысле, что он должен привести к определенным результатам» [7].

Выбор стратегий является еще одной когнитивной задачей языковой личности, так как представляет собой ряд мыслительных операций по отбору и упорядочению языкового материала, принятия решения по использованию полученного материала и реализации принятого решения.

Таким образом, необходимость когнитивного подхода в исследовании процесса усвоения второго языка predetermined тем, что

- 1) язык, являясь когнитивной системой, с одной стороны, проявляется как когнитивное умение, с другой стороны;
- 2) процесс усвоения второго языка является частью процесса познания и является когнитивной деятельностью языковой личности;
- 3) способность к креативной обработке новых языковых средств, проявляющаяся в овладении умением создавать концептуальные конструкции, есть проявление когнитивной активности языковой личности;
- 4) регулирование процесса усвоения второго языка требует учета когнитивных особенностей личности, усваивающей второй язык.

Литература:

1. Кубрякова Е.С. Семантика в когнитивной лингвистике (о концепте контейнера и форме его объективизации в языке)//*Известия Академии наук. Серия Литература и язык.* 1999. – Т.58. - № 5-6. – С.3-12.
2. Сулейменова Э.Д. *Казахский и русский языки: основы контрастивной лингвистики.* – Алматы, 1996.
3. Павленис Р.И. Понимание языковых и неязыковых текстов: интенциональность, интенциональность, индексальность // *Язык и логическая теория.* – М., 1987. – С.37-40.
4. Сергеев В.М. *Когнитивные методы в социальных исследованиях // Язык и моделирование социального взаимодействия.* – Благовещенск, 1998. – С.3-20.
5. Красных В.В. *Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек. Сознание. Коммуникация).* – М., 1998.
6. Дейк ван Т.А. *Язык. Познание. Коммуникация.* – М.: Прогресс, 1989.
7. Брунер Дж. *Психология познания: за пределами непосредственной информации.* – М., 1977.

Сартбаева Дудариша Қарақанқызы

Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің доценті ф.ғ.к.,
dudarai-d@mail.ru

Мырзақұлова Жадыра

Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің 2 курс магистранты
zhadyra.myrzakulova@mail.ru

САҒАТ ӘШІМБАЕВТЫҢ СЫНШЫЛЫҚ ҚЫРЛАРЫ

Түйін. Мақалада қазақ әдеби сынының мәселелері сөз етіледі. XX ғасырдың 70-80 жылдары әдебиеттің дәуірлеген тұсы десек, әдебиетке сын айтар кәсіби сыншыларымыздың артқан кезі. Солардың қатарында «Талантқа тағзым», «Парасатқа құштарлық», «Шындыққа сүйіспеншілік», «Адамзатқа іңкәрлік» атты сынның мәселелеріне арналған еңбектер әдеби сынның рухын биіктетті. Әдебиетінде творчестволық портрет пен сындағы солақайлыққа азаматтық тұрғыдан шынайы сыншының жауап беруі қажет болса, «ақиқат айтқан адам айыпты емес, керісінше, оны көріп тұрып көзін жұмып өткен адам айыпты»дейтін әдеби сынның алыбы С.Әшімбаевтың әр жылдардағы әдеби ойлары мен көркем сын мәселелері талданып, баяндалады.

Резюме. В статье рассматриваются проблемы казахской литературной критики. 70-80 годы XX века являются эпохой расцвета литературной критике и профессиональных критиков. Такие труды как «Талантқа тағзым», «Парасатқа құштарлық», «Шындыққа сүйіспеншілік», «Адамзатқа іңкәрлік» посвященные проблемам критики, возвысили дух литературной критики. Также в статье анализируются проблемы художественной критики и суждения великана литературной критики С.А.Ашимбаева, который отмечал "человек, говорящий истину - не виновен, наоборот, виновен тот кто взирая ее, закрывает глаза".

Summary. The problems Kazakh literary criticism are considered in the article. The 70-80th of the 20th century is the blossoming era of literary criticism and professional critics. Such works as "Talantkatagzym", "Parasatkakushtarlyk", "Shyndykkasuispenshilik", "Adamzatkainkarlik" devoted to the problems of criticism, ennobled the spirit of literary criticism. Also the problems of art criticism and thoughts of a giant of literary criticism of S. Ashimbayev, who noted "the person telling the truth is not guilty, guilty is that whocloses eyes on it" are analyzed in the article. criticism for the future of literature is big.

Сыншы таланты – сирек талант. Нағыз сыншы болу үшін тек әдеби білімділік, дарынды болу жеткіліксіз сонымен қоса берік мінез, таным тереңдігі, жоғары парасаттылық керек. Бұл жөнінде орыс әдебиетінің үлкен жазушысы М. Горький:

«Сыншы адам жазушы ілтипатына ие болып, өзіне назар аударту үшін одан әлдеқайда талантты болу керек, өз халқының тарихы мен тұрмысын жазушыдан артық білуге тиіс, әрілеп айтқанда, ол интеллект жағынан жазушыдан әлдеқайда жоғары тұруға тиіс» [1, 303 б.] – дейді. Әлемге танымал пролетариат жазушысының бұл пікірінде нағыз сыншының тұлғасын аша түсетін шындықтың ізі бары сөзсіз.

Сынның жанрлық-түрлік тұрғыдан дамуын, әсіресе, осы 70-80– жылдардағы әдеби процестен анығырақ байқаймыз. Сол кездері проблемалық мақалалар, рецензиялар, эсселер мен шолу мақалалар, шығармашылық портреттер мерзімді баспасөз беттерінде ерекше қарқынмен жарық көрді. Сын жанрының дамуы мен жаңа сапалық тұрғыдан танылуында сыншы С. Әшімбаевтың да шығармашылық үлесі айтарлықтай болды.

Ақын-жазушы болып қалыптасу үшін талантпен бірге үлкен еңбектің, ізденістің қажеттілігі белгілі. Ал сыншы болып қалыптасуда талант-біліммен қоса мінез қажеттілігі айтылады. Мінез – бұл көркемөнерге деген шынайы сүйіспеншілік, оның тазалығы үшін шындыққа жүгінетін күрескерлік қасиет, терең теориялық білімді өнердің эстетикалық қуатын аша білуге бағытталған парасаттылық, көркем шығарманың табиғатын терең түсінетін, ойын жүйелі де дәлелді жеткізетін байыптылық. С. Әшімбаев сын жанрындағы алғашқы мақалалары 19 жасынан бастап жариялана бастады. Оның бүкіл сыншылдық мағыналы ғұмырын жоғарыда айтылған мінез сипаттамасымен байланыстыра айтуға болады. Сыншылдық мұрасында өнердің, әдебиеттің тазалығы үшін күрес, жылт еткен жақсылықты, ізденісті көре біліп қуану, ұлттық әдебиеттің жетістіктерін әлем әдебиетінің тәжірибесімен байланыстыра байыптау, кемшілік пен халтураға рақымсыздық - мақалаларының басты арқау екені айқын аңғарылады. Сын жанрының XX ғасырдың 70-80– жылдарында теориялық және әдіснамалық тұрғыдан айтарлықтай биіктеуінде С.Әшімбаевтың ізденісі, еңбектері маңызды орын алатынын айтуымыз керек. Жарияланған еңбектері бір-екі томнан аспағанымен, мазмұн байлығымен, авторлық биік өресімен, парасаттылығымен, көркем шығарманы талдай отырып, қоғамдық-әлеуметтік мәселелерге бейтарап қарай алмайтын азаматтық белсенділі-

гімен, адамдық кең пейілімен, тазалығымен оқырманын баурап алады. Ұлттық әдебиеттің мәртебесін биіктетуге шын пейілмен қызмет еткен сыншы дарынды ақын-жазушылардың шығармаларындағы жетістікті, дәстүр жалғастығын, бүгінгі әдеби процеске әкеліп жатқан жаңалығын үлкен құштарлықпен жазды. Өзі бейтарап қалмаған жайға оқырманын да бейтарап қалдырмады. Осы ұшқыр ойлы, түйгені мол сыншы еңбегі әдеби ортада өз бағасын алды. «Сын мұраты» атты сын кітабы үшін (1974) С.Әшімбаевқа Қазақстан комсомолы сыйлығының лауреаты атағы берілді. Кітап автордың сын жанрындағы кең мүмкіндігін, өзіндік үн-көзқарасын танытты. Қай тақырыпқа, әдебиеттің қандай өзекті мәселесіне қалам тартпасын, ол мол теориялық дайындығын, арғы-бергі әлемдік, ұлттық әдебиеттің тарихын жақсы білетіндігін, сыншылдық сарабалдығын аңғартты. Тереңнен толғап жазу, шынайы көзқарасын бүкпесіз білдіру – С. Әшімбаев сыншылдығының көрінісі болып танылды. Сын жазудың жауаптылығын сезінген ол білімдарлығымен, әділдігімен, турашылдығымен әдеби қауымның назарын өзіне аударды. Оның кітапқа енген сын мақалалары сол кездегі әдеби процесті, белгілі қаламгерлер мен жас прозашылардың творчествосын талдауға бағытталды. Көркемдік шеберлік мәселесін бірінші кезекке қойды. Автор туындысының тақырыптық-идеялық мәнін ашу мен кейіпкер келбетін танып түстеуде көркемдік мәселелерін, тілдік-стильдік құбылыстарды, дәстүр жалғастығын кеңінен сөз етті. «Қазіргі қазақ әдебиетінің қай жанрына назар аудармаңыз, оның творчестволық және профессионалдық даму эволюциясына, қалыптасқан өзіндік дәстүрі мен мәдениетіне, шындықты көркемдікпен бейнелеу құралдары жағынан ізденіс үстінде екеніне көз жеткіземіз» [2, 3 б.], – деп жазды сыншы әдеби процесті жіті қадағалап. Және осы сыншылдық тұжырымын кітаптың өн бойында дәлелдеп көрсете білді.

Белгілі сыншы, академик М. Қаратаев: «Сын мұраты» – Сағат Әшімбаевты «сынның сарапшы сарбазы» қатарына қосқан шын туындысы» [3], – деп жазды. «Сын мұраты» авторды сынның ауыр жолына біржола бағыттады. С.Әшімбаевтың әдебиеттегі тағдыры сыншы болып қалыптасты. Кейінгі оқырманына жол тартқан «Талантқа тағзым», «Парасатқа құштарлық», «Шындыққа сүйіспеншілік», «Адамзатқа іңкәрлік» атты әдеби-сын мұрасы автордың кейінгі ұрпаққа қалдырған аманаты. Ондағы мақалалардың әр жолынан С. Әшімбаевтың өмірге, өнерге деген құштарлық аңсарын аңдаймыз.

Сыншының «Талантқа тағзым» атты еңбегінде (1982) төл әдебиеттің мұрат-міндеттері, талант табиғаты, автордың әдеби жанрға жауапкершілік жайлары мен мүмкіндіктері, сондай-ақ өлеңдегі өрелі ой мен образдылық, қазақ әдебиетінде әлі толық

қалыптаса қоймаған балладаға тән жанрлық белгі, шығарманың тіл ерекшеліктері көркемдік-философиялық тұрғыдан сараланады. Кітаптағы «Сыншыл ой сипаты» атты мақалада өзі белсене араласа бастаған әдеби-көркем сынның өткені мен болашағына барлау жасап, әр кездегі солақай саясаттан бастау алған түрлі көзқарастардың, партиялық қаулылардың сын жанрына әсер-ықпалын кеңінен сөз етеді, сондағы солақайлық пен ымырашылдыққа азаматтық тұрғыдан шынайы сыншының жауап беруінің қажеттілігі айтылады. Автор әдебиет пен сынды тұтас бірлікте қарастырып, оның орнын, шындық пен шынайылық үшін күресін анықтайды. «Жазушы мен сыншы шындықты жазып қана емес, күнделікті өмірде өмір шындығын айтып қорғауы тиіс. Өйткені тіл дегеніміз ойдың көрінісі болса, сөз дегеніміз де әрекет» дей келе «Ақиқат айтқан адам айыпты емес, керісінше, оны көріп тұрып көзін жұмып өткен адам айыпты», «Шындығында да өнерге, шындыққа және әділдікке өліп-өшкен сүйіспеншілік жоқ жерде сын да, сыншы да жоқ екен! Өмірде шындық үшін күресе білмейтін адам өнерде шындықты айтуды мұрат тұта білмесе керек» [4, 511 б.], – дейді автор сыншы міндетін, шығармашылық келбетін айқындап. Мұнда С.Әшімбаевтың өзінің де творчестволық портреті бар. Автор үшін шындық қымбат. Өмірдегі де, өнердегі де. Өмірде бір бөлек, өнерде бір бөлек болу мүмкін емес. Екіжарылған жерде шындық, ақиқат болмайды. Автор сын мұратын да осы шындыққа, хас өнерге тән көркемдікке, шеберлікке қызмет ету деп ұғынады. Ал шындықтың жолы қашан да жеңіл болған емес. Әсіресе, кешегі С. Әшімбаев өмір сүрген тоталитарлық заманда. Сыншы қоғамдағы екіжүзділікті көрді. Парықсыздық пен ұлтсыздандуды таныды. Бұл жөнінде өзі былай дейді: «Өнерге теңгермешілдік, келісімпаздық, жалған ағайынгершілік, жалпақ шешейлік тұрғыдан қарау, болмаса «сен тимесең, мен тимен» ырымшылдық-ымырашылдық жүрмеуге тиіс. Ақын-жазушының творчествосын жазу деген жоғын бардай, барын дардай етіп, «құрыққа сырық» жалғап жалған жазу емес, объективтік тұрғыдан келіп жазу деген сөз. Біз, сыншылар ақын-жазушылардың әр түрлі жастағы юбилейлерін күтіп отырмай-ақ творчестволық өмірбаянын, портретін, өсу эволюциясын, стильдік паспортын, әкелген жаңалықтарын, тіпті адамдық, азаматтық болмысын дүркін-дүркін оқушыларға жеткізіп, таныстырып отыруымыз керек. Өкінішке орай, бұл жағы, яғни сондағы творчестволық портрет дамымай-ақ келе жатыр» [5, 276 б.], – дейді С.Әшімбаев өкініш білдіріп. Автордың осы толғамды ойынан сыншылдық принципін де танығандай боламыз. Сыншы, ең алдымен, шығарма табиғатын жақсы сезінуі керек. Оған сырттан сапа қосуға, не барын жоғалтып, тұқыртып айтуға автор келіспейді. Шындықтың, көркемдіктің нақ өлшеммен туынды табиғатын

айқындау, дұрыс та нақты бағасын беру – сыншы мұраты осы болмақ. Ал автордың айтып отырған ой-толғамында өмірдің, өнердің өзі алға тартқан нақты көрініс-белгілері бар болатын. Мұны біз қазір де жоққа шығара алмаймыз. «Құрыққа сырлық жалғап» жалған жазу кейде білімсіздіктен, парықсыздықтан туындап жатса, кейде жең ұшынан жалғасқан ағайыншылықпен, жалпақшешейлікпен ұштасып жатады.

Ал «Парасатқа құштарлық» атты еңбегі (1985) біздіңше, бұрынғы ерекшеліктеріне қоса, өмірге сүйіспеншіліктің, әдебиетке, сөз өнері ғылымына құштарлықтың, адамтану тақырыбын жан-жақты меңгерудің үлгісі. Мәселен, «Ұлылықтың бір қыры» атты мақаласында Ф. Энгельстің ғылыми ағартушылық еңбектеріне тоқталып, өмірбаяндық деректеріне, рухани өмірі мен шығармашылық ізденісіне назар аударып, оқырманы үшін даналықтың, күрескерлік рухтың сырын ашады. Парасатқа құштарлық әлемдік философтардың ой маржанын сүзуге, қажеттісін екшеуге ғана құрылмайды, академик М. Қаратаев жазбақышы, Абай, Сәкен, Мұхтар, Бейімбет, Ілияс, Сәбит, Ғабит, Ғабиден тәрізді қазақ сөз өнерінің алыптарының парасат дүниесінің есігін ашуға, ондағы ойдың інжу-маржандарын оқырманымен бөлісуге бағытталды. Сыншы қарымының кеңдігі соншалық өзімен тұстас, өзінен кейінгі жас буын ақын-жазушылардың да шығармаларына, көркемдік ізденістеріне тоқталып, әдебиеттегі ендігі беталыстарына баға береді.

Белгілі сыншы М. Қаратаев: «С. Әшімбаевтың «Парасатқа құштарлық» атты кітабын өзіме үлкен дәреже көрем. Неге десеңіз, кітаптың бірінші үлкен тарауы менің творчествома арнап жылы баға бергені үшін мақтану емес, бүкіл қазақ әдебиетінің соңғы дәуірін қамтып, Абай, Сәкен, Мұхтар, Бейімбет, Ілияс, Сәбит, Ғабит, Ғабиден сықылды аға жазушылармен орта және жас буын жазушылардың шығармаларына творчестолық шолу, талдау жасағанына тәнті болғаным үшін. Әсіресе әдебиеттің ең қиындығы мен қырсығы мол сын саласына батыл барып, шындықты айта білгені үшін дер едім» [6, 8 б.], – деп ағынан жарылады.

Кітаптағы «Сыншыл ой туралы сыр» атты мақаласында автор қазақ әдеби сынындағы М. Қаратаев, Т. Ахтанов, Ш. Елеукеңов сияқты қаламгерлердің еңбектерін биік талап тұрғысынан сөз етсе, «Бүтіннің сыры бөлшектен» деп аталатын мақалада суреткер сыры, оларға тән өзіндік бітім-даралық мәселелері әдебиеттің орта буын дарынды жазушылары Ә. Кекілбаев, М. Әуезов, Т. Тоқбергенов, Ә. Сығаев т.б. жазушылардың шығармашылық ерекшеліктері аясында байыпты баяндалады.

«Парасатқа құштарлық» кітабындағы әдеби сын мақалалар, портреттер, эсселер С. Әшімбаевтың сыншы ретінде толысуының, ешкімге ұқсамайтын өзіндік дара үнінің қалыптасуының белгісі болды. Автор қай мақаласында болмасын өзі талдаған тақырыпты тереңнен қозғайды, алуан салыстырулар жасап, терең ой иірімдеріне енеді, алыс-жақын шетел әдебиеттеріндегі дәстүр, сабақтастық тәжірибелеріне сүйеніп, тың қорытындылар мен пайымдауларға барады. Нәтижесінде ұлттық сөз өнерінің ұзақ та күрделі тарихына, өзіндік ұлттық бояу-сипатына ден қояды. Шын өнер туындысының құпиясына, шеберлік сырларына терең бойлайды, оны жасаушы, жалғастырушы ақын-жазушыларға құрмет танытады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

- 1. Горький М. Әдебиет туралы. – М.: Современник, 1984. – 303 б.*
- 2. Әшімбаев С. Сын мұраты. – Алматы: Жазушы, 1974. – 246 б.*
- 3. Қаратаев М. Сынның сарапшы сарбазы // Жас алаш. – 1992. – 25 тамыз*
- 4. Әшімбаев С. Шындыққа сүйіспеншілік. – Алматы: Жазушы, 1993. – 621 б.*
- 5. Әшімбаев С. Сын сымбаты. – Алматы: Балауса, 2010. 479 б.*
- 6. Әшімбаев С. Өнегелі өмір. – Алматы: Қазақ Университеті, 2015. 358 б.*

Seitova Fatima Zakirovna
 candidate of philological sciences, teacher of English,
 Almaty Technological University, e-mail: ms.fatme@mail.ru

Seitova Aisham Zakirovna
 master of art, teacher of English, KIMEP, Almaty, e-mail: aishamme@gmail.com

TEACHING TENSES: PROFESSIONAL APPROACH

Summary. *Teaching verb tenses is one of the most important tasks not only in learning General but Professional English too. It is obvious that without knowledge about verb tenses specialists of any sphere cannot speak and communicate in Professional English correctly; therefore, it is important to highlight verb tenses and propose an overall view of English tenses as a systemic model which helps learners to obtain a good knowledge about them.*

Key words: *tense, function, innovative technologies, professional language, methodology and didactics, system.*

Резюме. *Обучение времен глагола является одной из важнейших задач не только в изучении базового, но профессионального английского языка. Очевидно, что без знания времен глагола специалисты любой сферы не смогут говорить и общаться на профессиональном английском языке правильно; поэтому, важно, выделить времена глагола и предложить общее представление о ней как о системной модели, которая поможет учащимся получить хорошие знания о временах английского глагола в процессе обучения профессионального английского языка.*

Ключевые слова: *время, функция, инновационные технологии, профессиональный язык, методология и дидактика, система.*

Түйін. *Етістік шақтарын үйрету тек қана базалық шетел тілін оқытуда емес, сонымен*

бірге кәсіби шетел тілін оқытудағы ең маңызды мәселе болып табылады. Кез-келген саланың мамандары етістік шақтарын дұрыс меңгермеген жағдайда, олардың кәсіби шетел тілінде сөйлеуі де қарым-қатынас жасауы да мүмкін емес. Сондықтан да, кәсіби ағылшын тілін оқыту үрдісінде етістіктің шақтарын жүйелі модель ретінде жалпы түсініктеме беріп, түсіндіру керек. Білім алушылар етістік шақтарын дұрыс қолданып сөйлеу үшін, олар етістіктерді пайдаланудағы әр түрлі жағдайдағы қарым-қатынасты елестете білу керек.

Тірек сөздер: *уақыт, функциясы, инновациялық технологиялар, кәсіби тілі, оқыту әдістемесі мен дидактика, жүйе.*

Learning tenses is one of the most important tasks not only in learning Basic, but Professional English too. Tenses seem to be a collection of peculiar, rather tremendous rules, which makes it difficult to teach and learn, so we have developed a model which can give future specialist of any areas an overall view of the entire verb system in the different time frames. The main aim of the model is not only to help students grasp some concepts which underlie each choice of tense, but improve their Professional English as a whole. Here is the part of the model designed especially for students of light industry and its short explanation.

Tense	Affirmative/Negative/Question	Use	Signal Words	Spelling
Simple Present	Affirmative: I am a fashion designer. You are a fashion designer. You/we/they are fashion designers. He/she/it is a fashion designer. Negative: I am not a fashion designer. You are not a fashion designer. You/we/they are not fashion designers. He/she/it is not a fashion designer. Questions: general: Am I a fashion designer? Yes you are. No, you are not. Are you a fashion designer? Yes I am. No, I am not.	<ul style="list-style-type: none"> Permanent situation or states. She is a seamstress. I work as a seamstress. Repeated/habitual actions often with frequency adverbs: sometimes, usually, often, always, once a week etc. He is always late. I go to the tailor shop every day.	always, every day, months, year, never, normally, often, seldom, rarely, sometimes, usually, in the morning/evening/afternoon if sentences type I (If I talk, ...)	Verbs with modals can, may, might, must remain the same in all forms. So don't add s. example: he can, she may, it must Add es instead of s to verbs ending in o or a sibilant (s, ss, sh, ch, x) example:

<p>Are you/we/they fashion designers? Yes, we/you/they are. No, we/you/they are not. Is he/she/it a fashion designer? Yes he/she/it is. No, he/she/it is not.</p> <p>special: What am I? What are you? What are you/we/they? What is he/she/it?</p> <p>alternative: Am I a fashion designer or a tailor? Are you a fashion designer or a tailor? Are you/we/they fashion designers or tailors? Is he/she/it a fashion designer or a tailor?</p> <p>disjunctive: a) I am a fashion designer, aren't I? You are a fashion designer, aren't you? You/we/they are fashion designers, aren't you/we/they? He/she/it is a fashion designer, isn't he/she/it? b) I am not a fashion designer, am I? You are not a fashion designer, are you? You/we/they are not fashion designers, are you/we/they? He/she/it isn't a fashion designer, is he/she/it?</p> <p>subject: Who is a fashion designer? Affirmative I/you/we/they sew. He/she/it sews. Negative: I/you/we/they do not sew. He/she/it does not sew.</p> <p>Questions: general: Do I/you/we/they sew? Does he/she/it sew? special: What do I/you/we/they sew? What does he/she/it sew? alternative: Do I/you/we/they sew or mend? Does he/she/it sew or mend? disjunctive: a) I/you/we/they sew, don't I/we/you/they? He/she/it sews, doesn't he/she/it? b) I/you/we/they don't sew, do I/you/we/they? He/she/it doesn't sew, does he/she/it?</p> <p>Kinds of disjunctive question: When the sentence contains words such as: never, hardly, rarely etc. the question tag is positive. They rarely mend clothes, do they? She never sews, does she? Imperative – will/won't you? Be happy, will/won't you? Don't – will you? Don't sew him, will you? Let's – shall we? Let's go to the tailor, shall we? There is/are – isn't/aren't there? There is a needle on the table, isn't there? This/that is – isn't it? This is a famous tailor, isn't he? subject: Who sews?</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Permanent truths or laws of nature. Thread is a kind of thin yarn used for sewing. Stream stress uses needles when she sews something. • Reviews/sport commentaries/dramatic narrative. The author of this sewing machine is Thomas Saint. It is an old sewing machine. It consists of the following main parts: an overhanging arm, a feed mechanism (adequate for short lengths of leather), a vertical needle bar, and a looper. • Action set by a timetable or schedule. The tailor shop opens at 9 a.m. and closes at 10 p.m. • In exclamatory sentences. Here comes a streamstress! There goes a tailor! • With verbs of thinking, feeling, wishes I think she will sew an excellent dress for me. 		<p>do - he does, wash - she washes A final y after a consonant becomes ie before s. example: worry - he worries But: A final y after a vowel (a, e, i, o, u) is not modified. example: play - he plays</p>
---	--	--	--

The model includes the main 12 tenses and divided into 3 times. All times are given in the following sequence: Present, Past and Future. Each time consists of 4 tenses. For example, Present time includes the Present Simple, the Present Continuous, the Present Perfect, and the Present Perfect Continuous.

There are the Past Simple, the Past Continuous, the Past Perfect, and the Past Perfect Continuous in Past time. Future time encompasses the Future Simple, the Future Continuous, the Future Perfect, and the Future Perfect Continuous. [1, p. 368] There are also the main functions of using tenses. For instance, the Present

Simple, according to the model, has 7 functions. The Present Continuous possesses 5 functions. The Present Perfect owns 4 functions and there are three functions in the Present Perfect Continuous. The Past simple has 4 functions. The Past Continuous possesses 4 functions. The Past Perfect owns 2 functions, and the Past Perfect Continuous has 2 functions. The Future Simple includes 4 functions. The Future Continuous possesses 2 functions. The Future Perfect owns 1 function, and there is only one function in the Future Perfect Continuous. [2, p. 285] The table shows the main tenses that are necessary to study at the beginning of learning professional English. It also includes information about the conjugation of verbs in each tense, the functions of tenses, signal words, and spelling, as well as the construction of affirmative, negative, and interrogative sentences. Examples of different kind of sentences can also assist students to develop their oral and written skills and help students even at the beginner level understand and use tenses correctly. Along with these, some professional terms used in light industry are included in the examples. This approach is effective because students master professional vocabulary from their very first steps in the language. Teachers can teach each tense separately, but sometimes they have to compare some tenses, for example, the Present Perfect and the Past Simple to understand the difference between them.

At first steps of teaching tenses teachers should actively practice the basic themes of the English language: 1) Personal Pronouns; 2) Singular and Plural Nouns; 3) Countable and Uncountable Nouns; 4) Articles; 5) Object Pronouns; 6) Possessive Pronouns; 7) Word Order 8) Capitalization; 9) 'Be' Verbs; 10) Action Verbs; 11) Adverbs; 12) Adjectives; 13) Comparative and Superlative Adjectives; 14) Auxiliary Verbs - 'Be,' 'Do,' 'Have' 15) Auxiliary Verbs - 'Will / Would,' 'Shall / Should' 16) Prepositions - 'On,' 'At,' 'In' 17) Prepositions - 'Of,' 'To,' 'For' 18) Prepositions - 'With,' 'Over,' 'By' 19) Modal Verbs - 'Can / Could,' 'May / Might / Must' 20) Tenses; 21) Irregular Verbs. Then teachers can add additional grammar themes step by step. They are 1) Active and Passive Voice; 2) Reported Speech; 3) Infinitives; 4) Gerunds; 5) Indicative, Imperative, Subjunctive Mood; 6) Conjunctions - Coordinating and Correlative; 7) Conjunctions - Subordinating; 8) Conjunctive Adverbs; 9) Articles - Indefinite and Definite; 10) Interjections. To deep the knowledge of these topics, teachers can suggest students some sites on the internet where learners can do practical exercises on the specific themes. For example, English Grammar Exercises - Englisch-Hilfen, [3] Learn English today Free English resources and materials for learners of English, [4] English Grammar exercises, [5] Free English grammar exercises and tests online, [6] Table of English Tenses - English grammar online, and many others. [7]

After that it will be useful to study English tenses in-depth, developing the spoken language at a professional level.

The tense knowledge can still be learnt by doing different exercises, for example, translations of sentences from English language into students' native language and vice versa. It is also better to start such exercises with the translation of simple sentences, after which, depending on the students' development, complex sentences can be given. For instance, in our case, first we give students translation exercises connected with the verb to be; have, has; have got, has got; there is, there are. Then they can translate sentences with the verbs of motion. For example:

Translate the sentences from English into your native language.

1) Fashion is a popular style or practice, especially in clothing, footwear, accessories, makeup, body, or furniture.

2) Fashion has got no limits.

3) How many fashion weeks are there?

Translate the sentences from Russian into English using the verbs of motion.

1) Сегодня все больше и больше людей начинают интересоваться модой.

2) Одежда говорит много о людях, которые носят ее.

3) Мы судим незнакомцев по одежде, которое на них надето, потому что это единственное, что мы знаем о них.

After learning the main functions of tenses and doing translation exercises, students can make making examples themselves practicing different kind of sentences making simple, compound and complex sentences. Doing that, students can start writing and speaking easily. At this time teacher may help them asking, at first, simple questions so that the students can correctly and easily answer. For example: What's your name? What are you? Where do you study? What is your future profession? What are your parents? How long have you been studying Professional English? Doing that, teachers give an opportunity for students to describe their activities that they do every day, did in the past and will do in the future. An interesting activity is making sentences using the given verbs in different tenses.

There some useful exercises on vocabulary to develop speaking and writing skills. For example:

Choose words from the list to make sentences. Each correct sentence gets one point. The student with the most points is the winner.

design, designer, talent, fashion, style, stylist, tailor, create, fabric, trend, pattern, material, draw, tailored, innovative, fashionable, variety, creative, stylish, valuable, version, value, veil, studio, quantity, quality.

Then use the sentences to talk about fashion.

Oral projects are also useful for developing language skills. For example, 1) Have you ever thought about being a fashion designer? Do you have a passion and a love of fashion? Are you ready to eat, sleep and breathe fashion? Can you be the creator of your own wearable calendar accessories? Can you design novel calendar accessories for your friends and family and give them away as gifts? What qualities do you need to be a fashion designer? What is your favorite fashion style? Why? What styles do you hope never come back into fashion? What is your vision of the future of fashion? What do you imagine people will be wearing 100 years from today?

Also, in order to develop students' speaking skills, it is very useful to read a variety of texts and dialogues about fashion and fashion designers with different kinds of exercises, including answering the overview questions. For example: What is your attitude to fashion? Are you interested in it? Would you like to participate in a Fashion Week? Why or why not?

In teaching tenses teachers can also include description of different pictures, project works or write stories to the given pictures using useful words or expressions.

Modern technologies, various methods of teaching Professional English help to form professional communicative competence in design students. It creates favorable conditions for quality training of any light industry specialists.

Literature

1. *Teaching tenses: a systematic approach.* / F. Seitova; *Materials of International Conference "Building Cultural Bridges". – Almaty.: SDU, 2011- P. 368-375.*

2. *Virginia Evans. Round-Up. Longman, 2008. - 285 p.*

3. http://www.englisch-hilfen.de/en/exercises_list/alle_grammar.htm

4. <http://www.learn-english-today.com>

5. <http://www.agendaweb.org>

6. http://englishteststore.net/index.php?option=com_content&view=article&id=11387&Itemid=380

7. <https://www.ego4u.com/en/cram-up/grammar/tenses>

Қажатұлы Қайроллақазы

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, 2726586@mail.ru

САНВЫН ЖАНРЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫ

Резюме. В этой статье дается краткое понятие о жанре Санвын, формирования и специфике развития. Будут рассмотрены мнения ученых о жанре Санвын.

Ключевые слова: жанр, китайская литература, санвын, художественная литература, династия Тан, династия Сун, принцип, проза, произведение.

Түйін. Бұл мақалада Санвын жанрының қалыптасу, даму ерекшеліктері мен Санвын ұғымы туралы қысқаша түсінік беріледі. Осы мәселелерге қатысты айтылған ғалымдардың пікірлері сарптталады.

Кілт сөздер: жанр, қытай әдебиеті, санвын, көркем әдебиет, Таң патшалық дәуірі, Сун патшалық дәуірі, принцип, проза, шығарм

Summary. In this article give a concept of the Sanvin genre, about formation and the specific of the Sanvin genre's development. And will analyzed the scientists' views expressed in respect of these matters.

Key words: genre, chinese literature, sanvin, fiction, Tang dynasty, Sun dynasty, principle, prose, composition.

Жеке жанрдың пайда болу, қалыптасу, даму заңдылықтарын қарастыру барысында оның өміршеңдігі, қоғамдық қызметі, дәстүрлігі мен жаңашылдығы қоса сөз етілгені дұрыс. Кейде жазушы өз шығармасының жанрлық табиғатын арнайы бөліп көрсетеді, бірақ ол ғылыми анықтамалармен үйлесе бермейді. Жанрларды типологиялық тырғыдан талдау барысында жанр түзетін элементтерді іздеп табу мақсат етіледі. Жанр мәселесін зерттеуді әдеби сөздіктерден, энциклопедиялардан бастаған тиімді. Теориялық тұжырымдарды нақты шығарманың жанрлық бітімін анықтаумен ұштастырған жөн.

Әдеби талдаудың әдістері, принциптері көп болғанымен, олардың мақсаты, қолданылу аясы, теориялық негіздері, мүмкіндігі жағынан шектеулі екенін, сондықтан бір шығарманы тезірек талдау үшін бірнеше әдіс амалды үйлестіре қолдану керектігін есімізде ұстағанымыз жөн.

Көркем әдебиеттегі идеяны берудің екінші бір формасы - эпикалық жанр. Бұл лирикаға қарағанда материалды қамту мүмкіндігі әлдеқайда кең форма. Онда лирикадағыдай адам көңіл-күйінің белгілі бір кезеңі ғана емес, адам характерінің тұтас тұлғасы көрінеді. Эпикалық жанрда адам характері мен материалды қамту мүмкіндігіне қарай кіші форма, орта форма, үлкен форма болып үшке бөлінеді. Кіші форма адам өмірін белгілі бір эпизодта

ғана көрсетсе, орта форма адам өмірінің белгілі бір кезеңін қамтиды. Ал, үлкен форма әр түрлі жағдайдағы адам өмірінің тұтас тұлғасын алып көрсетеді.

Эпикалық жанрдың кіші формасында адамдар саны көп болмайды. Адам өміріндегі белгілі бір оқиға ғана алынады да, кейіпкер өмірінде оған дейінгі болған оқиға да, одан кейінгі болған оқиға да айтылып жатпайды. Егер сөз бола қалған күнде жол-жөнекей еске түсіру есебінде ғана айтылып кетеді. Сөйтіп кіші формада бұрыннан қалыптасқан характердің белгілі бір кезеңі ғана көрінеді.

Эпикалық жанрдың орта формасында идея мен композиция бірлігі кіші формадағыдан да айқынырақ көрінеді. Себебі, ондағы характерлер тарихы мен олар арасындағы тартыс бірнеше эпизодтар бойына созылып беріледі де жеке кейіпкерлердің өз характерінің белгілі бір кезеңін түгелге жуық көрсетуіне мүмкіндігі болады. Композициясы шебер қарылған туындыларда сол характердің өсу жолы мен оқиғаның дамуы сәйкес келіп, қабысып жатады.

Дыбыстан буын, буыннан сөз, сөзден сөйлем құралып, тиянақты бір аяқталған ойды білдіретіні сияқты роман да бірнеше эпизодтар мен новеллалардан тұратын бөліктерден құралады. Ол бөліктер қалай болса солай орналастырыла салмай, белгілі бір жүйелілікпен қиыннан қиыстырылып, жазушының айтпақ болған идеясына сәйкес, романның өн бойына өріліп отырады. Жеке тұрғанда новелла күйінде ұғынылатын бөліктер романның құрамына енгенде бұрынғы өз бетіндік күйінен айрылып, романның сюжетті бөліктеріне айналады. Осы сюжетті бөліктердің романның өз ішінде әр түрлі орналасуына қарай роман композициясы анықталады.

Ежелгі және ерте дәуір кезеңінде Қытай әдебиетіндегі көркем проза әдебиеттің өзара дамыған жанрларының бірі болып табылады. Сонымен қатар таза философиялық, ғылыми және басқа прозалар да өз дамуын байқатпаған. Сол дәуірлерде көркем прозаның кейбір элементтерін бойына жинаған синкреттік проза едәуір қарқынмен дамыған. Бұл проза «вынсюя» деген атпен белгілі болды (бұл прозаның стилі бертің келе «санвын» деген атты иеленеді, яғни ережелермен шектелмейтін, еркін мағынасы негіздеу мен ұйқасты қажетсінбейтін, құрылымы бойынша қара өлеңге (сөзге) ұқсас келетін проза). Солтүстік пен Оңтүстік өңірдің бөлінуі кезеңінде (IV-VI ғ.ғ) осындай мәнереде проза жазуды солтүстіктіктер көп қолданған, ал оңтүстікте санвын тек тарихи шығармаларда қолданылған. Санвын - гувын (ерте, ежелгі прозалар-

дың бірі) деген атпен де белгілі болған. Бұл стиль Қытайдың көне әдебиетінде кең тараған стильдің бірі болып табылады. Бұл стилде көбінесе ежелгі әдеби ескерткіштер жазылған, сонымен қатар Конфуций шығармалары мен Таң және Сун патшалықтар дәуіріндегі атақты стилистердің көптеген еңбектері де жазылған [1,21].

Ғасырлар бойы жүргізілген зерттеулер нәтижесі «Вын» (әдебиет) ұғымының өзіндік көркемдік ерекшеліктерінің формасын ойлап шығарды. Мысалыға: өлеңнің әнімен бірге жазылуы «ши», «гы», «шигы», «цы», «юй», және т.б. Бұйрықты-прозалық түрде («вын», «санвын», «шовын», «сяшо» және т.б.) және драмалық («си», «сицной», «сицзой» және т.б.)

Сонымен қатар «вын» термині «ақындық» ұғымын да білдіреді. Алты династия дәуірі кезеңінде (IV-VI ғ.ғ.) «ақындық» «вын» деп аталған, ал проза «би» иероглифпен белгіленген. Ал кейде «вын» термині тек прозаны ғана білдіреді. «Вын» терминінің бұл мағынаға жақындатылуының бірден-бір себебі, поэзияны ақындық өнерді ерекшелеу мақсатында Таң дәуірінің құрылуына байланысты (VII-X ғ.ғ.) пайда болғанын көре аламыз. «Вын» термині көп жылдық тарихы мен маңыздылығы бар поэзия мен прозаның жинағы деген ұғымды білдіреді. [2,65]. Мысалы: «Вын-сюань», «Тан вын цуй» және т.б.

Осылайша иероглифтік «вын» термині әдебиеттінің әр түрлі жанры мен стилінің ұғымдық мағынасын беру үшін қолданылады, және де оның мағынасы күрделі себебі, ол әр түрлі дәуірлерде көптеген тарихи, дәуірлік себептерге байланысты өзгеріп отырған және олардың көбісі белгілі бір мағынаны жете түсіндіруге толық мәлімет бере алмаған.

Санвын лирикалық көңіл – күймен образға құрылады, ол оны талдау Гувын прозасы және Хан Юй оқуының жалпы құрылымына негізделеді.

Сун патшалығындағы авторларының шыңы болып прозалық шығармалардың атын иеленген жаңа Цулықтар Сун патшалығының прозасындағы бәріне ортақ жанрға тән мінеземелік көрініс-синтетикалықты тауып алады (олар дамып келе жатқан әдебиеттен ешқандай да бір орынға ие бола алмады).

Сяо Тунның «Әдебиет шығармалары» дәуірінен бастап, Қытай прозасында жанрлар жүйесі бойынша қатаң ережелер сақталды, алайда олардың шекарасы прозада бертін келе жойыла бастады. Сун патшалығы уақыты кезінде олардың бәрі сақталып келді, бірақ олар өз көлемін кеңейте түсті, жазушылар бір шығарманың ішінде суреттеу, хабарлау, талқылау сияқты әдебиеттің көркем элементтерін лирикалық құрылымға байланысты жинақтай білді. Үлкен де маңызды орынды тарихи-саяси проза алып жатыр. Салыстыра келе, шығармаларда эмоциялы толқулар мен субъективті ой-пікір, автордың

жеке пікірін кездестіруге болатынын анықтадық. Мысалға: Хан Юй, Лу Шүн, Юанның керемет шығармалары іспеттес. Тек Хан патшалығы кезінде прозада көркем суреттеу элементтері күшейе түскендіктен жекеленген жанрлардың пайда болуы тілде «вынчжан» ұғымының пайда болуына соқтырды. Бұл ұғым көркем прозаның мағынасын ашса, «вынсюэ» ғылыми прозаны білдірді. Қазіргі дәуірдегі «вынсюэ» термині - «әдебиет» деген аудармасында «вын»-«сурет», «өрнек», «жазба», «сызба», және «әдебиет» деген ұғымдарды білдірсе, «сюэ» - ұғымы— «үйрену», «ғылым», «көзі ашылу» және т.б. мазмұнын береді.

Қытай тіліндегі қазіргі заман прозалары негізінен, әңгіме өлең, драмалардан біріктіріліп, құрастырылған күрделі бір әдеби тақырып түрі болып табылады. Оның мәнін кең және тар мағынада түсіндіруге болады. [3,125].

Кең мағынадағы прозаға, әңгіме, өлең, драмдан тыс жазылған барлық әдеби прозалық шығармалар жатады, яғни сезім білдіруді басты тақырып етіп алған прозалардан тыс ақпараттық хабар, әдеби телехабар, күнделік, естелік, аңыз және де тағы басқа әдебиет жанрлары қамтиды. Әдебиет шығармашылық ғылымның дамуымен бірге көптеген әдеби жанрларға бөлініп, әр түрлі топтарға айналуына байланысты прозаның мазмұндық көлем мағынасы күн санап тарауда.

Қытай тіліндегі прозаны тар мағынасы жағынан алып қарағанда, оған тек әдеби көркем шығармалар жататынын байқаймыз. Тар мағынадағы проза әңгіме желісін немесе сезімді білдіруді басты тақырып етіп алып, әр түрлі мазмұнды қамтитын тілі көркем, көлемі шағын, әрі лирикалық, әрі әдеби түрдегі әдебиет формасы болып табылады.

Қытай прозасы негізінен әңгімелеу, сын-пікір, сезімді бейнелеу болып 3 түрге бөлінеді.

Әңгімелеу прозаларында оқиға толық баяндалып, образдың бейнелері айқын сипатталады да, табиғат көрінісін суреттеуде жазушының сезімі қоса бейнеленеді. Мұндай прозалар қысқа мазмұнды әңгімелермен ұқсас болғанмен, әңгімеден айырмашылықтары бар.

Осы түрдегі прозаның мазмұнындағы басымдылық нүктелері әр түрлі болады. Мазмұны жағынан оларды:

1. Әңгіме негізіндегі проза

2. Образ негізіндегі проза [5,23] - деп екіге бөлеміз.

Әңгіме негізіндегі басымдылықты көздеген прозалар оқиғаның дамуын әңгіме желісі етіп алып, оқиғаның баяндалу барысына баса мән беріледі. Ол бас аяғы бар толық әңгіме болуы мүмкін. Мысалы: Сү Дү Шанның шығармасы «Луо Хуа Шың» [6] (жерге түскен жер жаңғақ) прозасын айтуға болады немесе бірнеше үзінділерді қиып, жалғастырып жасауға болады. Мысалы: Лу Шүннің «Цзун бай цао юан дао сан вей шу ву» (Гүл бақшадан дәмді

кітап үйіне дейін) прозасын айтуға болады. Мұнда әңгіме баяндау негізінде жазушының шынайы сезімі қоса баяндалып, жазылған. Осы шығарманы мысалға ала отырып, әңгіме шығармасына мүлдем ұқсамайтын айқын айырмашылықты көре аламыз.

Кейбір туындыларда образ басты орынға қойылады. Шығармада образдардың мінез-құлық ерекшеліктері жанама түрде сипатталып, образдың негізгі бейнесі мінез-құлқымен рухани бет-бейнесі арқылы суреттеледі. Мысалы: Қытайдың әйгілі жазушысы Лу Шүннің «Тың Е Сиен Шың» [7] (Тың Е Мырза) прозасын айтуға болады.

Бұдан басқа, табиғат көрінісін бейнелеп жазуға назар аударылған проза түрі де бар, мұндай прозалар белгілі бір жердің табиғат көрінісін суреттеуге арналады. Табиғат көріністерін жазудан тыс, басты мәселе сапарнама естелік ретінде жазылған прозалар болып табылады. Оның мазмұны аса кең: табиғат көрінісі көркем суреттелген, жергілікті халықтың әдет-ғұрпы, әйгілі көне ескерткіштері т.б. сапарнама естелік ретінде жазылған прозаларда көрген, білгендері жинақталады. Мұндай прозалардың ерекшелігі шығармада бейнеленіп жазылған табиғат көріністері сөзсіз толығымен шынайы болуы керек, асыра суреттеп жоқты бар етіп, жалған мәліметпен құрастыруға, өз қалпынша бұзбай көшіре салуға да болмайды. Қорыта айтқанда, мұндай шығармалар жазушының сезімі мен табиғаттың тығыз ұштасқан байланысының нәтижесінде үлкен дәрежеге жетуі мүмкін.

Сезімдік прозалар деп негізінен жазушының объективтік сезімін бейнелейтін прозаларды айтады. [8,57].

Сезімдік прозаның тақырыбы негізінен бейнелеу, салыстыру, әсірелеу т.б. әдістерін қолдана отырып, сыртқы көріністі бейнелеу арқылы жазушының сезімдік ой-өрісін суреттейді. Сондықтан табиғат көрінісін бейнелеу арқылы сезімді, ал образ арқылы ойын білдіру, осы түрдегі прозалардың жиі қолданылатын әдісінің бірі болып табылады. Шығармаларда сезімді тікелей білдіретін әдістерді кездестіруге болады, бірақ мұндай әдісті қолданушылар онша көп емес. Табиғат көрінісін бейнелеу арқылы ой-пікірін білдіретін формадағы прозалар бейнелеу прозалары деп аталады; мұндай прозаларда жазушы өзінің сезімін нақты заттарды бейнелеу арқылы өзінің ой-өрісін немесе қиялын объективтік сезімін ашып көрсетеді. Мысалы: Қы-

тай жазушысы Чжу Цзы Чинның «Хы Таң Юэ Сы» [9] (Судағы ай сәулесі) және Лю Бейи Людің «Ры Чшу» [10] (Күн шықты) және т.б. прозаларын айтуға болады.

Мақала ретінде жарияланатын прозалық мақалаларды сын-пікір прозалары деп аталады. Қытай тілінде мұндай прозалар сезімдік прозалар сияқты сезімді білдіруге аса мән береді, бірақ сын-пікір прозаларының басқаларымен ұқсамайтындығы оның ақыл кеңеске аса мән беруінде, ал сезімдік прозалар сезімге көбірек басымдылық көрсетеді.

Сын-пікір прозасында жанды түрдегі образ да, сонымен бірге қатаң түрдегі логика да сақталған; адамды сезім арқылы тебіреніп қана қоймай, сонымен бірге теориялық қағида арқылы адамды бағындырады: бейне, сезім, уағида бір тұтас ұштастырып, теориялық талдаумен әдебиеттегі көркем өнерді біріктіреді. Қытайдың әйгілі жазушысы Лу Шүн мырзаның прозалары және Тао Чжудың «Сун Шуды Фың Гы» [11] (Қарағайдың мінезі) атты және тағы басқа көптеген осы үлгідегі сын-пікір прозалары бар.

Әдебиеттер

1. *Қытай энциклопедиясы. – Шаңхай: Шаңхай сөздік шығару баспасы, 1984. –55 бет*
2. *Н.А. Қалиев. Ежелгі қытай тарихы. –Алматы, 1994. –119б.*
3. *Го Можо. «Көне әдебиет туралы» . –Пекин:- Чоң Син, 1912.*
4. *Жау Шиңлиан. Қытай әдебиет зерттемелері. –Пекин, 2008.*
5. *Жау Юун. Қытай әдебиет тарихы. –Шаңхай, 2007.*
6. *Люу Лиангуи. Қытай әдебиетінің жалпы тарихы. –Пекин, 2007.*
7. *Фаң Лижы. Қытай әдебиет тарихы. –Пекин, 2008. –81-96б.*
8. *Хэ Джин. Қытай очерктер таңдамалы жинағы. –Шаңхай: Шанхай баспасы, 1996.*
9. *Жаң Шиуиң. Қытай таңдамалы өлеңдер жинағы. –Шаңхай, 1996.*
10. *Уаң Ли. Қытай энциклопедиясы. –Шаңхай: Шанхай сөздік шығару баспасы, 1984.*
11. *Лу Ши. Қытай әдебиет зерттемелер. –Пекин, 1998. –144-178б.*

Таттимбетова Куралай Омирлановна
докторант PhD Казахского национального университета им. аль-Фараби,
г. Алматы, e-mail: kuralay555@mail.ru

ТРАДИЦИИ АВТОБИОГРАФИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ ГОРЬКОГО В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ И.П. ЩЕГОЛИХИНА

Түйін. Мақалада автор Қазақстанның орыс жазушысы И.П. Щеголихин шығармаларындағы М. Горькидің автобиографиялық проза дәстүрлерінің жалғастығын қарастырады. Сонымен қатар, аталған мақалада автор XIX ғасырдағы орыс әдебиетіндегі автобиографиялық жанрдағы үздік шығармалар туралы ақпарат беріп, осы тақырыпта жазған атақты авторларды атап өтеді.

Мақалада талқыланып отырған мәселенің негізгі ұстанымдарын дәлелдеу мақсатында көптеген мысалдар келтірілген.

Түйін сөздер: жанр, автобиографиялизм, мемуар, мінез, сюжет, роман, форма, автор, дәуір, композиция.

Резюме. В статье автор рассматривает традиции автобиографической прозы М. Горького в произведениях русского писателя Казахстана И.П. Щеголихина. Также, в данной статье автор дает информацию о выдающихся произведениях автобиографического жанра в русской литературе XIX века, называет известных авторов которые работали по данному направлению.

В статье содержится большое количество примеров подтверждающие основные положения статьи.

Ключевые слова: жанр, автобиографиялизм, мемуар, характер, сюжет, роман, форма, автор, эпоха, композиция.

Summary. In article the author considers traditions of autobiographical prose of M. Gorky in works of the Russian writer of Kazakhstan I.P. Shchegolikhin. Also, in this article the author gives information on outstanding works of an autobiographical genre in the Russian literature of the 19th century, calls the famous authors who worked in this direction.

Article contains a large number of examples the confirming basic provisions of article.

Keywords: genre, autobiography, memoir, character, plot, novel, form, author, era, composition.

Общеизвестно, что трилогия М. Горького, состоящая из повестей «Детство», «В людях», «Мои университеты» – это одно из лучших, интереснейших произведений писателя в автобиографическом жанре. Автобиографический жанр в русской литературе XIX века был представлен такими выдающимися произведениями, как «Детство», «Отрочество», «Юность» Л. Н. Толстого, «Былое и думы» А.И. Герцена, «Семейная хроника» и «Детские годы Багрова-внука» К. Аксакова, «Очерки

бурсы» П. Помяловского, «Пошехонская старина» М.С. Салтыкова-Щедрина. Творческий опыт классиков русской литературы был унаследован М. Горьким.

Трилогия Горького по-прежнему представляет огромную ценность для изучения его жизненного пути, для понимания процесса его духовного становления. Горький рассказывает о своих детских годах в семье Кашириных, о всех унижениях и горестях, которые довелось ему испытать, о тяжелой и безрадостной жизни «в людях», о своих мытарствах и напряженных идейных исканиях. Однако в трилогии М. Горького так же, как и в романе известного казахстанского писателя И.П. Щеголихина «Не жалею, не зову, не плачу», изображены не только темные и жестокие нравы. М. Горький воспел замечательную нравственную силу русского народа, его страстное стремление к справедливости, его душевную красоту и стойкость. Так, в повести «Детство» он писал: «Не только тем изумительна жизнь наша, что в ней так плодовит и жирен пласт всякой скотской дряни, но тем, что сквозь этот пласт все-таки победно прорастает яркое, здоровое и творческое, растет доброе — человечье, возбуждая несокрушимую надежду на возрождение наше к жизни светлой, человеческой».

Перед читателем повести проходит галерея простых и хороших русских людей. Среди них: приемыш в доме Кашириных — Цыганок, отважный, веселый человек с большим и добрым сердцем; мастер Григорий с его душевной теплотой и влюбленностью в свое дело; человек, которому дали странное прозвище «Хорошее дело»; пароходный повар Смурый, приохотивший Алешу к чтению; Ромась и Деренков, сблизившие его о революционной интеллигенцией, и многие другие. Особая роль отведена в трилогии Акулине Ивановне Кашириной — бабушке Горького. Первоначально повесть «Детство», как известно, Горький даже был намерен назвать «Бабушка». Акулина Ивановна — человек большого ума, яркого художественного дарования и чуткой сердечной отзывчивости.

Главный герой книги — Алеша Пешков. Горький с исключительной убедительностью и глубиной раскрывает процесс его нравственного возмужания, нарастание в нем решительного протеста против пошлой, бессмысленной и жестокой жизни мещанства, жажду иной жизни, разумной, прекрасной и справедливой. Протест против диких нравов

окружающей среды постепенно перерастает у героя трилогии в осознанную борьбу против устоев самодержавной власти, против эксплуататорского строя в целом. Впечатления суровой действительности, книги, революционеры, «музыка трудовой жизни», воспетая писателем в повести «Мои университеты», вплотную подводят Алешу Пешкова к революционным выводам. Анализ образа Алеши Пешкова в сопоставлении с фактами биографии писателя Максима Горького, по мнению исследователей), помогает сделать выводы о соотношении между жизненным фактом и его художественным обобщением.

М. Горький – один из любимых писателей И.П. Щеголихина. Не случайно автобиографический роман известного казахстанского писателя «Не жалею, не зову, не плачу...» был начат в «перестроечном» 1986 году, хотя замысел, подсказанный самой жизнью, вынашивался, скорее всего, на протяжении долгого времени. И не случайно завершается это непростое повествование «о себе, о времени» признанием: *«Я не знал в тот день, что пройдет время, и десять, и двадцать, и тридцать лет пройдут, я стану старым и скажу внуку: то были лучшие годы в моей жизни, я не о чем не жалею. Не жалею, не зову, не плачу, все пройдет, как с белых яблонь дым, увяданья золотом охваченный, я не буду больше молодым»* [1, с. 318]. Автор-герой романа Щеголихина, несмотря на все трудности, выпавшие на его долю, как и в повествовании Горького, несмотря на острое ощущение тотального трагизма окружающей его жизни, остается верен идее нравственности и справедливости и в этом видит свое назначение на земле.

И.П. Щеголихин строит свое повествование как рассказ от первого лица, побуждая нас воспринимать его, несмотря на беллетризованность, как автобиографический роман. В аннотации к изданию 2006 года также указывается, что это «роман автобиографический. От первого лица. О времени, о жизни, о себе. О советской действительности. О детстве. Об Отечественной войне, о юности и первой любви. О лагере в Сибири в начале 50-х...» [1, с. 2]. Писатель рассказывает о собственной жизни, о родителях, близких людях, раскрывает мало кому известные моменты своей биографии, развивавшейся как невероятно причудливый сюжет.

Книга Щеголихина «Не жалею, не зову, не плачу...» имеет строго продуманную трехчастную композицию: «Кто не был, тот будет», «Лети, мой друг, высоко», «Кто был. Тот не забудет». В каждой из частей динамичный сюжет переплетается с монологами-раздумьями героя, дающего происходящему на его глазах свою, отличную от общепринятой, общественной точки зрения, оценку. Было бы соблазнительно «вписать» ее в русло «лагерной» прозы А. Солженицына, В. Шаламова и др., но более плодотворно, по нашему мнению, рассмо-

треть ее художественные особенности, включив в контекст русской автобиографической прозы. Как известно, в русской автобиографической прозе наиболее популярны два типа такого рода произведений: «автобиография-результат», когда автор сознательно анализирует свое прошлое, накладывая на него более позднее понимание прожитой жизни. В таком автобиографическом романе или повести есть элемент «заданности». В центре второго типа – сам процесс воспоминаний, который сопряжен с процессом самопознания и осуществляется вместе с созданием текста, а не предшествует ему. Центральная тема в автобиографиях первого типа – взаимодействие личности и среды - среды бытовой, социальной и культурной.

Яркими образцами такого рода произведений, в частности, являются «семейные хроники» С.Т. Аксакова, реализующие мысль о благотворном влиянии на человека устоев русской жизни, мемуары А.И. Герцена «Былое и думы», где главным объектом художественного исследования становится взаимодействие личности и исторической эпохи. Разновидностью этого вида автобиографической прозы является также «Детство», «Отрочество», «Юность» Л.Н.Толстого, где главное – не событийная сторона повествования, а психология героя, поэтому ее можно рассматривать как научное исследование внутреннего мира личности.

Другой пример можно увидеть в автобиографической тетралогии Н. Гарина-Михайловского, созданной на рубеже XIX-XX веков. Здесь новым стало приближение автобиографического произведения к романному жанру: повествование ведется в одном временном плане от третьего лица, автор «всеведущ» (его знания выходят за рамки кругозора героя). В произведении наличествуют черты неореалистической эстетики, в частности, соединение исторических и бытовых пластов, импрессионистичность стиля. В.Г. Короленко создает биографию не конкретной личности, а целого поколения, сформированного определенными условиями среды и исторической эпохи, что нашло отражение в заглавии – «История моего современника».

В автобиографических повестях Максима Горького преобладающим является вывод, что человека возвышает способность противостоять среде. Автор стремился к предельной достоверности в воссоздании реалий действительности, сохраняя подлинные имена и факты. Опыт Горького был творчески использован без исключения всеми советскими писателями 1930-1970-х годов, в том числе и казахскими писателями (к примеру, из классики можно отметить трилогию Сабита Муканова «Школа жизни»).

Второй тип автобиографической прозы более сложный в композиционном плане: время словно движется вспять, воссоздается сам процесс при-

поминания и происходит слияние объективного изображения действительности с изображением восприятия этой действительности субъектом. Таковыми принято считать роман Андрея Белого «Котик Летаев», «Жизнь Арсеньева» И.А.Бунина и автобиографические романы В.В. Набокова.

Наиболее интересным в плане сопоставления с щеголихинским романом можно назвать также роман И.А. Бунина «Жизнь Арсеньева». Это не просто воспоминание о жизни, а воссоздание своего восприятия жизни и переживание этого восприятия. Именно поэтому для него также характерно повествование от первого лица, нарушение хронологической последовательности в воспроизведении событий жизни героя и отсутствии «хронологических» обозначений (к примеру, «младенчество», «детство», «отрочество» и т.д.). Многие черты такого автобиографического романа обнаруживаются в произведении И.П. Щеголихина «Не жалею, не зову, не плачу...», созданном на пересечении традиционной и новаторской линии в развитии литературы.

Неслучайно уже первые рецензенты и читатели отметили сочетание эпичности, связанной с хроникальностью, и лиризма, назвав его «романом-эссе». Роман И.П. Щеголихина построен по всем требованиям интересующего нас жанра: герой-повествователь рассказывает о своем лагерном настоящем, делает постоянные отступления-экскурсы в прошлую, «иную» жизнь и «предугадывает» будущее. Он осмысливает конкретные реалии своего жизненного пути с некоей абсолютной высоты, благодаря чему жизнь отдельного человека получает философское измерение.

Так, в главе «Кто не был, тот будет» автор, он же герой, проверяет прежде всего себя на прочность. Точно названы место действия (Красноярский край, Хакасская автономная область, рудник Сора, почтовый ящик № 10), четко разлинованное время, определенное лагерным режимом... Герои – реальные люди, сидевшие вместе с Щеголихиным в лагере. Пространство замкнуто, ограничено со всех сторон, алогично, отсюда – мотив враждебности окружающего мира внутреннему миру героя-повествователя. В центре сюжета-воспоминания – жизнь Щеголихина-зека в лагере, будничная и в то же время драматичная, в иных моментах трагичная из-за постоянного противостояния человека системе, нечеловеческим условиям, заставляющим потерять его свое «я», унижающим человеческое достоинство.

Несмотря на пессимистически-фаталистическое заглавие этой части, герой показан как сильная личность, носитель той извечной нравственности, о которой зависит судьба не только его, но и всего общества. Он не борец с системой или режимом, но он сумел в условиях абсолютной несвободы приспособиться к этой нечеловеческой обста-

новке, не унижается и не участвует в творимом зле, не предаст никого, сохраняет способность оставаться внутренне свободным, сохранить свою индивидуальность и творить добро. Повествование начинается с курьеза, который мог для двоих обернуться трагедией: герой-повествователь вместе с другим зеком-хирургом по имени Пульников возвращаются в лагерь после удачно проведенной операции жене какого-то начальника: «Если верно, что под каждой могильной плитой лежит вся человеческая история, то значит под моей – тоже... <...> Авраам родил Исаака. Исаак родил Иакова: Маркс родил Ленина. Ленин родил Сталина. Сталин родил Гулаг. Гулаг родил Сашку-конвоира, и вот мы с хирургом Пульниковым тащим его, в дупель пьяного, зимней ночью в сторону лагеря» [1, с. 3].

Алогизм происходящего, дальнейшие драматичные события необходимы повествователю, чтобы показать становление личности, эволюцию его взглядов от восторженно-романтических и трезво реалистическому осознанию случившегося с ним и ему подобными: «Кончились наши мытарства... судьба не посылает человеку пустое, бесполезное страдание. Придет время, я вспомню все и опишу... я не стану делать из всего пережитого историю болезни и составлять преискуронт несчастий, я возьму потруднее задачу». «разберемся во всем, что видели, что случилось, что стало в стране. И простим. Где нас горько обидели, по чужой и по нашей вине» [1, с. 317]. Роман имеет своеобразную «замкнутую» композицию: начинается с «добровольного» возвращения героя в лагерь и завершается сценой прощания с Сашей-конвоиром, которого «тащили прошлой зимой на себе», потеряли и нашли его пистолет:

- Здоров-риво, Саша, как служба идет.

- Я не Саша. – Он протянул руку за моей правой.

- Помнишь, в Ольгин долг ходили с хирургом, операцию делали? Пистолет потеряли.

- Не было этого [1, с. 317].

Отрицание очевидного, происходившего на самом деле, рождает у героя-повествователя фантастическую мысль о том, что «ничего этого не было», «а по сути, только и было – любовь и разлука». Автобиографический герой, оставаясь в любых ситуациях самим собой, руководствуется этой выстраданной, проверенной жизнью формулой: «Моя жизнь только к одному и сводится – к любви. Умирая, хоть завтра, хоть через полсотни лет, скажу одно: только ради любви стоит оставаться на этом свете. Любую беду она может прекратить в надежду. Иных ценностей на земле нет...»[2, с. 47].

Жизненный материал, положенный в основу сюжета, неизбежно подвергается отбору, обработке и трансформации в соответствии с авторской концепцией и идеей. Собственная жизнь, биография,

внутренний мир, послужившие И.П. Щеголихину исходным материалом, сочетаются с вымыслом, обобщением и типизацией. В результате автор-рассказчик выступает в первую очередь как художественный образ, который похож и одновременно не похож на реального биографического автора. «Равенство» же автора и героя-рассказчика сводится не только и не столько к биографическим, историческим и конкретно-бытовым реалиям, которые могут то совпадать, то различаться с имевшими место событиями.

Главное – сходство духовных процессов и душевных переживаний: воспоминания о предвоенном детстве, муки взросления, первая любовь, испытание катастрофой-войной, утраты близких и друзей, боль и горечь предательства. Герой повествует, вспоминает *«о самовиденном и пережитом»*. Поэтому, по М.М. Бахтину, он есть *«специфически построенный образ человека, проходящего свой жизненный путь»* [3, с. 281].

Как видим, одним из отличительных свойств творческой манеры И.П. Щеголихина, пишущего «рассказ о самом себе», является уважение к непреложному факту и особое, художественно-историческое мышление, умение верно ощутить атмосферу ушедшей эпохи. Он не просто сообщает

о том, что было в его жизни, а организует факты, руководствуясь определенным пониманием действительности, потому что в роли сюжета выступает сама жизнь. Система событий, выстроенная героем-повествователем, отражает общественные противоречия и конфликты, преломленные в частных судьбах, в личных взаимоотношениях.

И.П. Щеголихин как автор обладает хорошей памятью и стремится быть по возможности объективным в отборе фактов, что позволяет ему, как и Горькому, выразить свое отношение к изображаемым лицам и событиям и помогает воссоздать прошлое таким, каким его должно увидеть и оценить потомство.

Литература

1. *Щеголихин И. Не жалею, не зову, не плачу // И.П.Щеголихин. Избранное. – Алма-Ата: Ана тілі, 1997. – С.5-431.*
2. *Щеголихин Иван Павлович. Выхожу один я на дорогу: Роман в 2-х т. – Алматы: Азия, 2006. – Т. 2. – 430 с.*
3. *Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Наука. 1978. – 396 с.*

Urazbayev Kuanishbek Baiymbetovich

c.p.s., docent, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University,

Abubakirova Kunduz Sabitovna

The master student of Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University,
Faculty of Philology, abubakirova1990@list.ru

VIEWPOINTS ABOUT SEMANTIC FIELD NOTION IN LINGUISTICS

Summary. *The article raises the issue of the content aspect of the concept of "semantic field" in comparison with such notions as "thematic group, lexical-semantic group". We consider the multiplicity of extralinguistic signs of reality and semantic relations in language, defines the principles of differentiation of these concepts.*

Key words: *lexico-semantic vocabulary, semantics, field, subject, group, signs, linguistic, content.*

Резюме. *В статье поднимается вопрос о содержательном аспекте понятия «семантическое поле» в сравнении с такими понятиями, как «тематическая группа, лексико-семантическая группа». Рассматривается множественность экстралингвистических признаков действительности и семантических отношений в языке, определяются принципы дифференциации этих понятий.*

Ключевые слова: *лексико-семантический, лексика, семантика, поле, субъект, группа, знаки, лингвистика, содержание.*

Түйін. *Бұл мақалада "семантикалық өріс" ұғымының "тақырыптық топ, лексико-семантикалық тобы" секілді ұғымдармен мазмұндық аспектісін салыстырылуы туралы қарастырылады. Мақалада нақты экстралингвистикалық белгілері мен тілінде семантикалық қарым-қатынастардың еселігі, осы ұғымдардың саралау принциптерін айқындайды деп есептейміз. .*

Кілт сөздер: *лексико-семантикалық, лексика, семантика, өріс, субъект, топ белгілері, лингвистика, мазмұны.*

The idea of grouping the vocabulary of language staff on substantive, conceptual and semantic features implemented starting in the early XX century, starting with the work of G. Shuhardt «Sachen und Wörter» (1912), who wrote that "the dictionary, compiled on the basis of unification of homogeneous things are much more instructive, than in alphabetical order "[1, p. 198]. The concept of "semantic field" was introduced by G. Ipsen [2] has led to the creation of the semantic field of the term, and she Field Theory and ideographic description language received study and development in the works of J. Trier, V. Portsigia [2]. Analysis of the main provisions of the semantic field theory was made in the middle of the XX century [4; 5; 6; 9; 10]. In modern linguistics field concept is widespread, not only in relation to the lexicon, but also when considering other levels of language. Thus,

the functional-semantic fields and groupings reflect "certain types of linguistic categorization, having a grammatical nature" [2, p. 32]. However, in linguistics it is still the contents of the basic terms are interpreted in different ways, remains controversial, because the same group of words are called different names; ambiguous is the understanding of the relationship between different types of groups of words [1, p. 93-96; 3, pp. 89-91]. Units are large groups together lexical items: the semantic field (SP), thematic group (TG), lexical-semantic groups (LSG). The classical definition of the TG and LSG is the definition given by F. P. Filin [6], which highlights two main features – extra-linguistic and linguistic: the first characterizes the TG, and the second – LSG words. The fundamental difference between these groupings of words, their varieties and characteristics considered for a specific linguistic material [7; 13]. Language units can be combine or to differentiate

a) the form of expression;

b) content. Usually the classification of linguistic units put the semantic features that define the principle of consistency of a language level. So, the well-known parts of speech in any language are a concatenation of words on lexico-grammatical categories, features. These signs are highlighted person on the basis of properties of the words themselves, i.e. they are not given by nature, which does not distinguish neither nouns nor verbs, nor adjectives, etc., and in some languages they do not have formal, material expression indicators. The grouping of linguistic units takes place on the basis of linguistic signs. Words such as white, whiten, whiteness, whitewash, whitish, white are combined on the basis of the commonality of the root. Lexical units type brave, bravest, courageous are combined based on the similarity values.

However, if you want to call representatives of the animal world, and their characteristic actions, the signs can be used only in the direct meaning of words like horse, cow, sheep, wolf, lion, giraffe, magpie, Sparrow, shark, carp, catfish; paw, hoof, fin; burrow, nest, lair; to bark, meow, crow, etc., but in any case not to use words like table, tree, bus, soldiers, hut, yurt, palace; to bake(cake), planing, pave, repair, to wash, etc. Why? Because all of these reasons in the second row, the category of reality do not apply to the animal world. The first group of words United on the basis of direct reference to real world objects, with and other extra-linguistic features, which can be the basis for

other enterprises words. At the same time language is a tool that allows you to mark any set of words based on linguistic features. From the point of view of the language in the first combining words, you can allocate the actual linguistic sign – overall this "world of animals". This Sam allows you to combine words denoting an object, action, sign, property the animal world. This becomes the basis of the fact that very often in studies of the General extra-linguistic characteristic and integral semantic characteristic is mixed, so the same set of words can be called the semantic field, thematic group. However, these enterprises words have significant differences that contribute to different research methodology.

The category of real-world objects can be grouped on the basis of two characteristics. The first sign: the realities and their properties exist by themselves naturally on the basis of the order of nature, the reality which is not created by human hands or minds, i.e., they exist out of the will, consciousness and language of people. This is a natural real-world objects, so the classification of their names due to the partitioning nature, without regard to ordinary, everyday categorization, which allows to combine. Names of natural objects "the world of nature" and "the world of inanimate nature" are united on the basis of the theme (Gr. Thema "position determination"), topical (extra-linguistic) sign. Second sign: the realities exist objectively, but they are artificial, are the result of social, labor, intellectual property rights. It names denoting the social, gender, demographics, etc. status of the person, the nomination of tools and human labor results, settlements, roads, etc.

Natural and man-made objects of the real world, including human actions in the intellectual sphere, have extralinguistic signs, which can be the basis for selection of nominations of individual fragments of the material and the ideal world. Therefore, we can highlight the association of words under the generic name of thematic group (system, class rank, a subgroup etc.), if below it meant any set of words of the same lexical and grammatical category, selected on the basis of extralinguistic feature. Very often thematic group limit designations domain. However, extralinguistic content and have "action", "sign", "property" category, etc. reality, the content of which is on the border with sign language. These thematic groups of words can be both large and small associations of words (cp. "Animal World" and "pet name", "bird", "sounds made by animals", "animal home", etc.). In particular to review large sets of words it is advisable to use existing hierarchical relationships within a given set of words that reflects the generic-specific relations of realities, and the Association of words to call the theme system and its variants – thematic class thematic category, thematic sub-group, etc. Consequently, in this methodological approach, the vocabulary of a language can be grouped only by extra-linguistic signs

that correspond to the hierarchy of realities themselves.

Any correlation of groups of words with objective, real-world objects, attributes, actions, causes of their properties belonging to the thematic groups. For example, a dog and a wolf token from the zoological point of view, represent the same type of mammalian order Carnivore canine, i.e. refer to the thematic category of words meaning "Names canine animal" common theme "Animals" system. This category of "Names canine animals' different thematic differential sign of" wild / domesticated "and come in two correlative thematic class of words: 1) the names of wild animals, 2) the names of pets. These correlative symptoms may become the basis for other categories of linguistic units. Thus, on the grounds of "the names of wild animals" can unite the words of the Class "The Birds" such as forty, raven, eagle, hawk, etc., from the class of "Mammals" such as the wolf, gorilla, elephant, giraffe, whale, mouse, etc. Thematic groups are characterized by correlative relationship, since each group can be classified in different extralinguistic signs Members of the same thematic group may be included in other thematic groups with another categorical integral feature or topic, but always different other features of other thematic class. Thus, the thematic group of words - it is the union of the lexical units, which always refers to extra-linguistic reality and has one or more thematic signs, but each TG differs in at least one such feature. The largest, linguistic group of linguistic units on the basis of content is the semantic field, which most often represents an onomasiological and semantic union of linguistic units. The semantic field usually unites the words of different parts of speech. This is the first sign of it. However, all members of this category of words must have a common feature, which is called an integral seme. This is the second characteristic of the semantic field, which is considered in indissoluble unity with the first sign.

So, the category of age is an essential element of objective reality, reflected in the consciousness of native speakers, and therefore undergoes conceptualization. Consequently, we can assume that the semantic field having the integral seme "age" combines the nouns of an infant, a child, a boy, a girl, pullet, male, female, a guy, a young man, a man, a woman, an old man, elder;

Chick, chicken, wolf, lamb, calf, etc. ;

Verbs to be born, grow, grow young, mature, become youthful, grow old;

Adjective infant, child, decrepit, young, youthful, elderly, old, etc.

Within this "age" semantic field, different word associations can be distinguished based on a categorical differential feature. Such subdivision of the words of the semantic field leads not only to the semantic, linguistic differentiation according to the categorical sign "substantivity", "verbality", "belonging", but also

to the correlation of each group with the extralinguistic reality. It should be pointed out that these differential characteristics are such only with respect to the lexical units of these groups, and for each selected group the differential feature is simultaneously integral. A feature of this integral of SEMA is that it can match the volume of the contents of the subject, because it combines the words of one part of speech, which are based on generalized categorical basis, so very often the same set of words is called by different terms: the semantic field, thematic group, lexical-semantic group. That is why the problem of semantic categories lexical system, despite huge scientific literature, has still not received its unique solution. The main difference between the semantic fields and the thematic groups is a methodology for the selection of vocabulary for analysis. If the starting point is the linguistic signs, linguistic units are grouped on the basis of their paradigmatic, syntagmatic and hierarchical relationships, and then their relatedness with the realities of the world or their categorization. This classification is represented by semantic field, synonyms, antonyms, lexical-semantic variants of words, but also morphological, syntactic varieties, forms of linguistic units. If the analyzed linguistic units from the point of view of their correlation with extralinguistic reality, the classification of linguistic units reflects the typology of the objects of reality. This typology is represented by thematic groups of language units. The semantic field of words consists of lexical units of different parts of speech that have an integral semicolon, while the thematic group is represented by units of one part of speech, conditioned by categorization. The semantic field is interconnected fragments represented the core, the center, near and far periphery, and thematic associations are composed of units, indicating relatively independent, autonomous objects of reality. In the semantic field of the hierarchical relationships between units or groups of units are determined by the proximity/distance units and groups to the core of the field while thematic groups are dominated by Hyper-hyponymic relations.

However, in the semantic field it is important to define an objective criterion of remoteness or proximity of the units to the field. Of course, one can base on the semantic criteria. In our opinion, "in close proximity to the core" unit test location having "the greatest number of common components with the nuclear seme" [8, p. 162], requires a very careful characterization of the volume and semantic structure of the word, which seems very problematic. The criterion for inclusion of language units to a particular field of the fragment can be the frequency of their use according to the dictionary. If we make a comparative analysis of the frequency of the use of lexical units, then the lexical units referred to us practically coincide with the nucleus and the center of the semantic field.

Only three words - a child, a boy and children - do not fit into the parameters of usage: according to the materials of the NKRN, the lexeme boy and children must be attributed to the nucleus, and the word child to the center of the semantic field. This is due to the diffusion boundary between the field segments. Within semantic fields or thematic groups can be identified such associations of words – LSG who do not have extra-linguistic signs of relatedness are characterized by the same set of SEM: this symptom is different from the LSG, SP and TG. Thus, in the lexical-semantic category of words or a thematic group with the integral seme "people in a particular age" can distinguish the different LSG words regardless of their origin, stylistic colouring and complexity of the semantic structure. Semantic proximity, unity of the members of LSG due to synonymic relations, the common lexico-semantic variants. Units of LSG and SF have the same methodological level of analysis: in both associations is to select a core, the near and far periphery, while in thematic groups such fragments are not highlighted.

References:

1. Shuhardt G. *Izbrannye stati po yazikoznaniu / trans. by. A. S. Bobovich; Ed., Pref. R.A. Budagov. - Moscow: Izd-vo Inostr. Literatury, 1950. – 296 p.*
2. G.S. Shchur. *Teorii polya v lingvistike. - Moscow: Nauka, 1974. - 254 p.*
3. Kuznetsova A.I. *Ponyatiya semanticheskoi sistemy yazika I metodi ee issledovaniya (iz istorii razrabotki dannoi problem v zarubezhnom yazikoznani)*. - Moscow: MSU, 1963. - 59 p.
4. Ufimtseva A.A. *Opit izucheniya leksiki kak sistemy (na material angliiskogo yazika). - Moscow: Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR, 1962. - 287 p.*
5. Vasiliev L.M. *Teoriya semanticheskikh polei// Voprosy yazikoznaniya. 1971. № 5. pp. 105-113.*
6. Filin F. P. *O leksiko-semanticheskikh gruppah slov/ /Ocherki po Teorii yazikoznaniya. M. : Nauka, 1982. pp. 229-239.*
7. Lakoff G. *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind. - Chicago - London: University Press, 1987. - 614 p.*
8. Puchkova I.N. *Analiz leksiko-semanticheskogo polya "war" v drame Kristofera Marlo "Tamerlan velikii" //Philologicheskie nauki. Voprosi teorii I kritiki. Tambov: Gramota, 2015. № 2. Part 2. pp. 161-164.*
9. Basharina A.K. *Ponyatiya "semanticheskoe pole" //Vestnik Severo-Vostochnogo federalnogo universiteta im. M. K. Ammosov. 2007. T. 4. No. 1. pp. 93-96.*
10. Builenko I.V. *Leksiko-semanticheskie obedineniya slov //Grani poznaniya: Elektronnyi nauchno-obrazovatelnyi zhurnal VGSPU, 2012, No. 5 (19), pp. 89-92.*

Ешимов Мухтар Парахатович
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
филология ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы,

Дүйсенбаева Райхан Исатаевна
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, аға оқытушы

Джамалдинова Манат Тургантаевна
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, аға оқытушы

ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАҒЫ БЕЙВЕРБАЛДЫ АМАЛДАР: КӨЗ КИНЕМАСЫ

Түйін. Мақалада қарым-қатынаста қолданылатын бейвербалды амалдардың қатары мен контекстегі, коммуникациядағы мағынасы айқындалады. Автор коммуникациядағы көз қимылдары жасалу жағынан әртүрлі болғанымен, семантикасы тұрғысынан ұқсас мағынада қолданылатындығын көркем шығармалардан алынған мысалдар арқылы дәлелдеп отырады.

Қарым-қатынастағы көзі алақтау, көзі бақыраю, көзін сығырайту т.б. көз кинемасы арқылы берілетін бейвербалды элементтер бір дене мүшесі арқылы жасалынып, қилы мағыналық реңкті білдіруі мүмкін. Көзі бақыраю қимылы қорқуды, жақтырмауды, ойлануды білдіреді. Яғни көзі бажыраю/бақыраю тілде тұрақты тіркес ретінде қолданып, қорқу, жақтырмау мағынасын сонымен қатар, адам көңіл-күйінен де сыр шерте алады, оның вербалды түрін алмастырады. Тілде осы сынды бейвербалды амалдар көптеп кездеседі.

Тірек сөздер: ым-ишара, бейвербалды элементтер, кинесика, паралингвистика.

Резюме. В статье рассматривается использование ряда невербальных компонентов и их коммуникативный смысл в определенном контексте общения. Автор на примере произведений художественной литературы доказывает разнообразие значений кинем глаз с точки зрения семантики, несмотря на схожесть происхождения вышеуказанных движений в процессе коммуникации.

Такие невербальные элементы как глаза бегают, выпучить глаза, выпучиться, прищурился глаза и др., передаваемые через кинему «глаз» и относящиеся только к одному органу человеческого тела могут иметь разные оттенки смысла. Мимика выпучивания глаз может означать боязнь, отвлечение, задумчивость. Таким образом, мимика, связанная с кинемой «глаз», заменяет устойчивые словосочетания, вербальные виды коммуникации, а также может определить настроение человека в той или иной ситуации общения. В языке часто встречаются невербальные компоненты подобного типа.

Ключевые слова: жест, невербальные элементы, кинесика, паралингвистика.

Summary. The article considers the use of a number of non-verbal components and their communicative

meanings in a certain context of communication. Through the works of fiction the author proves the variety of meanings of eye kinemes from the point of view of semantics, despite the similar origins of the above mentioned movements in the process of communication.

Such non-verbal elements as the eyes run, eyes bulge, protrude, screwing up the eyes and others that can be given by the kineme «eye» and relating to only one organ of the human body may have different meanings. The facial expression of bulging eyes can mean fear, disgust, reverie. Thus, the gesture associated with the kineme «eye» replaces set phrases, verbal types of communication, and can also determine a person's mood in this or that situation of communication. Such type of non-verbal components often occur in the language.

Keywords: gesture, nonverbal components, paralinguistic, kinesis.

Коммуникативтік актідегі бейвербалды тәсілдерді зерттеу кинесикамен байланысты. Лингвистикада кинесика паралингвистикалық амал болып табылатын қарым-қатынас барысында қолданылатын кинемалар, мимикалар және пантомимикалық қозғалыстар, дене қимылдары ретінде қарастырылады. Кинесика тіл білімінде тілдің шығу мәселелері және семиотикадағы қарым-қатынас теориясына байланысты қарастырылады. Кинесика функциялары XIX ғасырдан бастап-ақ ғалымдардың назарын өзіне аударған. Ғалымдар кинесиканы қарым-қатынастың көмекші амалы ретінде қарастырады.

Кинесика арқылы әңгімелесуші адамдардың бір-біріне көзқарасын, адресат пен адресанттың екеуі үшін де ақпарат беретін, көзге көрінетін қимылдардың шеңберін түсінуге болады. Кинесика негізінен қол, бет, көзқарас қимылын зерттейді, ал бұл қимылдар бейвербалды мінез-құлықтың дербес түрі ретінде дәстүрлі, талапқа сай зерттеледі. Кинесиканың көп зерттелген саласының бірі – көз қимылы. Әңгіме үстінде көзқарас, әрбір әңгімелесушіге көз тоқтату сәті, назар аудару жиілігі т.б. тұлғааралық қатынастағы интимдік атмосфера деп аталатын әңгімеге қатысушы адамдардың өзара байланысын бекіту зерттеулерінде жиі қолданыла-

ды [1, 185-190]. А.А. Леонтьевтің айтуы бойынша [2, 101], көз контактісінің мәселелерін жүйелі зерттеу Р. Экслейн мен М. Аргойл еңбектерінен бастау алған. Осы авторлар әңгіме барысындағы көзқарас бағыты әңгіме мазмұнына, жеке айырмашылықтарынан өзара қатынас мазмұнына байланысты болатындығын анықтаған. А.А. Леонтьев [2] көз контактісінің зерттеулеріне толық назар аударып, бейімделудің динамикалық емес, статистикалық параметрінің маңыздылығын көрсетеді: әңгімелесуші өзіне қарама-қарсы отырған адамның көзіне жиі қараса – маңызды, ал қарауды мүлдем қойса немесе керісінше, қарауды бастаса, басқаша бағаланады.

Көз контактісінің жойылуы немесе қайта басталуы адам қосымша ақпарат алғысы келгенде, сол үшін маңызды ойлар айтқанда жүзеге асады. Мұндай жағдайда әңгімелесуші тындаушыға қарап отырады. Әңгіменің қиындауының бір белгісі ретінде әңгімелесушінің көзқарасынан қашу, қадала қарау қимылдарын жатқызуға болады.

Бейвербалды амалдарды зерттеуші Ресей ғалымы Г.Е. Крейдлин көз қимылын зерттейтін саланы окулесика деп қарастырады. Сонымен қатар Г.Е. Крейдлин көзілдіріктің үстінен қарау, көзілдіріктің астынан қарауды да бейвербалды амалдардың қатарында қарастырады [3, 376-381]. Көзілдіріктің астынан немесе үстінен қарау қимылы адамды менсінбеушілікті, жақтырмауды немесе пікір айтып отырған адамның қызық ойына ден қойып қарап отырғандығын, сонымен қоса «тағы не айтар екен» деген мағынаны да білдіруі мүмкін. Жақтырмауды білдіретін көз қимылымен келетін ым-ишаралар түрі де әртүрлі. Олардың бірі көзін аларту болса, екіншісі – түксие қарау. Мысалы, Көзін аларту (жақтырмау). Үстеріне көрпе қып жамылатын құрым туырлыққа оранып, бастары қылқиған бес-алты балаға Тойбала:

– Жатсаңдаршы! Сендерге не жоқ! – деп алая қарап еді, балалар қымсынды, бірақ жатпады (С. Мұқанов, Өмір мектебі).

Түксие қарау (жақтырмау). Директор алдында тұрған графинді тығынымен ұрды. Күлістік, қалжыңдастық – жетеді енді, – деп ескертті ол түксие, залдың тыншығуын күтіп (І. Есенберлин, Көленкеңмен қорғай жүр).

К. Енлик пен Дж. Ренбайн әрбір дене мүшесінің, соның ішінде көз экспрессиясын зерттеген. Олар, әсіресе, өзара әңгіме үстіндегі көзқарас сәтін зерттеуге көп көңіл бөлген. Бұл ғалымдар талдаудың негізгі саласы ретінде алынып отырған көзқарас бағыттарын былайша бөлген: «тіке қарау», «жан-жағына қарау», «жоғары-төмен қарау», «оңға-солға қарау». Авторлар көз қимылы бағыттарына сәйкес олардың жазылу кестесін жасаған олар әңгімелесушісімен ойлы көзқарасын, яғни ойға батқан сәтін және оның сұрақты қабылдаудағы көзқарас қалпын байқатқан. Адамның қандай

да бір ой жетегіне беріліп кеткендігін көзін кеңдеу ашып, бақырайтып, бір адамға немесе нүктеге көзін тайдырмастан қадала (тесіле) қарау қимылымен де көрсете аламыз. Мысалы, Көзін бақырайту (ойлану). Кәріс (тігісті қойып, сүзіліп қарап ойланып қалады; тез өзгеріп жылмайып). Бетім-ау, түндегі өңім бе, түсім бе? Ел білсе қайтем! (І. Жансүгіров, 5-том). Дәл осы ойлануды суреттейтін тағы бір қимыл «көзін сығырайту / көзін сығырайта қадала қарау». Бұл екі ишара да көз арқылы беріледі, ал жасалуы жағынан өзгеше, мағынасы ұқсас. Көзін сығырайту (ойлану). Ұлжан қабағын көтеріңкіреп, екі көзін қысыңқырап, тағы да толғанумен нұрлана түсті (М. Әуезов, Абай жолы).

Көзқарасты нақты бір затқа аудару алмау мүмкіндігі (жүгірмелі көз) эмоционалды теңсіздікті, келесі логикалық ойлауға дайындығы жоқ екендігін байқатады. Әңгіме барысында көз алмай қарау субординацияны әлеуметтік және жас шамасының тепе-теңдігін көрсетеді. Біреуге бағынышты адамдар өз көзқарасын жиі жасырады.

Көзқарасты суреттеу көбінесе басты ұстау қалпымен анықталады. Бас қимылы мен көзқарас байвербалды қарым-қатынастың өзара байланысты бөлшектері болып есептеледі. Мысалы, басты тік ұстау – өркөкіректікті білдіреді, ал басты сәл иіп ұстау – сенімсіздікті білдіреді. Басты жиі бұрып, жан-жағына алаңдап қарау, бір-біріне қарау біреуге немесе бір нәрсеге таңғалатындығын [4, 98] байқатады. Мысалы, Бір-біріне қарау (таңғалу). Ә дегенше болмай әлгі орыс, мойны қақиған қара бөтелкелердің алтауын әкеліп үстелдің үстіне тізілтіп, кісі басына бір стаканнан қойды. Раушан мен Дәметкен аң-таң қалып, бір-біріне қарайды (Б. Майлин, Таңдамалы шығармалар). Бұл мысалдар көзқарастың индикативті қызметінен алынған әрі басқа адамға қатынасын білдіреді. Жан-жағына алаңдап қарау қимылы тек қана таңғалуды емес, сонымен бірге қорқу және толқу эмоцияларын да білдіре алады. Алақтай қарау (қорқу). Алшынбек кенет кілт тоқтады. Меруерт қайда? Ол жан-жағына алақтай қарады. Түсі сұрланып кетті. (І. Есенберлин, Көленкеңмен қорғай жүр). Алақтай қарау (толқу). – Осы жайда мен әкеме:

Шанаңа қара қойды басқаның-ай!

Түсіп қап, қорқып одан қашқаның-ай!

Қойыңды шын қасқырлар жеп кеткенде,

Алақтап екі көзің сасқаның-ай! – деп өлең шығардым (С. Мұқанов, Өмір мектебі).

Көз қимылдары, көзқарас бағыты адамның қалыпты санасының этикалық мінездемесімен тығыз байланысады. Тыйым немесе көз контактісіне рұқсат беру адамдар арасындағы қатынасты реттеу механизмі болады. Әйгілі философ Эдмунд Берк [5, 145] «көз жанға әсер етеді, сондықтан да жанның белгілі сапасын көрсетеді және олардың басты күші осыдан шығады...», «көз – жанның айнасы» деседі, барлық трактат, еңбектер адамның сыртқы

келбетін, оның экспрессиясын зерттеген. Қазақ халқы қарым-қатынасты әңгімелесушісінің көзқарасына қатты көңіл бөледі. Бұл жөнінде біздің халқымызда көптеген мақал-мәтелдер, нақыл сөздер бар (алдаса, кірпік қақпайды), сөйлеу қалпы (әңгімелесушісінің көзіне тіке қарау), көтеріңкі сезімде әріптесті сынай қарау (шындықты көзден іздеу) т.б.

Адамның көзқарасы жаттығуға көнбейді. Көп жағдайда, әсіресе, әсерлі жағдайдан қатты толқу сәттерінде көзқарас күйін жасыру мүмкін емес. Адам өз қайғысын жасыра алады, ал қуанышын жасыра алмайды, өйткені оның күші басым. Қуаныш адамның көзін «күлімдетеді». «Ішкі дүниесінің сырын бермеу үшін адамға көзін жаттықтырып үйренуіне көп уақыт қажет» [6, 50-107]. Адамның көзқарасы, ымы, қимылы олардың жоғары диагностикалық мүмкіндігімен тығыз байланыста болып дамиды.

Көз түйісуі – бұл кинесика құрылымының бір бөлшегі, сондықтан да ол мәтінде басқа да қимылдармен бірге оқылады. Олар көзқарастың қарқындылығына, жиілігіне, бағытына әсер етеді. Көзқарас пен дене қалпының, көзқарас пен бет көрінісінің (жымию және суық көзқарас) сәйкесуі адамның қарым-қатынасындағы үйлесімділігін, арам пиғылын білдіреді.

Қарым-қатынаста көз қимылымен беріліп, адамның эмоциясын білдіретін бейвербалды амалдардың көпшілігі табиғи жолмен берілетін амалдар деп айтуға болады. Себебі ашулану, қамығу, торығу, қорқу т.б. адамның эмоциялық күйінен хабар беретін бейвербалды амалдар табиғи жолмен келеді. Бұларды жасанды, яғни өмірге келген соң үйреніп, бойға сіңіріп алатын амалдарға жатқыза алмаймыз. Солардың бірі ашулану эмоциясы – көзі бақыраю, бажыраю. Аржағында ашуға бұлығып қалған Шәйке кебежені теуіп кеп қалды, кебеже оған қозғала қоймады... Долданып кеткен Шәйкенің шарасынан шыққан көзі босағада жатқан балтаға түсті (С. Мұқанов, Өмір мектебі). Жоғарыда талдауға түскен «көзі бақыраю» бейвербалды амалы ашулану эмоциясын білдіретін кинема ретінде қарастырылды. Енді осы бейвербалды амалды басқа қырынан қарап көрсек. Жасалуы, қатысатын дене мүшесі жағынан да ұқсас, ешқандай ерекшелігі жоқ, тек мағынасы жағынан айырмашылығы бар қорқу эмоциясынан хабар беретін ым-ишара ретінде де көре аламыз. Адам бір нәрседен қорыққанда көзі бақырайып, шарасынан шығып кете жаздайды. Мұндай жағдай аяқ астынан шошып кеткенде болады. Мысалы, Көзі бақыраю, бажыраю (қорқу). Аңшы қуып жеткен еліктің лағындай зәресі ұшып, тостағандай көзі шарасынан шыға жаздай жаутандаған Күміс бір сәтте далаға қаша жөнелгісі де келді, бірақ сыртынан есікті ұстап тұрған жігіттерді аңғарып, «ештеңе ете қоймас, сусын сұрап отыр ғой...» - деп

дірілдеген буынын әзер басып, майыса түрегеліп аяқ жағында тұрған саумал құйылған, қаңылтыр сыммен шаңдыған ескі кесені ұстап, арбаған жыланға таяған торғайдай, Қоңырқұлжаға жақындай берді (І. Есенберлин, Көшпенділер).

Күнделікті қарым-қатынаста адамдар өздерінің қандай да бір іс-әрекетіне қынжылып, ұялып жатса беті қызарады, дауысы дірілдей шығады т.б. Ал көз қимылы арқылы адамның ұялғандығын көзін төмен түсіру қимылынан көре аламыз. Көзін төмен түсіру, яғни жерге қарау кинемасы басын төмен салбырату сынды кинемамен қосарланып келетін күрделі амал. Мысалы, Көзін төмен салу (ұялу). Хақназар бетін Шағайдың серіктеріне қарай бұрды, кілең бас кесер, ұят-ар дегенді білмейтін еңгезердей қарақшы нөкерлері де, қожаларының мына қылығына ұялғандай төмен қарап қалыпты (І. Есенберлин, Көшпенділер).

Кірпігін төмен түсіру қимылы бір қарағанда көзін төмен салу қимылымен жасалу жағынан бірдей болып көрінгенімен, олардың жасалуында айырмашылық бар. Көзін төмен салу қимылының жасалуында көзін төмен қарай бағыттап, бас та салбыраған күйде болып, қарым-қатынасқа түсушінің бет-әлпетін толықтай көре алмайтындай дәрежеде болады. Ал кірпігін төмен түсіруде кірпік көзді жартылай жауып тұрғандай қалыпта көрінеді. Сонымен қатар, әңгімелесушінің бет-әлпетін көре алатындай қалыпта болады. Мысалы, Сен өзіңе жаңа көйлек сатып алғанбысың? Сәуле ұялған сыңай танытып кірпігін төмен түсірді.

Адамның киімін, сөзін сынай қарағанда көзімен бастан-аяқ шолып шығу қимылы қолданылады. Бұл сәтте адамның ерні бір-біріне өте жақын, жабғысып тұрады десе де болады, ал көзін сәл аларта немесе сығырайтыңқырап қарайды. Осы қимылға ұқсас келетін таңғалу кинемасы бастан-аяқ шолып шығу немесе көздің жанарын жоғарыдан төменге қарай түсіру немесе керісінше, төменнен жоғарыға қарай көтеру. Бұл қимылдарды сипаттағанда ешқандай айырмашылық жоқ сияқты боп көрінеді. Дегенмен олардың, яғни сынай қарау мен таңғалу кинемаларының арасында айырмашылық бар. Таңғалудағы бастан-аяқ шолып шығуда (жоғарыдан төмен) адамның көзі әдеттегісінен сәл ашығырақ, еріндері бір-біріне тиер-тиместей қалыпта (аузы сәл-пәл ашылған күйде) болады. Осы арқылы олардың жасалуы мен мағынасы жағынан айырмашылығының бар екендігін аңғара аламыз. Мысалы, Көзімен бастан-аяқ шолып шығу (таңғалу). – Амансың ба? – деді ол алдындағы «жалаң тұмсық» ақ туфлиінен, шашын басқан қызыл жібек лентасына таңдана қарап шыққан Хасенге, сәл еркелей күлімсіреп, – танымай қалдың ба?... (І. Есенберлин, Көлеңкемен қорғай жүр).

Бейвербалды қарым-қатынаста көз қимылдарымен келетін кинемалар табиғи жолмен берілетін, адамның қандай да бір көңіл-күйін, эмоциясын

білдіретін амалдар дегенбіз. Көз кинемасымен берілетін бейвербалды амалдардың барлығы эмоцияны ғана білдірмейді, сонымен қоса қарым-қатынастағы вербалды ақпарат пен сілтеу мағынасындағы сөздердің орнын ауыстыратын амал ретінде де пайдаланылады. Соның бірі көзінің қиығымен нұсқау. Көзінің бір қиығымен көрсету қимылы қабағын көтеру кинемасымен біріге жүретін күрделі элемент болып табылады. Бұл қимыл «анаған қара», «мынаны көр» деген мағынаны білдіреді. Мысалы, Көзінің қиығымен нұсқау (нұсқау, көрсету). Жас сауыншы көзінің қиығымен үсті-басын жөндеп жатқан Глашаны көрсетгі (І. Есенберлин, Көлеңкемен қорғай жүр).

Қарым-қатынаста адамдардың ниетінің, мақсатының бір екендігін білдіретін қимылдар да кездесіп жатады. Оның бірі – көз қысу. Мысалы, Көз қысу (мақсатының бір екендігін білдіру). Қалмады баста бөрік, белде белбеу, Жеңгесін қызды ауылдың сыйлай-сыйлай дегендей сүйіктіме қауыштырам деп қалай қимасымды алған бұл әйел «саспа» дегендей, «көңіліңді табам» дегендей, көзін көптен тасалап маған бірер қысып қойды да, менің өтінішіммен, қыздарды мақтайтын алты ауыз өлеңнің үш ауызын ғана айтуға және қыздарды көтеріп тұрмай-ақ айтуға ұлықсат әперді (С. Мұқанов, Өмір мектебі).

Жоғарыда саралап өткендей адамның көзқарасы, көз қимылы арқылы адамдар әртүрлі эмоциялық жағдайын, ішкі жай-күйін (қорқу, жақтырмау, қуану, ойлану, қамығу т.б.) білдіреді. Көз қимылымен келетін бейвербалды амалдардың қатары да көп, берер мағынасы да әртүрлі, кейде мағыналас болып та жатады.

Көз байланысы кинесиканың құрылым бөлшегі ретінде қарым-қатынастың бірнеше қызметін атқарады: вербалды өзара байланысты қолдайды; әріптес үшін естіген хабарының қаншалықты маңызды екендігін жеткізеді; қарама-қарсы байланыс орнатады; әңгімелесушілер арасындағы психологиялық жақындықтың белгілі деңгейін құруға мүмкіндік жасайды; тұлғаның психикалық жағдайының, оның басқа адамға қатынасының индикаторы болады; белгілі бір сөйлесуші адамдардың қай мәдениетке жататындығын анықтайтын көрсеткіш болады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Шкопров Н.Б., Белопольский В.И. *О функциях взора человека в межличностном взаимодействии // Вопросы психологии межличностного познания и общения / Сб. науч. тр. – Краснодар, 1985. – С. 185-190.*

2. Ленотьев А.А. *Психология общения. – Тарту.: Изд-во Тартуского унив-та, 1974. – 220 с.*

3. Крейдлин Г.Е. *Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык. – М.: Новое литературное обозрение, 2002. – 592 с.*

4. Кахмани С.Н., Кахмани З.Н., Аситиани Д.Л. *Экспрессивность лица человека (анатомические основы). – Тбилиси: Халобнева, 1978. – 98 с.*

5. Бодалев А.А. *Личность и общение. – М.: Педагогика, 1993. – 272 с.*

6. Есин С. *Имитатор // Новый мир, 1985. – №2. – С. 50-109.*

Саденова Айгүл Ескермесқызы

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, филология ғылымдарының докторы

Курманова Таисия Витальевна

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, аға оқытушы

Азнабакиева Мария Әділбекқызы

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, аға оқытушы, sadenovaa@mail.ru

ТІЛ МЕНГЕРУДЕГІ ПРАГМАТИКАЛЫҚ УӘЖДЕМЕЛІК

Резюме. В статье рассматривается особенность мотивации при усвоении казахского языка как второго в иностранных аудиториях.

Summary. This article touches upon the peculiarities of a motivation in learning Kazakh language as the second language.

Түйін. Мақалада тіл меңгерудегі прагматикалық уәждемелік жайлы жазылады.

Тіл меңгеру дегеніміз – тіл үйренушілердің коммуникативтік міндетті шеше алуы. Ал сөйлеудің нормалылығы дегеніміз – қажетті тұлғаны қолдана білуі – бұл меңгерудің аралық міндеті. Қазақ тілін меңгерту уәжділігі тіл меңгерудегі негізгі мәселелердің бірі болып табылады. Қазақ тілінде сөйлеу үдерісін жүргізудің маңызды түрткіжайты деп қазақ тілін шет тілі ретінде немесе екінші тіл ретінде меңгерудің уәжділігін айтуға болады. Психологтар мен лингвистер тіл үйренушілердің нәтижелі тілді меңгеруі осы уәждемелікке байланысты екенін айтады. Бұл түсінікті жағдай, яғни уәждемелік тілді меңгеру құндылығын және қажеттілігін, елдің тілін, мәдениетін меңгеруге деген шығармашылық қатынасын, белгісіз нәрсені білуге ұмтылу ғана емес, оған өз өмірінен орын табуды мойындауды білдіреді.

Тіл меңгерудің бастапқы деңгейінде жалпы өмірдегі құбылыстарға жақын, айналадағы өмірге қатысты үлгі-диалогтар берілуі керек, сол үлгі бойынша тіл үйренушінің өзінің диалогтық сөйлеуі дамиды. Төменгі деңгейде диалогтық сөйлеуді тудыратын неғұрлым қарапайым, әрі құрылымы, тілдік бірліктері жеңіл жағдаяттар, тапсырмалар басымырақ болуы керек. Сонда тіл үйренуші дайын диалогты жаттап қиналмай, өз іс-әрекетінен қысқа әрі жеңіл туындаған диалогтарды айтады.

Тіл меңгеру уәжділігі туралы сұрақты шешу уәжділіктің психологиялық негізі қарастырылғанда мүмкін болды. И.А. Зимняяның сөзі бойынша, «уәж – бұл сөйлеу әрекетінің сипатын түсіндіретін, яғни сөйлеушінің тыңдаушыға әсер ету формасын жоспарлай отырып, коммуникативтік дітін, дітті қандай мақсатты көздейтінін білдіруі».

Тіл меңгеру жағы бойынша уәжділіктің психологиялық сұрақтары А.А. Леонтьев, Н.М.Симонова және тағы басқалардың еңбектерінде қарастырылды. Шетелдік еңбектерде сондай-ақ шет тілін меңгерудегі шетелдік авторлар уәжділіктің рөліне үл-

кен көңіл бөлді. Уәжділік деп тілді терең меңгеруге тіл үйренушінің қазақ тілінде сөйлеу әрекетін дамыту, меңгерту қызметіне бағытталған түрткі жүйесін түсінуге болады. Мұндай уәждемелік тілді меңгерудің жоғары нәтижесі үшін ең қолайлы жайт болып келеді. Уәждемеліктің сыртқы және ішкі түрі бар. Сыртқы уәждемелік қоршаған ортаға (айналасы, оқу тобы, ата-ана) байланысты. Ішкі уәждемелікке үйреніп жүрген тіл елінің тарихы, дәстүрі, мәдениеті туралы ақпараттың маңыздылығы себепші болады. Мұндай ақпаратқа қызығушылық – тіл меңгеру үдерісін үнемі қолдап отыратын күш.

Тіл меңгеруде сөйлеу әрекетін, сөз-ойлау әрекетін ұйымдастыру үшін уәждемеліктің түрлерін (типтерін) білу қажет. Тіл меңгеру уәжділігі сыртқы уәжбен және ішкі уәжбен анықталады. Борыш-міндет, міндеттеме уәждері (кең әлеуметтік уәждер), бағалау уәжі, жеке тұлғаның жетістігі (тар әлеуметтік уәждер), оқуға ынтасы жоқ болу (болымсыз уәждер) сияқты сыртқы уәждер тіл меңгерту материалдарының мазмұнымен байланысты болмайды. Танымдық әрекет уәждері, тіл меңгерту мазмұнына қызығушылық (танымдық уәждер), әрекетті игерудің ортақ қабілеттілік уәжі және т.б. сияқты ішкі уәждер керісінше, тіл меңгеру материалдарының мазмұнымен байланысты болып келеді.

Уәждемелік – жеке адамның әрекеттері мен істерінің ішкі қозғаушы күші. Уәждемелік көзі нысанды факторлар болып табылады. Нысанды факторларға тілді үйренуді қолдану қажеттілігі, үйреніп жүрген тілінде бар ақпаратты алуға қол жеткізу, сол тілдегі халықпен байланыс кезіндегі аралық тілдің рөлін түсіну жатады.

Лингвистикалық әдебиеттерде уәждемеліктің мынадай екі түрі бар деп көрсетіледі: нақты (кіші бағыттағы, кәсіби, инструментальдық) және әмбебап (интегралдық).

Тіл меңгеруде тіл үйренушіде уәждеме, қажеттілік, қызығушылық болмаса, уәждемелік тіл меңгерудің толық бағдарламасын іске асырудың құралы бола алмайды. Ол үшін адам іштей оқу үдерісінде қойылатын міндеттерді қабылдауы керек және оны іске асыру үшін өзі оны орындау жолын іздестіруі тиіс. Сондықтан тіл үйренушінің шығармашылық белсенділігін дамыту – тіл меңгерудегі уәждеме тудырудың бірден-бір жолы. Өзіне бұрын мәлім емес деректерді игеру үшін қарама-қайшылыққа

құрылған проблемалық сөйлеу жағдаятының орны ерекше. Мұндай ойланып-толғану және санасында қорыту тек қана белгілі бір мәселелік тапсырмаларды шешу талабынан туындайды. Ал уәждемелігі жан-жақты тіл үйренушілер алдарына бір ғана мақсат емес, ұзақ та, еңбекті талап ететін бірнеше мақсат қояды. Тілді меңгеру – елді, ұлтты білудің, сол халықтың мәдениетін білудің кілті ретінде қарастырылады. Тіл үйренушілер үшін кейде үйреніп, оқып жүрген тілінің мәртебесі ана тілі сияқты жоғары болуы мүмкін. Тілді осы тұрғыда уәждемеліктің жан-жақты типі бар тіл үйренушілердің әлемді көруі, тануы өзгере бастайды, олар екі мәдениеттегі, екі тілдегі ортақ, өзгешелікті басқаша салыстырып, бағалай бастайды.

Уәждемеліктің жан-жақты типі ересек мамандарда көбірек байқалады. Себебі олардың жұмысы да екінші тілге байланысты. Сондықтан олардың мүдделері көп, олар әрқашан өздерінің уәждемесін жоғары деңгейде ұстайды: көркем әдебиеттер оқиды, фильмдер көреді, аударма жұмысымен айналысады, сол тілдегі халықтың өкілдерімен жиі тілдеседі, сөйлеседі, олармен тақырыптарды талқылайды. Осындай уәждемедегі жан-жақты адамдардың көпшілігі тек оқулық қана емес, әртүрлі анықтамалықты, грамматикалық анықтамалықты, сөздікті, нұсқаулықтарды, өз бетінше меңгеруге арналған әртүрлі тілдік бағдарламаларды қажет етеді.

Жан-жақты уәждеме типіндегі тіл үйренушілер әзірге өздерінің коммуникативтік құзреттіліктерін стихиялы түрде қалыптастырып келеді. Бір өкініштісі, қазіргі заманғы қазақ тілі оқулықтары тіл үйренушінің, өз бетінше тұрмақ, оқытушы көмегімен де бұл оқулықтарды пайдалану қиындап кетті.

Жоғарыда аталған екі уәждемені салыстыратын болсақ, жан-жақты уәждеме нақты уәждемеге қарағанда екінші тілді саналы меңгертумен қамтамасыз етеді. Үйреніп жатқан тілде сөйлеушілердің деңгейіне жету үшін жан-жақты уәждеме керек. Екінші тілді меңгерушінің коммуникативтік құзыреттілігі керісінше нақты уәждеменің негізінде жақсырақ қалыптасуы мүмкін. Адамда қатысым жағдаятына байланысты көрінетін бір мезгілде уәждеменің екі типі де болуы мүмкін.

Ересектер екінші тілді мақсатты түрде оқиды. Өздерін қандай нәтиже қанағаттандыратынын біледі. Сондықтан олар үшін нақты және жан-жақты уәждеме – күткен нәтиже уәждемелері. Тіл үйренушілер уәждемесін анықтау қиын. Оларда негізінен уәждеменің үшінші түрі – оқу уәждемесі болады. Оқу уәждемесінен нақты және жан-жақты уәждемелерінің айырмашылықтары оқу уәждемесінде өзбетіншелік, тұрақтылық болмайды. Ол кенеттен пайда болуы мүмкін, тез сөнуі мүмкін. Егер оларға оқу уәждемесі қосылса, нақты және жан-жақты уәждемелерінің нәтижелігі арта түседі.

Уәждемелік – көпқырлы. Қазақ тілін өзгетілді мәдени феномен ретінде меңгерту жүйесінде бірінші кезекте тәрбиелік, танымдық, дамытушылық

әрекетке уәжділікті қолдану құралдары маңызды. Уәжділіктің жалпы құрылымында меңгерту әрекетін анықтайтын және оған қатынасын қалыптастыратын негізгі уәж маңызды болып табылады. Бұл танымдық уәжі, яғни оның негізін танымдық тұрақты талпыныс құрайды. Қазақ тілін шет тілі ретінде сөйлеуге меңгерудің нақты мақсатына жету үшін жеке уәждер әсерімен шешілетін жеке міндеттер жүзеге асыру керек. Қазақ тілін меңгерудегі танымдық уәждер былай таптастырылады: қазақ тіліне деген қызығушылықты (тілдік құбылыстарды талдаудың уәжін қалыптастыруға мүмкіндік жасайды), қазақ тілін үйретудің мазмұнымен және формасы бойынша лингвистикалық ойлау қабілетінің дамуын; қазақ тілін ақпарат алмасу құралы ретінде қолдану мүмкіндігін, соның көмегімен білім алу, мәдениетті, тарихты зерттеу, үйреніп жатқан тілдің елі туралы және дамуын зерттеу, тіл үйренушінің білім деңгейінің кеңеюі танымдық әрекеттің қажетті құралы ретінде қазақ тілінде ойлау, қабылдау, түсіну және қазақ тілінен материалды меңгеру сияқты деген қатынасын қалыптастыратын уәждер.

Қазақ тілінде тілдесуге үйрету жеке тұлғалардың диалог арқылы қатынас түрінде өтеді, коммуникативтік оқыту кезіндегі инофонның жеке тұлғалық қасиетін есепке алу маңызды болмақ. Жоғарыда аталған факторлар есепке алынбаса тіл үйренушілердің сөйлеу әрекеті олардың шынайы сезімінен, ойынан, қызығушылықтан айырылады, яғни сөйлеу әрекетіне күш беруші көзі жоғалады. Әсіресе жеке тұлғалық қасиетті есепке алу жағдаяттың коммуникативтік уәждемесінің пайда болуына әкеледі, яғни тіл үйренушінің шынайы тілдесуге қатысуын қамтамасыз етеді. Коммуникативтік уәждемені тудыруды қамтамасыз ететін жеке тұлғаның жеке қасиеттерінің көптүрінің бірі тіл үйренушінің жеке тұлға ретіндегі алты әдістемелік қасиеттер болып табылады. Олар: әрекет мәнмәтіні; жеке тәжірибесі; қалау, қызығушылық, бейімділік аялары; эмоциялы-сезімді аясы; әлемтану; топтағы тіл үйренушінің мәртебесі. Бұның бәрі тіл үйренушіні тіл үйренуге итермелейді.

Қазақ тілін меңгерудегі оның танымдық қызметіндегі жетістігі тілдік түсініктің қалыптасуына мүмкіндік жасайды; қазақ тілін меңгерудегі өзінің танымдық уәжін қанағаттандыру, онымен үздіксіз тұрақты жұмыс жасау, уәждемені қалыптастырады; қазақ тілін белгілі бір ақпарат алу үшін қолдану (журнал, газет, түсіндірме сөздік тағы басқа оқу) тіл үйренушінің танымдық қызметін арттырады, сонымен бірге қазақ тілінің өзі тіл үйренушілердің жалпы танымдық қызметін күшейтеді, сондай-ақ, тілді үйрену уәжділігін жоғарылатады. Шет тілді меңгеру уәждемелігін зерттеушілер тіл үйренушілердің жеке қажеттіліктерінің дамуын есепке ала отырып, уәждемелердің мынадай бірнеше түрін бөліп көрсетеді: 1) қарым-қатынасқа қажетті коммуникативтік уәждемелік; 2) тілдік құбылысты тануға негізделген линво-танымдық уәждемелік; 3) тіл үй-

ренушінің эмоционалды қызығушылығы мен тақырыбына байланысты елтанымдық уәжділік. Ауызша сөйлеу сөйлеу әрекетінің бастапқы түрі болып табылады; қазақ тілін шет тілі ретінде меңгеруде елтанымдық сипаты маңызды болады. Бұның бәрі тіл меңгертуге «толық коммуникативтік-уәждемелік сипат» береді. Тіл үйренушінің шынайы мүмкіндіктері мен қызығушылықтары арасындағы байланыстылық жағымды уәждеменің қалыптасуына мүмкіндік жасайды.

Қазақ тілін меңгеруге деген ынталылық тіл үйренушінің тіл үйренуге деген талпынысының көрсеткіші, яғни уәжділік. Уәжділіктің бір белгісі – стимул болатындығы. Оған сырттан ықпал ететін фактор – ұтымды ұйымдастырылған тілдік жағдаят. Адамның сөйлеуге мүдделілігін туғызуға тілдік жағдаят ықпал етсе, тілдік әрекет жасауға түрткі – ынта болып табылады.

Тіл үйренушілердің тілдік қатынас барысында әлеуметтену мүмкіндігіне себеп болатын тіл меңгерудің мынадай уәждері анықталды:

1) тілдік қатынас жасауға үйрететін тілдік жағдаятты табиғи жағдаймен үйлестіріп, тартымдылығын арттыру – қызықтыру.

2) тіл үйренушілерді қызығушылық байқататындай тақырыптар мен тапсырмалар арқылы тілдік қатынас жасауға бағыттау – ықыластандыру.

3) тіл үйренушінің тілдік қатынас жасауды меңгеру нәтижесінде қоғамдық ортаға ену мүддесін қолдау – ниеттендіру.

Бұл ұсынылған уәждердің диалог құрып, тілдік жағдаят жасау арқылы қазақ тілін екінші немесе шет тілі ретінде барлық деңгей барысында тіл үйренушіге меңгерту үшін тиімді деп танылып отыруының себебі: келешектен үміт күткен әр адамның болмысында басқалармен араласуға деген ұмтылыс, тілдік қатынасқа түсу арқылы тіл табысуға деген қажеттілік, өмірде өз орнын иемденуге деген ниет жатады. Жүйелілік талабымен іріктелген тіл меңгерудегі диалогтардың игерілуі барысында сөйлесім әрекеттері толық қамтылады. Олардың әрқайсысы бойынша тапсырмаларды орындау үшін тіл үйренушілер тек мазмұндық жағынан емес, ұйымдастырылу тұрпатына да қызығушылық байқатады, бұл олардың тілдік қатынасты меңгеруге деген ынтасын арттырады.

Психологиялық қажеттілікті қолдайтын авторлар дәлелдемесі бойынша қарым-қатынас жасау құрылымында негізгі үш құрамдас бөлікке назар аударылады. Олар: 1) аффективтік (эмоционалдық), 2) когнитивтік (танымдық), 3) конотивтік (мінез-құлықтық) іс-әрекеттік. Осы мазмұндық және мінез-құлықтық әсерді ескеру тілдік қатынастың нәтижелілігіне ықпал ететіні дәлелденді. Тілдік қатынасқа түсу үшін диалогтардың, тілдік жағдаяттың тіл үйренуші үшін қызығушылық тудыратындай, аффективті формада ұйымдастырылғаны дұрыс. Ал қазақ тілін меңгеруге байланысты диалогтардың мазмұндық іріктеуден өткізу талаптарының ішінде

тіл үйренушінің қабылдау деңгейіне сай келуі мен өмірлік қажеттілігін өтеуі басты назарға алынады. Бұл когнитивтік әсер ету мүмкіндігіне сай келеді. Осы аталған қарым-қатынас жасау құрылымының екі аспектісі дұрыс сақталған жағдайда ғана қатынас нәтижесі тиімді болып, болашақта да тіл үйренуші өз еркімен, өмірде кездескен жағдайға байланысты тілдесімді жүзеге асырады.

Қарастырылып отырған жұмыстағы тіл меңгерудегі уәждеме мәселесі бұл елтанымдық элементтерді диалогтармен нәтижелі байланыстыруға әкеледі, яғни ол тек қана коммуникативтік құрал ретінде ғана қатыспайды, сонымен бірге тіл үйренуші жаңа әрекетпен таныстырады. Мұндай қазақ тілін меңгеруді талдау тек қана практикалық, жалпы білім беру, дамитын және тәрбиелік міндеттерді шешіп қоймайды, сондай-ақ одан ары тіл меңгеруде диалогтар уәждемесін қолдану мен тудыру мүмкіндіктерін жасайды. Мұнда негізгі міндет – тіл иесінің және оның сөйлеу әрекетінің жүзеге асу ортасы – ел мәдениетінің ерекшелігін көрсететін тілдік бірліктерді диалогтарды меңгерту. Бұл үшін негізгі база қазақ тілін меңгерту тәжірибесіне диалогтар арқылы елтанымдық білімдер базасы кеңінен енгізілуі керек.

Елтанымдық бағыттағы диалогтарды біртіндеп, бірізділікпен кеңейту қазақ тілін меңгеруді күшейтуге жол ашады. Бұл міндеттерді нәтижелі және логикалық шешуге, аялық білімді кеңейтуге және қазақ тілін меңгерудің уәждемелік аспектісін күшейтуге мүмкіндік жасайды. Қазақ тілін меңгеру тәжірибесі тіл үйренушілердің тарихқа, мәдениетке өнерге, дәстүрге, ұлттың салтына, халықтың күнделікті өміріне қызығушылықтары уәждемені құрайтынын көрсетті. Тілді меңгерту жүйесі алдында тіл үйренушілерді мәдени, мамандаған және жеке тіл иесі ретіндегі елдің өкілдерімен, басқа әлеуметтік дәстүрмен, қоғамдық және тілдік мәдениетпен қатынас жасауға дайындау міндеті тұрады. Қазақ тілін меңгеруде диалогтарды елтанымдық бағытта қолдану тіл меңгеру үдерісін уәждейтін жағдай жасайды, сондай-ақ тіл үйренушілердің танымдық әрекетінің аясын кеңейтуге және тереңдетуге мүмкіндік тудырады.

Пайдалынған әдебиеттер:

1. Леонтьев А.А. *Психолингвистические единицы и рождение речевого высказывания.* -М., 1969. -307с.
2. Зимняя И.А. *Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке.* -М.: «Просвещение». 1985. -159с.
3. Кучинский Г.М. *Психологический анализ содержания диалога при совместном решении мыслительной задачи // Проблемы общения в психологии.* -М., «Наука». 1981.
4. Ломов Б.Ф. *Общение как проблема общей психологии // Методологические проблемы социальной психологии.* -М., «Наука».1975.
5. Петровский А.В. *Личность. Деятельность. Коллектив.* - М.: «Политиздат». 1982. -255с.

Utebaliyeva Gulnara

Al-Farabi Kazakh National University, Doctor of philology sciences,
Professor, e-mail: gulnar_2005@mail.ru

Yesbulatova Raushan

Al-Farabi Kazakh National University, Candidate of philology science,
Associate professor, e-mail: ryesbulatova@gmail.com

CONCEPTUAL STRUCTURES AS REPRESENTATIVES OF LANGUAGE KNOWLEDGE FOR DIFFERENT CULTURES BEARERS WHEN LEARNING THE FOREIGN LANGUAGE

***Summary.** Current problem in the theory and practice of teaching language as a secondary is an issue of intercultural communication of the native speakers of different languages and cultures, who are learning a second language. The authors of the article set a task to analyze the verbal behavior of foreigners studying Russian and Kazakh languages, based on the introspective analysis of the native speakers. An analysis of the verbal behavior is based on the algorithm of the organization and systematization of certain concepts in the thematical conceptual constructions. Creation of a base of algorithms of speech behavior forming, learning to use the algorithms is one of the methodical techniques of forming of the secondary lingual personality.*

***Резюме.** Настоящая проблема теории и практики преподавания языка как второго является проблемой межкультурной коммуникации носителей языка разных культур и языков, которые изучают второй язык. Авторы статьи поставили задачу проанализировать речевое поведение иностранцев, изучающих русский и казахский языки, на основе интроспективного анализа носителей языка. Анализ вербального поведения основывается на алгоритме организации и систематизации некоторых понятий в тематических концептуальных построениях. Создание базы алгоритмов формирования речевого поведения, обучения использованию алгоритмов является одной из методических методик формирования вторичной языковой личности.*

Introduction

A wide spectrum of problems solved in theory and practice of language teaching as a necessary task brings up an issue of cross-cultural communication of different languages and cultures native speakers united by communicative-cognitive activity while studying a foreign language. This aspect is topical in Kazakhstan, in the country where more than 130 representatives of peoples and ethnos live, where many foreigners come in order to learn the state and Russian languages as second languages. In practice of teaching the Russian and Kazakh languages as a foreign/second one we often face the problem of cross-language interaction appearing as the result of

other cultures representatives' communication, while learning a foreign language, when communication in the studied language is broken due to the unawareness/misunderstanding/confrontation of the communication participants' cultures. This problem is natural because even with a common grammar system of the speaker/listener the communication can be broken as «... meanings in which our experience is classified are determined and modified or modified in such a way that they significantly vary from culture to culture. Some meanings found in one culture can be absent in the other»/1/. In this article we try to study the mentioned problem by concepts constructing and systemizing example (concept constructions) while forming the language knowledge of the secondary language personality.

1. The choice of strategies of verbal behavior in the first and second languages

As P.V. Duret-Anderson states, «the levels of cognitive structures are universal in the sense that there are one and the same structures in all peoples' mind»/2/. That is why it is difficult not to agree with the assumption about the universality of all communicative strategies cultures /3/. Exactly due to their universality this or that strategy of the first language speech behavior «is exported» in the studied language. «We can assume that when the culture bearer A, trying to learn the culture B, faces some formula of this culture in the concrete distribution locus, he apprehends the same meanings complex that exists in his native culture. When he actively gets involved into some behavior unit of the culture B, he chooses the form that he would choose in his own culture to convey this knowledge complex» /1/. Such a borrowing is a mechanism that compensates an incomplete competence development in the second language. In this connection we give G. Helbig's statement who notes that: «While mastering the foreign language the sources of mistakes are not only— as it was thought before — strong contrasts but mainly similarities and weak contrasts, the difficulties localization cannot be only the sphere of greatly diverged language phenomena» /4/. That is why while forming the communicative competence in the second/non-native language it is essential to know how the speaker and

listener act when choosing a speech behavior strategy in the first language.

So, for speakers of Russian the formal greeting with an accompanying information request about matters and the standard response: Hello, how are you? – Thanks, good. And you? – in the ordinary daily situation does not suppose a detailed request and answer exchange about matters whereas in the situation «a doctor - a patient» the greeting and inquiry about the matters can be a stimulus of the message about health condition and treatment process; in the scenario of leaving after a festive dinner on a visit the invitation to come oftener demonstrates the hospitality of the hosts but does not mean that they are ready to accept the leaving guests every day; and the question What are doing tonight? depending on the context can be understood either as an interest to the activity or an invitation to spend free time together, etc.

At the native speaker's cognitive level the functional similarity of such utterances acquires natural expression. At the cognitive level of the foreigner who learns the language in the data base of whose there is no knowledge of the correspondence of this or that utterance to the definite communicative situation such a transformation does not take place.

The process of mastering the second language is accompanied by breaking the conceptual system integrity because the fragments of the inner conceptual system are not bound to the language signs that lead to impossibility of using them to express the meaning by the studied language means. However, the process of breaking the conceptual system integrity does not stop the process of concepts interaction and organizing them into conceptual structures. At the beginning stage of language mastering the process of language signs manipulation is not spontaneous and has a chaotic character. The order and speed, at which the language signs systematization takes place at first into conceptual groups and then into conceptual structures, depend on the cognitive features of the personality who masters the language. But the process of organizing and systemizing the concept groups into conceptual structures is managed and can be regulated that is teaching how to build these structures and manipulate them is possible. Organizing the group of concepts into the conceptual structure takes place on the basis of the algorithm that is a «framework» of the future conceptual structure. The conceptual structure or system of conceptual structures that consists of the chosen concepts is content of the strategic competence information block /5/.

The situation context together with the goal of the language personality require referring to this or that conceptual structure or conceptual structures the choice of which supposes a goal realization in the situation frames. To our mind, the conceptual structures are structures that unite concepts – operative content memory units, mental vocabulary, conceptual system

and mind language that reflect experience and practice content, extra linguistic and language in relation to the definite situation. We use the term «concept» because this notion reflects the idea of those senses which the person operates in his mind processes and which reflect practice and knowledge process content, the content of the whole human activity results and world cognition processes as some «quanta» of knowledge /6/.

Let us give an example of organizing and systemizing the concepts «invitation», «gratitude», «refusal» into conceptual structures «invitation to someone's home», «gratitude for the invitation» and «refusal of the invitation». Planning an invitation, the man (a bearer of the Russian culture) counts either on agreement of the invited person: his gratitude for the invitation and promise to come, or the refusal: apologizing with further reasons explaining. In the language personality's mind the plan according to which the invitation is built and farther reaction to the invitation comes is an algorithm of the inner non-speech actions. The algorithm is a structural part of the conceptual structure, the information structure in the person's mind that reflects man's knowledge and experience in relation to the definite situation. In the mind of the inviting person the plan algorithm «Invitation to someone's home» splits into two ones: and algorithm of invitation plan and an algorithm of the reaction to the invitation. The algorithm of invitation plan can be represented by the following steps: 1) the invitation itself; 2) if the invitation is accepted then comes expression of joy / if the invitation is not accepted then comes expression of regret or offense; 3) as the invitation is accepted then comes assurance to expect / though the invitation is not accepted there comes expression of hope that another time the invitation will be accepted.

The algorithm of invitation plan is accompanied by the situation and partner evaluation. Thus, at the first step of the algorithm the language personality refers to the concept «invitation» that leads to the restoration in mind all known to him invitation frames. The personality retrieves from mind the «pictures» of invitations reflecting his experience and knowledge in relation to the situation of «invitation» and correlates it with knowledge of the prior factors of this situation to its evaluation: whether this situation is familiar or unfamiliar. Taking into account the situation evaluation and degree of contact with a partner, the known from experience speech behavior strategies are chosen or new ones directed to reach the communicative goal under new conditions are built. For example, one of the author's own concept of invitation unites experience of inviting to her place a peer, a superior officer, a relative, children and a stranger. Having no experience of inviting for a visit a old man the author relies on the knowledge that both in Russian and Kazakh cultures the invitation of the older man is accompanied not only by specifying the goal, time and place of the event but

also clarifying whether the man will be able to come, if it is convenient for him to come at the appointed time and correspondingly chooses the national strategy of the speech behavior that supposes the choice of direct or conventional strategy to express the speech intention with clarification of the convenient for the invited person time. The plan algorithm supposes taking into consideration all situations existing in mind and developing new situations from the already existing ones.

The algorithm of the plan reaction to the invitation can be represented as a consequence of the following steps: 1) gratitude for the invitation; 2) promise to come in case the invitation is accepted / apology with the following refusal; 3) repeated gratitude for the invitation / explanation of the refusal reason; 4) in case of the refusal the repeated apology and/or expression of regret with a request not to take offense.

The algorithm of the reaction plan to the refusal is also accompanied with the evaluation. So, at the first step the addresser evaluates the current situation and doing the second step restores in mind the frames of the invitation refusal that include information about the refusal reason. From the point of view of the Russian culture bearer a sound reason to refuse the invitation to the cinema or for a walk can be a reference to being busy. However to refuse the invitation for a visit at someone's place it is necessary to give a detailed explanation of the reason but not only the reference of being busy. In the Kazakh culture since ancient times it has not been acceptable to refuse the invitation for a visit as the refusal can offend the inviting person. The invitation is usually responded with gratitude. The invitation can be refused by an older man with reference to health condition. As an answer, as a rule, it sounds regret and a wish to recover soon.

The realization of the plan «Invitation to someone's home» with the following «agreement» – a positive answer for the invitation and the «refusal» – a negative answer for the invitation can be represented by the addresser as a steps chain on the basis of which the conceptual structures are formed. The number of the steps in the structures «Agreement» and «Refusal» do not coincide. As a rule, the scenario of the «refusal» in the Russian and Kazakh languages are accompanied or, at least, must be accompanied with an explanation of the refusal reason and apology with regret expression. In case of refusal without the explanation the addressee behavior will be considered impolite. The behavior evaluation is the content side put in the concept of the person's emotional experience.

The conceptual structures unite the concepts which the personality operates in the mental processes and which reflect the content of his experience and knowledge about the invitation in general and possible reactions to the invitation. These conceptual structures are chosen / created by the personality for the situation

«Invitation to someone's home» out of the row of other structures for the situation «Invitation».

2. Conceptual structures

We think that the data base of the information block unites algorithms of different conceptual structures that constitute the extra linguistic competence of the language personality. The conceptual structure systemized with the help of algorithm becomes the content of the speech behavior action content.

The algorithm of the speech action acquiring the definite goal load is supplemented with knowledge of the pragmatic context and language means that are necessary to realize the communicative goal in conditions of the pragmatic context and transforms into a strategy. Every algorithm step supposes referring to the speech behavior strategies chosen by the language personality according to the evaluation and data base of the strategic competence. The choice of the speech behavior strategy depends on the person's knowledge of the situation frames and ability to manipulate the language means to express his intention.

As shown in our example, the communicative goal «invitation to someone's place» supposes referring to two speech behavior strategies that take into account the addressee's reaction – agreement or refusal and depending on the reaction every strategy of the speech behavior includes a number of tactic steps or speech tactics which are loaded with the goal become strategies.

Thus, the speech tactics «gratitude for the invitation» inside the communicative goal «invitation with the following refusal» to realize its tactic course acquires the definite communicative goal-set, for example, to thank for the invitation in such a way as not to offend the inviting person with the refusal and in its turn it becomes a strategy because it supposes the choice of the utterance form and meaning.

The intermediate steps to reach the communicative goal can be varied representing different strategies of its reaching. Depending upon the category of the communicative contact of the situation participants and the «code of relations» between the partners the speech acts chain while reaching the communicative goal, in our case “invitation to someone's place”, can content the information enquiry about the reason of the invitation, for example: What is the reason of your inviting to visit you?, about other invited people: Who else will be there? and, correspondingly, reaction to the enquiry: Well, nothing special, or My father's anniversary – all ours will be present , etc..

Conclusions

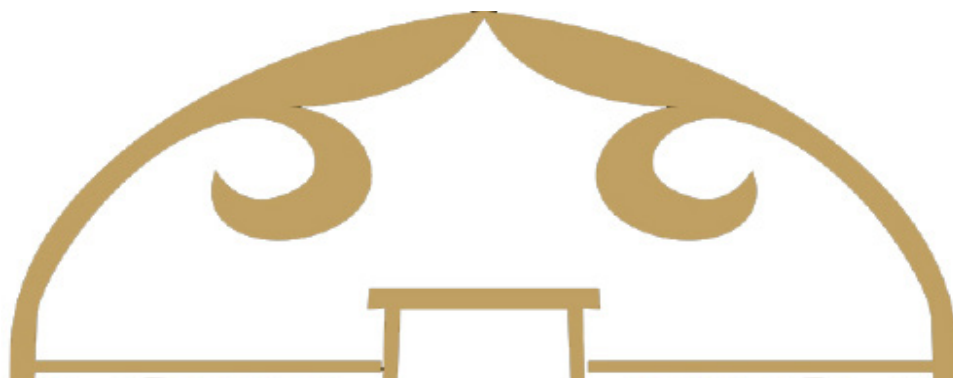
The researchers believe that the units of information keeping are interconnected fragments of the integral mental-lingual complex. They form more or less steady deep blocks – configurations (A. Wierzbicka) revealing, in particular, in the associative-verbal net, every element of which has a definite set

of the associative connections. Only at existing of definite signs universality the communication becomes possible. The signs commonness conditions the communication adequateness and success. To form the signs commonness while teaching the second language we use the algorithms of speech behavior building offered by the teacher who is a model of the language speaker for the second language personality. Forming the algorithms bank of speech behavior in different speech situations with various intentions, teaching how to use the algorithms and optimization of their usage experience enriches and extends the concepts that constitute the conceptual structures which in their turn become mobile and needed to use in the speech of the second language personality.

The research strategies of verbal behavior and conceptual construction as an aspect of pragmatism seems perspective to us. In terms of the research it is planned to study the strategies of verbal behavior of native speakers coming from different cultures in order to organize the teaching activities of the secondary lingual personality.

References

1. Lado, R. (1989). *Linguistics on top of the cultures. New in the Foreign Linguistics, XXV*, 32-62.
2. Duret-Anderson, P. (1995). *Mental grammar and linguistic supertypes. Issues of Linguistics, (6)*, 46-51.
3. Murzagaliyeva, M. (1998). *Contrastive-pragmatic analysis of the speech acts of the compliments in Russian and Kazakh languages. Almaty*.
4. Helbig, G. (1989). *Linguistics – comparison – teaching of foreign languages. New in the Foreign Linguistics, XXV*, 307-327.
5. Utebaliyeva, G. (2004). *Strategic competence (structural and quality characteristic, functions, forming). Almaty*.
6. Kubryakova, E., Demyankov, V., Pankratz, Y., & Luzina, L. (1966). *Brief dictionary of cognitive terms. M: MSU*.

ПЕДАГОГИКА ҒЫЛЫМЫ
ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ НАУКА
PEDAGOGY

Чакликова Асель Тураровна

д.п.н., профессор, проректор по учебной работе КазУМОиМЯ имени Абылай хана
г. Алматы, qweras@inbox.ru, altynai.beisembaeva@mail.ru

ОБ ОПЫТЕ РАЗРАБОТКИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ПРОГРАММ НА ОСНОВЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ СТАНДАРТОВ В УНИВЕРСИТЕТЕ ГУМАНИТАРНОГО ПРОФИЛЯ

Резюме. Профессиональный стандарт рассматривается в качестве ключевого механизма саморегулирования рынка труда. Он представляет собой многофункциональный нормативный документ, устанавливающий в рамках конкретного вида или области профессиональной деятельности требования к содержанию и качеству труда. Предпринимаемые усилия со стороны образовательных систем, работодателей и государственных органов управления качественный разрыв между предлагаемыми образовательными услугами и запросом рынка труда в компетентных специалистах практически ликвидирован. На сегодняшний день мы оперируем такими важными для последующих согласованных действий понятиями, как профессиональный и образовательный стандарты, система профессиональных квалификаций, национальная рамка квалификаций. Переход на профессионально-отраслевые стандарты, является оптимальным путем реализации социального заказа общества, поскольку достигается ответственность между субъектами образовательного процесса, в числе которых не только вузы, но и представители бизнес-структур, работодатели.

Ключевые слова: образовательная программа, профессиональный стандарт, компетентный специалист, социальный заказ.

Түйін. Кәсіби стандарты еңбек нарығының өзін-өзі реттеудің негізгі механизмі ретінде қарастырылады. Бұл жұмыстың мазмұны мен сапасы үшін кәсіби қызмет талаптарының нақты түрі боп белгіленіні көпфункционалды нормативтік құжат болып табылады. Білім беру жүйесі жұмыс берушілер мен мемлекет тарапынан ұсынылатын білім беру қызметтерінің және білікті мамандар үшін еңбек нарығының сұранысы сапалы алшақтық жүзінде жойылуы байқалуда. Бүгінгі таңда осындай кәсіби және білім беру стандарттары, кәсіби біліктілік жүйесі, ұлттық біліктілік шеңбері ретінде болашақ келісілген іс-қимыл түсініктері сияқты маңызды жұмыс атқаралуда. Кәсіби салалық стандарттарға көшу, жоғары оқу орындарының ғана емес, оның ішінде білім беру процесінің субъектілері, сондай-ақ бизнес-ұйымдардың, жұмыс берушілер өкілдері арасында қол жауапкершілік ретінде, қоғамның әлеуметтік тапсырысты іске асыру ең жақсы жолы болып табылады.

Түйінді сөздер: білім беру бағдарламасы, профессионалды стандарт, білікті маман, әлеуметтік тапсырыс.

Summary. Professional standard is seen as a key mechanism for self-regulation of the labor market. It is a multifunctional regulatory document that sets within a specific species or areas of professional activity requirements for the content and quality of work. Efforts on the part of education systems, employers and the state controls the quality gap between the proposed educational services and the demands of the labor market for qualified professionals virtually eliminated. Today, we operate with such important for future concerted action concepts as professional and educational standards, a system of professional qualifications, the national qualifications framework. The transition to professional industry standards, is the best way of realization of the social order of society, as the attained responsibility between the subjects of the educational process, including not only universities, but also representatives of business organizations and employers.

Key words: educational program, professional standard, competent specialist, social order.

Вопрос перехода на образовательные программы, основанные на профессиональных стандартах ставится перед ВУЗами Республики Казахстан не первый год. Так, Государственная Программа Развития Образования РК до 2020 года обусловила запуск и эффективное функционирование обновленной модели образования основанной на триаде «наука-образование-производство» с его конечной профессионально-прикладной и практической результативностью. Законом Республики Казахстан «Об образовании» введена новая статья 45-1 «Социальное партнерство в области профессионального образования», в которой учтены вопросы участия работодателей в подготовке специалистов, оценке профессиональной подготовленности выпускников, организации профессиональной практики и их трудоустройстве.

Масштабные и системные меры по ускорению реализации Концепции инновационного развития РК до 2020 года и программы Форсированного Инновационного Индустриального Развития, установки Министерства Образования и Науки РК придают динамичный характер переходу к образо-

вательным программам на основе профессиональных стандартов.

На сегодняшний день разработаны профессиональных стандартов по 147 специальностям приоритетных отраслей экономики, разработанные профессиональными ассоциациями и отдельными компаниями через отраслевые советы. Отраслевые советы - это одна из форм новой системы управления подготовкой кадров. На сегодня ее образуют 432 попечительских, 16 региональных, 14 отраслевых советов и Национальный совет.

Предпринимаемые усилия со стороны образовательных систем, работодателей и государственных органов управления качественный разрыв между предлагаемыми образовательными услугами и запросом рынка труда в компетентных специалистах практически ликвидирован. На сегодняшний день мы оперируем такими важными для последующих согласованных действий понятиями, как профессиональный и образовательный стандарты, система профессиональных квалификаций, национальная рамка квалификаций.

Рамка квалификаций - системное и структурированное по уровням описание признаваемых квалификаций. С помощью рамок квалификаций проводится измерение и взаимосвязь результатов обучения и устанавливается соотношение дипломов, свидетельств/сертификатов об образовании и обучении. Различаются всеобъемлющие, национальные и отраслевые рамки квалификаций.

Национальная рамка квалификаций включает описание восьми квалификационных уровней, основанных на результатах обучения: первый и второй уровни соответствуют общему среднему образованию, третий и четвертый уровни - техническому и профессиональному образованию (повышенного уровня), пятый уровень - техническому и профессиональному образованию (специалист среднего звена), послесреднему или высшему образованию, шестой - высшему образованию, седьмой и восьмой уровни - высшему и послевузовскому образованию (бакалавриат, магистратура и докторантура).

Национальная рамка квалификаций (НРК) определяет единую шкалу квалификационных уровней для разработки отраслевых рамок квалификаций, профессиональных стандартов, обеспечивая межотраслевую сопоставимость квалификаций и является основой для системы подтверждения соответствия и присвоения квалификации специалистов.

В НРК приводится обобщенное описание результатов, детализация осуществляется в отраслевых рамках квалификаций, профессиональных стандартах.

Профессиональный стандарт рассматривается в качестве ключевого механизма саморегулирования рынка труда. Он представляет собой много-

функциональный нормативный документ, устанавливающий в рамках конкретного вида или области профессиональной деятельности требования к содержанию и качеству труда; уровню квалификации работника и т.д.

Если провести параллель между образовательным и профессиональным стандартами, то они отличаются следующим:

1. Областью регулирования: профессиональные стандарты – требования к квалификации, компетенциям, образовательные стандарты – определяет структуру и устройство образовательного процесса

2. Субъектами регулирования: профессиональные стандарты – сообщество профессионалов в данном виде деятельности, образовательные стандарты – Республиканский учебно-методический совет по специальности. Результаты образования должны быть ориентированы на требования профессиональных стандартов.

3. Внутренним устройством: в профессиональных стандартах зафиксированы функции, работы, продукты, технологии, определяются какими знаниями, умениями и компетенциями профессионал должен обладать, также в профессиональных стандартах определено сколько уровней квалификаций существует. Образовательные стандарты – фиксируют, какие именно должны быть компетенции сформированы у выпускника, какими образовательными средствами будет формироваться та или иная компетенция, доля свободной и вариативной части [1].

Что касается непосредственно алгоритма формирования, то он представляет собой очередность этапов:

1. Стартовый этап (общий) – общенациональный (поэтапный), последовательность – поочередно-отраслевая; начиная с определения НСК (национальная система квалификаций) – переход к профессиональным стандартам как основе модернизации системы высшего образования.

2. С учетом необходимости модернизации отечественного профессионального образования в контексте международной парадигмы инновационной диверсифицированности и рыночной конкурентоспособности продукции современного профессионального образования, приступить ВУЗу к решению задачи модернизации высшего образования (ВО) через разработку и апробацию современно-востребованных инновационных модификаций специальностей по профилю университета (как специализаций), параллельно решая вопросы: разработки 1) основ профессионально-отраслевых стандартов и 2) методологию формирования и технологию внедрения новых модификаций пока еще существующих базовых специальностей отечественного классификатора по ВО.

Этап разработки и перехода на профессиональные стандарты, навряд ли способных без потерь заменить существующие сегодня образовательные стандарты, базируемые на современных фундаментально-научных, интеллектуально-развивающих и профессионально-заданных основах образовательной системы высшего профессионального образования, требует особого внимания и осторожности в разработке отраслевых профессиональных (ПС) и образовательных стандартов (ОС), а также базируемых на них образовательных программ. При позитивности предоставляемых свобод и автономности вузам в выборе моделей образовательных программ, формировании моделей специалиста и набора специальностей и профилей, есть опасность перехода от полновесных профессионально-образовательных программ к программам узко-прикладного бакалавриата, что навряд ли обеспечит конкурентоспособность и новый инновационно-креативный потенциал наших выпускников, которые могут потерять вкус к целевому исследовательскому изысканию. Универсализованная система требований к содержательно-функциональному и теоретико-исследовательскому базису, регламентируемого по целевым профессионально-отраслевым стандартам, полагаем, должна быть предварительно разработана, утверждена и представлена для руководства отраслевым вузам и профессиональным сообществам до предоставления полной свободы выбора вузам собственных моделей образования».

В случае если профессиональные стандарты (ПС) прошли все экспертные оценки, утверждены и включены в новом варианте в Национальный реестр профессиональных стандартов, необходимо разработать унифицированную методику обновления образовательных стандартов (ОС) ВПО (с обязательным их сохранением) и образовательных программ с учетом положений принятых профессиональных стандартов.

В этой связи правомерна и позиция некоторых российских дидактов о том, что «внесение изменений в образовательные программы с учетом положений профессиональных стандартов не может носить характер формальных мероприятий. Эта работа направлена на совершенствование качества профессионального образования, обеспечение его гибкости, мобильности по отношению к вызовам рынка труда, но в то же время она не должна приводить к девальвации собственно образовательных целей, ценностей личностного развития» [2].

На сегодняшний день Казахским университетом международных отношений и мировых языков имени Абылай хана проделана определенная работа по переходу на образовательные программы в

соответствии с профессиональными стандартами, а именно:

- завершено интегральное моделирование профессиональных компетенций;

- определены позиции в модульном структурировании образовательных программ, при которой все дисциплины (как обязательные, так и элективные) и виды занятий, объединяются в отдельные модули по принципу их направленности на формирование определенной компетенции [3].

Модуль включает в себя комплекс дисциплин образовательной программы содержательно организованных в логической последовательности, освоение которых приводит к формированию у обучаемого такого качественно нового интегративного умения как компетенция. Системой учета трудоемкости обучения выступают кредиты, начисляемые за освоение каждого модуля.

- функционируют 4 инновационные образовательные программы с целью повышения уровня конкурентоспособности выпускников Университета посредством достижения нового качества системной подготовки по дисциплинам экономического профиля, в области перевода и т.д.;

- создан и успешно функционирует Инновационный центр кейсовых технологий, целью которого поставлено создание кейсов для всех специальностей Университета, которые в дальнейшем лягут в основу образовательных программ нового типа [4].

В заключении хотелось бы еще раз подчеркнуть, что переход на профессионально-отраслевые стандарты, на наш взгляд, является оптимальным путем реализации социального заказа общества, поскольку достигается ответственность между субъектами образовательного процесса, в числе которых не только вузы, но и представители бизнес-структур, работодатели.

Литература

1. Кунанбаева С.С. Компетентностное моделирование профессионального иноязычного образования. Алматы, 2014г., С.7-8

2. Блинов В.Н., Багрова О.Ф. и др. Профессиональные стандарты: от разработки к применению // Высшее образование в России, №4, 2015г., С.8

3. Курманалина Ш. Профессиональные стандарты – основной критерий повышения качества технического и профессионального образования // Білімді ел, 2016 г.- 4с.

4. Чагликова А.Т. Сущность процесса обучения в условиях информатизации образования. Высшая школа Казахстана 4/2007. – 19-23с.

Асанов Наухан

ғылыми жетекші, п.ғ.д., әл-Фараби атындағы ҚазҰУ профессоры,

Абдікаирова Ұлдана

Философия және политология факультеті, Педагогика және білім беру менеджменті кафедрасы
Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану мамандығының 1-курс магистранты

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДА МАМАНДАР (ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТАР МЫСАЛЫНДА) ДАЙЫНДАУДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН ҚҰЖАТТАРДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Түйін: Мақаланың мақсаты: жоғары оқу орындарында мамандар (әлеуметтік педагогтар мысалында) дайындауда қолданылатын нормативтік құжаттардың тиімділігін және педагогикалық шарттарын анықтау, олардың әлемдік стандарттарға сәйкестігін қарастыру; әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінде мамандар дайындауда қолданылатын жаңа нормативтік құжаттардың педагогикалық негіздерінің білім беру үдерісіндегі маңызын көрсету болып табылады.

Түйін сөздер: әлеуметтік педагог, нормативтік құжаттар, жеке оқу жоспары, элективті пәндер, оқу жұмыс жоспары, үлгілік оқу бағдарламасы.

Резюме: Цель статьи: определение эффективности используемых нормативных документов при подготовке специалистов (на примере социальных педагогов) в высших учебных заведениях, определение педагогических условий и рассмотрение их соответствия с международными стандартами; показать важность педагогических основ новых нормативных документов, применяемых в учебном процессе при подготовке специалистов в Казахском Национальном университете имени аль-Фараби.

Ключевые слова: социальный педагог, нормативные документы, индивидуальный учебный план, элективные дисциплины, рабочий учебный план, типовая учебная программа.

Summary: The article aim is to determinate effectiveness of normative documents in training of specialists (social pedagogy as an example), to show educational conditions and to consider compliance with international standards; to show the importance of pedagogical foundation in new normative documents, which are used in educational process of preparation of social pedagogues at the Kazakh National University named after al-Farabi

Key words: social pedagogue, normative documents, personal curriculum, elective courses, academic work plan, standardized educational program.

Қазіргі уақыт талаптары жоғары оқу орындарында болашақ мамандарды дайындау қызметін қайта қарау, оның мазмұны мен құрылымын өзгер-

туді ғана қарастырмай, оның бүкіл бағдар-бағытын түбегейлі әлемдік талаптарға сәйкестендіруді талап етіп отыр. [1]

Жоғары білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты (бұдан әрі – стандарт) «Білім туралы» 2007 жылғы 27 шілдедегі Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес әзірленген. Осылардың негізінде білім беру стандарты әр мамандыққа бөлек дайындалады және соған сәйкес мамандықтың үлгілі оқу жоспарлары мен пәндердің үлгілі бағдарламалары құрастырылады. Маман дайындауға қажетті нормативтік құжаттардың [2] негізгілерін көрсетейік:

Үлгілік оқу жоспары (бұдан әрі – УОЖ) – Қазақстан Республикасының жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім мамандықтарының жіктеуіші және осы стандарт негізінде әзірленетін, міндетті компонент пәндерінің тізбесі мен кредиттердің ең аз көлемін және практиканың қорытынды аттестаттаудың барлық түрлерін көрсете отырып, пәндер циклі бойынша білім беру бағдарламасының құрылымы мен көлемін регламенттейтін, білім беру саласындағы уәкілетті орган бекітетін оқу құжаты. УОЖ-да міндетті компоненттегі әрбір оқу пәнінің еңбек сыйымдылығы кредиттермен анықталады, ал таңдау бойынша компонент кредиттердің жалпы санымен көрсетіледі.

Элективті пәндер каталогы (бұдан әрі – ЭПК) – зерттеу мақсатын, қысқаша мазмұнын (негізгі бөлімдер) және зерттеуден күтілетін нәтижелерді (студенттердің алатын білімін, іскерлігін, дағдысы мен құзыреттерін) көрсете отырып, пәннің қысқаша сипаттамасын қамтитын таңдау компоненттері бойынша барлық пәндердің жүйеленген аннотацияланған тізбесі. Аталған каталогта әрбір оқу пәндерінің пререквизиттері мен постреквизиттері көрсетіледі. ЭПК білім алушыларға элективті оқу пәндерді баламалы таңдау мүмкіндігін қамтамасыз етеді.

Жеке оқу жоспары (бұдан әрі – ЖОЖ) – үлгілік оқу жоспары мен элективті пәндер каталогы негізінде эдвайзердің көмегімен студенттің әр оқу жылына арнап өзі құрастыратын оқу жоспары. УОЖ-ын білім беру саласындағы уәкілетті орган бекітеді. ЖОЖ-да міндетті компоненттегі әрбір оқу пәнінің еңбек сыйымдылығы кредиттермен анықталады, ал таңдау бойынша компонент кре-

диттердің жалпы санымен көрсетіледі. ЖОЖ әрбір білім алушының жеке білім траекториясын бөлек айқындайды. ЖОЖ-ын үш дана факультет деканы (бөлім басшысы) бекітеді: бірі - деканатта (бөлімде) сақталады және ол білім алушының кәсіптік оқу бағдарламаларды орындауына және меңгеруіне бақылауды жүзеге асыру үшін негіз болады, екіншісі - аралық аттестаттауды ұйымдастыру үшін офис-регистраторға, үшіншісі - білім алушыға тапсырылады.

Оқу жұмыс жоспары (бұдан әрі – ОЖЖ) – мамандық бойынша үлгілік оқу жоспары мен студенттердің жеке оқу жоспарлары негізінде білім беру ұйымы дербес әзірлейтін оқу құжаты. ОЖЖ-да әрбір оқу пәнінің тізбесі және міндетті компонент пен таңдау бойынша компоненттегі еңбексыйымдылығы - кредиттермен, оларды оқыту тәртібімен, оқу сабақтарының түрі және бақылау нысандарымен анықталады. ОЖЖ-ы оқу жылына әзірленеді және оны жоғары оқу орнының ғылыми кеңесінің шешімі негізінде білім беру ұйымының басшысы бекітеді. ОЖЖ оқытушының оқу жұмысының еңбексыйымдылығын есептеу үшін негіз болып табылады. ОЖЖ-ның және ЖОЖ-ның нысанын, құрылымын және әзірлеу тәртібін білім беру ұйымы дербес айқындайды.

Үлгілік оқу бағдарламасы (бұдан әрі – УОБ) – оқу мазмұнын, көлемін, ұсынылатын әдебиетті анықтайтын және білім беру саласындағы уәкілетті орган бекітетін мамандықтың үлгілік оқу жоспарының міндетті компонентіндегі пәннің оқу құжаты. Үлгілік оқу бағдарламасы мына қағидалар негізінде жасалады: жас ұрпақтар үшін бағдарлама мазмұнының тәрбиелік мәні болуы, оқыту мазмұнының ғылыми тұрғыда келуі, оқу материалының оқушылардың жас ерекшеліктеріне және білім дәрежесіне сай жасалуы, оқылатын объективті дүние құбылыстары мен оқу пәндерінің арасындағы табиғи жалғастықты бейнелейтін өзара байланысы ескеріледі.

Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындары жоғары білімді мамандар даярлауды:

1) Қазақстан Республикасының жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім мамандықтарының жіктеуішіне;

2) Жоғары білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартына және білім мамандықтарының үлгілік оқу жоспарларына;

3) академиялық күнтізбеге;

4) студенттердің жеке оқу жоспарларына;

5) мамандықтардың оқу жұмыс жоспарларына;

6) пәндер бойынша оқу бағдарламаларына сәйкес жүзеге асырады.

Осы құжаттарды қолдану мынадай мақсаттарға жетуді көздейді:

- студенттердің дайындық деңгейіне және жоғары оқу орындарының білім беру қызметіне қой-

ылатын міндетті талаптардың негізінде жоғары білім сапасын арттыру;

- білім беру қызметінің барлық субъектілерінің құқықтарын реттеу;

- студенттерді оқыту деңгейін және білім беру бағдарламаларының сапасын бағалаудың объективтілігі мен ақпараттылығын арттыру;

- студенттердің академиялық ұтқырлығы үшін жағдай жасау;

- Қазақстанның бірыңғай білім беру кеңістігінің жұмыс істеуін қамтамасыз ету;

- Қазақстан Республикасының халықаралық білім кеңістігіне тең дәрежеде қатысуы үшін жоғары білім туралы құжаттардың конвертациялануын қамтамасыз ету. [3]

Қойылған мақсаттарға қол жеткізу үшін жоғары оқу орындары заңнамаға сәйкес оқытудың түрлі технологияларын, оқу процесін ұйымдастыру мен бақылаудың нысандарын, әдістерін таңдай алады. Жоғары білім мамандықтарының үлгілік оқу жоспарлары осы стандарттың ережелеріне сәйкес білім беру бағдарламаларының құрылымын, мазмұнын мен көлемін, оқытудың нормативті мерзімі мен студенттерді даярлау деңгейіне қойылатын талаптардың жиынтығын анықтауы тиіс. Жоғары оқу орны мамандықтарының тізбесі Қазақстан Республикасы бекіткен жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім мамандықтарының жіктеуішіне сәйкес болуы керек.

Бұл құжаттардың әрқайсысының маман дайындауда маңызы өте зор. Республикамыздың Білім туралы заңына және ерекше мәртебесі бар мемлекеттік жоғары оқу орындары туралы үлгі ережеге сәйкес әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Болон декларациясының негізгі қағидаларына және әлемдік стандарттарға сүйене отырып, барлық мамандықтар бойынша бакалавриат, магистратура және докторантураның оқу жоспарлары мен бағдарламаларын және тағы басқа қажетті нормативтік құжаттарын қарастырды. Болон процесінің құжаттарында [4] жоғары білім берудің бір тұтас кеңістігін қалыптастыруға мүмкіндік беретін бірсыпыра маңызды мәселелер қарастырған, оларды атап айтар болсақ:

- жоғары білім беру аймағында жалпыға түсінікті, бірімен-бірі салыстыруға болатын біліктілікті яғни нәтижелі оқыту жүйесін енгізу;

- жоғары және одан кейінгі білім беру ісінде үш деңгейлі оқыту жүйесіне көшу

- оқу барысында жұмсалатын еңбек түрлерін (пәндерді, бағдарламаларды, жүктемелерді) сынақ бірліктері арқылы бағалай білу және диплом қосымшасында оқу бағдарламасын дұрыс бейнелей алу, студенттердің, оқытушылардың және әкімшілік-басқару ісін жүргізушілердің білім ордаларын ауыстырып отыру мүмкіндігін, яғни ауысымдылығын арттыру;

- жоғары білім берудің қажетті сапасын қамтамасыз ету;
- әртүрлі жоғары білім беру аймақтарында қол жеткізілген біліктілік пен соған сәйкес берілген құжаттарды бір-бірімен сәйкестендіру;
- жоғары оқу орындарының дербестігін қамтамасыз ету;
- жоғары білімге деген еуропалық өлшем енгізу
- еуропалық білім жүйесінің танымдылығын, бәсекелестігін арттыру;
- жоғары білім берудің әлеуметтік рөлін жүзеге асыру;
- жоғары білімге деген қолжетімділікті қамтамасыз ету
- білім алуды өмір бойғы қажеттілікке айналдыру:

Болон процесінің басты-мақсаты қазіргі білім беру жүйесінің айқындылығы, салыстырмалылығы «түсініктілігі» және әртүрлі елдердің дипломдарын салыстыру мүмкіндігінің болуы. Айқындылық пен салыстырмалылықты қамтамасыз ететін механизм оқыту нәтижелерінің терминдерімен, яғни оның құзыретімен анықталған біліктілік мазмұны болып табылады.[4]

Әлеуметтік педагогтар дайындаудағы қолданылатын нормативтік құжаттар құрастыруда әлемдік заманауи талаптарға, инновациялық бағыттарға тән педагогикалық шарттарға негізделген университеттің академиялық саясаты қарастырылады.

Соңғы жылдары ҚазҰУ-дың жаңа білім беру бағдарламалары, олардың негізіндегі оқу процесі төмендегі инновациялық бағыттарға үйлестірілген:

- білім беруге қатысты нормативтік құжаттарды Халықаралық нормаларға сәйкестендіру;
- кредиттік технология енгізудегі кемшіліктерді анықтап, білім беру үдерісін алдыңғы қатарлы талаптармен теңестіру;
- кәсіптік дайындықтың сапасын көтеру мақсатында оқытудың жаңа инновациялық әдістері мен түрлерін енгізу;

- халықаралық үлгідегі дипломның әлемдік деңгейдегі жарамдылығын іске асыру.

Көрсетілген бағыттар бойынша бірқатар жұмыстар жүргізілді, бірақ жаңа дайындалған нормативтік құжаттар мен олардың негізіндегі білім беру процесі педагогикалық, ғылыми әдістемелік тұрғыдан әлі де толық зерттелмеген. Сондықтан әлеуметтік педагогтар дайындау мысалында қолданысқа қажетті нормативтік құжаттардың мазмұны мен құрылымын тереңірек зерттеп, оның педагогикалық негіздерін зерттеу қажет.

Оқу-әдістемелік жұмыстар жоғары оқу орындарының кафедралары мен факультеттерінде жүзеге асырылады. Университеттердің әдістемелік бөлімдері мамандар дайындаудағы тиісті нормативтік-құқықтық құжаттарды сараптап, олардың педагогикалық негіздерін қарастырып, ғылыми-әдістемелік кеңестерге оларды жетілдіру үшін ұсыныстар жасап отырулары қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Абдибеков У.С., Сырғақбаева А.С. *Модульный принцип построения образовательных программ. Опыт Европы. «Заманауи үздіксіз кәсіби білім беру жүйесіндегі түлектің құзыреттілік үлгісі» атты ХЛІІІ ғылыми әдістемелік конференция материалдары. 2-кітап, Алматы, «Қазақ Университеті», 2013ж. 3-6 б.*

2. Асанов Н. *Планирование, организация и контроль учебного процесса в вузе: подходы, решения и опыт. Алматы, Қазақ университеті, 2003г. С.10, 54, 60.*

3. Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Академиялық саясаты (2015-2016ж.)-Алматы.; *Қазақ университеті, 2015, 4, 45, 176, 208б.*

4. Асанов Н.А., Мямешева Г.Х. *Система перезачета кредитов по типам ECTS и UCTS «Заманауи үздіксіз кәсіби білім беру жүйесіндегі түлектің құзыреттілік үлгісі» атты ХЛІІІ ғылыми-әдістемелік конференция материалдары, 2-кітап, Алматы, «Қазақ университеті» 2013ж. 19-21б.*

Дүйсенова Жамила Қалымбетовна

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті
Педагогикалық ғылымдар кафедрасының доценті, Djk.68@mail.ru

ОҚУ-ТӘРБИЕ ҮДЕРІСІНДЕ ТҮЛҒАЛЫҚ ІЗГІЛІК ПЕДАГОГИКАСЫНЫҢ БОЛАШАҚ МҰҒАЛІМДЕРДІ ДАЯРЛАУДАҒЫ НЕГІЗГІ РӨЛІ

Түйін: Бұл мақалада тұлғалық ізгілік педагогикасының оқу-тәрбие үдерісінде болашақ мұғалімдерді даярлаудағы ролі туралы айтылады.

Резюме: В данной статье рассматривается проблема основной роли личностно-гуманной педагогики в подготовке будущих учителей учебно-воспитательном процессе.

Summary: The article deals with the problem of the basic roles of personal - human pedagogics in training of future teachers in educational process

Өсіп келе жатқан бүгінгі ұрпақты мәдениетті, парасатты, білікті, көргенді, көрегенді етіп тәрбиелеу, олардың дүниетанымын жоғары деңгейге көтеру, қоғамды ілгерілету үдерісінде адами қасиеттерін дамытуға үлкен мән беру, ұлттық намысы жоғары ұлтжанды өкілдерді тәрбиелеу ісі ұстаздарымыздың еншісінде екендігі айқын десек те, бұл міндеттердің өмірлік практикада толық мәнді жүзеге асырылмай жататына да белгілі. Олай дейтініміздің бір себебі, мектеп мұғалімдері мәртебесінің өз дәрежесінде қоғамдық ортадан көрініс таппауы.

Қазіргі кезде білімнің беделі төмендеп, мәдениеттің, рухани байлықтың мәртебесі құнсызданып отырған жағдайда А.А.Бейсенбаева бұл гуманитарлық мәселені шешудегі негізгі тұлға – мұғалімге үлкен мән береді және «Себебі білім беруді ізгілендіруде педагог маманның мәртебесін көтеру елімізді өркениетті мемлекеттер деңгейіне жеткізудің басты шарты деп есептейміз» - деп біледі [1, 11 б]. Педагог-ғалымның бұл пікірі құптарлық ой десек те, оның қамтамасыз етілуі бірқатар зерттеулердің, жұмыстардың атқарылуын талап етеді.

Қарастырылып отырған тақырып аясында:

1) мектеп мұғалімдері және олардың білімі, іскерліктері мен сапалық қасиеттері;

2) білім беру, оның ішінде жоғары педагогикалық білім берудегі педагогика курсы және оның болашақ педагогтарды даярлаудағы ролі;

3) білім беруді ізгілендірудің мақсат, міндеттері;

4) гумандық педагогиканың қарастыратын мәселесі немесе гумандық педагогиканың ролі педагогикалық еңбектердегі сипатталуын айқындау қажеттігі туындайды.

Педагогикалық жүйеде мұғалімдердің атқарар ролі, алатын орны өте жоғары екендігі белгілі. Ол

жөнінде қазақ ағартушылары және жазушы педагогтары Ы.Алтынсарин және А.Байтұрсыновтың айтқан пікірлерінің мәні өте зор. Мұғалім туралы қазақтың аса көрнекті қайраткері, акын, аудармашы, лингвист-ғалым Ахмет Байтұрсыновтың «Ең әуелі мектепке керегі білімді, әрі педагогика, әдістемеден хабардар, оқытып білетін мұғалім» деп баға бергені бүгінгі күнде де өз мәнін жойған жоқ [2, 117б].

Қазақ халқының баға жетпес асыл арманына айналған ірі зиялысы, ойшыл ғұлама, ағартушы педагогы М.Жұмабаевтың 1922 жылы Орынборда алғаш жарық көрген тұңғыш «Педагогика» оқулығын мұғалімге тарту етіп ұсынғаны педагогтарымызға белгілі. Оның ішінде М.Жұмабаевтың мұғалімдерге: «Қазақтың қаны бір, жаны бір, жолбасшысы - мұғалім. Еліміздің аз ғана жылдық ояну дәуіріне баға беру үшін алты алаштың баласы бас қосса, қадірлі орын – мұғалімдердікі!

Бірге оқысқан, бірге оқытысқан жылдарымыз бір, жолымыз бір, қазақ мұғалімдері!» - деп педагогтарға жоғары баға бере отырып, өзінің төлтума еңбегін ұсынады [3, 9б]. Бұл айтылған ойлардан ұлы ағартушының мұғалімге, оның еңбегіне, қазақ халқының болашағына деген шынайы махаббатын, адал азаматтық ниетін байқауға болады.

Мұғалімнің еңбегін және олар жөніндегі құнды ой-пікірлердің мазмұнын зерделей келе, А.А.Бейсенбаева мұғалімнің маман ретіндегі тұлғасының моделін ұсынады:

- мұғалім – ол шын мәніндегі қоғамдық - әлеуметтік даму үдерісінің адам санасындағы күрделі жаңғыру барысына тікелей қатысы бар маман;

- педагогикалық үдеріске ие бола алатын әрекетті және тұтастай толыққанды қасиеті бар, шығармашылық ойлау қабілеті жетілген, өздігінен білім алуға, өзін-өзі тәрбиелеу дағдысы қалыптасқан, гуманистік қоғамдық еңбек қатынасын орната алатын маман, мұғалім қазіргі заманның өркениетті, прогресшіл бағытына сай кәсіби бейнесі бар, ең жоғары мәдениетті маман;

- өз бойында жаңа ойлау жүйесін қалыптастыра алатын, болашақ мамандығына қажетті азаматтық, адамгершілік қасиетті тәрбиелейтін, оны бағалай алатын және үнемі жетілдіретін, қазіргі қоғам өміріндегі кең қанат жайып отырған еңбек үдерісі жайында жұмыс істей білуге қабілетті, білікті маман;

- бәсекелік нарықтық экономика негізінде

құрылған қоғамда іскерлік, өзгерісті жағдайға тез бейімделгіш, әрекетшіл, қарым-қатынас жасауға алдын-ала талаптанушылық, өз ісінің басқалардан артықшылығын көре білушілік, істің нәтижелі болуына көз жеткізушілік қасиеттері қалыптасқан болашақтың жасампаз маманы.

Шын мәнінде, бұл модель қоғамның саяси-экономикалық, әлеуметтік, рухани дамуының жаңаша ойлауы сатысында жоғары мектептің оқу-тәрбие үдерісіне өзгеріс енгізуге ықпал жасайды. Ол жөнінде педагог ғалым: «... барлық тұлғалық қабілеті мен деңгейлік мүмкіндіктерінің еркін дамуына, шығармашылық пен кәсіби талғамына, ар-ожданының имандылығына, әлеуметтік азаматтық құқығының қорғалуына себеп болады» - деп түсінік береді [1, 126].

Білім беру ісін үздіксіз дамыту, сонымен бірге оқу-тәрбие жүйесін жаңа сатыға көтеру міндеттерін мұғалім қызметінсіз жүзеге асыру мүмкін еместігі белгілі. Еліміздің әлеуметтік-экономикалық дамуын жетілдірудің бағдарламалық міндеттерін шешу болашақ мамандардың кәсіби біліктілігіне, мәдениетіне, рухани кемелдігіне тікелей байланысты.

Мұғалімге үлкен мән беру кеңестік кезеңнің тұсында да орын алған. «Халық мұғалімі – жас өспірімнің рухани дүниесінің мүсіншісі, қоғам өзінің ең қымбаттысы, ең құндысы – балаларды, өзінің үмітін, өзінің болашағын сеніп тапсыратын сенімді өкілі. Осы аса ізгі және аса қиын кәсіп, бұған өз өмірін арнаған адамнан тұрақты шығарманы, ойдың тынымсыз жұмысын, орасан зор жан жомарттығын, балаларға сүйіспеншілікті, іске шексіз адалдықты талап етеді» - деп жалпы білім беретін және кәсіптік мектеп реформасының негізгі бағыттарында атап көрсетілген [4].

Мұғалім – адамға жан-жақты білім беретін, адамды адам етіп тәрбиелейтін мамандық иесі. Тәрбие деген аталы ұғымның пайда болғанынан бері бұл қызметтің ең беделді, әрі ең білгір адамдарға тапсырылатыны сондықтан. Осыған орай біздің қоғамымызда мұғалім – тәрбиешілердің еңбегіне зор мән берілген. Ол жөнінде төмендегі ой пікірлерден байқауға болады.

А.Құнанбаев «Ұстаздық еткен жалықпас, үйретуден балаға».

Д.Писарев «Тәрбиедегі басты мәселе – тәрбиешінің кім екендігінде».

Л.Толстой «Егер ұстаз өз ісін де, шәкіртін де жақсы көре білсе, ол - нағыз ұстаз».

Джон Локк «Бүкіл халықтың тұрмыс халі балаларды дұрыс тәрбиелеуге байланысты».

Мұғалім және оның педагогикалық іс-әрекеті жөнінде кезінде көптеген ғұламалар, педагог-ғалымдар өздерінің пікірлерін жазып қалдырған. Мәселен, олар: француздың ұлы ойшыл, педагогі Ж.Ж.Руссо (1712-1772), швейцар педагогі И.Г.Песталоцци (1746-1827) т.б. Кеңес дәуірінің ірі педа-

гогі А.С.Макаренко (1888-1939) мұғалімнің өз ісіне жан-тәнімен берілуі, балаға деген зор сүйіспеншілігін көрсетеді деп білген. А.С.Макаренко балаға деген сүйіспеншілікті талап қоя білушілікпен ұштастыру керек деп әлденеше рет ескерткен. Ал В.А.Сухомлинский балалармен күнделікті қарым-қатынаста болу адамға деген сүйіспеншілік, сенімділік сынды қасиеттерді арттыратындығы туралы жазған.

Мұғалім еңбегінің әлеуметтік құндылығы жөнінде Ян Амос Коменский мұғалімдерге «ең тамаша міндет жүктелген, күн астында одан жоғары тұрған ешнәрсе жоқ» - деп жазса, К.Д.Ушинский «Мұғалім ісі сырттай қарапайым болғанмен – тарихтағы ең ұлы істің бірі» - деп пікірін білдіреді [5, 326].

Мұғалімдер жөнінде жоғарыдағы айтылғандардан бөлек:

- мұғалім қоғам мен өскелең ұрпақ арасындағы байланыстырушы сарапшы;

- мұғалім – бұл болашаққа ұмтылған адам;

- мұғалім ең күрделі үдерістерді – жеке адамды қалыптастыру үдерісін басқарады - деген мұғалім туралы мәнді де мағыналы пікірлерді кездестіруге болады [6, 2076].

Мұғалім оқушының жеке басының дамуын, қалыптасуын, білім беру мен тәрбие және оқыту үдерісін басқарады. Сондықтан да қоғам мұғалімнен жан-жақты терең ғылыми білім, жоғары педагогикалық шеберлік, идеялық шыныққандық, саяси-моральдық қасиет, табанды ерік-жігер, парасатты мінез-құлық талап етеді.

Қай кезеңді алып қарасақ та мұғалім еңбегі өзінің мақсаты, мазмұны және қоғамдағы алатын орны жағынан ең құрметті болып танылған. Педагогикалық іс-әрекет қиындағы мол қызмет. Мұғалім қабілеті мен бейімділігі әр түрлі, қызығушылығы, мінез-құлқы мен әдет-ғұрпы, түсінігі мен көзқарасы әр деңгейдегі жасөспірімдерді тәрбиелейді. Олардың әрқайсысының өзіндік жекелеген ерекшелігін дамыта отырып, ынтымақты, тату-тәтті, жарасымды ұжымға топтастыруды көздейді Мұғалім әр балаға жеке адам деп шынайы қамқорлық жасағанды ұнатады. Адам жанын да, қоғамды да, табиғи ортаны да ізгілікке бөлейтін пәрменді ерекше құрал – мәдениет. Ал мұғалім мәдениетінің қайнар көзі - әдебиет пен өнер шығармалары.

Қазіргі заман мұғалімі қызметіндегі ең басты ерекшеліктің бірі - жастарға рухани-адамгершілік құндылықтар негізінде ықпал жасауды күшейту және сол арқылы еліміздің нағыз белсенді азаматын, еңбеккерлерін және отан сүйгіш жас ұрпақты тәрбиелеп шығару. Бұл үшін мұғалім табиғат, қоғам, адам, айнала қоршаған дүние туралы үнемі ізденіп, жан-жақты білімін жетілдіруі шарт.

Мұғалім адам тану мамандығының иесі. Себебі, бала енжар материал емес, керісінше, бел-

сенді, танымды тасымалдаушы субъекті. Мұғалім еңбегі іскерлікті, сезгіштікті, шыдамдылықты әрі сергектікті талап етеді. Мұғалім – бала жанын сезе білуге, түсінуге бейім, онымен үнемі бірге болудан, араласудан жалықпайтын және одан өзіне зор ләззат алатын адам.

Мұғалімнің балаға деген махаббатының шынайылығы оның бойындағы барлық қасиеттерді ауыстыра алмайды, қайта басқа қасиеттердің айқын көріне түсуіне негіз болады. Мұғалімнің балаға сүйіспеншілік сезіммен, құрметпен қарауы балада да мұғалімге деген сыйлау сезімін тудырады. Мектеп өміріне көз салсақ, балалар бір қарағанда алдымен математика, не физика, химия мұғалімін жақсы көреді немесе ұнатпайды, содан кейін біртіндеп мұғаліммен бірге оның беретін физика не химия пәніне қызығып, не теріс көзқарас көрсете бастайды. Екінші жағынан, балаға шын ықыласы бар мұғалімнің өзінің мамандық қызметіне де қызығушылығы арта түсетінін көруге болады. Л.Н.Толстой мұғалім өз ісіне деген сүйіспеншілікті оқушыға деген сүйіспеншілікпен біріктіре алса, онда ол - шын мәніндегі заман талабына сай мұғалім бола алатынын өсиет етіп айтқан.

Мұғалім еңбегінің ерекшелігі оның баламен үнемі қарым-қатынаста болуымен және рухани араласуымен сипатталады. Сондықтан мұғалімнің жалпы мәдениетінің жоғары дәрежеде болуы оның интеллектуальдық мүмкіндігі, ой-өрісінің кеңдігі, рухани байлығы педагогикалық үдерісті тиімді ұйымдастыруға зор ықпал жасайды.

Педагогикалық еңбектерде «мұғалім еңбегінің объектісі – жансыз дүние емес, құрал-жабдық өндірісі де емес, өте күрделі, қарама-қайшылықты, әрі нәзік тірі организм, жас ұрпақтың рухани дүниесі» деп те айтылады [7,28 б].

Мұғалімде педагогикалық қабілет пен бейімділіктің болуы – оның еңбегінің нәтижелі болуының кепілі. Педагогикалық қабілет пен мінез-құлық қасиеттері мектептегі кезден-ақ біртіндеп көріне бастайды да, педагогикалық жоғары оқу мен әрі қарай дамып, жетіледі.

Мұғалім жас ұрпақты оқыту мен тәрбиелеу ісінде кәсіптік деңгейі және ұстаздық шеберлігі жоғары болуы үшін педагогикалық-психологиялық арнайы зерттеулер негізінде айқындалған педагог мамандығына тән іскерлік пен дағдыларды меңгеруі тиіс. Өйткені педагогтік іс-әрекет өте динамикалық жүйе, оның өзіндік арнайы құрылымы бар. Олар бірнеше бөліктерден тұрады:

- танымдылық,
- құра білушілік (конструктивтік),
- коммуникативтік (қарым-қатынас),
- ұйымдастырушылық,
- хабарлама,
- зерттеушілік іс-әрекеттер мен дағдылар.

Сонымен, мұғалім еңбегі педагогикалық және психологиялық мазмұны жағынан алғанда,

мұғалімнің барлық педагогикалық мүмкіншіліктерін жан-жақты көрсетуді талап ететін күрделі еңбек.

Мұғалім адамдарды тәрбиелеуші, жетілдіруші, үнемі ықпал жасаушы маман иесі болғандықтан, оның кәсібінің ерекше белгісінің бірі – педагогтік әдеп.

Педагогтік әдеп, кең мағынада педагогикалық үдерісте әрбір оқу-тәрбие мәселесін шешуде, жеке адамдармен не ұжыммен қарым-қатынас жасауда көрінетін кәсіптік сапа.

Педагогтік әдеп жай ғана сыпайылық білдіру ғана емес, ол шығармашылық ақыл-ой әрекеті, мәдени мінез-құлықтың, саналы іс-әрекеттің, білімділік пен іскерліктің жиынтығы. Мұғалімнің әрбір қадамында, баламен арақатынасында сезгіштік, байқампаздық, салмақтылық, ұстамдылық, ілтипаттылық, кешірімділік, талап қоя білу, адамға сенім арту, ынталы-ықыласты болу, талас-тартыс туған жағдайда әділдік, адалдық көрсету, бала жүрегіне жол таба білу, оны тыңдай білу, түсіне білу педагогтық әдептілік белгілеріне жатады.

Педагогикалық қызмет өз табиғатынан шығармашылық сипатқа ие. Көптеген типтік және жалпы педагогикалық міндеттерді шеше отырып, мұғалім зерттеуші сияқты өз әрекетін ізденістердің жалпы ережелеріне педагогикалық жағдайды талдау, нәтижелерді бастапқы мәліметтермен салыстыра отырып жобалау, іздеп отырған нәтижеге жарамды қолда бар нәрселерді анықтау, оқу-тәрбие үдерісін іске асыру, алынған мәліметтерге баға беру, жаңа мәліметтерді тұжырымдау қызметін атқарады. Осыған орай әрбір мұғалімге педагогикалық қызметті шығармашылықпен жүргізу талап етіледі. Осы жерде В.А.Сухомлинскийдің мектеп жетекшілеріне айтқан сөзін келтірген жөн: «Егер, сіздер, педагогикалық еңбек мұғалімге қуаныш әкелсін десеңіздер, күнделікті сабақ іш пыстыратын бір сарынды міндетке айналмасын десеңіздер, әрбір мұғалімді шығармашылық еңбектің бақытты соқпағына түсіріңіздер» [8, 58-64бб].

Ұлы Абайдың: «Ақырын жүріп анық бас,

Еңбегің кетпес далаға.

Ұстаздық еткен жалықпас,

Үйретуден балаға» -

деген өлең жолдары педагогикалық талдап қорытуды сұрап тұрғандай.

Мұғалім қызметінің табысты болуы оның өз қызметінің мәнін жете түсінуінен, оқушыларға саналы тәрбие, жан-жақты білім беру мен олардың көзқарасын заман талабына сай қалыптастыруынан, дүние танымын дамытудан, өмірге, еңбекке, қоғамға деген қатынасынан, өз қызметіне деген жауапкершілігінен көрінеді.

Қазіргі кезде мұғалімнің кәсіби мамандығына қойылатын негізгі талаптар төмендегідей мазмұнда анықталуда:

- қоғамның алдыңғы қатарлы идеяларын игеру;
- жан-жақты білімдарлық, өмірдің әр түрлі саласынан хабардар болу;
- педагогикамен байланысты пәндерді – психология, физиология, анатомия, мектеп гигиенасы, мектеп тану пәнін жақсы білу;
- оқытатын пәнін, соған байланысты ғылымдарды, олардың жетістіктерін, ағымын жақсы білу;
- оқыту, тәрбиелеу әдістемесін білу;
- жұмысына шығармашылық көзқарас;
- баланы жете білу, олардың жан-дүниесін түсіну, педагогикалық сенім (оптимизм);
- педагогтік техниканы меңгеру (қисынды, мәнерлі сөйлей білу);
- педагогтік әдептілікті (тақтыны) меңгеру;
- балаға деген сүйіспеншілік пен әділдік... .

«Педагогикалық мамандықтың ерекшеліктері» дегенде, әсіресе, педагогтің ізденімпаздығын, талмай оқитындығын, білуге деген құмарлығын, артық білуге ұмтылуын айтады». Басқа мамандық иелерінен мұғалімнің айырмашылығы ең алдымен оның өз жұмысында білімін ұлғайтып, тереңдетудегі айрықша педагогикалық бағыттаушылық қабілеті болып табылады. Ғылыми материалмен жұмыс істей отырып, мұғалім әрдайым оны педагогикалық ой елегінен өткізуге тырысады, бұл арада ол оқушылардың өз пәніне деген ынта-ықыласын дәл қалай туғызып, тереңдету жағын ойлайды.

Мұғалім жұмысының табысты болуы, белгілі жағдайда балаға деген сүйіс-пеншілікке байланысты. Ол балаға тілектестік, қамқорлық және оны құрметтей білуді педагогикалық жағынан талап етушілікпен ұштастыра білгені жөн.

Мұғалім болу үшін балаға сүйіспеншілік жеткіліксіз. Мұғалімдік мамандықты игеру ісі жеке адамның ынтасына, бейімділігіне және қабілетіне байланысты. Сондай-ақ жеке адамның ерекшеліктері және оның дербес іс-әрекетіне де байланысты.

Балаға деген сүйіспеншілікті бір жақты түсінуге болмайды. Ы.Алтынсарин: «Мұғалім балалармен тығыз қарым-қатынаста болады: егер олар бір нәрсені түсінбесе, онда мұғалім шәкірттерді

кінәләмей, олардың көкейіне қондыра алмағаны үшін өзін-өзі кінәләуі тиіс», - деп жазды [9, 208 б.].

Балаға сүйіспеншілік деген кең мағынадағы ұғым. Ол ең алдымен мұғалімнің өз ісіне деген сүйіспеншілігі арқылы балаға өзі оқытатын пәннен көбірек мәлімет беруге ұмтылуы, талабы.

Педагогикалық қызметте оның нәтижелі болуының бір ұшы ретінде мұғалімнің қабілеті танылады. Қабілет дегеніміз белгілі бір іс-әрекетті орындауға қажетті жеке адамның дербес психологиялық ерекшеліктері. Қабілет түрлерін жалпы және арнаулы деп шартты ажыратуға болады. Жалпы қабілеттер жеке адамның нәтижелі білім алуы және іс-әрекет жасауына қажетті қасиеттері (дамыған) интеллект, еңбек ету қабілеті, білім алу қажеттілігі, білімді іс жүзінде қолдана білу ретінде қарастырылады. Ол педагогикалық арнаулы қабілеттерге тән болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Бейсенбаева А.А. Гуманизация образования старшекклассников на основе межпредметных связей: Автореф. дисс... докт. пед. Наук. - Алматы. 1993.

2 Байтұрсынов А. Шығармалары: Өлеңдер, аудармалар, зерттеулер /Құрастырған: Шәріпов Ә, Дәутов С.-Алматы: Жазушы, 1989. - 319 б.

3 Жұмабаев М. Педагогика. Алматы: Ана тілі, 1992. -160 б.

4 Жалпы білім беретін және кәсіптік мектеп реформасының негізгі бағыттары. -Алматы, 1984.

5 Ушинский К.Д. О пользе педагогической литературы. М. Л. 1948, 32-б.

6 Мамандыққа кіріспе. –Алматы: Ана тілі. 1992. - 207 б.

7 Мұғалім мамандығы. – Алматы. 1991. 28 б.

8 Сағындықов Е. Педагогика дәрістер жинағы: 1997. 58-64бб

9 Алтынсарин Ы. Шығармалар толық жинағы. - Алматы: Жазушы. 1988. - Т1. -208 б.

Issayeva Ulzhalgas Kudaybergenkyzy
2nd year master student of philology fakulty,
Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, jang.ulzhalgas@mail.ru,

Nyshanova Saltanat Tynybekkyzy
Associate Professor at the Department of Pedagogy of
Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, saltanur@mail.ru

TEACHING ENGLISH BY MEANS OF AUTHENTIC MATERIALS

Түйін. Мақалада "коммуникативты оқыту әдісі" және "аутентті материалдар" ортақ шығу тарихына түсініктеме беріле отырып, аутентті материалдар мен аутентті емес материалдар арасындағы басты айырмашылықтар аталып өтіледі. Сонымен қатар аутентті материалды шет тілі сабағында қолданудың тиімді тұстары және әдіс-тәсілдері айтылады.

Түйін сөздер: коммуникативты оқыту, аутентті материалдар, аутентті емес материалдар

Резюме. Статья рассматривает общую историю появления "коммуникативного метода обучения" и "аутентичных материалов" и отмечается главные различие между "аутентичным материалом" и "неаутентичным материалом". Также говорится положительные стороны использование аутентичных материалов и методы их внедрения в урок иностранного языка.

Ключевые слова: коммуникативный метод обучения, аутентичные материалы, неаутентичный материал.

Summary. This article describes common historical background of the term "communicative approach" and "authentic material" and differentiate the terms as "authentic material" and "artificial material". Also, it defines the main advantages of using authentic material and the methods of adapting authentic material into foreign language classroom.

Key words: communicative approach, authentic material, artificial material

At present, the communicative approach is extensively used in foreign language teaching. As its name indicates, its goal is to teach the student to communicate in a foreign language. Like all the other teaching methods, this approach came into being thanks to the new world political reality. The expansion of Europe had a number of consequences: a new approach to the needs of mastering foreign languages, permanent teaching of foreign languages to adults, and others. In 1972, the Council of Europe established an expert group in order to facilitate European integration and to encourage adults to learn foreign languages [1, 5]. Experts developed a linguistic minimum without which one cannot get by in one's

social and professional life in another country. So-called communicative acts were developed for each language; these are series of possible utterances covering a number of communication situations. A typology of categories of potential audience and social spheres of language utilization was developed as well. This fact was reflected in various programs and an opportunity to choose materials for learning a foreign language.

The communicative approach puts forward the utilization of authentic materials in order to help a student to start communicating in a language he or she studies in the most natural way and as soon as possible. Authentic materials permit one to watch a language being used in situations from real life in the countries which speak the language which is being studied. Those materials also allow one to merge language and cultural studies, and they make it easier to motivate students because they have the pleasure of seeing the results of their efforts and understanding the language they study. The sources of authentic materials are diverse: newspapers, magazines, radio, TV, etc. It is well known that such materials have a great didactic potential: apart from being a source of information, they make teaching more illustrative, underline concepts, conform most fully to the students' scientific and cultural interests, and make them more motivated to study foreign languages.

Certain knowledge and skills are being shaped in the process of using authentic materials during lessons. Language students learn how to recognize various types of utterances, to recognize the functions of plots and texts (a description, a narrative, an explanation); to choose and sort the information they receive; to describe things they have seen, heard or read; to understand the vocabulary they use; to elicit various components of an utterance, to express their emotions in respect of various plots; to summarize the things they have seen, heard or read; to retell a plot orally and in written form, and to rationalize, analyze, develop their imagination. Video materials merit special attention among authentic materials used to shape the communicative competence. Educational films, documentary films, weather forecasts, news TV broadcasts, fragments of various TV broadcasts, TV series, interviews, fragments of feature films, video

clips, animated cartoons, TV, commercials and TV games can be used as such materials. Various kinds of working with video plots can be used. The main problem is to teach and to learn how to understand information in a foreign language.

Consequently, anything a native speaker of English would hear or read or use can be described as authentic: theatre programmes, newspapers, magazines... Because authentic materials are not designed for the EFL student they are not graded for level, although some are obviously more difficult to understand than others. Thus, the teacher should select the material carefully, with the needs and interests of the students in mind, and also decide what the students are to do with the material. So the same piece of authentic material can be used at different levels; an easier task can be set for lower level students and a more difficult task set for higher level students. A non-authentic text in language teaching terms is one that has been written especially for language students. Such texts sometimes concentrate on the language we wish to teach.

There are a number of clues which can show us that the language used in this type of material is artificial:

— Both speakers use perfectly formed sentences all the time. Yet, conversation between people is just not like that!

— The language is extremely unvaried.

— Their aim is to isolate bits of language so that students can concentrate on it. Such material should not be used, however, to help students become better listeners or readers. The obviously artificial nature of the language makes it very unlike anything that they are likely to encounter in real life. Whilst some may claim that it is useful for teaching structures, it cannot be used to teach reading or listening skills.

According to Harmer [2,185–88], in addition to the two previous types of written materials, we should consider a third type, called «simulated authentic material». This material is specially prepared for students of English; however, it attempts to reproduce the authentic written or spoken English. The authors of this material roughly-tune the language and content to suit their students' needs, but they do not sacrifice the feel of the language. Their simulated authenticity will be helpful to students who are practicing reading. What is being suggested, therefore, is that material designed to foster the acquisition of receptive skills must at least simulate authenticity. The need for language control at lower levels must not be used as an excuse for extreme artificiality. In modern methodology, it seems to be a must to use authentic material in the English language lesson. It is important to realize that we, as teachers, must make our own selection from coursebooks although writers and publishers would argue that the material they include in their books is the best for learners of English as it has been prepared and designed by specialists. Thus, apart from following a coursebook, teachers should feel like

introducing certain novelties, since they know not only their students and their level of proficiency, but also their needs, their weaknesses and strong points.

As a result, they are perfectly able of selecting the most appropriate material to be used in class. Presently, the use of magazines and newspapers in English lessons is widely acknowledged, since they provide stimulating texts full of cultural information to students who have a wide range of interests. According to Doff [3], once the appropriate text has been selected, students usually get interested in reading, listening and watching, since they regard English texts and programmes not merely as a tool to learn a language, but also as a source of information. Valdeón suggests that «once we have tried to establish a new classification of the material used in the teaching of English, or any other languages for the matter», we should «focus on authentic material and the various processes that it can undergo to be adapted to suit the needs of our students»[4]. That adaptation of given material responds to the need of individualizing it to focus on one or various aspects of the language. However, some authors, focusing their attention on the communicative trend, have rejected any alteration to the authentic material, without considering that the priorities of teachers and students may vary and change. Once we have mentioned the main reasons for the adaptation of authentic material, we will deal with the different ways whereby we can adapt this material to suit the needs of our students: adding, deleting, modifying, simplifying and reordering.

— Adding: Whenever we want our students to practise certain grammatical structures, items of vocabulary or minimal pairs that are not found in their L1, and the authentic material we want to use does not provide enough examples, we can supply the text with further examples of any of these linguistic exponents.

— Deleting: Textbooks are prepared for an international public with various needs. We must not feel guilty if we have to omit two or three exercises in one unit, if we feel that they are not relevant, or even the whole unit, if our students will not learn anything from it.

— Modifying: There are two main techniques to modify a text: rewrite it and restructure it. Furthermore, we can also adapt a text for our students to read aloud or for us to dictate it to the students, if we want them to practise certain features.

— Simplifying: This technique is also useful, but can lead to a distortion of natural speech or written English if we are not especially careful when we simplify grammar or certain features of speech. In many cases it would be worthwhile keeping those grammatical points which will certainly require further practice rather than simplifying them. Simplification can be mainly applied to texts rather than audiovisual material and affects the sentence structure, the lexical content and the grammatical structures.

Finally, we will present the main points

that can be inferred from our presentation on the use of authentic written material: 1. Authentic material should be used in the teaching of English so that our students get used to real English. 2. Teachers must be extremely careful when selecting this material since students might feel disappointed if the text is too difficult to understand. We must bear in mind that students will expect to understand as much as possible, no matter how strongly we insist on the fact that this is not necessary. 3. Therefore, we might need to adapt this material to suit the needs of our students, which can be of various types, as indicated before. 4. Adapting material does not mean to falsify its contents or structure. It means to use it to the advantage of our students and to focus on certain features of the language.

References

1. G. Botagalieva. *Communicative English language teaching/ Botagalieva G.// Kazakhstan school.2006.№9.*
2. Carter R. A. *Vocabulary: Applied Linguistic Perspectives. Routledge 1987*
3. Chalker S. «Pedagogical Grammar: Principles and Problems» in Bygate et al (eds.) *Grammar and the Language Teacher. Prentice Hall International 1994*
4. Ellis R. and Hedge «Second Language Acquisition research: how does it help teachers? An interview with Rod Ellis.» *ELT Journal 47 / 1 1993*

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДЕГІ АҚПАРАТТЫҚ ЖӘНЕ КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ РӨЛІ

Резюме. В статье рассмотрены роль информационно-коммуникационной технологии в инклюзивном образовании. Использование ИКТ открывает новые возможности в организации учебного процесса, а также в развитии творческих способностей обучающихся. Информационно-коммуникационная технология очень удобна для учебной программой.

Ключевые слова. Информационно-коммуникационная технология, инфраструктура, инклюзивное образование, учебная программа, технология.

Summary. The article considers the role of information and communication technology in inclusive education. The use of ICT opens new opportunities in the organization of the learning process, as well as in the development of the creative abilities of students. Information and communication technology is very convenient for the curriculum.

Keywords. Information and communication technology, infrastructure, inclusive education, curriculum, technology.

Түйін. Мақалада инклюзивті білім берудегі ақпараттық және коммуникациялық технологиялардың рөлінің маңыздылығы жайлы қарастырылған. АҚТ-ны пайдалану оқу бағдарламасына және оқушының шығармашылығын дамытуға жаңа мүмкіндіктер ашады. Ақпараттық және коммуникациялық технологияларды оқу бағдарламасында қолдану өте ыңғайлы болып келеді.

Негізгі сөздер: ақпараттық және коммуникациялық технологиялар, инфрақұрылым, инклюзивті білім беру, технология, оқу бағдарламасы.

Мүмкіндігі шектеулі адамдардың білім алу қажеттілігі әр түрлі. Қоғамның басқа мүшелері сияқты мүмкіндігі шектеулі адамдар да өздері өмір сүретін қоғам үшін қажетті білім мен дағдыға машықтанулары қажет. Алайда, олар білім алуға қол жеткізу мүмкіндіктеріне әр түрлі әсер ететін қызметтік шектеулерден туындайтын қосымша қиындықтармен (көбінесе ерекше білім беру қажеттіліктері) соқтығысады. Оқушылардың жеткілікті білім деңгейін меңгерулеріне барлық қызметтік шектеулердің кедергі жасайтындығы анық. Сондықтан оқушылардың жеке қажеттіліктерін толықтай қанағаттандыру үшін қажетті тиімді бағдарламалық-аппаратты құралды таңдау үшін олардың денсаулықтарының қызметтік жағдайын ескеру маңызды, сонымен қатар осындай оқушылар үшін білім алу процесінде ақпараттық және коммуникациялық технологиялардың мүмкіндік-

тері мен рөлі маңызды.

Сонымен бірге ыңғайлы технологиялық инфрақұрылымды құру барлық мәселелерді өздігінен шешуі мүмкін емес. Инклюзивті білім алуға ақпараттық және коммуникациялық технологияларды толығымен енгізуді жүзеге асыру үшін мұғалімдердің білім алуға инновациялық әдістерді тәжірибеде құру мен қолдану дайындығы, сонымен бірге инклюзивті білім алуға заманауи технологиялардың жаңадан ашылып жатқан бірігу мүмкіндіктеріне сәйкес бар тәсілдемелерді өзгерту мен бейімдеу талап етіледі. Егер оқушы белгілі бір қызметті бақылауға және басқаруға қабілетті болмаса, ол үшін оған қажетті ақпаратты алу мүмкіндігін беріп, кейіннен өзінің нәтижелерін көрсететін қызметтің қосымша түрлері қайта құрылып немесе бейімделуі тиіс. Бұл мүмкіндіктерді жүзеге асыру үшін оқу бағдарламасына ақпараттық және коммуникациялық технологиялардың толық бірігуін қамтамасыз ету қажет. Бұнымен қоса оқу бағдарламасын түрлендіру оның академиялық талаптар мен стандарттардан ауытқуы болып табылмайды. Оқу бағдарламасындағы өзгерістер басқа санаттағы оқушылар үшін оның жеңілденуіне немесе олардың білімдері мен дағдыларына деген талаптың түсуіне әкелмеуі қажет. Керісінше, білім мен білім беру ресурстарын бөлу мұғалімнің шығармашылық тапқырлығы мен тәсілдемесін талап етеді. Білім беруде ақпараттық және коммуникациялық технологияларды қолдану қосымша және ерекше маңызды болып табылатын қолданушыға қолжетімді сандық білім беру ресурстарының форматы оқу ортасын оңтайландыруға мүмкіндік береді. Оқу курстарын автоматтандырылған қайта құру бағдарламалық құралдарын қолданудың арқасында оқу бағдарламасының мазмұны түрлі әдістермен көрсетілуі мүмкін: бейне және сандық дыбыс жазуды қоса, интернет сайтында мәтін түрінде, анимистік суреттер, виртуалды шындық, мультимедиялық өнімдер. Сонымен бірге ақпараттық және коммуникациялық технологияларды қолдану мұғалімдерге олардың біліктілігін көтеру мен тәжірибе алмасуға жағдай жасай отырып, әріптестерімен кәсіби арақатынаста болуға мүмкіндік береді.

Тікелей желі режимінде ақпаратқа қолжетімділік өзінде жылдамдық пен ыңғайлылық артықшылықтарын байланыстырған ақпаратты алудың көп таралған түрі. Заттарды зерттеу кезінде қатысушылардың арасында коммуникация процесін қолдайтын түрлі технологиялар қолданылуы

мүмкін: өзара арақатынас пен байланыстың синхронды және асинхронды құралдары (электронды пошта, форумдар, бейнеконференциялар, телеконференциялар және тағы басқа), интерактивтік элементтер (мультимедиа ресурстары, компьютерлік үлгілеу мен өзара тікелей желі шарттарында үйретін ойындар), сонымен қатар тікелей желі бақылауы мен бағалаудың түрлі әдістері (өзін-өзі тексеру, көптеген таңдаумен компьютерлік тестілеу және тағы басқа).

Уақыт пен кеңістіктің кедергілерін жеңе отырып, бұл технологиялар мүмкіндігі шектеулі жандарға білім беру процесіне белсенді қатысуға жағдай жасай отыра, білім беру ресурстарына ыңғайлы әдістермен қолжеткізуді қамтамасыз етіп, оқуға деген ынтасын күшейтуге және білім берудің сапасын көтеру мен оған қолжеткізуді жақсартуға мүмкіндік береді.

Инклюзивті білім берудегі ақпараттық және коммуникациялық технологияларды қолдану үлкен мүмкіндікке ие, алайда бұл жолда көптеген қиыншылықтар кездеседі. Жаңа технологиялар білім беру жүйесінің дәстүрлі сатыларын өзгертеді және ерекше қажеттілікті аталап ететін адамдарды оқытуда пассивті әдістерге лайықты баламақосымшалар ұсынады. Алайда бар болған даусыз артықшылықтарға қарамастан, егер мұндай технологиялар оқушылардың жеке қажеттіліктерін және білім беру ресурстарына қолжетімділік қағидасын есепке алмай қолданылса, технологиялар оқуға кедергі болуы мүмкін.

Инклюзивті білім алуда ақпараттық және коммуникациялық технологиялардың негізінде келесідей негізгі қосымша технологияларды атап көрсетуге болады:

- компенсаторлық– дәстүрлі білім беру түрінің қызметін оқу мен жазуды жеңілдету үшін техникалық көмек;
- дидактикалық– лайықты оқу ортасы мен білім беру ресурстарын құру үшін ақпараттық және коммуникациялық технологияларды қолданудағы педагогикалық көмек;
- коммуникациялық – желі арақатынастары жүйесіне қатысу үшін коммуникативтік көмек.

Ақпараттық және коммуникациялық технологиялардың инфрақұрылымдарының қосалқы технологиялары білім алуға, онымен қоса адекватты деңгейде білім мүмкіндік береді. Мысалы, дұрыс таңдалынған технологияларды (білім алу әдістемесіне сәйкес және бағдарламалық жасақтамаға лайық техникалық құралдар) қолданудың арқасында тірек-қимыл жүйесі нашар дамыған, қарындаш ұстай алмайтын балалар сурет салып және жаза алулары мүмкін. Сөйлей алмайтын осындай балалар компьютердің көмегімен ауызша сөйлесуге мүмкіндік алады. Төменде түрлі типтегі бұзушылықтар болған кезде қосалқы технологияларды қолданудың негізгі үрдістері көрсетілген.

Физикалық жағынан нашар дамыған балаларды оқытуда қосымша технологияларды қолданудың негізгі мақсаты болып оларға сөйлесу (жазбаша немесе ауызша нысанда) мүмкіндігін беру болып табылады. Бұл сурет салу, оқу, жазуды байланыстыратын құралдар мен деректерді енгізудің түрлі құралдары көмегімен жасалады.

Көру мүшесінде ақау бар балалардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін коммуникациялардың есту және дене түйсігі арқылы сезіну қолданылатын көрнекі нысаны қолданылады. Сонымен бірге көру қабілеті төмен адамдардың көзбен көріп қабылдау ерекшеліктерін ескеруіміз қажет: көру қабілетінің өткірлігі (көрген затының көлемін анықтау), көру қашықтығы (көру шегі), көзбен бақылау (объектінің қозғалуын бақылау қабілеттілігі) және көзбен көшіріп алу (бірнеше объектілердің арасында нақты визуалды объектіні табу).

Ауызша сөйлесу кезінде пайда болатын есту қабілеті нашар адамдарға көмек көрсету үшін бірнеше тәсілдер бар. Солардың бірі — есту қабілеті төмен адамның сөйлеу үлгілеріне визуалды немесе жанасу жауап реакциясын қамтамасыз ету. Мұндай жауап реакциясы бұл үлгілердің қалыпты сөйлеумен ара қатынасын белгілеу қажет. Екінші тәсіл — экрандағы мәтін сияқты ауызша қарым-қатынасқабалама жағдайды қамтамасыз ету.

Тіл және сөйлеу қабілеті нашар оқушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қосалқы коммуникациялардың түрлі тәсілдері құрылған (augmentative and alternative communication AAC). Олар әліпбидегі әріптердің көмегімен қолданушының коммуникациясын қолдап отыратын әліпби құралдарына бағдарланған. Бейнелерді қолданатын құралдар бейнелердің кодына немесе графикалық объектілерге негізделеді. Қолданушыға бейнелердің кодтары немесе әліпбидің жеке кодтарының көмегімен өзінің жеке сөйлесу шегін құруға көмектесетін бағдарламалық өнімдер де бар.

Компьютер тану (когнитивтік) қабілеті бұзылған балалардың оқуға ынтасы үшін жақсы жіберу нүктесі бола алады. Компьютер оқу процесін, негізгі дағдылану, ынтасын көтеру мен өзін-өзі бағалауды сақтай алады. Көз бен қолдың қозғалу координациясының бәсеңдік пен дәлсіздігін жеңу үшін, назар қалыптастырудағы қиындықтар, ес пен қозғалысты дамыту үшін түрлі қосалқы шешімдер табуға болады.

Назар, ойлау және есті дамыту үшін оқу, жазу, сану және тағы да басқа шектелген қабілеттіліктердің алдын алуға бағытталған мамандандырылған бағдарламалық өнім шығарылған. Мұндай бұзушылықтары бар балаларға тек оқуда ғана емес, сонымен бірге компьютер жұмыс үстеліндегі объектілер мен материалдарды экраннан көрсетуді ұйымдастыруда көмек көрсету қажет.

Дегенмен ақпараттық және коммуникациялық технологияларды қолдану денсаулығының

мүмкіндіктері шектелген адамдардың білім алуындағы барлық мәселелерді шешпейді. Ақпараттық және коммуникациялық технологиялар ақпаратқа қол жеткізуді жақсартуға, коммуникацияны қолдауды қамтамасыз етіп, мықты дидактикалық және коммуникативтік құрал бола алады, ол өз кезегінде ерекше білім алу қажеттілігі бар адамдарға қоғам өміріне толық қатысуға мүмкіндік бере отырып, олардың жеке дамуында елеулі ілгерілеуге негіз болады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Закон Республики Казахстан «Об образовании» от 27 июля 2007 года № 319 –III (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.11.15г.).
2. Концептуальные подходы к развитию инклюзивного образования в Республике Казахстан.

Утверждены приказом Министра образования и науки Республики Казахстан Республики Казахстан от «01» июня 2015 года № 348

3. Н. Токарева Бесио С., ИКТ в образовании людей с особыми потребностями: Специализированный учебный курс / Авторизованный пер. с англ. / Н.Токарева, С. Бесио. Москва: Изд. дом «Обучение-Сервис», 2008.

4. Инклюзивное образование: путь в будущее: Заключительный доклад //Материалы 48-й сессии Международной конференции по образованию, Женева, 25-28 ноября 2008 г. Женева: Международное бюро просвещения, 2008.

5. Бадарч, Дендева. Информационные и коммуникационные технологии в образовании: монография / Бадарч Дендева/ Москва: ИИТО ЮНЕСКО, 2013. –20 стр.

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ІС-ӘРЕКЕТ БЕЛСЕНДІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Түйін. Мақалада мектеп оқушыларының білім алуда белсенділіктерін арттырудағы мұғалімнің іс-әрекетінің теориялық негіздері қарастырылған. Аталмыш тақырыпқа қатысты шетелдік, отандық ғалымдардың кейбір ғылыми жұмыстары сарапталған. Оқушының іс-әрекетінде танымдылық белсенділікті қалыптастыру мәселелері жан-жақты зерттелген. Оқушылардың танымдылық белсенділіктерін арттырудың тиімді құралдары көрсетілген.

Резюме. В статье рассмотрены теоретические основы деятельности учителя для повышения активности школьников при обучении. По данной тематике проанализированы некоторые научные работы зарубежных и отечественных ученых. Разносторонне исследованы проблемы формирования познавательной активности учеников. Показаны эффективные средства повышения познавательной активности учащихся.

Summary. The author of the article reviewed the theoretical bases of teacher's actions for students formation and activity development. On this subject there were analyzed foreign and domestic scholars opinions. The author drew attention to the problems in formation of cognitive activities of scholars. There were shown effective instruments for increasing students learning and cognitive activities.

Мектеп оқушыларына білім беру және оқыту теориясының әдіснамалық негізі таным теориясына келіп тіреледі, ол оқушы тұлғасын жан-жақты және үйлесімді қалыптастыру туралы ілім болып табылады. Бұл теория білім беру және оқытуды арнайы ұйымдастырылатын іс-әрекет ретінде қарастырады. Білім беру және оқыту теориясының оқушыларды оқыту мәселесіндегі талаптарының бірі – танымдық белсенділік пен саналылық.

Бұл талаптың орындалуы оқушылардың оқу материалын түсінуге, өткенді жаңамен байланыстыруға, негізгісі мен қосымшасын анықтауға, алған білімдерін тәжірибеде пайдалануға, өз пікірлерінде оларға сүйенуге ұмтылысынан көрінеді. Білімді саналы меңгеру өз бетімен жаңа білім алуға мүмкіндік беретін ақыл-ой еңбегінің өзіндік тәсілдерін игермейінше іске аспайды. Оқушылардың белсенділік танымдық іс-әрекетінің көздейтін мүддесі – білімнің қоғамдық мәнін ұғыну, қоғамға қызмет ету қарқынын үдету қажеттігі негізінде дамиды. Белсенділіктің ең жоғарғы көрінісі оқушылардың

алған білімдерін өмірде, тәжірибеде нәтижелі пайдалана білуі болып табылады. Осыдан келіп, оқыту барысында оқушының іс-әрекетінде танымдық белсенділікті қалыптастыру талабы туындайды.

Танымдық әрекеттің негізінде оқушыларда танымдық белсенділік қалыптасады. Танымдық белсенділік – оқушының оқуға, білуге деген ынта-ықыласының, құштарлығының ерекше көрінісі. Мысалы: әлеуметтік педагогтың баяндап тұрған жаңа материалын түсіну үшін, оқушының оны зейін қойып тыңдауы, алған білімін кеңейту үшін өздігінен кітап оқып, бақылау, тәжірибе жасау сияқты жұмыстар жасауы қажет. Өйткені өтілген материалдарды саналы қайталауда, жаңадан білім алуда, оның жолдары мен дағдыларына үйренуде белсенділіксіз мүмкін емес. Яғни оқушының белсенділігі оқу үрдісінің барлық кезеңінде орын алуы қажет. Сабақ барысында оқушылардың бойында танымдық белсенділік пайда болса, оқушылардың ақыл-ой қабілеттерінің мынадай элементтері дамиды: зеректілік, байқағыштық, ойлау және сөйлеу дербестігі және т.б. Оқушылардың танымдық белсенділігін дамыту және қалыптастыру мәселесіне зерттеушілер, әлеуметтік педагогтардың, әдіскерлердің көптеген еңбектері арналған.

Мектептің ғасырлар бойғы даму тарихында алдыңғы қатарлы педагогикалық ой өкілдерінің танымдық әрекетке қатысты, әсіресе, танымдық белсенділікті дамыту идеяларын зерттеу және талдау негізінде төрт бағытты бөліп көрсетуге болады.

Әлеуметтік-педагогикалық бағыт ежелгі дәуірден бастау алады. Оның көрнекті өкілдеріне ежелгі грек оқымыстылары: Сократ, Платон, Аристотель баланың белсенді және өз бетімен білім алуының маңыздылығын, өз бетімен білім алудағы жетістіктері өзін-өзі тәрбиелеуде маңызды екендігін, жан-жақты жетілудің әрі объекті, әрі субъекті екендігін нақты негіздеген. Олардың пікірінше, белсенді ойлау адамның заттық, тәжірибелік іс-әрекетінің алғышарты болып табылады және ойлай отырып, оқушы іздену арқылы өз бетімен білім алады. Өзіндік іс-әрекеті нәтижесінде балада қанағаттану, қуаныш сезімі оянып, білімді игеруде белсенділігі артады деген пікірде болды.

Бұл пікірлер көптеген ғасырлар бойы педагогтардың талдау нысанасы болып келді. Ол Мишель Монтень, Томас Мор, Томазо Компанелла еңбектерінде жалғасын тапты. Енді баланы өз бетінше әрекет ететін, саналы, ойлы, сыншыл азамат тәрби-

елеу талабы туындады. Ол үшін жаңа білімді игеруде өз бетінше жұмыс жасап, өзі таным жолына бет бұрып, таным өрісінің жаңа шеңберіне жету жолын дұрыс тандап алуы қажет болды.

Дидактикалық - әдістемелік бағыт Я.А. Коменский еңбектерінен бастау алады. Оның «Ұлы дидактика» еңбегінде жазылған дидактикалық принциптерін ұсына келіп, оқушылар өз бетінше істейтін белсенді әрекетін ұйымдастыру және оқыту, мұғалім мен оқушының әрекетін талдау мәселелерін қарастырады. Бұл бағыт бірнеше ғасырлар бойы жалғасын тауып, одан әрі дамыды. Бұл Ж.Ж. Руссоның, И.Г. Песталоццидің, А.Дистервергтің еңбектерінде дами түсті [1].

Психологиялық-дидактикалық бағыт К.Д. Ушинский, Ы.Алтынсарин еңбектерінен бастау алады. Оқушылардың өзіндік әрекеті тек қана оқытудың педагогикалық әдістері мен құралдары төңірегінде ғана емес, сондай-ақ зерттеу нысаны ретінде танылуымен сипатталады.

К.Д. Ушинский танымдық әрекет мәселесіне мән беріп, «өзіндік жұмыс-оқытуды жетістікке жеткізудің бірден-бір жолы» деп есептеді. Осы жұмыстың нәтижесіне жету үшін мұғалім мен оқушының оқу үрдісіндегі еңбегін дұрыс бөлуі деп түсіндірді. К.Д. Ушинский педагогикалық ғылымда алғаш рет оқушылардың өзіндік жұмысына философиялық және психологиялық-педагогикалық тұрғыда талдау жасады.

Ы. Алтынсарин оқыту арқылы өз бетінше білім көтеруге жол бастауда, ой-әрекетін жаттықтыруда мұғалімнің ролін жоғары бағалады. Ал К.Д.Ушинский мұғалімнің ролін ескере отырып, ол оқушының белсенділігін дамыту мақсатында ұйымдастырылған дербес бақылау мен тәжірибе өткізу, көрнекіліктер дайындау сияқты жұмыстардың маңыздылығына тоқталды. К.Д. Ушинскийдің пікірін П.Ф. Каптерев одан әрі дамытты, оның пікірінше, сабақта мұғалім бағыттаушы ғана, ал оқушының білімді игеруі өзіндік ішкі мүмкіндіктеріне байланыстылығын атап көрсетті. Бұл бағытта П.Ф. Каптерев, А.П. Вахтеров, Ы.Алтынсариннің және т.б. педагогикалық ойларын жатқызуға болады. В.П.Вахтеров оқушының оқу танымдық белсенділігін арттыратын әдіс-тәсілдерді көрсетіп көптеген эксперименттер жүргізді [2].

Жаңашыл педагогикалық бағыт. Қоғам дамуының тарихи жаңа кезеңі қоғамның барлық саласындағы уақыт тудырған күрделі өзгерістерімен айқындалады. Қоғамдағы оқу ағарту, білім беру саласындағы өзгерістер жеке тұлғаны қалыптастыруға, оқу үрдісінде тиімді әдіс- тәсілдерді іздестіруге, баланың шығармашылық, рухани, дене мүмкіндіктерін дамытуға, адамгершілік пен салауатты өмір салтын берік ұстануға бағытталады. Оқытудың жаңа технологиясы (инноватика, танымдық белсенділікті дамыту, модуль жүйесі, саралап, көп деңгейлік негізде, мультимедия жүйесін

қолдану т.б.) озат зерттеушілер, жаңашыл педагогтар идеясы орта мектеп жағдайындағы білім берудің қызметіне жаңаша сипат әкелді.

Танымдық іс-әрекет, танымдық белсенділік, танымдық ізденімпаздық мәселелері жөнінде оқу-әдістемелік, психология – педагогикалық әдебиеттерге ғылыми зерттеулерге шолу жасау барысында танылған жаңашыл педагогикалық бағытты бөліп көрсетуге болады. Ю.К. Бабанский білім беруді оңтайландыру жүйесін ұсынса, М.А. Данилов пен Б.П. Есипов оқушының танымдық міндеттерін шешуде танымдық белсенділікті қалыптастыратын оқыту әдістерінің дидактикалық тұрғыдағы классификациясын жасады.

Оқушылардың танымдық белсенділігін арттыратын танымдық әрекетін дамытуда проблемалық оқытудың маңызын В.И. Загвязинский, М.И.Махмутов, Ж.Б. Қоянбаев, А.А. Бейсенбаева атап көрсеткен.

Оқушының оқу-танымдық әрекетін, танымдық белсенділігін арттырудың тиімді құралдарының бірі – оқушының өзіндік, өздігінен білім алу әрекеті жайлы Ш.Т.Таубаева, Т.С.Сабыров, М.А.Құдайқұлов, Р.С.Омарованың еңбектері маңызды. Оқушылардың оқыту мәселесін жетілдіру жөнінде А.Н. Ильева, Н.Д. Хмель, С.А. Ұзақбаева, О.С.Сыздықова, Р.Н.Төлеубаева, Б.И. Мұханова, М.С. Молдабекова т.б. еңбектері ерекше атап өтілген [3].

Танымдық әрекет – шәкірттің білімге деген өте белсенді ақыл-ой әрекеті. Ол танымдық қажеттіліктен, мақсаттан, таным қисындарынан және әрекетті орындаудың тәсіл-амалдарынан тұрады. Танымдық белсенділікті бір ғана белгімен көрсетуге болмайтын ұғым, оның алуан қырлы сипатын айқын көреміз.

Белсенділік адамның әрекетке қатынасын өз бетінше әрекет етуге дайын болудан, ұмтылыстан, алға қойылған мақсаттарға жету үшін оңтайлы жолдарды тандай білуден көрініс табатын жеке тұлғаның сипаты ретінде айқындалады.

Оқушының танымдық белсенділігі өз кезегінде қабылдау, есте сақтау, ойлау, қиялдау үрдістері мен зейінін тұрақты күйін қажет етеді.

Қабылдау түйсікке қарағанда күрделі процесс, ол түйсіктер арасындағы белгілі қатынастарға тәуелді. Қабылдаудың негізгі бір қасиеті оның тұтастығы. Қабылдаудың объектісі кейбір жеке қасиеттерден, жеке бөліктерден тұрғанмен, адам оларды бүтіндей тұтастай қабылдайды. Қабылдау ойлаумен тығыз байланысты. Объектілердің мазмұны белгілі тұжырымдар мен сөз арқылы аталғанда ғана, толық қабылданады. Заттар мен құбылыстардың мағыналығы және оларды жалпылау қабылдау қасиеттеріне жатады. Бала түсініксіз тілде айтылатын сөздердің мағынасын қабылдай алмайды. Жалпылау тәсілі қабылдаудың мағынасын арттырып, адам сезіміне және ой-әрекетіне әсер етеді.

Қабылдаудағы иллюзиялар дегеніміз – заттардың бейнесін бұрмалап, теріс бейнелеу. Иллюзиялар әр қилы себептерге байланысты. Көру талдағыштарының ерекшеліктері, қабылдау жағдайының өзгеруі, көргенді бейнелеп болжау, көздегі әр түрлі кемістіктер иллюзияға себеп болады. Балаларды жалған қабылдаудан арылтып, объектіні дұрыс қабылдауға үйрету – ұстаз қызметіндегі басты міндет. Бақылау мен байқағыштық туралы мәселе де маңызды нәрсе. Өйткені, бақылау арқылы адам белгілі бір нәрсені, құбылысты жүйелейді, жоспарлы түрде бейнелеп, оның дамуы мен өзгерісін танып біледі. Байқағыштық адам зейінінің шоғырлануын, қызығуын, нақты әрекетін талап етеді. Бақылау мен байқағыштық – адам тіршілігі үшін қажетті қасиет.

Ес – адамның ақыл-ойымен тығыз байланысты күрделі психикалық процесс. Оның есте сақтау, қайта жаңғырту, еске ендіру, ұмыту сияқты өзіндік процестері бар. Бір нәрсені есте сақтау оны өзге нәрселермен байланыстыру деген сөз. Сондай байланыстардың болатынын тұңғыш көрсеткен Аристотель. Мұндай байланыс ассоциация деп аталады. Есті біріншіден, оның дүниетанымдық, екіншіден, адамның ақыл-ойын қалыптастыруда алатын ролі тұрғысынан қарастырған дұрыс. Көптеген эксперименттік зерттеулерде, мидың түрлі бөлімдеріне жасалған операцияларда ми қабығының түрлі алқаптарының зақымдануы естің кейбір түрлерінің нашарлауына әкеліп соқтыратындығы дәлелденген.

Заттар мен құбылыстардың қарым-қатынастарының миымызда жалпылай және жанама түрде бейнеленуін ойлау дейміз. Ойлаудың қамтитын шеңбері кең. Ойлау танымның жоғарғы сатысы. Оның айрықша ерекшелігі – сөзбен тығыз байланыстылығы. Ойлау мен сөйлеу органикалық бірлікте болады. Ой шындығы тіл арқылы беріледі. Шындықтағы себеп-салдарлық байланыстар тәжірибеде танылып, белгілі тілдік формалармен аталады.

Ойлау формалары – ұғым, пікір және ой қорытындысы деп үшке бөлінеді. Ұғымда заттардың жалпы және негізгі қасиеттері бейнеленеді. Ұғымдар арқылы адам танымының ұзақ процесінің нәтижесі қорытылады. Ғылыми ұғымдарды меңгеру мектепке түсіп оқи бастаған кезден басталады. Соған орай, мұғалім баланың ойлау тәсілдерін дамыту үшін алғашқыда көрнекілік әдісті пайдаланып, сондай-ақ әр заттың өзіндік белгілерін ажырата білуге баулып отыруы керек. Ойлау үстінде адам бұрын есте сақталған біліміне сүйенеді, оның эмоция, сезім әрекетінде белсенділік туады, қызығуы, темпераменті жанданады, бұлар адамның ойлау қызметіне өң беріп, мақсатты іске бағыттайды.

Қиял – адамның есінде сақталған қабылдау, елестету, ойлауды қайтадан өңдеп, жаңартып, солардың негізінде жаңа бейнелер жасау. Ол еңбек

әрекетінде, әсіресе шығармашылық еңбек үстінде дамып отырады. Қиял – ойлаумен бірге алдын-ала болжау, жаңа бір нәрсені жасау, материалдық объектіде іске асырылатын нәрсені идеалды түрде көз алдына елестету процесі. Қиял бейнелері нәтижесінде адамның шындықты, ақиқатты тануының шекарасы кеңейіп отырады. Осы процестің жәрдемімен адам өзіне тікелей әсер етпеген нәрселерді танып біледі, өткендегіні, келешектегіні, сондай-ақ басқалардың ойы мен сезімін аңғара алады. Шәкірттің қиял қабілетін дамыту, тәрбиелеу, оның келешекті армандай алу қасиетін қалыптастыру – мұғалімнің басты міндеттерінің бірі. Оқушы қиялының дамуына мектепте алған білімі ерекше әсер етеді. Адамға деген мейірімділік, ізеттілік, тілектестік т.б. тамаша қиялсыз өрістей алмайды. Бала қиялын дамытуға көркем әдебиет, музыканың, сурет салудың, еңбек сабақтарының мәні зор.

Зейін – дербес психикалық процеске жатқызуға болмайды. Зейін адам санасының барлық жақтарымен қосақтасып оның психикасын белгілі бір объектіге бағыттап жинақтайды. Зейін қасиеттерін түсіндіру үшін оларға жеке-жеке сипаттама берген жөн. Зейіннің басты бір қасиеті – оның тұрақтылығы. Зейінді тұрақтата алу жүйке процестерінің күшіне, әрекет сипатына қалыптасқан әдетке байланысты. Сабақ үстінде баланың зейінін белгілі бір әрекетке ғана шоғырландырып, оны үнемі тұрақты етуге, ол үшін алаңдатушы тітіркендіргіштермен күресе білуі шарт. Оқушылар адамда сондай-ақ сыртқы және ішкі зейіндердің де болатынын, олардың өзіндік ерекшеліктерін ескергені жөн.

Мәселен, айналаға зер салып қарау, жай көңіл аудару сыртқа бағытталған зейін делінсе, адамның өз ойына, адамгершілік қасиеттеріне, әсемдікті сезіп білуіне, көңіл-күйіне, басынан кешкен оқиғаларының санасының бағытталуы ішкі зейін делінеді [4].

Сондықтан оқу барысында оқушының таным белсенділігін арттыруда олардың өз бетінше танымдық қылас-ынтасын шығармашылық әрекетін дамытатындай етіп ұйымдастырады. Шәкірттің қабылдауы негізінен, мұғалімнің сабақты жүйелі түрде жүргізуіне байланысты. Оқушылардың жаңа материалдарды қабылдауына негіз болатындай даярлық жұмыстары жүргізіледі. Оқушылардың оқу-танымдық қызметін арттыру дұрыс әрі нақты әрекеттер негізінде іске асады. Баланың өзіндік сезімдік танымы негізінде қабылданған білім, дағды, ептілік әлдеқайда нәтижелі әрі жемісті болады. Танымдық белсенділіктің үш дәрежесі бар:

1-дәреже – жаңғыртушы белсенділік – шәкірттің материалды жадылап, қайта жаңғыртуға, оны үлгі бойынша қолдануға, меңгеруге ұмтылысымен сипатталады. Белсенділіктің 1-дәрежесіне тән көрсеткіш – оқушының бойында білімін тереңдетуге деген ұмтылыстың болмауы

2-дәреже – түсіндіруші белсенділік-оқушының оқығанын зерделеуге, оны өзіне белгілі ұғымдармен байланыстыруға, білімін жаңа жағдайларда пайдалану жолдарын меңгеруге ұмтылысынан көрінеді. 2-дәрежеге тән көрсеткіш оқушының бастаған ісін аяғына дейін жеткізуге ұмтылуынан, қиындыққа тап болғанда оны жеңудің жолдарын қарастыруынан байқалатын үлкен дербестігі.

3-дәреже - белсенділіктің шығармашылық дәрежесі, оқушының тапсырманы шешудің тың жолдарын іздестіруге деген ұмтылысымен сипатталады. Бұл дәреженің ерекшелігі мақсатқа жетудегі табандылық, танымдық ынтаның негіздері мен әр алуандылығы.

Сөйтіп, оқудағы белсенділік – оқушының іс-қимыл жағдайы ғана емес, осы іс-қимылдың сапасы, онда оқушының қызмет мазмұны мен сипатына қатынасымен, өзінің рухани-ерік, күш-жігерін оқу-танымдық мақсаттарға жетуге жұмылдыруға деген ұмтылысымен айқындалатын тұлғасы көрінеді.

Дербестік әрекетке өздігінен икемделудің сапалық көрінісімен мотивті және белсенді қылықтың оқушыға тән арнаулы нысандары мен тәсілдерін синтездеумен; өмір шындығының белгілі бір жақтарына оқушының тұрлаулы, мінез-құлықта тиянақталған қатынасымен сипатталатын жүйелі білім алу ретінде қарастырылады. Танымдық белсенділік туралы анықтамаларға талдау жасай отырып, сондай-ақ педагогикалық эксперимент нәтижелерін пайдаланып, оқушылардың танымдық белсенділік белгілері жүйелерін анықтадық. Оған үш белгі тән:

- оқу-танымдық әрекеттің қоғамдағы маңыздылық бағыты;
- оқу-танымдық әрекеттің интеллектуалдық сипаты;

- оқу танымдық әрекеттің реттеушілік сипаты.

Танымдық белсенділік компоненттерінің құрамын төртке бөліп қарастырдық: мотивтік-операциялық, еріктік және бағалау-нәтижелік. Сонымен, танымдық белсенділік пен жалпы танымдық іс-әрекет проблемасына арналған көптеген еңбектерді зерттеу мынадай қорытынды жасауға әкелді: белсенділік – жеке тұлғаның алуан қырлы болмыс-бітімі болып табылады, ол сезімталдық, танымдық және еріктік үрдіс нәтижесі, танымдық мотив пен өзбеттілік әрекет тәсілдерінің жиынтығы, танымға деген тұрақты құлшыныс болып табылатын танымдық әрекетке бейімделуімен сипатталады [5].

Қорыта келгенде оқушылардың сабақ үлгерімі мен ынтасын бөлу аса маңызды болып саналады. Сонымен қатар оларға белгілі бір деңгейде мотивтік кеңестер мен әдістер арқылы ынталандыру керектігі де өзекті. Сондықтан оқушылардың оқу белсенділігін қалыптастырудың теориялық негіздері арқылы оны практикада қолдануды қолға алу керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Каменский Я.А. Великая дидактика / Хрестоматия по зарубежной педагогике / Сост. А.И. Пискунов. – М., – 1981 г.
2. Мұқанов М.М. Жас және педагогикалық психология. – Алматы – 1981ж.
3. Тұрғынбаева Б. А. Дамыта оқыту технологиялары – Алматы – 2000 ж.
4. С. Жәнібекова Оқушылардың ойлау белсенділігін дамыту.// Бастауыш мектеп. 1999ж. – № 7. – 13-15 б.
5. Қойшыбаева А. Оқушылардың қызығушылығы мен белсенділігін қалыптастыру/Қазақ тілі мен әдебиеті – №7. – 59-61б.

Шукетаева Камиля Кдырбаевна
тех.ғ.к., аға оқытушы, Kamila191160@mail.ru

Масимгазиева Алуа Акановна
оқытушы, masimgazieva_aku89@mail.ru

Базаева Жұлдыз Болатхановна
оқытушы, bzhb@mail.ru

Маханова Айгуль Сейсенбаевна
оқытушы, ai.aman.19@mail.ru

БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ЖОБАЛАУ ІС-ӘРЕКЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЖҮЙЕЛЕРІ

Түйін. Жобалау әдісі баланың тұлға болып қалыптасу үдерісінде маңызды сапаларын арттырудағы рөлі жоғары, бұл әдіс білім беру нәтижелерінің жаңа қырларын ашып, оның қалыптасуына әсер етеді. Біз мақаламызда түрлі инновациялық бағыттардың ішінен жобалау әдістерін біздің еліміздегі сыныптық-сабақтық жүйемен өткізілетін сабақтарға білім беру стандартымен бекітілген білім мазмұнын өзгертпестен жеңіл қолданылатындықтан таңдап алып отырмыз.

Түйін сөздер: жобалау әдісі, жобалау іс-әрекеті, жобалап оқыту, мұғалімнің іс-әрекеті, оқушының іс-әрекеті

Резюме. Мы считаем, что метод проектов имеет объективные предпосылки для серьезных качественных преобразований в области процессов личностного становления ребенка, открывая новые грани результата образования, способствуя их формированию. В нашей статье мы выбрали из всего многообразия инновационных направлений метод проектов еще и потому, что в условиях существующей у нас классно-урочной системы занятий он наиболее легко вписывается в учебный процесс, не затрагивает содержание обучения, которое определено образовательным стандартом обучения.

Ключевые слова: метод проектов, проектная деятельность, проектное обучение, деятельность учителя, деятельность ученика.

Summary. We believe that the project method has objective prerequisites for serious qualitative transformations in the field of personal development processes of the child, opening new facets of the result of education, contributing to their formation. In our article we have chosen the method of projects from the whole variety of innovative directions, because also in the conditions of our class-lesson system of employment, it most easily fits into the educational process, does not affect the content of training, which is determined by the educational standard.

Keywords: project method, project activity, project training, teacher activity, pupil activity.

Білім берудегі жобалау іс-әрекеті оқытудың тәрбиелеу құрауышы ретінде қолданылады, ол басқа педагогикалық іс-әрекет түрлеріне көмекші рөл қызметін атқарады.

Жобалап оқыту іс-әрекеті «жобалап оқытудың бір қыры, құралы ретінде қарастырылады, ол оқушының қажеттілігін анықтау мен қанағаттандырумен байланысты, оны объективті немесе субъективті жаңалығы бар материалдық немесе үлгілі жобалау мен құру құралы ретінде қолданады. Осылайша, жобалап оқыту іс-әрекеті практикалық міндетті шешу бойынша шығармашылық оқу жұмысы, оның мақсаты мен мазмұнын оқушылар өздері анықтап, олар шығармашылық тұрғыдан өзгерту, үрдісінде жүзеге асырады, мұғалімнің кеңесінің көмегімен практикадан тұрғыдан орындалады». Осыдан жобалап оқыту құраушысы - бұл мұғалімнің іс-әрекеті екендігін көруге болады.

Оқушының тәжірибесі мен қызығушылығына сүйене отырып мұғалім оқушыға оқу іс-әрекетінің мақсаты мен мазмұнын, дамыту жолдары мен жүзеге асыру формаларын, талдау әдістері мен тәжірибені бағалауды, жобаны орындау бойынша іс-әрекеттерін қарастырудың бағытын көрсетеді.

Жоба құру үрдісінде оқушы мен мұғалім арасындағы қарым-қатынас жайлы әңгіме болса – онда жобалау әдісі жайында айту дұрыс болады.

Осылайша, «жобалап оқыту», «жобалап әдісі», «оқу жобалық іс-әрекеті» түсініктері өзара байланысты, жобалар әдісі мен оқу-жобалық іс-әрекет жобалап оқытудың құрауыштары болып табылады, ол 1-суретте көрсетілген.

1-сурет. Жобалап оқыту түрлері

Жобалап оқыту арнайы білім облыстарын ғана емес, шетелдік білім, мета білім (білімді қалай меңгеру керектігі жайындағы білім), танымдық біліктерді ұсынады, олар басқа да іс-әрекет аумағына сәтті ауыстырылады. «Бұл әдістің қолдану шарты оқушыларға қызығушылығы бойынша іс-әрекетті таңдауға, олардың мүмкіндіктерін дамытуға сәйкес келеді, ол жаңа істерге ұмтылу білімдері мен біліктерін арттырады». Жобаларды құруды жүзеге асыра отырып, оқушылар ойлау, ақпаратты іздеу, талдау, тәжірибе жасау, шешім қабылдау, өз бетінше және топта жұмыс істеу қабілеттерін, дағдыларын дамытады.

«Мен не танимын, не білемін, маған не үшін керек және мен бұл білімдерді қайда пайдалана аламын?»-міне осы жобалар әдісінің заманауи түсінігінің негізгі тезисі, ол білім беру жүйелерін тартып, академиялық білімдер мен прагматика-

лық қабілеттердің арасындағы дұрыс байланысты табуға ұмтылады.

Оқу жобасы әдісі - оқушының өз бетінше дамуына әсер ету, білім беру үдерісінде оқушының тұлғалылығын қамтамасыз етеді. Осылайша, жобалап оқыту танымдық белсенділігін, арттыру білім беру үдерісінің сапасын арттыру құралы ретінде қарастырылады [1].

Оқушының жобалық іс-әрекетінің ұйымдастыруда маңызды рөлі - мұғалімнің жобаны құру білігіне дұрыс бағыт беріп, мақсат құрып, жүзеге асыру керек. Жобаларды топтауды талдай келіп (Н.В.Матяш, В.Е.мельников, В.В.Николина, Е.С.Полат, Л.Н.Серебренников, Е.С.Шишов) біз мәнді белгілерін сәкестендіре отырып, бірнеше тобын бөліп қарастырдық. Сәйкес типтеу 1-кестеде келтірілген.

1-кесте. Жобалау типтері

№	Белгілер	Жобалау типі
1.	Шығармашылық деңгей	Орындаушылық, құрылымдық, шығармашылық
2.	Іс-әрекет түрі	Зерттеушілік, шығармашылық, ақпараттық, рөлдік (ойындық), қолданбалы, баспалық, қойылымдылық
3.	Қолданылатын біліктер	Жобалық (ойлау іс-әрекеті), ұйымдастырушылық, ізденушілік, ақпараттық, коммуникациялық, презентациялық, бағалаушылық), пәндік (әдеби лингвистикалық, математикалық және т.б.), шығармашылық, интеллектуалды
4.	Мазмұндық	Бір пәндік, пәнаралық, пәннен тыс (бағдарламалардан тыс)
5.	Орындау қоры	Мектептік (бір мектептің, сынып қатысушылары арасында); мектептен тыс, (дала, ауыл, ел қатысушылары арасында), халықаралық (түрлі елдер арасында)
6.	Жоба қабысушыларының сандық құрамы	Жеке, топтық, дербес
7.	Жоба қатысушыларының жас ерекшелік құрамы	Құрдас, түрлі жас аралық
8.	Орындау мерзімі	Қысқа мерзімді (сабақ немесе бірнеше сабақ); орташа ұзақтық мерзімді (мектеп курсы тақырыптарын меңгеру аралығы); ұзақ мерзімді (бірнеше немесе одан да ұзақ)
9.	Жоба бағытының сипаттамасы	Ашық (жоба бақылаушысы оған қатысушыларды бақылайды, өз қызметтерін ашық орындайды) жабық (бақылаушы өз тобының іс-әрекетін бақыламайды, ереже бойынша бұл телекоммуникациялық жобаға жатады)
10.	Іс-әрекет өкілдерінің формасы	Сыртқы (материалды) есеп, презентация, көрме және т.б. ішкі (тұлғалық сапалар): білім, білік, қабілет, күзiреттілік
11.	Оқу құралдарын қолдану	Дәстүрлі (басты техникалық); ақпараттық және коммуникациялық-(компьютерлік)
12.	Жобалардың тақырыптық күнтізбелік жоспарға қосылуы	Ағымдық (жобалық іс-әрекетке мазмұн бөлігі шығарылады, қорытынды анықталған оқу материалын оқушылардың меңгеруімен, орындау).

Оқушылардың жобалау іс-әрекеттерін қалыптастырудың әдістемелік жүйелері өзара байланысқан 5 құрауыштың жиынынан тұрады, олар мақсат, мазмұн, әдіс, оқытуды ұйымдастыру формасы мен құралы. Бұлар көптеген онжылдықтар бойы көбінесе эмпирикалық тұрғыдан қалыптасып, педагогикалық іс-әрекет тәжірибесін тексертіп, көп-

теген байқалатын өзгерістерге 10-15 жыл бойы ұшырады. Оқытудың әдістемелік жүйесінің жетілдіру үрдісі қандай да бір пән бойынша келесі заңдылықтардан тұрады:

1. Оқытудың әдістемелік жүйесінің бір не бірнеше құрауышын өзгерту басқа да құрауыштардың әдістемелік жүйенің өзгеруіне алып келеді.

2. Кез-келген оқытудың әдістемелік жүйесі нақты іс-әрекетпен тығыз байланысты, олар шешім алушылық әрекетке алып келеді. Оқытудың әдістемелік жүйесінде шешуші рөлді оқыту мақсаты атқарады, онда қоғам орта мектепке әлеуметтік тапсырыс қалыптастырады.

Топтау белгісінің бірінші түрі-шығармашылық деңгей бойынша жоба ерекшеліктеріне тоқталайық, олар орындаушылық, құрастырушылық, шығармашылық (жобалық тапсырмаларды қиындық деңгейі бойынша репродуктивті, іздеушілік, шығармашылық тапсырмалар) болып табылады.

Орындаушылық жоба туралы мұғалім басшылық жасайтын жағдайда айтуға болады, ал бұл кезде оқушылар әрекеттерді орындау барысында мұғалімнің кеңесін басшылыққа алады.

Мұндай жобаларды орындау ереже бойынша жобалап оқытуды қолданудың бастапқы кезеңінде жүзеге асады, себебі оқушылардың бұл кезде өз бетінше ізденеді. тәжірибелері аз болады. Атап кетерлік жағдай - бұл кезеңде оқушылар жоба тақырыбын таңдауда қиындыққа тап болады. Бұл мәселені шешу үшін мұғалімде «жобалар қоры» болуы керек, ол жобалар оқушылардың қызығушылығы мен дайындығы бойынша топтастырылып, нақты орындалатын тапсырмалардан тұруы керек. Педагог бірігіп орындайтын объектілерді талқылау нұсқаларын жобалық іс-әрекет құрылымының логикасын аша отырып ұсынады, оқушылармен бірге жоба құру жолының бәрінен өтеді өз ойын қоспайды.

Құрастырушылық деңгей оқушылар мұғаліммен жоба тақырыбын, мәселесін, әрекет жоспарын талқылап, өз бетінше жоба орындауға қабілетті болған кезде қолданылады. Егер оқушылар жоба идеясын өздері тастап, жоспарын өздері құрып, оны жүзеге асыратын болса, және де нақты, сапалы, жаңа өнім алса, онда бұл жобаны шығармашылық жоба ретінде қарастырып, сипаттауға болады.

1-кестеден көрініп тұрғандай жоба жеке немесе топта орындалуы мүмкін. Жеке орындалатын жобаларда да топтық жұмыс элементтері бар, мысалы «миға шабуыл» немесе бір-бірінің алғашқы ойларын өзара бағалауды өткізу кезінде. Топтық жұмысты әрбір жобаға қосу оқушыларда ұжымдық жауапкершілік сезімдерін дамытуға көмектеседі. Бұл жағдайда оқушылардың әрбіріне олардың мүмкіндік деңгейлеріне сәйкес келетін тапсырмаларды бере отырып, жұмыс мазмұнын біртіндеп қиындату арқылы жеке қарым-қатынасты қамтамасыз етуі керек.

Топтық жұмыс кезінде оқушылар материалға біріккен инновациялық тұрғыдан мән береді, талқылайды, жалпылап өңдейді, оларды талқылап, шешім қабылдайды. Мүмкіндіктердің кең диапазонын меңгере отырып жобалап оқыту бір сыныпта ұйымдастырылғанындай, бір жас мөлшеріндегі

топтарда жеке немесе біріккен оқушылар іс-әрекетінен тұруы мүмкін, олар мазмұны, мақсаты, еңбек ауқымы мен қамтамасыз етілуі жағынан таратылады. Оқушылар топпен жұмыс барысында лидерлік, қызметтердің, орындаушылық, ұйымдастырушылық элементтерін меңгере отырып, практикалық іс-әрекеттің әлеуметтік тәжірибесін алады. Мұғалім жоба тақырыптарын қиындық деңгейі бойынша бөлуге тырысуы керек, бұл жағдайда оқушылардың жеке және жас ерекшеліктеріне үлкен көңіл бөлінуі керек [2].

Жобалар бір пән ретінде құрылады. Мысалы, математикалық, тарихи, экологиялық және т.б. Бұл жағдайда қиын бөлімдер мен тақырыптар таңдалмайды.

Бұл сияқты жұмыстар жоба барысында жеке және топтық жобалар түрінде сабақтан тыс уақытта өз жалғасын табады (мысалы, оқушылардың ғылыми қоғамы шеңберінде).

Пәнаралық жобалар ереже бойынша сабақтан тыс уақытта орындалады, оған білікті басқарулар керек. Бұл – шағын жобалар, яғни 2-3 пәндік, немесе жеткілікті деңгейдегі шешімді, жалғасатын, жалпы мектептік, қиын мәселені шешуді жобалайтын, жоба қатысушыларының барлығы үшін маңызды болуы керек. Мұндай жобалар «мамандар тарапынан білікті бақылайтын, бірнеше топтан құралған, нақты зерттеушілік тапсырмалары бар, аралық және нәтижелік дұрыс өңделген формадағы презентация» болуын талап етеді [3].

Пәннен тыс жоба мектеп пәндері мазмұнынан шығып, білімдер облысында орындалады, оқу іс-әрекетіне қосымша ретінде қолданылады және зерттеушілік сипатқа ие болады.

Жобалық тапсырмаларды орындау мен жобаға қатысу оқушыларға қандай-да бір пәнді үйренудің практикалық пайдасын көруге мүмкіндік беретіндігін айта кету керек. Нәтижесінде оқушылардың пәнге, зерттеу жұмысына деген қызығушылығы артып, сол білімдерді түрлі жағдайлардағы мәселелерді шешу барысында танымды түрде қолданатын болады. Оқушылардың білім сапасының артуына әсер етеді, оқушылардың шығармашылық ойлары қалыптасып, жоғары жігерленуі дамиды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. И.С.Өтебаев, С.Т. Каргин. Педагогика ғылымындағы «жобалау» ұғымының мәні // ҚарМУ хабаршысы. Серия Пед. – 2010. - №1 (57). – 4-7 б.

2. Колесникова И.А. и др. Педагогическое проектирование. Уч. пособие для высших учебных заведений / Под ред. И.А. Колесниковой. - М.: Изд. Центр «Академия». - 2015. - 288 с.

3. Пахомова Н.Ю. Метод учебного проекта в образовательном учреждении: Пособие для учителя и студентов педагогических вузов. - М.: АРКТИ, 2013. - 112 с.

Сұлтанбек Малик Жұпанбекұлы

PhD докторы, Х.А.Ясауи ХҚТУ, аға оқытушы, malik_sultanbek@mail.ru

Алимбекова Лаззат Тасовна

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің тарих магистры, E-mail L_alimbekova@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІН ЖАҢАРТУ ЖАҒДАЙЫНДА БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМДЕРІН КӘСІБИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ДАЯРЛАУДЫҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУДЫҢ ЖОЛДАРЫ

Түйін. Бұл мақалада Қазақстандық білім беру жүйесін жаңарту жағдайында бастауыш сынып мұғалімдерін кәсіби-педагогикалық даярлаудың тиімділігін арттырудың жолдары қарастырылады. Білім беру жүйесіндегі кәсіби оқыту педагогының бейіндік мектеп жағдайында кәсіпкерлік іс-әрекет негіздерін оқыту даярлығы – бейіндік мектеп жағдайында білім беру іс-әрекетінің әртүрлі формаларын кіріктіріп ашық білім беру ортасын жобалау, баламалы білім беру мазмұнын жобалау және құрастыру.

Түйін сөздер: білім беру жүйесі, болашақ мұғалім, форма, кәсіби-педагогика, даярлық, жоба, ұсыныстар, компоненттер, тұлғалық, іс-әрекет

Резюме. В этой статье рассматриваются пути повышения эффективности профессионально-педагогической подготовки учителей начальных классов в условиях обновления казахстанской системы образования. В системе образования обучение педагога профессионального обучения в условиях школы готовность обучению предпринимательской деятельности – это проектирование среды открытого образования, проектирование и формирование альтернативного обучения.

Ключевые слова: система образования, будущий учитель, форма, профессионально-педагогика, подготовка, проект, рекомендации, компоненты, личностный, деятельность.

Summary. This article discusses means to improve the efficiency of teachers' professional-pedagogical preparation of primary school in the conditions of updates of Kazakhstan's education system. In education, the preparation of occupational training teachers in the school availability to learn entrepreneurial activity is the design of open education environment, design and creation of alternative education. Competence formation of the organization of students' activity at different levels of education, and the "preparation of educator of occupational training to the teaching of entrepreneurship" is a process of training, aimed at the implementation of the above mentioned concepts.

Key-words: education system, future teacher, form, professional-pedagogical, preparation, project, recommendation, components, student-centered learning, activity.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың 2007 жылғы Қазақстан халқына Жолдауында Республикадағы әлеуметтік, саяси-мәдени жағдайларға кеңінен талдау жасап, елдің негізгі даму басымдықтарын атап көрсетті. Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елінің қатарына қосылуына қол жеткен нәтижелері мүмкіндік туғызады. Елімізде кәсіби бағдар берудің жаңа жүйесін жасау, бәсекеге қабілетті және күзретті маман дайындау бүгінгі күннің талабы. Мұндай маман дайындау үшін білім беру үдерісін белсенділендіру, оқытудың жаңа формалары мен әдіс-тәсілдерін, технологияларын жетілдіру қажет. Оқыту үдерісін белсенділендіру – берік те, тиянақты білім берудің жолдарын қарастыру, студенттердің шығармашылық ойлауына, ізденуіне мүмкіндік жасау, оларды келешек мамандығына қызықтыра алу, оларды өздігінен жұмыс істеуге бағыттап ұйымдастыру қажет, - деп көрсеткен болатын[1]. Бұдан білім беру саясатының келесі мәселелері – бастауыш сынып мұғалімдерін кәсіби-педагогикалық даярлаудың сапасын жақсарту, біліммен қамтамасыз етудің ғылыми-әдістемелік жүйесін түбегейлі жаңарту, оқытудың формалары мен әдістерінің түрлерін өзгерту, технологияларды жоғары деңгейде пайдалану, қазіргі қоғамның сұранысына жауап беретіндей білімдегі жаңашылдықты саралау, білімді жетілдіру үдерісіндегі үздіксіздікті қамтамасыз етуде оның ролін арттыру болып табылады. Мұның өзі жоғары оқу орнында бастауыш сынып мұғалімдерін кәсіби-педагогикалық даярлауда қазіргі қоғам сұранысына жауап беретін, бәсекеге қабілетті, өзін-өзі дамытатын, өзін-өзі жүзеге асыра алатын, маман қалыптастыруды міндеттейді.

Кәсіби педагогикалық білім мазмұны осы мамандыққа сәйкес жалпы және арнайы бөлім негізінде беріледі. Олар берілетін білім мазмұнының деңгейіне қарай көрсетілген құрамын бақылап, ондағы барлық компоненттер өзара байланыста болады деп Г.Хозяиновтың тұжырымдамасында келтіреді.[2] Ол мәдениеттану тұжырымдамасының білім мазмұнын гуманистік ойлаудың бағдарларына сәйкес адами мәдениетке бейімделген адамзаттың әлеуметтік тәжірибесі ретінде қарастыра-

ды. Осы тұжырымдамаға сәйкес білім мазмұны төрт құрылымдық элементтен тұрады: танымдық іс-әрекеттік тәжірибе (білім); қайта жасау әрекеті тәжірибесі, оны іске асыру түрлерінің тәсілі (дағды мен іскерлік); шығармашылық іс-әрекеттік тәжірибе (проблемалық жағдаяттарды шешу); сезімдік-құндылық қатынасты іске асыру тәжірибесі.

Бұдан шығатын қорытынды, шығармашылық іс-әрекеттік тәжірибе мен сезімдік-құндылық қатынастық тәжірибе білім берудің компоненттері ретінде алдымен болашақ бастауыш сынып мұғалімін даярлауда тәрбиелік сипатын анықтауы тиіс. Бұл өз кезегінде педагогикалық мәдениет, педагогикалық әрекеттің құндылығын, жеке педагогикалық сананың қалыптасуы, ойлауы, қобалжу тәсілдері мен шарттарын меңгеруге ықпал етеді.

Ю.В.Сенько бойынша, жоғары педагогикалық білім өзіне ғылыми-педагогикалық білім блогын қамтиды, тарихи білім, этнопедагогика, жаңашылдық және педагогикалық мәдениеттің білім көзі жалпы педагогикалық мәдениет, педагогикалық мәдениет, мұғалімнің кәсіби мәдениеті жатады [3]. Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің кәсіби педагогикалық даярлаудың мақсаты тұлғалық кәсіби мінезді қалыптастыруға негіз болатын жеке тұлғалық тәжірибе мен кәсіби педагогикалық тәжірибемен қамтамасыз ету.

Қазақстандық білім беру жүйесін жаңарту жағдайында бастауыш сынып мұғалімдерін кәсіби-педагогикалық даярлаудың тиімділігін арттырудың жолдарының бірі тұлғалық-бағдарлы оқыту үдерісінде білім сапасына қол жеткізуді көздеу мақсатында келесі компоненттерді қосу қажет. Олар:

- танымдық-құрылымдық компонент маман дайындауда тұлғалық бағдарлы білімді меңгерудің технологияларымен қамтамасыз ету;

- коммуникативтік-әрекеттік компонент білім беру үдерісінде мұғалімнің

- субъектілік өзара әрекеттестік қабілетін ашатын белсенділікке ұмтылушылық;

- мағыналы-құндылық компоненті мағыналы субъектілік автордың ойлау жүйесі мен қарым-қатынасы.

Білім берудің бұл компоненттері бастауыш сынып мұғалімдерін кәсіби-педагогикалық даярлаудағы педагогикалық бағдарламаларды жобалауда және оқыту үдерісінде білім алушылардың дамуына ықпал ететін арнайы құрылым негізінде іске асырылатын теориялық және практикалық дайындықтың пайыздық қатынасы, олардың тұлғалық және кәсіби тәжірибесін өзектендіретін, тұлғаның жүйелі сипаттамасын қамтамасыз етеді.

Бастауыш сынып мұғалімдерін кәсіби-педагогикалық даярлаудың тиімділігін арттыруда негізгі нормативті ережелерді басшылыққа ала отырып,

білім сапасына қол жеткізуде келесі ұстанымдарды есепке алуы тиіс:

- тұлғалық бағдарлы оқыту ұстанымы оқыту міндеттерінің шешуде студенттің білімі, тәрбиесі және тұлғалық дамуының өзара байланыстылығы;

- оқыту үдерісіндегі тұлғаны дамытушылық және үйлесімділік ұстанымы;

- оқытудың эвристикалық және ғылымилық ұстанымы;

- оқытудың саналылық және шығармашылық белсенділігі ұстанымы;

- оқытудың демонстрациялық және түсініктілік ұстанымы;

- оқытудың жүйелілік және бірізділік ұстанымы;

- оқытудың өзара үйлесімділігі және студенттің өзіндік білім алуы ұстанымы;

- оқытудың бұрынғы жеткен жетістікке сүйенуі, білімнің белгіленген деңгейіне жеткізу ұстанымы;

- оқытудың саналылығы, беріктігі және нәтиженің әрекеттестігі ұстанымы;

- оқытудың жұптық, топтық сипатты ұстанымы;

- оқытудың міндеттері мен оны іске асыру әдістері мен технологияларының өзара байланысы ұстанымы;

- оқытуды ұйымдастырудың әртүрлі формаларына, міндеттеріне, әдістеріне, танымдық мүмкіндіктеріне, студенттердің ерекшеліктеріне байланыстылығы ұстанымы.

Оқытудың ғылымилығы ұстанымы маңызды болып есептеледі, себебі ол ғылым мазмұны мен оқу пәнінің байланыс заңдылықтарына сүйенеді. Бұл ұстаным оқу пәні мазмұнының ғылыми таным пайда болу, өзгеру және даму үлгісіне сәйкес жаңа ғылыми фактілермен, ұғымдармен, заңдармен, теориялық дәлелденгенін талап етеді. Мұның барлығы логикалық ойлау қабілетін дамытады, танымдық ғылыми ұстанымына сүйенеді. Ғылымилық ұстанымның қазіргі жағдайлардағы, болашақтағы орны жәйлі ғылыми түсініктерді қалыптастырады, шығармашылық іс-әрекеттің көрінуіне ықпал етеді. Ғылымилық ұстанымы және пән мазмұнының қазіргі талапқа сәйкестігі онда ақпараттардың жаңа нәтижелері, ақпараттық ресурстарды толыққанды қолдану негізінде бастауыш сынып мұғалімдерін кәсіби-педагогикалық даярлауда жаңа нәтижеге жеткізіледі[4].

Оқытудың жүйелілік ұстанымы «ұғымдар мен пән мазмұнын меңгертіп, түсіндіргенде, олардың логикалық байланыстырылған және өзара алмаса алуын құрастыра алуында», яғни, жаңаны үйрену (ұғымдар, ережелер, талдаулар) білім алушылар бұрын өтіп кеткен материалды терең түсінуімен сипатталады. Курстық, диплом жұмыстарын орындау барысында ақпараттық ресурстарды жүйелі пайдалануы негізінде бастауыш сынып мұғалімдерін кәсіби-педагогикалық даярлау іске асырылады.

Сөз мәдениетіне негізделген оқыту үдерісін айқындауда ескерілген ең маңызды ұстаным – қатысымды (коммуникативтік) ұстаным. Бұл ұстаным бойынша ескерілетін оқыту қағидалары сөйлесім компонентінің бес түрі бойынша: оқылым, тыңдалым, айтылым, жазылым, тілдесім негізіндегі білім нәтижелері мен білім алушының ақпаратты қабылдау және өз ой-тұжырымдарын қорытып шығару әрекеттеріне сүйене отырып анықталады.

Субъектілік ұстанымы. Субъект (лат. subjectum — бастауыш) ұғымы психологиялық әдебиеттерде төмендегіше түсіндіріледі: - болмысты тану мен өзгертудің қайнары ретіндегі индивид немесе топ; - белсенділікті жеткізуші; - субъект индивид немесе топ іс-әрекетті танудың және өңдеудің негізі ретінде; - іс-әрекеттегі белсенділіктің тасымалдаушысы. Тұлғаның өзіне деген құнды және ортаға қатысты рухани-адамгершілік қатынастарын анықтайтын қасиеттер белсенділік, дербестік, жауапкершілік, шығармашылық және т.с.с. субъектілік ұстанымның құраушылары болып табылады. Бұл ұстанымға сәйкес білім алушы үшін оқу әрекетінің мәні, маңызы болуы тиіс, үдеріс барысында оның жеке ерекшеліктері ескерілген, осы әрекетте ол өзін-өзі басқара, ұйымдастыра алатындай жағдайлар болуы тиіс. Бұлайша ойластырылған білімдік үдерісте субъектаралық қарым-қатынасқа жоғары мән беріледі. Біздің зерттеуіміздің мақсатына сай бұл ұстаным негізінде субъектаралық, бірлескен қарым-қатынас негізінде студент – студент, оқытушы – студент арасындағы белсенді білімдік әрекет орын алады.

Тұлғаны дамыту ұстанымы – дәстүрлі педагогикада жан-жақты дамыған, белгілі бір әлеуметтік ортақ типті қалыптастыру үшін сырттан ықпал ету болса, тұлғалық субъектілік ұғымда оны дамыту адамның өзіндік танымын, қажеттіктерін бағыттап отыру, қолдау көрсету, яғни өзіндік рефлексия арқылы таңдау, шешім қабылдау және нәтижесін өзі бағалау секілді ішкі, адамның өз бойындағы мүмкіндіктер арқылы өзіндік дамытуға бағыттау деп түсіндіріледі. Тұлғаға бағдарланған білім беру идеялары туралы зерттеушілер оның негізгі түсіндіруден – түсіндіруге, монологтан – диалогке, әлеуметтік бақылаудан – дамытуға, басқарудан өзін-өзі басқаруға көшу, ал педагогтің негізгі міндеті қарым-қатынас болып табылады деп көрсетеді. Оның басты идеясы – білім берудегі субъектаралық қатынастарды қалыптастыру арқылы тұлғаның ынталануына түрткі болу, сөйтіп өзіндік таным мен өзіндік білім алуға, өзіндік бағалауға жағдай туғызылады[5].

Кәсіби бағыттылық ұстанымы білім алушылардың кәсіптік пәндерді меңгеруде өзіндік жұмыстарында ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы электрондық оқулықтар мен интернет желісін, мультимедиа құралдарын қолдану негізінде

бастауыш сынып мұғалімдерін кәсіби-педагогикалық тұрғыда даярлау.

Нәтижелі-шығармашылық ұстанымы білімді меңгеру барысында білім алушылардың шығармашылық әрекетін дамытуға бағытталады. Оқыту үдерісінде кез-келген білім оқытушы ұйымдастыратын және бағыттайтын жұмыстары бастауыш сынып мұғалімдерін кәсіби-педагогикалық даярлау тұрғысынан қарастырылады. Оқытушы білімді меңгерту үдерісінде білім алушылардың эвристикалық қабілеттерін дамыта отырып, оқу іс-әрекетін, олардың қызығушылығы мен бейімділігін дамыту, эссе жазу, дебатқа қатысу, ғылыми жобаларға қатысу, ғылыми мақала жазу және т.б. сияқты жаңа нәтижелер жасауға бағыттайды, сонда ғана олардың ақпараттық технологияларды пайдалану негізінде бастауыш сынып мұғалімдерін кәсіби-педагогикалық даярлаудың нәтижесі көрініс береді.

Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін даярлауда осы негізгі ұстанымдар мен қатар білім мазмұнының қазіргі ғылымның деңгейіне сәйкес келуі тиіс, сонда ғана ол білім мазмұны мен оқытудың процессуалдық бірлігі нәтижесінде тұлғаның маман ретінде қалыптасуына ықпал етеді.

Қазақстандық білім беру жүйесін жаңарту жағдайында бастауыш сынып мұғалімдерін кәсіби-педагогикалық даярлаудың тиімділігін арттырудың жолдарының бірі болып табылатын кредиттік оқыту жүйесін ұйымдастыруда білім беру үдерісі, студенттің оқу жетістігін көрсететін аралық және қорытынды бақылауларға негізделетін жоғары мектептің білім мазмұнын бейімдеу мен икемдеуге басымдық беріледі.

Ал, 1998 жылы Батыс Еуропаның 4 елі (Германия, Италия, Франция, Ұлыбритания) білім берудің жүйелері мен құрылымдарын сәйкестендіру жөнінде Сорбон декларациясын қабылдаған болса, 1999 жылы Еуропаның 30-ға жуық елінің білім беру өкілдері Болон декларациясына қол қойды. Бұл декларацияға сәйкес 2010 жылға дейін Еуропалық білім берудің бірыңғай жүйесіне көшу көзделген. Бұдан Қазақстандық білім беру жүйесін жаңарту жағдайында бастауыш сынып мұғалімдерін кәсіби-педагогикалық даярлаудың тиімділігін арттырудың жолдары ретінде таңдалып, ондағы ізденістер мен бастамалары әлемдік білім кеңістігіндегі ықпалдастықты арттыру мен сапаны көтеруге бағытталғанын көреміз. Білім беру нормаларын өзара мақұлдау жөніндегі Лиссабон конвенциясын, жоғары білім саласы мен құрылымындағы бірізділікке қатысты Сорбон декларациясын қолдап, белсенді араласуға талпыныс жасаған мемлекеттердің арасында Қазақстан алғашқылардың қатарында тұр. Бұл – Қазақстандық білім беру жүйесін жаңарту жағдайында бастауыш сынып мұғалімдерін кәсіби-педагогикалық даярлаудың

тиімділігін арттыруға бағытталған білім сапасы мен бәсекелестік мүмкіндігін көтеру мақсатында жасалып жатқан қадам деп түсіндіруге болады[6].

Сонымен болашақ кәсіби оқыту педагогын мектеп жағдайында кәсіпкерлік іс-әрекет негіздерін оқытуға даярлау оқытушылардан да, студенттерден де осы әрекеттің түпкі мақсатын саналы түрде ұғынуды талап етеді.

Мұның өзі осы зерттеу пәні бойынша нақтылы бағыт болуын айғақтайды.

Қорыта келе, кәсіби оқыту педагогының бейіндік мектеп жағдайында кәсіпкерлік іс-әрекет негіздерін оқытуға даярлығыдегеніміз – бейіндік мектеп жағдайында білім беру іс-әрекетінің әртүрлі формаларын кіріктіру, ашық білім беру ортасын жобалау, баламалы білім беру мазмұнын жобалау және құрастыру, оқушылардың әртүрлі деңгейдегі білім алу іс-әрекетін ұйымдастыру құзыреттіліктерінің қалыптасуы, ал «кәсіби оқыту педагогын мектеп жағдайында кәсіпкерлік іс-әрекет негіздерін оқытуға даярлау» жоғарыдағы ұстанымдар-

ды жүзеге асыруға бағытталған мамандарды кәсіби даярлау үдерісі болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. *Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы–Астана, 2007*

2. *Г. И. Хозяинов Мастерство педагога в процессе образования и обучения. .: Педагогика, 2005.–349с.*

3. *Ю.В.Сенько Гуманитарные основы педагогического образования: Курс лекций. Учеб. пособие для студ. выс. пед. учеб. заведений -М.: Издательский центр «Академия», 2000– 240с.*

4. *Нурғалиева Г.К. Ценностные ориентации личности: методология, теория, практика формирования. – Алматы: АГУ им. Абая, 1994. – 344 с.*

5. *Ильенков Э.В. Что же такое личность? С чего начинается личность. М.: -1979.-48с.*

6. *Тұрғынбаева Б.А. Андрагогика: оқу құралы. – Алматы: Алатау, 2011. – Б. 62.*

Saitova Arzigul Usenzhanovna

Master student , 2nd course, faculty of foreign languages, two foreign language (English and Turkish)
University of Foreign Language and Professional Career.
Scientific adviser phd professor **Golovchun A.A** , arzigul--92@mail.ru

THE MAIN DIFFERENCES BETWEEN DISCOURSE AND TEXT

Резюме. В статье рассматриваются наиболее распространенные различия дискурса. Анализируются определения дискурса и текста. Описываются основные шаги коммуникации. Представлены различные определения авторов о дискурсе и тексте. Главное внимание обращается к дискурсивной деятельности и ее развитию, нежели речевой деятельности.

Ключевые слова: дискурсивная компетенция; дискурсивные умения; речевой акт; текст;

Summary. Discusses the most common differences of discourse. The definition of discourse and text. Describes the main communication steps. Discusses the various descriptions of the authors of discourse and text.

Keywords: discourse competence; discourse skills; speech act; text;.

Резюме. Рассматриваются наиболее распространенные различия дискурса. дается определение дискурса и текста. Описываются основные шаги коммуникации. Рассматриваются различные описания авторов о дискурсе и тексте.

Түйін. Ең көп таралған дискурстің айырмашылықтары қаралады. Дискурстің және мәтіннің анықтамасы беріледі. Негізгі коммуникациялық қадамдар сипатталады. Түрлі авторлардың дискурспен мәтіннің түрлі сипаттаулары қарастырылады.

Түйінді сөздер: дискурстық құзыреттілік; дискурстық дағдылары: сөйлеу актісі; мәтін;

In the mid-twentieth century discourse was understood as a sequence of connected sentences or speech acts, and in this interpretation it can be understood as close to the text. But by the end of the twentieth century, the discourse of the researchers became a complex communicative phenomenon with a complex system of knowledge, which apart from text also includes certain extra-linguistic factors needed in turn for a full understanding of the text. Such factors are knowledge about the world, attitudes, opinions, goals, etc. Thus, the discourse ceased to be considered only from the standpoint of syntax and semantics, but also from the perspective of pragmatics, studies the "text – discourse" relationship ".

One of the founders of cognitive-oriented tradition of discourse analysis is T. A. van Dijk, who in his work clearly differentiated between the concepts of

discourse and text. In particular, by the discourse he understood a spoken text in reality. In other words, any communicative event which occurs between the communicants in the process of a communicative action in a certain spatial, temporal and other context. According to T. A. van Dijk, this communicative action can be represented both orally and in writing, and have verbal and nonverbal components. And by the text, in its turn, he understood an abstract grammatical structure, or the formal design of what is spoken. This design, in his opinion, makes possible the realization and actualization in discourse in correlation with extralinguistic factors relative to a particular socio-cultural context. T. A. van Dijk argues that the text can only be understood if the situation in question is perfectly clear; proceeding from this assumption, the discourse is the speech implementation of the text as a linguistic entity[1].

Consider the most common definition of discourse.

V. I. Karasik defines discourse as "the text immersed in the situation of communication" that allows "many dimensions" to be considered, and a large number of complementary approaches to learning, including : Pragmalinguistic, structural-linguistic, psycholinguistic, socio-linguistic, linguo-cultural, sociolinguistic approaches [2, p. 5-6].

For N. D. Arutunova discourse is a coherent text in combination with extralinguistic, sociocultural, psychological, pragmatic and other aspects, in other words.

The main differences between discourse and text (Kozhemyakin E. A., Krotkov E. A., 2008)

"the speech immersed in life" [3, p. 136-137]. The latter definition, owned by N. D. Arutunova, is the most common one.

From the above it becomes clear that the discourse is a multi-factor, layered, multilevel phenomenon, including speech, language, cognitive, social and psychological aspects. Most linguists define discourse as a fact of speech behavior, the process of actualization of the speech intentions of the author of the discourse and the interpretation of these intentions by the recipient/recipients in a particular speech situation, and the result of this process is the text (rather than as a mere result of communication).

Let's consider several definitions of discourse competence. The special importance of discourse competence is strongly highlighted in his works by

N.I. Almazova. She puts this competence to the fore, as she believes that the development of the latter in pupils is the main purpose of education. The main aim of education is the training of highly qualified specialists in various fields of activity, capable of full international cooperation. This interaction implies the ability to apply adequate strategies of speech behavior in professional intercultural communication, taking into account some forms of interaction between the subjects of the communicative situation [4].

According to E. M. Bastrikova, the discourse competence is the ability to produce and interpret different types of discourses, which requires fine skills of using and interpreting language constructs (words) on the part of learners when creating text - the skills of the organization of a coherent text. In her works, E. M. Bastrikova focuses on the ability to achieve conformity between thought and text, which is necessary to be able to effectively use ligaments - conjunctions, pronouns, adverbs, and other grammatical means [5]. A similar definition was given by I. L. Kolesnikova and O. A. Dolgin, who strongly highlighted the importance of knowledge and skills of creating texts belonging to various functional styles and, as a consequence, the ability to choose linguistic means depending on the type of the utterance [6]. In addition to the knowledge of the peculiarities inherent in certain types of discourse, A. N. Shchukin highlights the ability to use a variety of strategies for creating and interpreting texts [7].

According to N.V. Popova, discourse competence is the ability to produce coherent verbal statements, while respecting the thematic organization, cohesion, coherence, rhetorical effectiveness and logic in the framework of real communication situations and the adequate functional style [8, p. 75].

Thus, it can be stated that every discourse is a text, but not every text can be discourse. Consider the basic differences between discourse and text. The most optimal definition was given by N.V. Aniskina, in which discourse competence is understood as a combination of knowledge, abilities and skills to build and understand discourses as objects of reality in the situation of communication in the process of conducting professional activities [9].

It is important to note the relationship of discourse with such notions as "speech act" and "communication". Speech act can be defined as a communicative act which is performed purposefully, in accordance with certain principles and rules of verbal behavior. There are three main conditions of the speech act: intention, purposefulness and conventionality (common). Discourse is implemented in the process of a speech act.

Communication, in its turn, is a form of interaction with people (members of society). The process of communication to consider three fundamental parties - communicative, interactive and receptive. The basic steps of the communication process. The information

that the sender seeks to convey, passes through several stages before reaching the addressee. Accuracy of information transfer depends on several factors: the ability of the sender clearly and accurately Express their thoughts; process of information encoding by a sender; choice of means of communication (oral, written, visual); Interference - various types of interference that can distort a message (verbally, it can be various external interferences, inarticulate speech, weak voice; in case of written communication it can be grammatical errors, typos etc.); the decoding process of the information by the recipient; the ability and willingness of the recipient to understand the information. It is important to note that the information at the beginning of the communication chain may differ from the information shown at the end. The most significant for our work are the processes of encoding and decoding of information by the communicants in the communication process. It is at these stages of information that discursive skills of communicants are manifested.

The interactive side results directly from the interaction of people through communication. The receptive aspect of communication is the ability of people to perceive and to understand one another. One of the features of reception is the subjective nature of perception under the influence of the following aspects: stereotypes of society, the level of culture (of an individual or a social group), personal experience, etc.

Before we talk about discourse competence in general, it is necessary to consider in detail its structure, nature, composition, discourse, and especially the peculiarities of the analysis of discourse. Different scientists take different approaches to the composition of the discourse. So, for example L. Bachman identified discourse as the consistency (coherence), cohesion, the organization of the speech, highlighting its characteristics such as the cohesion and coherence of discourse [10]. By cohesion the author means the formal-grammatical connectedness of discourse. Coherence, in its turn, presents a greater interest for us, since this concept is much wider than cohesion. Coherence includes semantic, thematic, functional connectedness of the discourse (Lanigan R. L., 1977: 24; van Dijk T. A., 1977: 10, 1981: 124; Levy D. M., 1979: 207-208; Lux F., 1981: 19-22; W. Edmondson, 1981: 18; Fritz G., 1982; Carlson L., 1983: 146-149; Hobbs J. R., 1982; Tannen, D., 1984: 151-154; Brown G., Yule G. 1983: 223; P. Werth 1984: 93).

The problem of coherence in the discourse was dealt with by Hobbes in his works. One of those works was his paper "Understanding of Coherence in Discourse". In his paper, he distinguishes global, local and thematic coherences. By global coherency George Hobbes implies the fact that every specific statement in the process of communication relates directly to the overall scheme of discourse. It may be a script, a strategy

of a set of cognitive schemes which are present in the consciousness of communicants, and, therefore, every utterance in communication affect communication plans and schemes of the participants [11, p. 226-227]. Local coherence represents the ratio of each of the specific statements in the communication process to the very purpose of the discourse. Thematic coherence is based on the global theme of the discourse or the topic of the speaker. It is implemented through repetition of key facts, objects, cognitive structures, forming thus certain motives and themes that are somehow reflected in the discourse. Thus, the connectedness of utterances in a communicative situation can be represented in the form of a diagram by means of coherence

THE EXCHANGE OF STATEMENTS:

strategy; script scheme (cognitive); global theme of discourse; communicant = communicant. In the structure of the discourse, there are also components such as proposition, explicature, reference, implicature, presupposition and relevance [12, p. 24-32].

In addition to the categories of discourse V. I. Karasik distinguishes its types, namely, a status-oriented and person-oriented ones. The former type defines a role-based communication, depending on areas of activity, such as military, religious, scientific, business, and sports activities. The latter type defines everyday communication, as well as existential experience, which, according to V. I. Karasik, defines the philosophical and artistic dialogue. According to the concept Kozhemyakin E. A and Krotkov E. A. (2008), analysis of discourse occurs in connection with certain aspects.

The main aspects of discourse analysis (Kozhemyakin E. A., Meek, E. A., 2008)

In this paper we regard a discourse as a process and define it from two standpoints – that of the author and that of the recipient. From the productive side of communication (that of the author), discourse lends itself as a process of encoding information in accordance with the lexical, grammatical and syntactic rules, taking into account stylistic genre, socio-cultural, psychological and emotional factors; using the means of cohesion and coherence in order to achieve communicative purpose, that is to effectively convey information to the recipient. From the receptive side of communication (that of the recipient), discourse can be seen as a process of decoding information in accordance with the lexical, grammatical and syntactic rules, taking into account stylistic, genre, socio-cultural, psychological and emotional factors; using the means of cohesion and coherence in order to achieve the communicative purpose, that is to obtain information from the author. If discourse is considered in our work as a bidirectional process, discourse competence can be defined as the ability to carry out this process, and discourse competence — as a set of knowledge, abilities and skills required in order to carry out this process.

Thus, by discourse competence of students of language school we understand the totality of certain knowledge, abilities and skills necessary for students studying a foreign language in order to be able to encode and decode information using a foreign language in accordance with its lexical, grammatical and syntactic rules, taking into account stylistic, genre, socio-cultural, psychological and emotional factors, using the means of cohesion and coherence in order to achieve communicative purpose. Discourse abilities of students majoring in linguistics - the ability to encode and decode information using a foreign language in accordance with its lexical, grammatical and syntactic rules, taking into account stylistic, genre, socio-cultural, psychological and emotional factors and using the means of cohesion and coherence to achieve the communicative purpose. The main difference between discourse skills from speech is the focus of the latter on the management of verbal skills to solve certain communication problems: to be able to speak, read, write and translate. Discourse skills are interpreted slightly wider than speech due to the inclusion of extra linguistic factors: stylistic, genre, socio-cultural, psychological and emotional ones.

There are several points of view about what the discourse competence should be comprised of. So, for example, N. P. Golovin in his work, perceives the discourse competence as including a tactical, strategic, text and generic components. The tactical component involves the ability to analyze communicative situations - to adequately select the most appropriate means and ways of achieving communicative goals of the subject of communication. Strategic component implies the ability to determine the communicative intention and, in accordance with this, to plan the course of communicative events. Part of a text component, according to N.P. Golovina, includes the ability to compose a coherent text with all its specific properties. By the generic component N.P. Golovin understands the ability to organize communicative situation in accordance with the context and genre norms.

According to Balyhina T. M. (2000), discourse competence involves the mastery of four types of experience: The experience of cognitive activity. This type of experience is manifested in the results of this activity – knowledge acquired. Experience of implementation of ways of activity. This type of experience, according to T. M. Balykhina, is manifested in the ability to follow the model. Experience of creative activities; The development of this type of experience of the subject of the communicative situation; the formation of skills helping to navigate problematic situations and finding optimal solutions; The experience of the implementation of emotional and value relations. This type of experience forms the personal orientation of the subject of communication.

Based on the fact that in our work we pay special attention to a greater extent specifically to discourse processes and their development, rather than speech activities, then, in determining the composition of discourse competence, we will talk about discourse-oriented writing, discourse-oriented speaking, discourse-oriented listening comprehension, discourse - oriented reading [11]. We also share these communication processes in accordance with the positions of the author and the recipient.

References

1. Дейк Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация.- М., 1989.- С. 113.
2. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно- целевая основа компетентностного подхода в образовании. - М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. -40 с.
3. Карасик В.И О типах дискурса / В.И. Карасик // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс : сб. науч. тр. !- Волгоград : Перемена, 2000 (а). - С. 5-20.
4. Арутюнова, Н.Д. Дискурс / Н.Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева - М.: Сов. Энциклопедия, 1990.-С. 136-137.
5. Алмазова Н.И. Когнитивные аспекты формирования межкультурной компетентности при обучении иностранному языку в неязыковом вузе: Автореф. .д-ра пед. Наук. Спб., 2003.- 105 с.
6. Бастрикова Е.М. Коммуникативная компетенция как лингводидактический феномен. Русская и сопоставительная филология: Лингвокультурологический аспект/ Е. М. Бастрикова. Казан, гос. ун-т. Филол. фак-т. - Казань: 2004. - 348 с.
7. Колесникова И.Л., Долгина О.А. Англо-русский терминологический справочник по методике преподавания иностранных языков: справочное пособие. М.: Дрофа, 2008. - 431 с.
8. Шукин А.Н. Методика обучения речевому общению на иностранном языке. - М.: ИКАР, 2011. - 454 с.
9. Аниськина Н.В. Формирование профессиональной дискурсивной компетенции у студентов-филологов в сфере письменного делового общения. Дис.канд.пед. наук. - Тольяти, 2009, С. 243.
10. Bachman L. Fundamental Considerations in Language Testing / Lyle Bachman. - Oxford: Oxford University Press, 1990. - 408 p.
11. Попова Н.В. К вопросу о развитии дискурсивной компетенции// Иностранные языки в школе. - 2011. - №7. - С. 74 - 80.

Шукетаева Камиля Кдырбаевна
тех.ғ.к., аға оқытушы, kamila191160@mail.ru

Базаева Жұлдыз Болатхановна
оқытушы, bzhb@mail.ru

Маханова Айгуль Сейсенбаевна
оқытушы, ai.aman.19@mail.ru

Масимгазиева Алуа Акановна
оқытушы, masimgazieva_aku89@mail.ru

ҚАЗАҚСТАНДА ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ МӘСЕЛЕСІ

Түйін. Қазіргі заманда арнайы білім беру жалпы білім берудің ажырамас бөлігі және мемлекет мүмкіндіктері шектеулі балалардың тең құқылы білім алу үшін барлық жағдайларды жасап отыр. Инклюзивті білім беруді ендіру үдерісі кешенді сипатта және оған мемлекеттік құрылымдар, ата-аналар әлеуметі, отбасы, білім беру органдары мен ұйымдар, үкіметтік емес ұйымдар қатысу қажет.

Түйін сөздер: арнайы білім беру, инклюзивті білім беру, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, мүмкіндігі шектеулі балаларды оқыту.

Резюме. Специальное и инклюзивное образование в Казахстане является частью системы общего образования, и государство создает условия для лиц, имеющих специальные образовательные потребности в получении образования. Внедрение инклюзивного образования является комплексным и в этот сложный процесс должны вовлечены государственные структуры, родители, семья, организаций образования и негосударственные организаций. Поэтому в развитии специального и инклюзивного образования в государстве нужно немало сил.

Ключевые слова: специальное образование, инклюзивное образование, информационно-коммуникативные технологии, обучение детей с ограниченными возможностями здоровья.

Summary. Special and Inclusive Education in Kazakhstan is part of the general education system, and the state creates conditions for people with special educational needs in education. Inclusive education is a complex and complicated process that should involve government structures, parents, family, education institutions and non-governmental organizations. Therefore, the development of special and inclusive education in the country need a lot of energy and power.

Keywords: special education, inclusive education, information and communication technology, education of children with disabilities.

Арнайы білім беру жалпыға міндетті білім берудің бір бөлігі болып табылады және мемлекет арнайы білім беру қажеттіліктеріне ие адамдардың тең мүмкіндікті білім алуын қамтамасыз ету мақсатында жағдай жасайды.

Қазақстан Республикасының Заңнамасымен білім беру саласындағы құжаттарға сай дамуындағы мүмкіндіктері шектеулі адамдардың тең құқылы білім алу принципі қарастырылады.

Дамуындағы мүмкіндіктері шектеулі балалардың білім алу құқығының кепілі ҚР Конституциясында, Республикамыздың «ҚР балаларының құқықтары туралы», «Білім туралы», «Мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық тұрғыдан қолдау», «Әлеуметтік қызмет көрсету туралы» заңдарында бекітілген [1].

Республикамызда мүмкіндіктері шектеулі балалардың білім алуы үшін жағдай жасаудағы қызметтердің келесі бағыттары бар.

Бірінші бағыт – балалардың дамуындағы кемшіліктерді анықтау және түзету-педагогикалық жұмыстарды максималды ерте кезеңде ұйымдастыру. Мектепке дейінгі жаста дер кезінде көрсетілген қажетті көмек, балалардың оқудың басталуына дейінгі дамуындағы негізгі кемшіліктерді жояды және оны жалпы орта білім беру мекемесінде оқуға дайындауды қамтамасыз етеді.

Республикадағы арнайы білім беру жүйесінің алғашқы буыны, баланың білім беру, медициналық және әлеуметтік қызметтерді алуға деген құқығын орнататын психологиялық-медициналық-педагогикалық кеңес болып табылады және олардың арнайы білім алу мүмкіндіктерінде қажеттіліктерін анықтайды (60 мың балаға бір ПМПК ашылады).

Қазіргі таңда мемлекетте 56 облыстық, қалалық, аудандық және бір республикалық ПМПК қызмет атқарады.

ПМПК-тің қажетті саны Астана қаласында (3), Шығыс Қазақстан обл. (7), Ақмола обл. (4), Батыс Қазақстан обл. (3), Қызылорда обл. (5), Павлодар обл. (4) және Солтүстік Қазақстан обл. (3) бар.

Алайда, кейбір облыстарда ПМПК саны жеткіліксіз. Мысалы, Оңтүстік Қазақстан облысында 1883,6 мың бала санына 15 ПМПК орнына екеу, Қарағанды облысында 362,2 мың балаға қарастырылған 6 ПМПК орнына екеу, Алматы қаласында 283,6 мың балаға 5 ПМПК орнына екеу ғана қызмет атқарады.

ПМПК жүйесінің кеңейтілуімен дамуындағы мүмкіндіктері шектеулі балаларды анықтау әлдеқайда жақсарды. Егер, 2002 ж. дамуындағы мүмкіндіктері шектеулі балалардың анықталған саны 115,2 мың болса, 2009 ж. қаңтар айындағы мәліметтерде анықталу пайызы 30,2% - ға өсіп 149,246 баланы құрады, бірақ дамыған мемлекеттерде ол 10% - дан жоғары (Ресей - 4%, Германия, Ұлыбритания, Швеция 10%-15%).

Дамуындағы мүмкіндіктері шектеулі балаларды анықтаудың жоғары көрсеткіші Астана қаласында тіркелген – 555 бала немесе қалада анықталған дамуындағы мүмкіндіктері шектеулі балалардың жалпы санының 11,7%.

2008-2010 ж. арналған білім беруді дамыту мемлекеттік бағдарламасы аясында мүмкіндіктері шектеулі балаларды мектепке дейінгі білім беру жүйесіне енгізу үшін инклюзивті білім беру және түзету үшін 380 кабинеттің ашылуы қарастырылған. Бүгінгі күні 5 облыста және Алматы қаласында 87 кабинет ашылды, ал 2009 ж. 6 облыста және Астана қаласында 46 кабинет ашылды.

Балаларға және олардың ата-анасына кешенді түзету-педагогикалық көмек көрсетуге арналған білім беру ұйымдарының жаңа арнайы желісі дамып келеді.

Арнайы ұйымдар желісі 119 психологиялық-педагогикалық түзету кабинеттерінен, 15 оңалту орталықтан және 283 логопедиялық пункттен тұрады. Өкінішке орай, олардың аудандар бойынша дамуы біркелкі емес: Ақмола, Алматы, Батыс Қазақстан, Қостанай және Солтүстік Қазақстан облыстарында оңалту орталықтар, Алматы, Қызылорда, Маңғыстау және Оңтүстік Қазақстан облыстарында және Алматы қаласында логопедиялық пункттер ашылмаған, бұл әсіресе ауыл аймақтарында тұратын түрлі категориядағы балаларға дер кезінде түзету-педагогикалық көмек көрсетуде кері әсерін тигізеді.

Екінші бағыт – балалардың психофизикалық ерекшеліктерін ескере отырып барлық категориялардағы балаларға білім беру құқығын жүзеге асыру үшін вариативті мүмкіндіктер жасау.

Қазіргі таңда Республикада мүмкіндіктері шектеулі балаларды оқытуды ұйымдастыру үшін білім берудің арнайы ұйымдардың дифференциаланған желісі бар, оған білім берудің түрлері мен типтері бойынша арнайы (түзету) ұйымдар, жалпы типтегі балабақшалардағы арнайы топтар және жалпы білім беру мектептеріндегі арнайы сыныптар:

35 арнайы балабақшада және жалпы типтегі балабақшалардағы 208 арнайы топтарда мектеп жасына дейінгі 10 мыңнан астам балалар тәрбие алады;

101 түзету мектептерінде және жалпы білім беру мектептеріндегі 208 арнайы сыныпта мектеп жасындағы 24 мыңға жуық балалар оқытылып, түзетіледі.

Мүмкіндіктері шектеулі оқушылар мен тәрбиеленушілер үшін арнайы білім беру мақсаттары:

- есту ауытқулары – сөйлеушінің ерін қимылдары арқылы және қалдық естуі арқылы ауызекі сөйлеуді қабылдау дағдыларын меңгеру, сөйлеуді дамыту;

- көру ауытқулары – оқу мен жазудың арнайы құралдарын және қоршаған орта кеңістігінде дұрыс бағдарлануды меңгеру;

- интеллект ауытқулары – барлық физикалық функцияларын түзету және дамыту, әлеуметтік-тұрмыстық бағдарлану, өз бетімен еңбек етуге дайындау;

- тірек-қозғалыс аппаратының ауытқулары – өмір сүруді қамтамасыз етудің барлық дағдыларын максималды деңгейде меңгеру;

- сөйлеудегі күрделі ауытқулар – сөйлеу қарым-қатынасының коммуникативті дағдыларын меңгеру.

Дамуындағы мүмкіндіктері шектеулі балаларды оқытуды ұйымдастыру мақсатында 2009 жылы оқушылардың танымдық мүмкіндіктерін және психофизикалық ауытқуларының дәрежесін ескеріп, оқытудың вариативтілігін қарастыратын Типтік арнайы жалпы білім беретін оқу бағдарламалары жасалды:

1) танымдық мүмкіндіктері жас ерекшелік нормасына сай келетін сенсорлық, ауызекі, қозғалыс ауытқулары бар балаларға арналған мемлекеттік жалпы білім беру стандартына сай келетін білім беру;

2) танымдық мүмкіндіктерінің деңгейі жас ерекшелік нормасынан төмен, сенсорлық, ауызекі, қозғалыс ауытқулары бар оқушылардың жеке мүмкіндіктеріне бейімделген жеке оқу жоспары, қысқартылған білім беруші оқу бағдарламаларымен жүзеге асырылатын білім беру;

3) интеллектуалды ауытқулары бар балаларға арналған мектептердің арнайы бағдарламалары және жеке бағдарламалармен (күрделі ақыл-ой жетіспеушіліктері және көптеген ауытқулары бар балалар үшін) жүзеге асырылатын білім беру.

Мүмкіндіктері шектеулі балалар үшін сапалы және қолжетімді арнайы білім беру қызметтері медициналық және психологиялық-педагогикалық түзетудің кешенді жүйесін көрсету арқылы іске асырылады:

- сыныптың 8-ден 12 баламен ғана толтырылуы;
- қорғаушы педагогикалық режим жасау;

- арнайы психологиялық-педагогикалық, жеке-лей және топтық сабақтарды арнайы педагогтармен жүргізу;

- арнайы оқулықтар және оқу-әдістемелік кешендерді пайдалану;

- Оқытудың арнайы техникалық және компенсаторлық (өтемдік) құралдарымен қамтамасыз ету.

Дамуындағы мүмкіндіктері шектеулі балаларды сапалы біліммен қамтамасыз ету мектептің дамыған оқу-материалдық және техникалық базасына тәуелді.

Бүгінгі таңда көруінде бұзылыстары бар балаларға арналған білім беру түзету ұйымдары 60% -ға оқу машиналарымен, тифлокешендермен (мультимедиялық компьютерлік сынып: желіге қосылуға мүмкіндігі бар компьютерлер, экран қолжетімділігі және экранды үлкейту бағдарламалық жасақтамасы бар брайл экран); есту ауытқулары бар балаларға арналған қосымша мектептер - 56% -ға сымсыз және желілік оқу сыныптарымен, сенсорлы және жұмсақ бөлмелермен және 30% дамытушы ойындармен қамтамасыз етілген.

Республика бойынша ақпараттық желіге 33,4 білім беру түзету ұйымдарында қолжетімділік бар, орта есеппен 1 компьютерге 21,8 мүмкіндіктері шектеулі балалар саны келтірілген [2].

Өкінішке орай, арнайы жабдықтармен балабақшалар, сөйлеуінде ауытқулары бар, психикалық дамуында тежеулері бар балаларға арналған арнайы мектеп, жалпы білім беретін мектептердегі арнайы сыныптар, ПМПК, оңалту орталықтар, психологиялық-педагогикалық түзету кабинеттері, логопедиялық пункттер жабдықталмаған.

Осы категориядағы балаларға білім беру сапасын жақсартып, дамыту мақсатында 2005-2010 ж. білім беруді дамытуға арналған Мемлекеттік бағдарламаның екінші кезеңінде келесі мәселелер қарастырылған:

- Жергілікті қазына есебінен дамуындағы мүмкіндіктері шектеулі балаларды оқытуға арналған білім беру ұйымдарын материалды-техникалық және оқу-әдістемелік құралдармен жабдықтаудың минималды талаптар Ережесіне сай, түзету ұйымдарын жеткіліксіз жабдықтармен қамтамасыз етілсін;

- «Білім беруді ақпараттандыру» бағдарламасы аясында білім берудің арнайы түзету ұйымдарына заманауи мультимедиялық оқыту жүйелерін ендіру, ол дамуындағы мүмкіндіктері шектеулі балаларды тәрбиелеу мен оқытуға арналған сапалы программалар және программалық кешендер түрінде арнайы білім беруді ақпараттық қамтамасыз етуге жағдай жасайды.

Үшінші бағыт – интегративті инклюзивті білім беруді дамыту.

Жақын арадағы жылдарда дамуындағы мүмкіндіктері шектеулі балаларды әлеуметтік және

медициналық-педагогикалық қолдау жүйесін дамытудың перспективасы, интеграцияланған (инклюзивті) білім беру идеясы мен принциптерін жүзеге асыру болып келеді. Оның мақсаты, балаларды қоғамнан оқшауландыру емес, керісінше оларды дамуы дағдылы балалар ортасына ендіру, бірлесіп оқыту, олардың бос уақытын бірлесе отырып ұйымдастыру, оларға жұмыла қолдау көрсету болып табылады.

Мысалы, Шығыс Қазақстан, Алматы және Астана қалаларындағы жалпы білім беретін мектептерде орташа және күрделі дәрежелі ақыл-ой жетіспеушілігі бар балаларға (бұрын оқытуға жатпайтын және білім алу мен құрдастарымен қарым қатынаста болу мүмкіндіктері болмайтын) арналған арнайы сыныптар ашылды.

Сонымен қатар, оңалту орталықтар, түзету мектептерінде және балабақшаларда эмоционалды-еріктік сфера және мінез құлықтың анық бұзылулары бар, дамуындағы күрделі құрама және өзге де ауытқулары бар балаларға арналып экспериментальды топтар және сыныптар ашылды.

Арнайы мектепте сөйлеудегі күрделі бұзылуларынан арылған оқушылар жалпы білім беру үдерісінде сәтті бейімделеді және қажет болғанға дейін логопед маманның көмегіне жүгініп отырады. Тек осындай қолдау көрсетуде ғана сөйлеуінде бұзылулары бар балалар, сөйлеу ауытқулары жоқ құрдастарымен бірге жалпыға міндетті білім беру стандартын меңгере алады. Мұндай тәжірибе, Қостанай, Шығыс Қазақстан облыстарында және Алматы қаласында аутизм дертіне шалдыққан балаларды оқыту түрінде ұйымдастырылған.

Ақтөбе және Орал қалаларының қосымша мектептер базасында мүмкіндіктері шектеулі балаларды оқытуды жүзеге асыратын жалпы білім беру мектептерінің мұғалімдеріне арналған ресурсты (кеңес беруші) орталықтар ашылды.

Инклюзивті білім беруді ендіру үдерісі кешенді сипатта және оған мемлекеттік құрылымдар, ата-аналар әлеуметі, отбасы, білім беру органдары мен ұйымдар, үкіметтік емес ұйымдар қатысу қажет.

Инклюзивті білім беруді ендіру үдерісінің алғашқы кезеңінде арнайы және жалпы білім беру салаларындағы нормативті-құқықты базаның үйлесімділігі қарастырылу міндетті. Осы мақсатта мынадай жобалар жасалды:

- "Мүмкіндіктері шектеулі балаларды оқытатын білім беру ұйымдарының ҚР мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартын іске асыру шарттары" мемлекеттік стандарттар жобасы;

- Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беруді дамыту Концепциясы жобасы;

- бірнеше оқу-әдістемелік құралдар, нұсқаулықтар қабылданды;

- оқыту нәтижелерін, бағалау үшін арнайы зерттеулер жүргізілді (Қазақстанның әлеуметтанушылар және саясаттанушылар бірлестігімен "САТР"

Орталығының техникалық тапсырма аясында " Мүмкіндігі шектеулі балаларға, туғаннан мүгедек балаларға және мүгедек балаларға инклюзивті білім беру мүмкіндіктері" атты әлеуметтік зерттеулер, САНДЖ, ЮНЕСКО және басқа да үкіметтік емес ұйымдардың зерттеулері жүргізілді).

Дамуындағы мүмкіндіктері шектеулі баларды арнайы білім беруші оқу бағдарламаларымен қамту мәселесі облыс, Алматы және Астана қалаларының әкімдерінің рейтинг бағаларының көрсеткіштерін мониторингіне енгізілген.

Бұл мәселенің оң шешімі келесі облыстарда табылды - Шығыс Қазақстан облысында анықталған мүмкіндіктері шектеулі балалардың 80% арнайы білім беру қызметтерімен қамтамасыз етілген, Қостанай - 61%, Қарағанды - 69%, бұл жалпы республикалық көрсеткіштің 38,0% құрайды. Республикалық деңгейден төмен Оңтүстік Қазақстан - 11%, Маңғыстау - 14% көрсетеді.

Дамуындағы мүмкіндіктері шектеулі балалардың сапалы білім беру қызметтерін алу құқықтарын қанағаттандыру үшін келесі жұмыстар жалғастырылуда:

- арнайы және жалпы білім беру ұйымдарының желісін кеңейту, арнайы оқулықтар және құралдармен қамтамасыз ету арқылы "Мүмкіндіктері шектеулі балаларды әлеуметтік және медициналық-педагогикалық түзетуші қолдау көрсету туралы" Қазақстан Республикасының Заңын жүзеге асыру;

- балаларда психофизикалық ауытқулардың бар жоғын анықтауға арналған скринингтер негізінде ерте диагностикалау, түзетуші-педагогикалық қолдау көрсету және олардың психофизикалық дамуындағы тежелуі анықталған жағдайда дер кезінде психология-медициналық-педагогикалық кеңес беруге жіберу жүйесін жетілдіру;

- мүгедек балаларды түзетуші-дамытушы оқытуды ендіру үшін жалпы орта және кәсіптік білім берудің вариативті және икемді жүйесін құру;

- дамуындағы мүмкіндіктері шектеулі балаларды сүйемелдеу концепциясын жасау арқылы инклюзивті білім беруді дамыту үшін мүмкіндіктер жасау;

- арнайы білім беруді басқару сапасын арттыру мақсатында арнайы білім беру үдерісіне ақпараттық және коммуникациялық технологияларды ендіру;

- дамуында мүмкіндіктері шектеулі оқушыларың тұлғасын әлеуметтендіру және тәрбиелеуге бағытталған әлеуметтік бағдарламаларды асыруда және қоғамда өз бетімен өмір сүруге дайындауда бұқаралық ақпарат құралдарымен тығыз байланыста болуы [3].

Бұл байланыстың тиімділігі, көбіне берілген жүйенің барлық түйіндерінің үйлесімділігі және күш-жігерлігінің мақсатты бағыттылығына, сонымен қатар түрлі профильдегі мамандардың, денсаулық және әлеуметтік даму, білім және ғылым министрліктерінің бірлескен әрекеттеріне тәуелді болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. М.У.Тогызбаева, А.К.Нурова. *Мүмкіндігі шектеулі балаларға инклюзивті білім беру.*, Қостанай МПУ, Қостанай, 2015.

2. Д.С.Ковалев. *Место и роль компьютерных технологий в системе образования детей с ОВЗ.* *Коррекционная педагогика.* -2013., №3.- с.76-78.

3. Е.С. Дорохова, *Организация инклюзивного образования в системе ДОД, Дополнительное образование и воспитание.* – 2010., № 1. – с. 27-33.

ИНКЛЮЗИВТІ ОҚЫТУ ЖАҒДАЙЫНДА АКТ-НЫ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ДИДАКТИКАЛЫҚ МҮМКІНДІКТЕРІ

Түйін. Мақалада инклюзивті оқыту жағдайында ақпараттық технологияларды пайдаланудың дидактикалық мүмкіндіктері туралы жазылған. Яғни оқу барысында сабақтың қызықарі тиімді өтуі үшін компьютердің әртүрлі мүмкіншіліктері пайдаланылады.

Негізгі сөздер. Ақпараттық технология, ақпараттық коммуникативтік технологиялар, оқыту мотивациясы, интерактивті тақта.

Резюме. В статье рассматриваются дидактические возможности использования информационных технологий в условиях инклюзивного обучения. Для эффективного проведения урока, в процессе обучения используются различные возможности компьютера.

Ключевые слова. Информационные технологии, информационно -коммуникативные технологии, мотивация обучения, интерактивная доска.

Summary. The article examines the didactic potential of using information technologies in the context of inclusive education. For the effective conduct of the lesson, the learning process uses various capabilities of the computer.

Keywords. Information technology, information and communication technology, motivation, learning, interactive whiteboard.

Денсаулықтарында ақауы бар балаларды оқытуда сабақ барысында АКТ-ны пайдалану сандық білім беру ресурстарының форматын білім алушыға баламалық пен қолжетімділікті мүмкіндігінше оңтайландыруды қамтамасыз етеді. Бағдарламалық органы қамтамасыз етуді пайдалану арқылы, оқу бағдарламаларының мазмұны әртүрлі тәсілдермен көрсетілуі мүмкін: мәтін, сандық аудио және бейнені қоса алғанда анимациялық бейне, виртуалды шындық, мультимедиялық өнімдер ретінде ұсынылуы мүмкін. (4)

Қабылдау, ақпаратты талдау және өңдеу, оны жадында сақтау балалардың компьютермен оқыту мотивациясын арттырады. Компьютермен оқыту үрдістері негізгі дағдыларының қалыптасуын, өзін-өзі бағалаудың артуын қолдайды. Көздің және қолдың қозғалысы тежеуі және оның нақты болмауы, есте сақтаудың қалыптасуының қиындықтары, жад және қозғалыстарды дамытуды еңсеру үшін әртүрлі қосымша шешімдер табуға болады.

Дидактикалық құрал ретінде АКТ-ны қолдану оқу үдерісіне деген көзқарасты өзгертуге және жаңа оқыту мен білім деңгейін бақылаудың жаңа тәсілдерінің пайда болуына ықпал етеді. Ақпа-

раттық технологияларды пайдалану, оқушылар арасындағы айырмашылықтарды азайтуға және оқушылардың өзара оқытушылармен қарым – қатынасын жақсартуға бағытталған қазіргі заманғы педагогикалық тәсілдерді қолдануға мүмкіндік береді (2).

Яғни, АКТ-ны қолданудың төмендегі мақсаттарын бөліп көрсетуге болады:

1. Жеке және топтық жұмыстарын ұйымдастыру.
2. Оқытудың мотивациясын арттыру.
3. Өзіндік белсенділігі үшін жағдай жасау.
4. Пәнаралық байланыс.

Ақыл-есі кеміс баланың танымдық белсенділігінің дамуына көптеген факторлар арасында, оқу материалын қабылдау үшін қаншалықты қолайлы және көрнекі болып табылатындығы да әсер етеді. Сабақтарда электронды білім беру ресурстарын қолдану, оқылатын материалды визуализациялауға мүмкіндік беріп ғана қоймай, танымдық саланы түзетуге ықпал етеді.

Ақпараттық коммуникативтік технологиялар кез келген пәндік облыста және барлық сабақтарда пайдаланылуы мүмкін, бірақ оларды қосудың негіздемесі болуы керек. АКТ басты артықшылығы – сынып жағдайында балаларды сапалы жекелеп оқыту жағдайының болу мүмкіндігі. Ақпараттық технологияларға негізделген құралдарды арнайы білім беруде пайдалану, дәстүрлі оқыту құралдар көмегімен тиімді шешу мүмкін емес жаңа дидактикалық міндеттерді қою мүмкіндігін ашады (6).

Түзету міндеттері мыналарға сүйене отырып, таңдалады:

- дәстүрлі оқыту жағдайында тапсырмаларды орындау компьютердің көмегінсіз қиын немесе іс жүзінде мүмкін емес;
- дәстүрлі оқытумен салыстырғанда білім алушының жетістікке қол жеткізуінің неғұрлым қысқа мерзімдері;
- компьютерлік технологияларды пайдаланудың жеке есебінен тапсырмалар; .

Компьютерлік оқыту ойындарының рөлі: ойын оқытуды эмоциялық етуге меншікті тәжірибесін алуға мүмкіндік береді.

Мүмкіндігі шектеулі балаға белгілі бір іс-әрекетті меңгеруі және түсінуі үшін басқа қалыптағы балаға қарағанда көп қайталау қажет. Дидактикалық компьютерлік ойындар жұмысқа эмоционалды оң көзқарас сақтай отырып, оқыған материалды бірнеше рет қайталау үшін мүмкіндік береді.

АКТ-ны қолдана отырып өтетін түзету сабақтары кезінде балаларда бірнеше рет қайталауға байланысты негативтікке деген қажеттік жоғалады. Өз күшіне деген сенімділік және өз білімін жалғастыруға деген құштарлық пайда болады. Әр оқушыға дәл қазіргі уақытта оның мүмкіндіктеріне және оқыту міндеттеріне сай келетіндер ғана ұсынылады. Яғни, тапсырмаларды дифференциациялауға мүмкіндік береді. Дәстүрлі оқытуда көрінбей қалатын қателерді "көрінетін" етуге мүмкіндік береді. Білім алушы тартымды кестеге сүйене отырып, көрсетілген қатені түзетеді. Компьютермен жұмыс істей отырып, бала өз жұмысының нәтижесін көреді және осылайша жаттығуларды табысты орындау үшін неғұрлым қолайлы жағдайлар құрылады.

Төмен ынталандыру проблемасын шешуге, Microsoft Office PowerPoint, Windows Movie Maker, SMART Notebook және Adobe Flash т. б. ортасында орындалған электронды білім ресурстары көмектеседі,

Түрлі-түсті суреттер мен бейнелер, дыбыстық сүйемелдеу, ойын, оқу материалын интерактивті ұсыну нысаны баланың назарын аударады, оқылатын материалды тартымды етеді, оқу қызметіне дайындығы мен мотивациясын арттыруға ықпал жасайды (5).

Сондай-ақ, интербелсенді тақтадағы жұмыс бастауыш сынып оқушыларының бойында жағымды көңіл тудырады, ұсақ моторика дамиды. Интерактивті тақта оқушының өзіндік бекуіне көмектеседі. Бір рет болсын интербелсенді тақтада жұмыс жасаған барлық балалар, сабақ барысында жұмыс жүргізуге үлкен қызығушылық білдіреді. Олар сабақта өздерін неғұрлым ыңғайлы және сенімді сезінеді, тақтаға шығудан қорқуын қояды.

Қазірдің өзінде бастауыш мектептен бастап балаларға гигиеналық нормаларды бойына сіңіру қажет, компьютер – бұл тек қана ойын-сауық құралы емес, оқыту құралы, ақпарат көзі екендігі туралы білімдерін қалыптастыру керек. Әсіресе, бұл сабақтан тыс қызметте, яғни компьютерлік үйірмелерде жүзеге асыру мүмкін.

Бастауыш сынып оқушыларына ең қолжетімді және қызықтысы графикалық редактордағы сурет салу болып табылады. Мониторда тышқанмен манипуляциялар жасай отырып, сенсорлық жадын дамытатыны, әріптер, геометриялық фигуралардың кескінін тез жаттайтыны ғылыми дәлелденген. Ал, компьютерлік бағдарламаларды ертегі кейіпкерімен бірге зерттеу, анағұрлым қызықты және қызықты ойынға айналады, оны бала өз қолдарымен жасайды.

Сондай-ақ, мәтіндік редактор бастауыш сынып оқушысына түрлендіру және еліктіруге мүмкіндік береді. Мәтіндік редакторда әртүрлі түрлері өзіндік жұмыстың әртүрлі тапсырмаларын ұйымдастыруға болады. Мысалы, сабақтың тақырыбына

сай алдын ала мұғалім әзірлеген мәтінді қайта басу және оны өз атынан сақтау. Берілген сөздерді нысанын өзгертіп немесе бір белгілері бойынша топтарға бөліп, сол сөздермен сөз тіркестерін және сөйлемдер құрай отырып, басып шығару. Өнімді сипаттағы тапсырмалар ДМШ балаларға едәуір қиын, мысалы, өз бетінше кезекшілік кестесін, оқушының күн тәртібін құрастыру, аспаздық ас мәзірін басып шығару.

Баспа қызметін пайдалану мәтіндік редакторды нақты іс үшін пайдалануға, еңбектің жемісін көруге мүмкіндік береді. Осылайша танымдық қызығушылық ынталандырылады, қызықты жазуға қажеттілік пайда болады, оқушылар жұмысқа деген ынта өседі. Бұл қызмет сөйлеу, әдеби-шығармашылық қабілеттерін дамытуға ықпал етеді. Компьютерде мәтін теру процесінде баланың өздерінің тілдік, грамматикалық бар қателерін көруге, оларды табу және түзету мүмкіндігі бар. Бұл өзін-өзі бақылау мен зейінді дамытады.

Графикалық және мәтіндік редакторларда оқушылардың жасаған жұмыстарын бірыңғай файлға біріктіре отырып, өнім құруға болады: газет, мультфильм, аудиоспектакль. Яғни, жобамен жұмыс істеу, оның ішінде және желілік те.

Мысалы, сабақ жүргізудің барысында қысқа видеозаставка, физминутка қосу оқушылардың шаршауын алып тастайды, сабаққа деген қызығушылығын арттырады, жаңа күш-қуатпен нәрлендіреді. Балаларға балалардың әндері, мультфильм, фильмдерге негізделген қандай да бір бейнені немесе ролик бойынша сюжеттер көру ұнайды.

Педагогтар құрған түрлі пәндер бойынша интерактивтік тренажерлер оқушылардың өзекті және жақын даму аймағына бағытталған, әрбір оқушыға қолайлы қарқында жұмыс істеуге, сонымен қатар бұл қалған замандастары тәрізді табысты сезінуге мүмкіндік береді.

Ақпараттық технологияларды қолдану, қайталау және бекіту кезеңінде тиімді. Компьютерде әртүрлі жаттығулар орындау, бағдарламалық материалды саналы игеруге жәрдемдеседі.

Мұғалім қолындағы сканер және принтері бар дербес компьютер-бұл сабаққа көрнекі құралдар, үлестірмелі материалдар дайындауға мүмкіндік беретін педагогтың шағын баспаханасы.

АКТ көмегімен оқушылардың танымдық қызметін сүйемелдеуге кеткен еңбек, бейімделу проблемасына және жаңа технологияларға толы заманауи әлемде денсаулығы шектеулі балалардың толыққанды өмір сүру мүмкіндігіне қосқан кішкене үлес болып табылады. Көптеген дайын сандық білім беру ресурстарын Интернет желісінде еркін қолжетімділікте табуға болады.

Егер жұмыс барысында оқушылардың ойлау және сөйлеуінің дамуында балалар ертегі, әңгімелерді өздері құрап, қоршаған әлем бойынша

қандай да бір ұғымдарды өздерінің қиялында біріктіруге қол жеткізсе, демек, жаңа дүниелер жасайды.

Осылайша, компьютерлік оқыту ойындарын пайдалану ойынның өзінің көмегімен ғана мотивациясы артпайды, себебі олар мұғалімнен мақтау ғана алмай, компьютерден де алады. (3)

Дегенмен, АКТ-ны қолдану мүмкіндігі шектеулі азаматтарға білім берудің барлық проблемаларын шешпейді. АКТ ақпаратқа қол жеткізуді жақсартуды ғана қамтамасыз етеді және қуатты дидактикалық және коммуникациялық құрал болуы мүмкін, ол, өз кезегінде, жеке дамуды ілгерілетуге айтарлықтай ықпал етеді және ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға толыққанды қоғам өміріне араласуға мүмкіндік береді. (4)

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Донал Райс. *ИКТ для инклюзивного образования: аналитическая записка* – М.: ИИТО ЮНЕСКО, 2010. – 12 с.

2. *Инклюзивное образование: проблемы совершенствования образовательной политики и системы: материалы международной конференции. 19–20 июня 2008 года.* – СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2008. – 215 с.

3. *Информатизация обучения и воспитания детей: проблемы и перспективы. Материалы II студенческой международной научно-педагогической конференции / Под редакцией Н.П.Ходаковой МГТУ им. М.А. Шолохова, 2010*

4. *Информационные и коммуникационные технологии в образовании: монография / Под редакцией: Бадарча Дендева – М.: ИИТО ЮНЕСКО, 2013. – 318 с.*

5. Кукушкина О. И. *Компьютер в специальном обучении. Проблемы, поиски, подходы //Дефектология. 1994. – № 5.*

6. Кукушкина О. И. *Применение информационных технологий в специальном образовании // Специальное образование: состояние, перспективы развития. Тематическое приложение к журналу «Вестник образования. – 2003. – № 3.*

ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ В УСЛОВИЯХ ВОЕННОГО ВУЗА

Резюме: В данной статье анализируется педагогическая теория и практика профессионально-ориентированного обучения иностранному языку в неязыковых вузах в процессе его исторического развития, а также раскрывается его сущность и содержание на современном этапе.

В статье также рассматривается проблема профессионально-ориентированного обучения иностранному языку курсантов военных специальностей, которая приобретает особую актуальность в связи с возрастающей ролью иноязычного общения в профессиональной деятельности современных специалистов.

Ключевые слова: иностранный язык, педагогическая теория, профессионально-ориентированное обучение, неязыковой вуз, профессиональная деятельность, военные специальности.

Түйін: Берілген мақалада педагогикалық теорияға және шет тілдік емес жоғары оқу орындарында кәсіби-бағдарланған шет тілге оқыту мен оның тарихи даму үдерісінің практикасына талдау жасалады, сондай-ақ оның қазіргі кезеңдегі мәні мен мазмұны ашылады.

Сонымен қатар мақалада әскери мамандықтағы курсанттарға кәсіби-бағдарланған шет тілін оқытудағы мәселелер қарастырылады, оның өзектілігі бүгінгі таңдағы қарқын алып отырған қазіргі заманғы мамандар арасындағы кәсіби шет тілдік қарым-қатынастардың артуы.

Түйін сөздер: шет тілі, педагогикалық теория, кәсіби-бағдарланған білім беру, шетелдік емес жоғарғы оқу орны, кәсіби қызмет, әскери мамандықтар.

Summary: The article is considered pedagogical theory and practice of professionally-oriented foreign language teaching in non-linguistic universities.

In the process of research of the scientific article reveals the historical development of foreign language teaching, the essence and content at the present stage.

The article also deals with the problem of professionally oriented foreign language teaching of students of military specialties, which is of particular relevance in connection with the increasing role of foreign language communication in professional activity of modern specialists.

Keywords: foreign language, teaching theory, vocational training, Non-language University, professional activities, military specialties.

Качество подготовки современного специалиста оценивается через такие показатели, как компетентность, самостоятельность, готовность

к принятию решений в ситуациях альтернативного выбора, умение адаптироваться в быстромеменяющихся производственных условиях, наличие мотивации к непрерывному образованию и профессиональному росту в конкурентной среде, профессиональная ответственность, активное участие в программах международного профессионального партнерства и интеграции.

Поэтому сегодня появилась необходимость по-новому взглянуть на процесс обучения вообще и на обучение иностранному языку в частности. Осознание того факта, что владение иностранным языком становится неким ключом к профессиональному успеху современного специалиста, усиливает значимость лингвистической составляющей высшего образования в военном вузе и совершенно очевидно, что привычное видение языкового обучения в военном вузе как составляющей части образовательной парадигмы высшей школы абсолютно устарело.

Иностранный язык становится универсальным средством профессиональной, производственной жизни, поэтому при обучении иностранному языку в военном вузе все более актуальной становится проблема развития и формирования профессиональной компетентности у курсантов. Высокий уровень профессиональной компетентности специалиста достигается наличием у него профессиональных умений, приобретенных за время обучения в вузе. Иноязычные умения реализуются успешно в составе коммуникативной компетенции лишь в том случае, если они соответствуют профессиональным умениям, определенным квалификационными характеристиками специалистов данного профиля, зафиксированным Государственным образовательным стандартом высшего профессионального образования. Целесообразной и методически оправданной является, таким образом, профессионально – коммуникативная направленная подготовка по иностранному языку, предполагающая обучение курсантов профессионально-ориентированному иноязычному общению. В связи с этим особую актуальность приобретает профессионально-ориентированный подход к обучению иностранного языка в военном вузе, который предусматривает формирование у курсантов способности иноязычного общения в конкретных профессиональных, деловых, научных сферах и ситуациях с учетом особенностей профессионального мышления. Профессионально-ориентированное обучение иностранному языку признается в

настоящее время приоритетным направлением в обновлении образования.

Под профессионально-ориентированным понимается обучение, основанное на учете потребностей курсантов в изучении иностранного языка, диктуемого особенностями будущей профессии или специальности. Оно предполагает сочетание овладения профессионально-ориентированным иностранным языком с развитием личностных качеств обучающихся, знанием культуры страны изучаемого языка и приобретением специальных навыков, основанных на профессиональных и лингвистических знаниях [1].

Современное состояние высшего образования с наметившимися тенденциями в его развитии выдвигает новые требования к профессиональной подготовке выпускника и его личностным качествам. В числе значимых: глубокие профессиональные знания и умения, способность к гибкому их применению, инициативность, коммуникабельность, творческая активность, готовность к непрерывному саморазвитию. Конкурентоспособность современного специалиста определяется не только его высокой квалификацией в профессиональной сфере, но и готовностью решать профессиональные задачи в условиях иноязычной коммуникации. В связи с этим Государственный образовательный стандарт высшего профессионального образования требует учета профессиональной специфики при изучении иностранного языка, его направленности на реализацию задач будущей профессиональной деятельности выпускников. Наличие лингвистических знаний дает возможность выпускнику высшей школы быть в курсе всего нового, что издается в его профессиональной области, вооружает его достижениями мировой науки, способствует использованию их в своей практике. Таким образом, учебная дисциплина "Иностранный язык", будучи интегративным по своей цели и междисциплинарным по предметному содержанию, призван способствовать расширению образовательного кругозора обучающихся, социализации личности будущих специалистов, подготовке их к жизни в условиях многонационального и поликультурного мира.

Целью обучения иностранному языку курсантов военных специальностей должно стать достижение уровня, достаточного для его практического использования в будущей профессиональной деятельности. Профессионально-ориентированное обучение предусматривает профессиональную направленность не только содержания учебных материалов, но и деятельности, формирующей профессиональные умения. Современному выпускнику уже не достаточно уметь только читать и переводить профессиональные тексты, но и уметь использовать иностранный язык в различных сферах общения [2].

Профессионально-ориентированное общение может происходить в официальной и неофициальной обстановке, в виде бесед с иностранными коллегами, выступлений на совещаниях, конференциях, коллективных обсуждениях, написаниях деловых писем и e-mail. Поэтому содержание обучения иностранному языку должно быть профессионально и коммуникативно направленным. Необходимо четко определять цели обучения иностранному языку курсантов – нелингвистов.

Традиционно обучение иностранному языку в неязыковом учебном заведении ориентировано на чтение, понимание и перевод специальных текстов, а также изучение проблем синтаксиса научного стиля. В настоящее время акцент в обучении перемещается на развитие навыков речевого общения на профессиональные темы и ведения научных дискуссий. Очень эффективным является использование деловой игры как активно-образовательной технологии обучения профессиональному иноязычному общению. Критериями отбора материала для занятий становятся посильность и доступность, наглядность, комбинирование различных упражнений в работе со специальным текстом, активное усвоение и применение изучаемого материала.

Характеризуя курс иностранного языка в военном высшем учебном заведении, можно выделить следующие основные моменты:

- учебно-методические комплексы разрабатываются специально для обучения курсантов конкретной специальности и фокусируются на обучении языковым средствам (грамматике, лексике, фонетике) и коммуникативным функциям, характерным для конкретной сферы использования языка, связанной с той или иной специальностью;

- основные приемы обучения иностранному языку направлены на развитие мыслительных способностей курсантов; это проблемные задания, задания на развитие стратегий осмысленного чтения (понимания коммуникативного смысла иноязычного текста) с последующим использованием информации, извлеченной из текста, для решения коммуникативной задачи и т.д.;

- обязательно учитываются профессиональные потребности и личностные интересы обучающихся (профессионально значимая тема и ситуации, используемые при обучении языку, аутентичные задания, проблемные тексты, поднимающие актуальные вопросы, связанные с будущей профессиональной деятельностью, и т.д.) способствует повышению мотивации при изучении иностранного языка [4].

В настоящее время развитие компьютерных технологий, а также Интернет технологии побуждает педагогов активно использовать новые технические достижения в учебных целях. Использование Интернет-ресурсов, умение пользоваться необхо-

димой информацией, грамотный поиск важной информации – это умения, которым следует обучать, которые не менее важны в профессионально-ориентированном обучении. Информационные технологии это мощный импульс к развитию, к новым достижениям и стремлениям [5].

Профессиональная направленность обучения требует интеграции иностранного языка с профильными дисциплинами, тщательного отбора содержания учебных материалов. Учебные материалы должны быть ориентированы на последние достижения в той или иной сфере деятельности, своевременно отражать научные открытия, новшества, касающиеся профессиональных интересов обучающихся, давать им возможность для профессионального роста.

Профессионально-ориентированное обучение иностранному языку должно быть направлено на решение следующих задач:

1. развитие коммуникативных умений по видам речевой деятельности (говорение, аудирование, чтение, письмо). Успешное овладение навыками диалогической речи заключается в умении вести беседу на различные темы, обмениваться информацией профессионального характера. Монологическая речь предполагает умение выступить с докладом, сообщением, высказать свою точку зрения в дискуссии. Целью обучения аудированию является формирование умений восприятия и понимания высказываний собеседника на иностранном языке, в соответствии с определенной ситуацией и сферой общения. Результатом обучения чтению становится владение всеми видами чтения публикаций различных жанров, в том числе и специальной литературы. Целями обучения письму являются умение составления аннотации, реферативного изложения прочитанного, перевод, а также написание деловых писем, оформление договоров и т.д.

2. овладение определенными языковыми знаниями (знания фонетических явлений, грамматических форм, правил словообразования, лексических единиц). Языковые знания приобретаются на протяжении всего курса, так как каждая тема или ситуация общения соотносится с определенными языковыми и речевыми средствами.

3. формирование социокультурных знаний, которые приобщают обучающихся к культуре народа-носителя изучаемого языка, помогают адаптироваться к иноязычной среде, избежать недопонимания в общении. Но при этом главным является не зазубривание фактов, а умение сравнивать социокультурный опыт народа, говорящего на изучаемом языке, с собственным опытом, с культурными ценностями своей страны, что способствует формированию общей культуры обучающихся.

4. овладение определенным набором единиц профессиональной лексики, специальной терми-

нологией на иностранном языке. Изучение языка специальности требует усвоения большого количества терминов и специальных понятий, необходимых будущему специалисту. Но за время, отведенное на изучение иностранного языка в военном вузе, невозможно овладеть всей терминологией, поэтому очень важным является развитие у курсантов навыков работы со специальными словарями, глоссариями, справочниками по специальности [6].

Уровни владения иностранным языком в рамках профессионально-ориентированного обучения определяются следующими критериями и раскрывающими их показателями:

- владение языковыми профессиональными знаниями (владение грамматическими структурами; лексическими единицами профессиональной направленности);

- готовность к речевому профессиональному взаимодействию (владение всеми видами речевой деятельности на основе профессионально-ориентированной лексики; умение реализовывать свои потребности в иноязычном профессиональном общении с помощью различных языковых средств);

- готовность к творческой профессиональной деятельности (мотивация, познавательная и творческая активность обучающихся).

Сущность профессионально-ориентированного обучения иностранному языку заключается в его интеграции со специальными дисциплинами с целью получения дополнительных профессиональных знаний и формирования профессионально значимых качеств личности. Отсюда и происходит основная сложность реализации такого обучения в вузах. Преподаватели, ведущие занятия по иностранному языку, получили лингвистическое и педагогическое образование и не владеют специфической профессиональной лексикой, часто не имеют представления о коммуникативных потребностях, присущих данной профессии. Из-за отсутствия опыта и специальных знаний преподаватели сталкиваются с рядом трудностей: психологических, лингвистических, методических и т.д. Также проблему составляет отсутствие современных учебников и учебных пособий. Это создает неудобства и трудности, как при преподавании, так и при восприятии учебного материала.

Безусловно, преподаватель профессионально-ориентированного иностранного языка должен изучить основы специальности, базовую профессиональную лексику, ориентироваться в терминологии. Ведь часто отсутствие базовой подготовки у преподавателя ведет к искажению смысла при переводе текстов, акцентированию не важной с точки зрения специалиста информации [7].

Существуют несколько способов решения возникающих трудностей:

- использовать на занятиях по иностранному

языку материалы, знакомящие с базовыми понятиями специальности;

- на занятиях по иностранному языку создавать ситуации, в которых курсанты могли бы использовать полученные теоретические знания по специальности для решения практических проблем;

- использовать материалы, уже известные курсантам, но представленные с другой точки зрения;

- использовать помощь преподавателя-предметника, как для подготовки к занятиям, так и во время их проведения.

Повысить уровень иноязычной подготовки специалиста - это значит вооружить его знаниями, практическими умениями и навыками, которые позволят ему использовать иностранный язык как средство информационной деятельности, систематического пополнения своих профессиональных знаний, профессионального общения. Обучение специальности через язык, обучение языку через специальность - одна из важных проблем профессиональной подготовки специалиста в условиях неязыкового вуза.

Профессионально-ориентированное обучение иностранному языку в военных вузах представляет собой процесс, направленный на формирование активной и творческой личности будущего специалиста, способного успешно применять лингвистические знания в профессиональной деятельности, и предполагающий приобретение специальных знаний и навыков, способствующих его профессиональному развитию в различных областях производства. Данный процесс предусматривает не только обучение иностранному языку как средству общения и передачи курсантам социально и профессионально значимой информации, но и формирование многоязычной личности, вобравшей в себя ценности родной и иноязычной культур и готовой к межкультурному общению [8].

Иностранный язык как учебная дисциплина в военном вузе способствует развитию психических процессов курсантов, совершенствует их речевые способности, формирует навыки обучения, самообучения и контроля, совершенствует культуру

умственного труда, вносит весомый вклад в подготовку будущего специалиста. Существенную роль в этом на занятиях по иностранному языку играют активные методы обучения, самообучение, умение декодировать и кодировать иноязычную информацию, языковое тестирование. Организация продуктивного обучения иностранному языку, следовательно, приводит к необходимости систематического контроля и самообучения, учета уровня языковой подготовки курсантов, их индивидуально-психологических особенностей.

Список литературы:

1. Покушалова, Л.В. *Формирование иноязычной профессионально-ориентированной компетенции у студентов технического вуза // Молодой ученый. - 2015. - №3. Т.2. - С. 151-154*

2. Беляева А.П. *Тенденции развития профессионального образования // Педагогика. 2014. - № 6. - С. 21-27.*

3. Беспалько В.П. *Педагогика и прогрессивные технологии обучения. М.: 2009.- 144 с.*

4. Вайсбурд М.Л. *Использование учебно-речевых ситуаций при обучении устной речи на иностранном языке. Обнинск: Титул, 20013. - 127 с.*

5. Виленский М.Я., Образцов П.И., Уман А.И. *Технологии профессионально-ориентированного обучения в высшей школе: Учебное пособие / Под ред. В.А. Сластенина. -М.: Педагогическое общество России, 2012. 192 с.*

6. Алексеева Л.Е. *Оптимизация процесса обучения иноязычному профессионально-ориентированному общению студентов факультета международных отношений: Дис. к.п.н.- СПб., 2011. 313 с.*

7. Поляков, О.Г. *Профильно-ориентированное обучение английскому языку и лингвистические факторы, влияющие на проектирование курса // Иностранные языки в школе. 2009. - № 2. - С. 6-11.*

8. Вейзе А.А. *Чтение, реферирование и аннотирование иностранного текста. М.: Высшая школа, 2010. - 127 с.*

Шукетаева Камиля Кдырбаевна
тех.ғ.к., аға оқытушы, Kamila191160@mail.ru

Маханова Айгуль Сейсенбаевна
оқытушы, ai.aman.19@mail.ru

Базаева Жұлдыз Болатхановна
оқытушы, bzhb@mail.ru

Масимгазиева Алуа Акановна
оқытушы, masimgazieva_aku89@mail.ru

ДАМЫТУШЫ КОМПЬЮТЕРЛІК ОЙЫНДАР ЖҮЙЕСІ

Түйін. Компьютер оқытудың қуатты техникалық құралы болып табылады, мектеп жасына дейінгі және бастауыш сынып балаларының тәрбиесі мен жалпы компьютер балалар үшін жаңа ойыншық секілді, себебі балалар оларға сондай көзқараспен қарайды. Мектепке дейінгі және бастауыш сынып балаларының компьютермен қарым-қатынасы олардың жас ерекшеліктері мен оқу бағыты ескерілетін дамытушы компьютерлік ойындардан басталады. Компьютерде ойын ойнау арқылы бала экран бетіндегі заттардың шынайы еместігін, олар тек қана нақты заттардың белгілері екендігін түсінеді. Мақалада осындай дамытушы компьютерлік ойындар жүйесі қарастырылған.

Түйін сөздер: компьютер, дамытушы ойындар, оқыту, компьютерлік ойындар, таным, түсінік.

Резюме. Компьютер может служить и мощным техническим средством обучения и играть роль незаменимого помощника в воспитании и общем психическом развитии дошкольников и школьников начальной школы. Компьютер привлекателен для детей, как любая новая игрушка, а именно так в большинстве случаев они смотрят на него. Общение с компьютером детей дошкольного возраста и школьников начальной школы начинается с развивающих компьютерных игр, тщательно подобранных с учетом возраста и учебной направленности. Играя на компьютере, ребенок рано начинает понимать, что предметы на экране - это не реальные вещи, а только знаки этих реальных вещей. В статье рассмотрены системы таких развивающих компьютерных игр.

Ключевые слова: компьютер, развивающие игры, обучение, компьютерные игры, сознание, понимание.

Summary. The computer can serve as a powerful technical tool of training and play the role of an irreplaceable assistant in the education and general mental development of pre-school and school children of primary school. Computer is attractive to children, like any new toy, but it is so in most cases, they look at him. Communication with the computer pre-school children and primary school pupils starts

with developing computer games, carefully selected according to age and educational orientation. Playing on the computer, the child soon begins to realize that things on the screen - this is not the real thing, and the only signs of real things. The article describes the system of developing computer games.

Keywords: computer developmental games, training, computer games, consciousness, understanding.

Компьютерлік ойындарға, соның ішінде дамытушы компьютерлік ойындарға, жалпы дәстүрлік тәжірибеде қолданылып жүрген дамытушы ойындарға арналған психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде, зерттеулерді талдау және сонымен бірге мектеп тәжірибесінде жүргізілген бақылаулардың, зерттеулердің нәтижелерін қорытындылау бізге бастауыш сыныптың оқу үдерісінде бір ғана дамытушы компьютерлік ойынды пайдалану арқылы белгілі бір мақсатқа жету, яғни балада керекті қабілетті дамыту мүмкін емес екендігін көрсетті [1]. Сондықтан да осы бағытта толықтай жетістікке жету үшін қажетті қабілеттерімізді дамытуға мүмкіндік беретін ойындар жүйесін құру керектігін байқадық. Соған байланысты бізде өз зерттеуімізде бастауыш сынып оқушыларының ақыл-ойы мен шығармашылық қабілеттерін дамытуға бағытталған дамытушы компьютерлік ойындар жүйесін құру мақсатын алдымызға қойдық.

Ойынды таңдап, оларды әртүрлі топтарға бөліп, топтау көптеген негіздемелерге, қағидаларға және белгілерге сүйенетіндігі белгілі.

Зерттеуші Е.А.Тупичкина алғаш рет интеллектуальды-дамытушы ойындар жүйесін бастауыш мектеп оқушыларының шығармашылық қабілеттерін дамыту құралы есебінде қарастырады. Ол сұрыптау негізіне ойындардағы ынтаның басымдылығын алады және ИДО- жүйесін үлкен екі топқа бөледі[2]:

1) бірінші топтағы ойындарды өз қабілеттерін бағалауға ұмтылу ынтасы басым. Мұнда ойында шығармашылық ізденісті басқару үдерісі бір ойнаушымен іске асады.

2) қабілеттерін өзара бағалауға ұмтылу ынтасы басым. Ойында шығармашылық ізденісті басқару үдерісі бірнеше ойнаушылармен іске асады.

1-ші топтағы ойындарға терең ойлауды талап ететін логикалық ойындар жатады:

- а) элементердің фигура құрастыруға берілген ойындар;
- ә) белгілі ереже, шарт бойынша фигураларды құрастыруға берілген ойындар;
- б) фигураларды рациональды орын алмастырып қоюға берілген ойындар;
- в) түрлендіруге берілген ойындар;
- г) логикалық заңдылықтарын іздеуге берілген ойындар;
- ғ) заттарды қосуға және ажыратуға берілген ойындар;

2-ші топтағы ойындарды, яғни ойын-жарыстарды топтаудың белгісі ретінде ойын міндетінің мазмұны, сипаты, ережесі, әрекеті болып табылады. Соның негізінде ойынды 3-негізгі түрге бөледі:

- 1) статикалық ойындар;
- 2) динамикалық ойындар,
- 3) тестілік ойындар.

Біз өз зерттеуімізде, яғни дамытушы компьютерлік ойындарды топтауда жоғарыда аталған авторлардың топтауларында алынған ойын негіздемелерін, белгілерін басшылыққа алдық. Сондай-ақ бастауыш мектеп оқушыларының мектепке дейінгі генізгі іс-әрекеті ойын болғандығын, соған сәйкес олардың тәжірибелерінің аздығын және олардың жалпы танымдық қабілеттерін белгілі жинақталмаған білімдер жүйсіз дамыту мүмкін еместігін ескере отырып дамытушы компьютерлік ойындарды екі үлкен топқа топтадық:

- 1) мектепте оқылатын басқа пәндерді меңгеруге көмектесетін компьютерлік ойындар;
- 2) оқушының жалпы танымдық қабілетін дамытуға арналған ойындар.

Әрбір топтың өзі бірнеше ойындар тізбегінен тұрады. Дамытушы компьютерлік ойындар жүйесіне кіретін ойындарды таңдап, топтауда біз ең негізгі белгі етіп – дамытушы компьютерлік ойындарға деген оқушылардың ерекше ынтасын және олардың дамытушылық ролін алдық. Енді осы екі топқа кіретін ойындардың әрқайсысын өз алдына қысқаша сипаттама беріп өтелік.

1-ші топқа жататын ойындарды оқу мақсатындағы оқытушы немесе жаттықтырушы компьютерлік программалар деп атауымызға болады және олар бастауыш сыныптардағы әліппе, математика, ана тілі, қазақ тілі, бейнелеу өнері, шет тілі, орыс тілі, ән сияқты пәндер мазмұнына құрылған. Алайда, бұл ойын-программалаудың ерекшелігі сабақта берілетін материалдардан өзгешелеу, яғни оқушыларға қосымша, сабақтан тыс уақытта берілетін тапсырмалар.

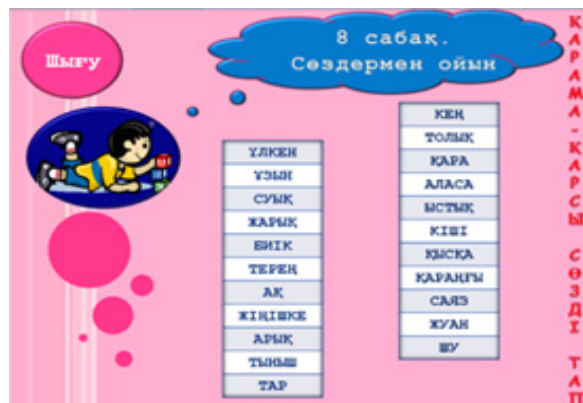
Ал 2-ші топқа жататын ойындарды педагогика тәжірибесінде ойлауды талап ететін ойындар

деп аталып жүр. Бұл ойындар өте ерте кезден бастап қолданылып келеді және оны құрастыруға көптеген ғалым-математиктер, педагог-практик мұғалімдер өз үлестерін қосқан.

Компьютерді пайдалану оқушылардың даралық және бірлескен ойын түрін ұйымдастыруға мүмкіндік береді[3]. Сондықтан да біз өз зерттеуімізде оқушылардың дара және бірлескен жұмыс түрін қатар қолдандық. Енді 2-ші топтағы, яғни терең ойлауды талап ететін логикалық ойындарға жататын ойындарға қысқаша тоқталып өтелік:

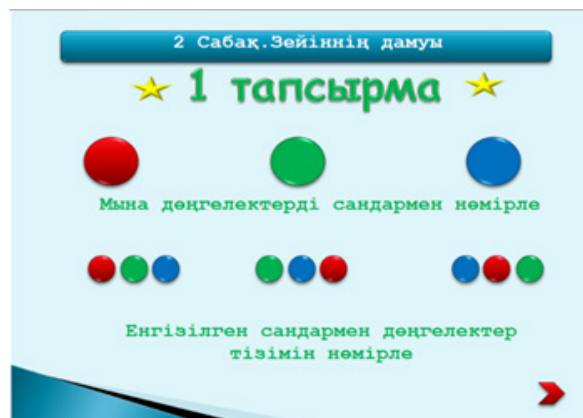
1) Арнайы пернелердің көмегімен түрлі әрекеттер орындауға берілген тапсырмалар

Бастауыш сынып оқушыларына арналған бұл тапсырма түрін еркін тақырыпқа берілген тапсырмалар қатарына жатқызуға болады. Себебі, мұғалім оқушылардың жұмысын ұйымдастыру мақсатында алдымен белгілі тақырыпқа байланысты, сөз құрастыруға не болмаса сурет салуға тапсырма береді де, кейін өз еркімен әрекеттенулеріне мүмкіндік береді. Мысалыға төмендегідей ойындарды алып қарастыруға болады:

2) Графиктік редакторларға негізделген компьютерлік ойындар

Осы мазмұндағы компьютерлік ойындарды шығармашылық бағыттағы ойындар деуге болады. Себебі оқушы алдымен мұғалімнің берген тапсырмасы бойынша жұмыс істеп, кейін еркін тақырыпта өз бетінше әрекеттенуге толық мүмкіндік алады. Мысалыға төмендегідей ойындарды алып қарастыруға болады:

3) Қиынды бөліктерден түрлі фигуралар немесе сөздер құрастыруға берілген ойындар

Элементтерден фигура құрастыруға берілген қарапайым түрлерімен оқушылар бала бақшада-ақ танысады. Бұнда олар түрлі қиынды суреттерден фигура құрастырады және орна ауысып кеткен әріптерден сөздер құрастырады, олар үшін берілген суреттің немесе т.б. заттың бөліктерін ізде-стіріп біріктіру өте қызықты. Мысалыға төмендегі ойынды келтіруге болады:

4) Геометриялық фигуралардан түрлі бейнелерді құрастыру

Бастауыш сынып оқушылары үшін ойлауды талап ететін ойын-тапсырмалардың ішінен бұл ойын түрі ерекше құмарта ойнайтын тапсырмалардың ішінен бұл ойын түрі ерекше құмарта ойнайтын ойындар деп айтуымызға болады.

5) Таяқшалармен берілген ойындар

Ойынның бұл түрі геометриялық сипаттағы тапсырмаларға жатқызылады, себебі бұл ойындарды шешу барысында бір фигураларды басқа фигураларға түрлендіру, көшіру үдерісі жүріп отырады. Ойынның ерекшелігі – ойын-тапсырмаларды бір ғана әдіс-тәсілдермен шешуге болмайтындығы.

6) Жетіспейтін немесе артық нысандарды табуға берілген логикалық тапсырмалар

Бұл ойын-тапсырмалардың мақсаты – оқушыларды көру түйсігі арқылы талдай отырып, берілген фигуралардың ішінде қай фигураның жетіспейтіндігін немесе артық екендігін табу. Мысалыға төмендегі ойындарды келтіруге болады:

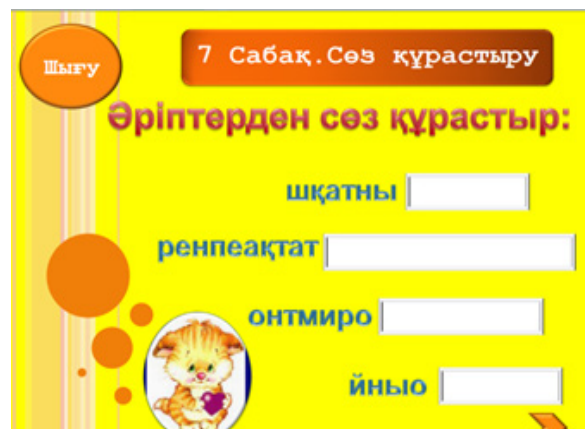

7) Кроссвордпен, ребуспен және т.б. берілген ойын-тапсырмалар

Аталған ойын түрі бастауыш сынып оқушылары үшін өте ерекше ойын-тапсырмалар болып табылады. Себебі оқушылар көбінесе, бұл ойындармен алғаш рет мектепте танысады.

8) Орын алмастыруға берілген логикалық ойын-тапсырмалар

Орын алмастыруға берілген логикалық ойын-тапсырмалар оқушылардың ойлау қабілеттерін жаттықтырып, оларды тапқырлыққа баулып, тапсырманың шешімінің тиімді және қолайлы тәсілін табуға үйретуде ролі үлкен. Мысалыға төмендегі ойынды келтіруге болады:

Қорытындылай келе, дамытушы компьютерлік ойындардың жүйесін жасап, келтірілген ойындардың бастауыш сынып оқушыларына қатысты дидактикалық мүмкіндіктерін ашып көрсетуге тырыстық. Дәстүрлік тәжірибемізде кеңінен қолданылатын дидактикалық ойындар секілді дамытушы компьютерлік ойындардың да оқу-тәрбиелік мәні жоғары деп санаймыз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Сардарова Ж.С. *Дамытушы компьютерлік ойындардың дидактикалық мүмкіндіктері // 6-10 жас аралығындағы оқыту процесінде. пед. ғыл. канд. дис. - Алматы, 1996. -169б.*

2. Е.А.Тупичкина. *Интеллектуально-развивающие игры как средство формирования способности младших школьников к творчеству. Москва, 2009 ж.*

3. D.H.Clemente. *Computerein earle and primary education/ Engleed olttffe /U.L./ Prentise-Hall, 2013, 322 p.*

ТЕХНИКА ҒЫЛЫМЫ
ТЕХНИЧЕСКИЕ НАУКИ
TECHNICS

Сүлейменов Уланбатор Сейтказиевич

М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Сәулет кафедрасы,
т.ғ.д., профессор, e-mail: ulanbator@inbox.ru

Марасулов Абдурахим Мустафаевич

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Компьютерлік ғылымдар кафедрасы, т.ғ.д., профессор, e-mail: marasulov11@mail.ru

Темірбеков Алишер Низаметдинович

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Компьютерлік инженерия кафедрасы, т.ғ.к., профессор, e-mail: alisher_temirbekov@mail.ru

Қамбаров Медетбек Абилдаевич

М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Құрылыс материалдары, бұйымдары
мен конструкциялар технологиясы кафедрасы, т.ғ.к., доцент, e-mail: medet_2030@mail.ru

СҰЙЫҚ ПАРАФИНДЕР МЕН Н АЛКАНДАР НЕГІЗІНДЕ ЖЫЛУДЫ АККУМУЛЯЦИЯЛАЙТЫН МАТЕРИАЛДАР АЛУ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ ЖЫЛУ-ФИЗИКАЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІ

Түйін: Мақалада сұйық парафиндер негізінде балқу температурасы 15 тен 350С дейін жылу аккумуляциялайтын материалдар композирін алу сұрақтары қарастырылған. Алынған жылу аккумуляциялайтын материалдардың жылу-физикалық және эксплуатациялық қасиеттері анықталды.

Кілт сөздер: сұйық парафин, балқыту температурасы, жылу жинақтау, аккумуляциялау, материалдық композиттер, жылу-физикалық қасиеттері.

Резюме. В статье рассмотрены вопросы получения композиты материалов, аккумулярующие теплоту температурой от 15 до 350С на основе жидких материалов. Определены теплофизические и эксплуатационные свойства полученных теплоаккумулярующих материалов.

Ключевые слова: жидкие парафины, температура плавления, теплота, аккумулярование, композиты материалов, теплофизические свойства.

Summary: The article deals with questions of preparation of the composition of heat-retaining material with a melting point of 15 to 35 0C on the basis of liquid paraffin. Investigated thermal and performance of the developed heat storage materials.

Keywords: Liquid paraffins, melting temperature, heat, accumulation, composites of materials, thermophysical properties.

Қазіргі уақытта ғылым мен техниканың әр түрлі салаларында және тұрмыста жылу аккумуляциялау қондырғылары кеңінен қолданылады. Бұл қондырғыларда жылуды аккумуляциялайтын табиғи бейорганикалық және органикалық материалдарын қолданады. Бейорганикалық материалдар ол тұздар және оның ерітінділері, кристаллогидраттар, әр түрлі металлдар, ал органикалық материалдар ол қатты парафиндер, церезиндер және н алкандар [1,2].

Қатты парафиндер, церезиндер және н алкандар негізінде жасалған жылуды аккумуляциялайтын ма-

териалдар (ЖАМ) бірнеше балқу мен кристалдану циклдерін өз қасиеттерін өзгертпей көтере алады және инертті болып табылады. Оларды балқу температурасы 500С тан жоғары жылуды аккумуляциялайтын материалдарды жасауда қолданады.

Қазіргі уақытта медициналық дәрі дәрімектерді, азық түлікті сақтауда және тасымалдауда, жабдықтар мен бөлмелердегі температураны реттеуде балқу температурасы 500С төмен жылуды аккумуляциялайтын материалдар қажет. Балқу температурасы 00С дан 300С дейінгі ЖАМ мұздату қондырғыларының тиімділігін арттыруда қолданыла алады. Балқу температурасы 100С дан 300С дейінгі ЖАМ автомобиль кабиналарында, тік ұшақтар мен ұшу аппараттарында, бөлмелерде температураны бір қалыпты ұстап тұруға қолданылуы мүмкін.

Сондықтан да қазіргі таңда, сұйық парафиндер негізінде балқу температурасы төмен жылуды аккумуляциялайтын материалдар композициясын жасау, олардың жылу физикалық қасиеттерін зерртеу, практикада бұл материалдарды пайдалану тиімділігін ғылыми негіздеу маңызды болып саналады.

Бұл мақалада жылу аккумуляциялау қондырғыларында, техникада, құрылыста кең қолданылатын, перспективада жылу сақтау проблемасын шешуге кең мүмкіндік беретін сұйық парафиндер негізінде балқу температурасы төмен және жылу сыйымдылығы жоғары жылуды аккумуляциялайтын материалдар композициясын алуға көзделген.

Зерттеу мақсатына сай сұйық парафиндер мен н алкандар негізінде жылуды тиімді аккумуляциялайтын материалдарды алу мен олардың жылу-физикалық қасиеттерін анықтау қажет.

Сұйық және қатты парафиндер, н алкандар және олардың қоспасының балқу температурасы «Мұнай өнімдері. Жуков әдісі бойынша балқу температурасын анықтау» 4255-75 МеСТ бойынша анықталды [3].

Балку күйіндегі тығыздық сұйық парафиндердің тығыздығы пикнометрмен «Мұнай және мұнай өнімдері. Тығыздықты анықтау әдісі» 3900-85 МеСТ [4] бойынша анықталды.

Парафиндер мен ЖАМ дың изобаралық жылу сыйымдылығы әртүрлі температурларда ИТ С 400 калориметрінде анықталды. Балку және кристалдық күйге фазалық ауысу энтальпиясы және олардың сомасы экспериментте алынған жылу сыйымдылықтардың орта шамасынан есептеліп анықталды. Балку және фазалық ауысу энтальпиясы жеке н алкандар мен ЖАМ дар үшін келесі формулалар негізінде анықталды:

жүп н алкандар үшін

$$\Delta H = \frac{4093n - 11733,3}{4n + 2} \quad (1)$$

тақ н алкандар үшін

$$H = \frac{4093(n - 1) - 11733,3}{4n + 2} \quad (2)$$

мұнда - n алкан немесе ЖАМ молекуласындағы көміртегі атомының орта саны.

1-кесте Карбамидті парафинсіздендірумен алынған сұйық парафиндердің химиялық құрамы

Н алкан	Құрамында % масс. үлесі	Н алкан	Құрамында % масс. үлесі
C ₁₀ H ₂₂	-	C ₂₁ H ₄₄	10,1
C ₁₁ H ₂₄	0,9	C ₂₂ H ₄₆	8,3
C ₁₂ H ₂₆	2,1	C ₂₃ H ₄₈	6,1
C ₁₃ H ₂₈	3,4	C ₂₄ H ₅₀	4,4
C ₁₄ H ₃₀	3,8	C ₂₅ H ₅₂	2,8
C ₁₅ H ₃₂	5,3	C ₂₆ H ₅₄	1,8
C ₁₆ H ₃₄	7,8	C ₂₇ H ₅₆	0,8
C ₁₇ H ₃₆	9,6	C ₂₈ H ₅₈	0,4
C ₁₈ H ₃₈	10,2	C ₂₉ H ₆₀	0,1
C ₁₉ H ₄₀	10,9	C ₃₀ H ₆₂	-
C ₂₀ H ₄₂	10,4	-	-

Жасалатын ЖАМ-дарға негіз болып товарлы сұйық парафиндердің С14 - С17 дейінгі фракциялары бола алатындығы белгілі. Олардың балку температурасы 70С тең, ал балку және фазалық ауысу энтальпиясы шамамен 173 Дж/г құрайды.

Керекті қасиетті ЖАМ-ды алу үшін жеке н-алкандар мен олардың араласпасын қолдануға болады. Бұл н-алкандардың балку температурасын талдай келе тиімді ЖАМ алудағы зерттеулерде балку температурасы 60С С14Н30 жеке н-алканы, ал С18Н38 жеке н-алканы балку температурасы 200С, С20Н42 жеке н-алканы балку температурасы 370С ЖАМ ретінді қолдануға ұсынылады.

Бұл кезде келесі ескерілді:

Жылу өткізгіштік ИТ 400 аппаратында анықталды.

Парафиндер мен н алкандар балку температура-сын алдын ала есептеп ал компоненттерді араласты-рғаннан кейін эксперимент жүзінде нақтыланды.

Бастапқы парафиндер мен ЖАМ дың шөгуін [5] әдебиетте келтірілген әдіс бойынша шыны дилато-метрде анықталды. Шөгу кезіндегі өтетін құбылы-старды байқау үшін зерттеу нәтижелері шөгу жыл-дамдығы мен температура арасындағы тәуелділік қисығы тұрғызылды.

Зерттеулер үшін Шымкент мұнай өңдеу за-уытынан карбамидті парафинсіздендіру қонды-рғылардан алынған сұйық парафиндер таңдалды. Техникалық құжаттардан бұл парафиндердің балку температуралары 250С дан бастап 350С дейін. Олар массалық үлесте 85% дан 92% дейін С10Н22 ден С30Н62 дейінгі н алкандардан тұрады. Балку мен фазалық ауысу энтальпиясы 95-130 Дж/г шекте. Жеке балку энтальпиясы 70-100 Дж/г, ал фазалық ауысу энтальпиясы- 20-40 Дж/г.

Карбамидті парафинсіздендірумен алынған па-рафиндердің химиялық құрамы 1-кестеде келтіріл-ген.

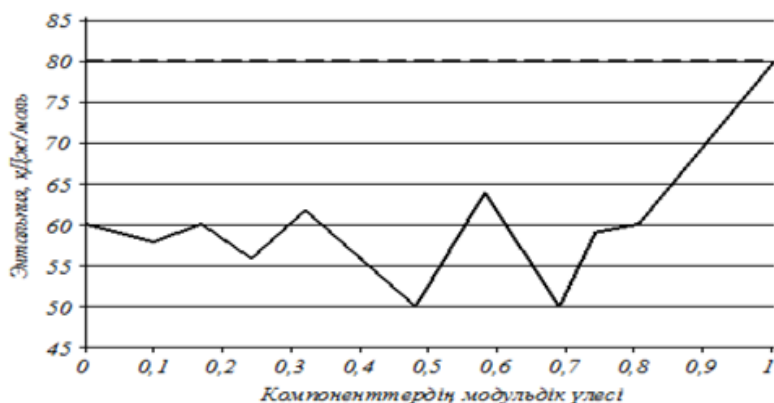
- н-алкандар мен олардың қоспалары, сонымен қатар товарлы парафиндер және олардың фракци-яларының балку энтальпиясы кристалдық күйдегі өзіндік балку энтальпиясы мен фазалық ауысу эн-тальпиясын біріктіреді;

- кристалдық күйдегі балку температурасы мен фазалық ауысу температуралары арасындағы айыр-ма. Яғни жылуды сіңіру немесе берудегі температу-ралар шегі жүп алкандар үшін 0,50С -1,50С, ал тақ алкандар үшін 80С -110С құрайды.

Бірнеше жеке н алкандарды араластыру арқылы керекті температуралы 150С, 200С және 350С, балку және фазалық ауысу энтальпиялары 200-225 Дж/г жылуды аккумуляциялайтын материалдар

алуға болатыны анықталды. Мүмкіндігінше қатарда бір біріне жақын тұрған алкандарды араластыру қажет. Бұл кезде олардың балку температуралары арасындағы айырма аз болады.

Жеке n алкандарды араластыру кезінде қоспалардың энтальпиясы орта шама болмайтынын ескеру қажет. Оны 1 суретте келтірілген график көрсетеді. Суретте C20H42 мен C23H48 жеке n-алкандарының қоспаларының балку энтальпиясы бастапқы n-алкандардың балку энтальпиясынан кіші екені көрінеді.

Сурет 1- C20H42 мен C23H48 жеке n алкандарының қоспаларының балку энтальпиясының өзгеруі

2-кесте – Жеке n алкандар араласпаларынан алынған ЖАМ дардың құрамы мен қасиеттері

Реттік №	ЖАМ атауы	n алкандар	Құрамындағы n алкан % масс. үлесі	Балку температурасы, 0С	
				n алкан	ЖАМ
1	ЖАМ 35	$C_{18}H_{38}$	15,6	28,0	35,0
		$C_{20}H_{42}$	84,4	36,7	
2	ЖАМ 35	$C_{19}H_{40}$	33,1	32,0	35,0
		$C_{20}H_{42}$	66,9	36,7	
3	ЖАМ 35	$C_{19}H_{40}$	58,0	32,0	35,0
		$C_{21}H_{44}$	42,0	40,3	
4	ЖАМ 35	$C_{18}H_{38}$	10,5	28,0	34,9
		$C_{19}H_{40}$	10,5	32,0	
		$C_{20}H_{42}$	79,0	36,7	
5	ЖАМ 20	$C_{16}H_{34}$	74,3	18,2	20,0
		$C_{18}H_{38}$	25,7	28,0	
6	ЖАМ 15	$C_{15}H_{32}$	25,4	9,9	15,0
		$C_{16}H_{34}$	74,6	18,2	

3-кесте – Жеке екі n алкандар қоспаларынан алынған ЖАМ дардың құрамы мен қасиеттері

№	Параметрлер	Өлшем бірлік	Құрамындағы n алкан		
			$C_{18}H_{38} + C_{20}H_{42}$	$C_{19}H_{40} + C_{20}H_{42}$	$C_{19}H_{40} + C_{21}H_{44}$
1	$C_{18}H_{38}$	масс. үлес %	15,6	-	-
2	$C_{19}H_{40}$	масс. үлес %	-	33,1	58,4
3	$C_{20}H_{42}$	масс. үлес %	84,4	66,9	-

4	$C_{21}H_{44}$	масс. үлес %			41,6
5	Жуков бойынша балку температурасы	$^{\circ}C$	35	35	35
6	Молекулярлы массасы		277,63	277,37	279,65
7	Балку энтальпиясы	Дж/г	171,7	173,6	181,3
8	Фазалық ауысу энтальпиясы	Дж/г	37,4	33,5	31,0
9	Балку мен фазалық ауысу энтальпиялардың қосындысы	Дж/г	209,1	207,1	212,3

Жоғарыдағы кестеден екі компонентті ЖАМ 35 балку мен фазалық ауысу жылуының қосындысының жоғары мәні (207,1-212,3 Дж/г) байқалады. ЖАМ-дарды алуда н алкандарды бір бірімен араластыру кристалдық күйдегі балку мен фазалық ауысу және олардың қосындысының энтальпияларының кемуіне әкеледі.

Айта кету қажет ЖАМ-ды алудың бұл тәсілінің кемістігі ол жеке н алкандардың қымбат болуы және оларды аз қажет етегін өндірістерде қолданылуы.

Зерттеулерде жеке н алкандар мен алынған ЖАМ дың көлемінің өзгеруі мен шөгуі зерттелді. Зерттеулер дилатометрде өткізілді, ал нәтижелері 4 - кестеде көрсетілген.

Кесте 4 -Ұсынылған ЖАМ-дардың шөгуі туралы мәліметтер

ЖАМ	МеСТ бойынша балку температурасы, $^{\circ}C$	шөгу, % көлем		
		Фазалық ауысу кезінде	балку кезінде	қосындысы
ЖАМ 15	15	1,5	10,2	11,7
ЖАМ 20	20	1,8	8,3	10,1
ЖАМ 35	35	0,8	9,0	9,8

Шөккіштігі бойынша н алкандарды араластырумен алынған ЖАМ дарды салыстыру жеке алақандарға қарағанда олардың шөккіштігі жоғары екендігі көрінеді. Фазалық ауысу кезіндегі шөгу балку кезіндегі шөгуден 10 есеге дейін кіші екендігі көрінеді.

Жалпы қорытынды ретінде келесіні айтуға болады. Зерттеу барысында сұйық парафиндер мен н алкандарды араластыру негізінде керекті балку температуралы жылуды аккумуляциялайтын материалдар композициялары алынды және олардың жылу техникалық қасиеттері мен шөгуі зерттелді.

Зерттеу барысында балку және кристалдану күйіне фазалық ауысу кезіндегі жылудың бөлінуі кең температуралық шектерде өтедіні анықталды. Бұл шектер Жуков әдісімен анықталған жеке н алкандардың балку температурасына сай келмейді. ЖАМ ының балку және кристалдық күйге фазалық ауысу энтальпиялары қосындысы н алкандар көлемін құрамда өсіру мен олардың тазалығына байланысты. ЖАМ ның балку температурасын өсіру балку және кристалдық күйге фазалық ауысу энтальпиялары қосындысын өсіреді. ЖАМ ның балку температурасы төмен болған кезде кристалдық күйге фазалық ауысу байқалмайды сондықтан ЖАМ ның тиімділігі төмендейді.

Молекуладағы тақ және жұп санды көмірсутек атомдарының қатынасына байланысты екендігі анықталды. Бір балку температурасында ЖАМ-да жұп санды көмірсутек атомдарының көп болуы энтальпиялар қосындысын өсіреді.

Жеке н алкандардың шөгуі олардың қоспаларынан жоғары. Сұйық парафиндер негізінде алынған ЖАМ-дың шөгуі 9,8...11,7% көлемінен, ал жеке н алкандардың шөгуі 14,6...15,97% көлемінен құрады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Дүкенбаев К. Қазақстан Энергетикасы. Нарықтық қатынастар. Алматы Ғылым, 1998 -350 б.
2. <http://studfiles.ru/preview/2460059/page:3>. Интернет қоры.
3. МеСТ 4255-75 «Мұнай өнімдері. Жуков тәсілі бойынша балку температурасын анықтау»
4. МеСТ 3900-85 «Мұнай және мұнай өнімдері. Тығыздықты анықтау тәсілі
5. Распоргуев Ю.Л. Богатов Г.Ф. Исследование теплопроводности углеводородов при высоких давлениях и температурах. //Теплофизические свойства жидкостей. -М.: Наука, 1999-С.88.

Сейтимова Айсана Кабылбекқызы

Қ. А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ – түрік университеті, Инженерия факультеті,
Электр инженериясы кафедрасы, магистрант, aseytimova@bk.ru

Койшиев Темирхан Косыбаевич

Қ.А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ – түрік университеті, Инженерия факультеті,
Электр инженериясы кафедрасы, техн.ғ.д., профессор, temirkhan.koishiiev@gmail.com

**ЖАМБЫЛ ОБЛЫСЫНЫҢ КҮН РЕСУРСЫНЫҢ ПОТЕНЦИАЛЫ КАРТАСЫН
ЖАСАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ**

Түйін. Мақалада Жамбыл облысы үшін күн ресурстар потенциалының картасын құрастыру әдістемесі жасалды. Аймақтағы PV күн технологиясының дамуына қажетті көрсеткіштер анықталды. Күн ресурстар мәліметтер базасы көмегімен аймақтағы қосынды күн радиация көрсеткіштері зерттелді. Инсоляцияның ортажылдық қосынды көрсеткіштері картасы жобаланды.

Түйін сөздер: Жамбыл облысы, күн инсоляциясы, NASA мәліметтер базасы, қайтажаңғыртылатын энергия көздері.

Резюме. В статье рассмотрены основные показатели развития PV солнечной технологии. С помощью с базы данных по солнечным ресурсам NASA были изучены показатели суммарной солнечной радиации по региону Жамбылской области. Разработана методика для составления карты потенциала солнечных ресурсов для региона. Составлена карта со среднегодовыми суммарными показателями инсоляции.

Ключевые слова: Жамбылская область, солнечная инсоляция, база данных солнечных ресурсов NASA, возобновляемые источники энергии.

Summary: The article reviewed the main indicators of the development of solar PV technology. With the help of a database of NASA indicators of total solar radiation of solar resources have been studied in Zhambyl region. A method for mapping the potential of solar resources for the region was made. A map with an average total index insolation of the region was done.

Key words: Zhambyl region, solar insolation, the database of solar resource NASA, renewable sources of energy.

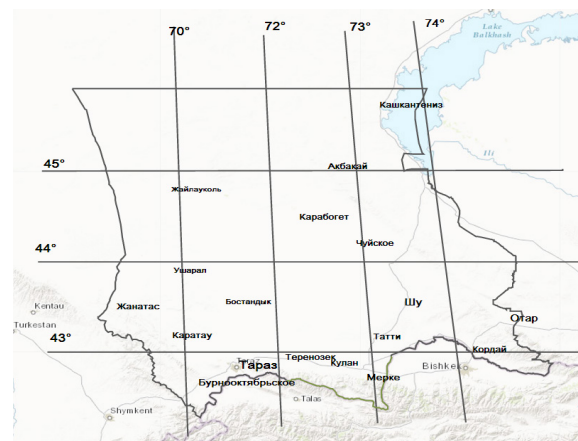
Күн энергетика технологиясының дамуы, біріншіден, Қазақстанның әр түрлі аймақтарындағы күн электр стансаларын жобалауға қажет. Ол үшін қажетті аймаққа келетін күн радиациясының көрсеткіштерін білу қажет, одан осы аймақтың күн энергетикасын дамытудағы потенциалы анықталады.

Осы тапсырмаларды орындау үшін күн ресурстарын картаға түсіру көрсеткіштерін таңдау маңызды болып келеді. Қондырғылар жұмысын мо-

дельдеу мен есептеуге қажетті ақпаратты жердегі метеостансалар бере алмауын ескеру қажет [1].

Соңғы жылдарда пайда болған, Жер шары бетін көпжылдық спутниктік бақылауға негізделген, метеорологиялық ақпараттардың жаңа көздері актинометриялық және метеорологиялық егжей – тегжейлі көрсеткіштерін береді. АҚШ – тың Ғарыштық кеңестігін зерттеу мен аэронавтика бойынша Ұлттық агенттілігінің NASA SSE (NASA Surface meteorology and Solar Energy) ашық мәліметтер базасы гелиоресурстар мен жел энергетикасы ресурстарын бағалау мүмкіндігін кеңейтеді [2].

Жамбыл облысының күн ресурстар потенциалын NASA мәліметтер базасы көмегімен картаға түсіру үшін, ең біріншіден аймақтың координаталарын анықтауымыз қажет. Ол үшін зерттелетін территорияның, осы жағдайда Жамбыл облысы, орналасу аумағына назар аудару қажет. Жамбыл облысының аумағы салыстырмалы үлкен болғандықтан, облыстың әртүрлі аймақтарында күн инсоляциясының әр түрлі мөлшері мен көрсеткіштері болуы мүмкін. Осыған байланысты, күн ресурстарын дәлірек зерттеу үшін, облыс аумағы тең дәрежеде шартты түрде бірнеше аймақтарға бөлінді [2]. Одан кейін, облыстың белгілі бір аймағының координаталарын нақты анықтау үшін Жердің бойлық пен ендік градустық картасы қолданылды. (1-сурет)

Сурет -1. Жамбыл облысының градустық картасы

Осы картаны қолдана отырып, Жамбыл облысының бірнеше аймағының, осы жағдайда 18, координаталары анықталды. Одан кейін, осы аймақтардың координаталары NASA күн ресурстар мәліметтер базасына енгізіліп, Жамбыл облысы үшін таңдалған аймақтардың горизонталь бетке түсетін орташа айлық қосынды инсоляциясы анықталды. (1 - кесте)

Мәліметтер алуға қажетті аймақтың шекараларын енгізе отырып, «Горизонталь бетке түсетін

орташа айлық инсоляциясы» (Monthly Averaged Insolation Incident On A Horizontal Surface) бөлімінде енгізілетін координаталар үшін орташа айлық қосынды көрсеткіштері анықталады. Алынған мәліметтерді зерттей отырып, Жамбыл облысының әртүрлі аймақтары үшін күн энергиясының сипатын көрсететін кесте құрылады. Осылайша күн ресурстары мен инсоляцияны картаға түсіру үшін базалық мәліметтер жиналады [3].

Кесте -1. Жамбыл облысының әртүрлі аймақтары үшін горизонталь бетке түсетін орташа айлық қосынды радиациясы (кВт/м2/день)

Регион	ендік	бойлық	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Орт. Көр.
Тараз	42,89	71,29	1,66	2,33	3,23	4,34	5,51	6,52	6,64	6,19	4,96	3,21	1,94	1,4	4
Бурнооктябрьское	42,7	70,82	1,71	2,42	3,52	4,9	6,19	7,11	7,17	6,38	5,08	3,41	2,06	1,46	4,3
Кашкентениз	45,79	73,39	1,53	2,43	3,77	5,31	6,22	6,69	6,34	5,92	4,76	3,2	1,95	1,37	4,1
Жайлауколь	44,84	70,43	1,58	2,5	3,85	5,31	6,37	6,68	6,66	5,96	4,84	3,22	2	1,34	4,2
Карабогет	44,5	72,26	1,67	2,54	3,84	5,34	6,32	6,91	6,52	6	4,91	3,24	2,06	1,43	4,2
Кордай	43,04	74,66	1,71	2,54	3,72	5,12	6,21	6,95	6,64	6,06	4,83	3,32	2,13	1,43	4,2
Ақбакай	45,12	72,62	1,53	2,43	3,77	5,31	6,22	6,69	6,34	5,92	4,76	3,2	1,95	1,37	4,1
Мерке	42,86	73,18	1,77	2,49	3,37	4,3	5,33	6,12	6,31	5,98	4,83	3,19	2	1,48	3,9
Отар	43,5	75,19	1,76	2,52	3,56	5,04	6,05	6,79	6,54	6,04	4,84	3,31	2,09	1,48	4,2
Чуйское	44,2	73	1,68	2,53	3,86	5,35	6,31	6,79	6,38	5,86	4,75	3,23	2,04	1,44	4,2
Шу	43,6	72,6	1,68	2,5	3,66	5,12	6,3	7,09	6,83	6,22	5,01	3,34	2,06	1,41	4,3
Карагау	43,17	70,42	1,58	2,37	3,58	5,11	6,36	6,75	6,7	6,03	4,88	3,28	1,97	1,36	4,2
Жанатас	43,58	69,71	1,63	2,4	3,69	5,14	6,31	6,75	6,68	5,93	4,82	3,29	1,97	1,42	4,2
Теренозек	42,97	72,05	1,85	2,58	3,51	4,65	5,77	6,54	6,59	6,1	4,9	3,35	2,11	1,56	4,1
Бостандык	43,61	71,2	1,63	2,4	3,62	5,11	6,32	6,9	6,73	6,08	4,93	3,29	1,99	1,36	4,2
Ұшарал	43,88	70,49	1,58	2,37	3,58	5,11	6,36	6,75	6,7	6,03	4,88	3,28	1,97	1,36	4,2
Тагги	43,2	73,28	1,69	2,56	3,71	5,15	6,23	7	6,72	6,21	4,96	3,33	2,11	1,4	4,3
Кулан	42,9	72,67	1,85	2,58	3,51	4,65	5,77	6,54	6,59	6,1	4,9	3,35	2,11	1,56	4,1

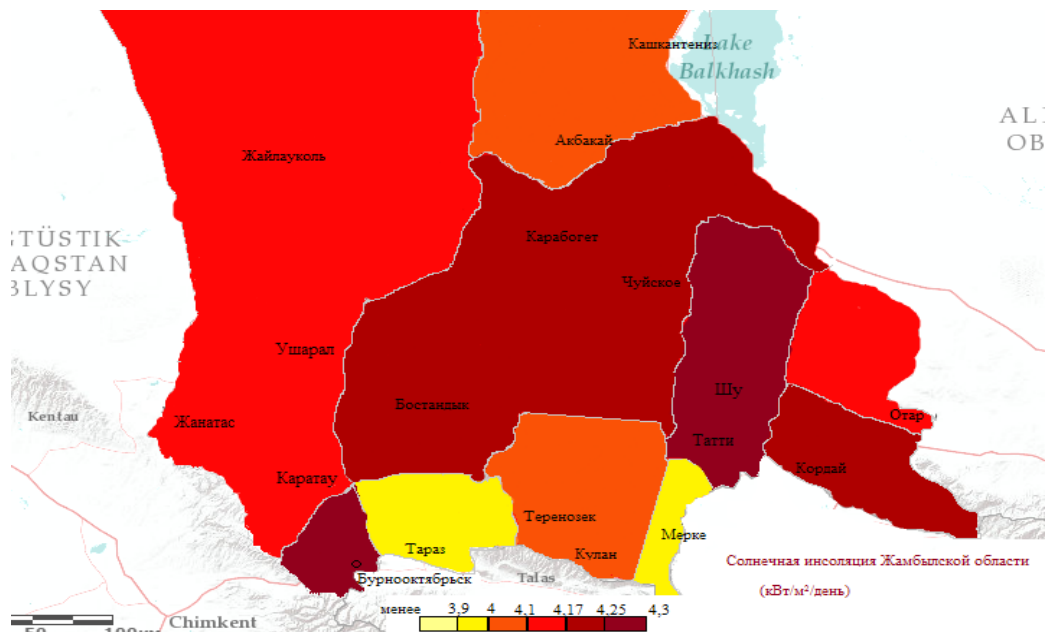
1-Кестеде күн инсоляциясының орташа айлық қосынды көрсеткіштері және орташа жылдық қосынды көрсеткіштері берілді. Қызыл түспен Жамбыл облысының әртүрлі аймақтары үшін, маусым айына сәйкес келетін, максималды орташа көрсеткіштері берілсе, көк түспен – желтоқсан айына сай келетін, минималды көрсеткіштері берілді.

Жамбыл облысының күн потенциал көрсеткіштерін визуализациялау үшін қосынды күн радиациясының интенсивтілігі картаға түсірілді. Осы карталарда орташа жылдық, маусымдық күн радиация потенциалы мен олардың минималды мен максималды көрсеткіштері көрсетілген. Картаға түсіру процесі бірнеше этаптан тұрады [2].

Біріншіден, ArcGIS арнайы картаға түсіру

интернет ресурсы көмегімен, М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінде қолданылатын картаға түсіру әдісімен салыстыра отырып, күн инсоляциясына байланысты алынған мәліметтер көмегімен горизонталь бетке түсетін қосынды күн радиациясы яғни Жамбыл облысының картасы құрастырылады [2].

Одан кейін, күн радиациясының көрсеткіштеріне қарай назар аудара отырып, Жамбыл облысы 10 аймаққа бөлінді. Әр аймақтың күн радиация көрсеткіштерін талдай отырып, әр аймақ белгілі бір түспен оқшаланды. Күн радиациясының мөлшерлік деңгейіне байланысты картаның төменгі жағында әр түсті кесте құрылды, ол күн инсоляциясының шамаларын көрсетеді.

Сурет- 2. Жамбыл облысының күн инсоляция картасы (орташа жылдық көрсеткіштері кВт/м²/күн)

1-кестедегі көрсеткіштерді зерттей отырып, Жамбыл облысының түрлі аймақтары үшін күн радиациясының маусым айына сай келетін, максималды және желтоқсан айына сай келетін, минималды картасын да құрастыруға болады.

Күн потенциалы көрсеткіштері бойынша Жамбыл облысының Қазақстан облыстарының ішіндегі төртінші орын алуына қарамастан, Оңтүстік Қазақстан, Алматы, Қызылорда облыстарынан кейін, тұрақты климат пен ұстамды жаздық температуралары (жоғарыда айтылған аймақтарда олардың көрсеткіштері жоғары және фотомодульдің ПӘК – не әсер етуі мүмкін) PV күн технологиясын жобалауға мүмкіндік береді . Жоғарыда берілген Жамбыл облысының күн инсоляциясын көрсететін үш карталарды салыстыра отырып, Бурнооктябрьск, Отар, Кордай, Шу сияқты аймақтардың ең үлкен потенциалға ие екенін көруге болады. Болашақта осы аймақтарда энергетиканың осы түрін дамытуға байланысты жұмыстар мен фотоэлектрлік стансаларды құру жүргізіледі.

ҚОРЫТЫНДЫ.

Мақалада Жамбыл облысының күн ресурстар потенциалын картаға түсіру мәселелері қарастырылды. NASA күн ресурстар мәліметтер базасы көмегімен аймақтағы қосынды күн радиация көр-

сеткіштері зерттелді. Осыған байланысты, мемлекет мен ондағы аймақтар үшін күн ресурстарын анықтау мен зерттеу жұмыстарын күн ресурстарын анықтаудан бастау қажет. Осы көрсеткіштерді анықтау мақсатында, Жамбыл облысы үшін, облыстың 18 аймағының орташа айлық көрсеткіштерін талдау жұмыстары орындалды, осыған байланысты PV күн технологияларын жобалауға маңызды, күн инсоляциясының максималды және минималды орташа айлық көрсеткіштері анықталды.

Әдебиеттер:

1. Т.Қ.Қойшиев, *Жаңғыртылатын энергия көздері*, Алматы, 2013, стр. 34.
2. Андреев Т.И., Березкин М.Ю., Зайцев С.И., Киселева С.В., Коробкова Т.П., Нефедова Л.В., Рафикова Ю.Ю., Соловьев А.А., Чернова Н.И., *«Возобновляемые энергоресурсы атмосферы, гидросферы, биосферы: Лабораторный практикум»*. Москва: Университетская книга, 2013 г., стр. 14-25.
3. Сайт базы данных NASA SSE - <http://eosweb.larc.nasa.gov/sse/>

Алиева Инара Бадалкызы

Международный казахско-турецкий университет имени Х.А.Яссави, магистрант 2-курса
специальности 6М070300 – «Информационные системы»,
e-mail: inara.alieva@ayu.edu.kz

Темирбеков Алишер Низаметдинович

Международный казахско-турецкий университет имени Х.А.Яссави,
кафедра компьютерной инженерии, к.техн.н., профессор МКТУ,
e-mail: alisher_temirbekov@mail.ru

ПРИМЕНЕНИЕ МАТЕМАТИЧЕСКОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ В АВТОМАТИЗИРОВАННОЙ ДИАГНОСТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ

Резюме: В статье рассматривается роль математического моделирования в медицине. Показано применение математического моделирования в автоматизированной лечебно-диагностической системе при лечении неспецифического язвенного колита (НЯК) у больных.

Ключевые слова: модель, математическое моделирование, медицина, колит, автоматизированная лечебно-диагностическая система.

Түйін: мақалада медицинадағы математикалық модельдеудің рөлі қарастырылған. Арнайы емес жсаралы колитпен ауыратын науқастарды емдеу кезінде автоматтандырылған емдік-диагностикалық жүйеде математикалық модельдеудің қолдануы көрсетілген.

Кілт сөздер: модель, математикалық модельдеу, медицина, колит, автоматтандырылған емдік-диагностикалық жүйесі.

Summary: the article deals with the algorithm of the structural description of a priori information and an algorithm that maps information. Built adequate regression model, the vector, the correlation chart. The application of mathematical modeling in an automated diagnostic and treatment system for the treatment of ulcerative colitis (UC) patients.

Key words: model, mathematical modelling, medicine, colitis, automated medical diagnostic system

Моделирование в научных исследованиях стало применяться еще в глубокой древности и постепенно захватывало все новые области научных знаний: строительство, архитектуру, техническое конструирование и астрономию, химию, физику, биологию и, наконец, медицину. Современный этап медицины характеризуется проникновением математических методов и вычислительной техники в эти области человеческого знания.[1]

Математическое моделирование — описание анализируемого объекта внешнего мира с помощью математической символики.[2] Как алгоритм математической деятельности метод математического моделирования содержит три этапа:

- построение математической модели объекта (явления, процесса);
- исследование полученной модели, т. е. решение полученной математической задачи средствами математики;
- интерпретация полученного решения с точки зрения исходной ситуации.

Рассмотрим применение математического моделирования в автоматизированной лечебно-диагностической системе при лечении неспецифического язвенного колита (НЯК) у больных. Как заболевание, НЯК представляет собой одну из наиболее трудных и наиболее исследованных проблем современной медицины. Изучение его патологии сопряжено с определенными методологическими трудностями, так как отсутствуют достаточно аргументированные критерии диагностики. Эпидемиология рассматриваемого заболевания до настоящего времени не выяснена из-за несовершенства номенклатуры. Во многих случаях под диагнозом НЯК проходят заболевания, которые по своей патологии анатомической сущности нельзя отнести к воспалительным заболеваниям толстой кишки.

В настоящее время выделен ряд нозологических форм заболевания толстой кишки, в частности, болезнь Крона, раздраженная толстая кишка и другие увеличивающие число больных с диагнозом НЯК. При этом тяжесть течения заболеваний дискредитирует принципы консервативной терапии и хирургического лечения. Очевидно, поэтому, особое внимание сейчас уделяется вопросам дифференциальной диагностики колита и ряда сходных с ним заболеваний.[3]

Течение патологии НЯК характеризуется регуляцией функционального состояния различных органов и систем, в том числе печени (ПЕ), поджелудочной железы (ПЖ), почек (ПО), а также последствий величины кровопотери (ВК), причины кровопотери (ПК), степени воспаления (В), состояния электролитного обмена (ЭО) и кислотно-щелочного состояния (КЩС). [4]

В работе сделана попытка алгоритмизировать процесс диагностики патологии НЯК. С такой целью процесс регуляции показателей при НЯК был представлен схематически. Структурно-функциональная схема (СФС) взаиморегуляции жизненных показателей (ЖП) при НЯК показана на рис. 1.

Изложенное настоятельно требует поиска методов диагностики колита, которые оказались бы достаточно простыми, доступными и надежными. В связи с этим предприняты попытки применить кибернетические методы для решения вопросов диагностики патологии НЯК.

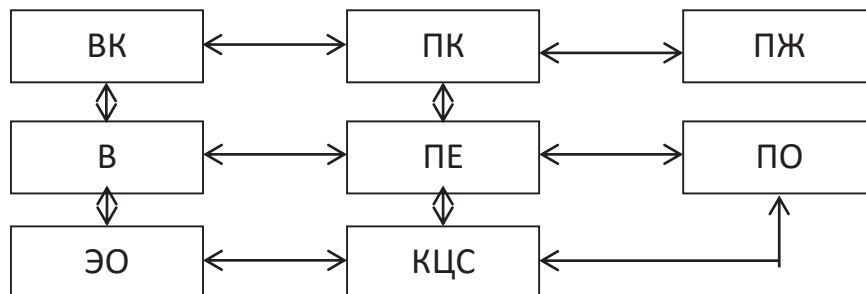

Рис.1. Структурно функциональная схема взаиморегуляции показателей при НЯК

Обычно последовательность этапов диагностики начинается с предварительного определения диагноза по небольшому числу наиболее информативных признаков (30-50), собранных в клинике при исследовании больного. Полученная с помощью ЭВМ вероятность различных заболеваний сравнивается с пороговыми значениями, подбираемыми на базе эвристических представлений о важности дифференциации пар заболеваний. Принципы, положенные в основу подобных представлений, могут быть различными. Неизменным остается один из них- добиваться такой диагностики целесообразно лишь в тех случаях, когда от изменения заключения принципиально изменяется план лечения.

Состояние обследуемого пациента представим в виде вектора, компоненты которого состоит из следующих ЖП:

$$Y_j \{ \overline{Y_1}, \overline{Y_2}, \overline{Y_3}, \dots, \overline{Y_n} \}, \quad (1)$$

Процесс регуляции ЖП имеет вид имитационных математических моделей

$$Y_j = \Phi^{(c)}(a_i^{(c)}; b_i^{(c)}; c_\xi^{(c)}; \overline{Y_l}; x_i), \quad (2)$$

где $j = \overline{1, n}$; i, ξ, l – меняются в зависимости от количества показателей, участвующих в моделях, и от порядка модели;

$a_i^{(c)}; b_i^{(c)}; c_\xi^{(c)}$ - произвольные постоянные коэффициенты, выбранные на основании обобщенных результатов многолетних клинических наблюдений;

c - стадии заболевания (1-3), для которых построены адекватные модели;

x_i - внешние факторы, влияющие на процесс регуляции ЖП.

Стадии патологического состояния отдельного пациента определяются по степени удовлетворения вектора (1) математическим моделям возможных состояний патологии, т.е.

$$\min \{ \Delta \widehat{Y}_j^{(1)}; \Delta \widehat{Y}_j^{(2)}; \Delta \widehat{Y}_j^{(3)} \}, \quad (3)$$

где
$$\Delta \widehat{Y}_j^{(1)} = \left| \widetilde{Y}_j^{(1)} - \Phi^{(1)}(a_i^{(1)}; b_i^{(1)}; c_\xi^{(1)}; \overline{Y_l}; x_i) \right|;$$

$$\Delta \widehat{Y}_j^{(2)} = \left| \widetilde{Y}_j^{(2)} - \Phi^{(2)}(a_i^{(2)}; b_i^{(2)}; c_\xi^{(2)}; \overline{Y_l}; x_i) \right|;$$

$$\Delta \widehat{Y}_j^{(3)} = \left| \widetilde{Y}_j^{(3)} - \Phi^{(3)}(a_i^{(3)}; b_i^{(3)}; c_\xi^{(3)}; \overline{Y_l}; x_i) \right|;$$

$\widetilde{Y}_j^{(c)}$ - усредненные значения j -го ЖП c -й стадии заболевания, устанавливаемые путем обобщения результатов многолетних клинических наблюдений.

Далее вычисляется число голосов ЖП поочередно для 1-3 стадий заболевания, т.е.

$$\alpha = \begin{cases} \alpha + 1, & \text{если } \Delta \widehat{Y}^{(1)} = \min \Delta \widehat{Y}_j^{(1)}, \\ \alpha, & \text{если иначе;} \end{cases}$$

$$\beta = \begin{cases} \beta + 1, & \text{если } \Delta \widehat{Y}^{(2)} = \min \Delta \widehat{Y}_j^{(2)}, \\ \beta, & \text{если иначе;} \end{cases}$$

$$\gamma = \begin{cases} \gamma + 1, & \text{если } \Delta \widehat{Y}^{(3)} = \min \Delta \widehat{Y}_j^{(3)}, \\ \gamma, & \text{если иначе;} \end{cases}$$

Аналогичные действия производятся для каждого ЖП Y_j ($j = \overline{1, n}$). В результате для α, β и γ рассчитываются значения, характеризующие степень принадлежности каждого ЖП той или иной модели, имитирующей рассматриваемую стадию заболевания. Отнесение данного пациента к конкретному патологическому состоянию определяется решением

$$K = \max \{ \alpha; \beta; \gamma \}. \quad (4)$$

На основе математического моделирования была разработана автоматизированная лечебно-диагностическая система:

Вводим жизненные показатели больного:

Y	Y мин
Y1 =	350,0000
Y2 =	60,0000
Y3 =	0,8000
Y4 =	37,0000
Y5 =	210,0000
Y6 =	0,0000
Y7 =	0,0000
Y8 =	52,0000
Y9 =	6,8300
Y10 =	105,0000
Y11 =	77,4000
Y12 =	10,0000
Y13 =	10,0000
Y14 =	12,0000
Y15 =	1,0000
Y16 =	33,0000
Y17 =	33,0000
Y18 =	13,0000
Y19 =	0,0000
Y20 =	0,3200
Y21 =	7,0000

Рис. 2. Автоматизированная лечебно-диагностическая система

И получаем диагноз больного:

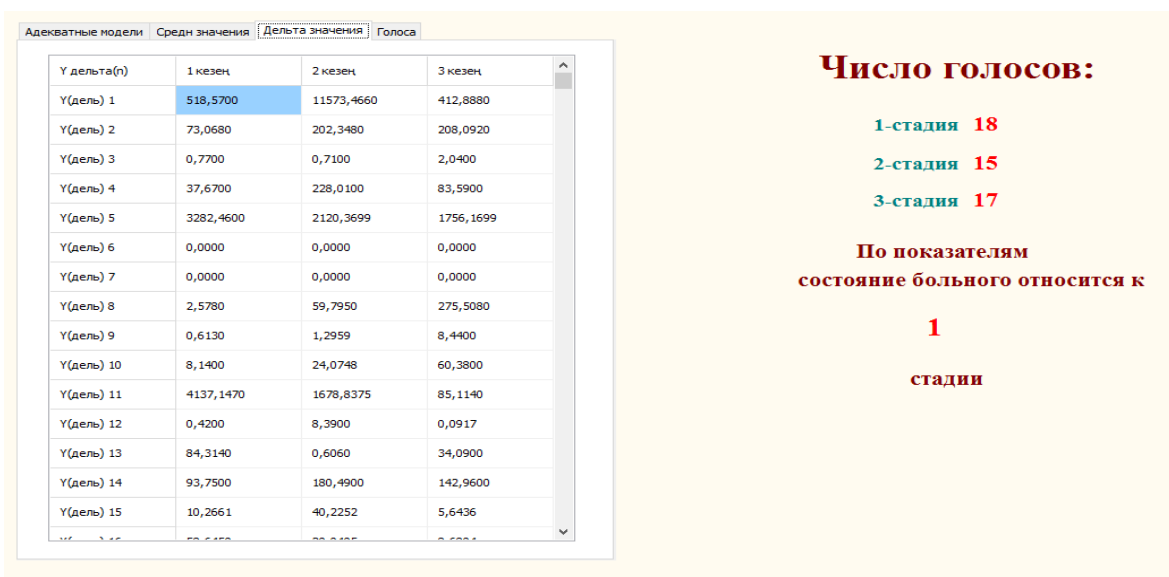

Рис.3. Результаты больного

Таким образом, окончательно решается проблема классификации патологического состояния обследуемого пациента. Если $K = \alpha$, то состояние больного относится к 1-й стадии, если $K = \beta$, ко 2-й, и т.д.

Применение математических моделей в автоматизированной лечебно-диагностической системе при лечении неспецифического язвенного колита (НЯК) у больных, позволяет повысить эффективность лечебно-диагностического процесса.

Список литературы

1. Юрий Тарасевич, Математическое и компьютерное моделирование. Вводный курс. - Либроком, 2013.-152 с.
2. Валерий Рейзлин, Математическое моделирование. – Юрайт, 2016. – 128 с.
3. Bohlouli, Mittas, Kakarontzas, Angelis, Fathi. Competence assessment as an expert system for human resource management: A mathematical approach // Expert systems with applications.-2015.-Т.70.-С.83-102.
4. Темирбеков А.Н., Бодыбаева И.Ж., Темирбеков М.А., Дуйсембеков З.М. Математические методы прогнозирования состояния больных // Вестник МКТУ им. А. Ясави, №1 (73), 2011. - С. 75-79.

Баймешова Айдана Нұрғалиқызы

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Компьютерлік инженерия кафедрасы, магистрант, e-mail: n.b.aidana_1994@mail.ru

Жұматаев Нұрлыбек Срайылұлы

М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Мемлекеттік университеті,
Есептеу техникасы және бағдарламалық қамтамасыз ету кафедрасы, PhD докторы,
аға оқытушы, e-mail: nuralmiras@mail.ru

Абдрахманов Рустам Бахтиёрұлы

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Компьютерлік инженерия кафедрасы, техн.ғ.к. доцент м.а.,
e-mail: rustam.abdrakhmanov@ayu.edu.kz

**ТАБИҒИ БИОМЕТРИЯЛЫҚ БЕЙНЕ ҚОРЛАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ
ТАЛАПТАРДЫ ӘЗІРЛЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

Түйін. Биометриялық бейнелердің тестілік қорларын қалыптастыру әдістемесін әзірлеу: қолжазбалық қорларды қалыптастыру және қалыптастырылған тестілік қорлар негізінде биометриялық-нейрожелілік аутентификация құралдарын тестілеу; қолжазбалық қолтаңба бойынша пайдаланушының биометриялық-нейрожелілік аутентификация құралдарын тестілеу және үйрету мәселелері қарастырылады.

Түйін сөздер: табиғи биометриялық бейнелер қорын қалыптастыру әдістемесі, биометриялық бейнелер қорын қалыптастырудың бағдарламалық-аппараттық модулі, қолжазбалық бейнелер, аутентификация, тестілеу.

Резюме. В статье рассматриваются задачи разработки методики формирования тестовых баз биометрических образов и программно-аппаратных модулей: формирования рукописных баз и тестирования средств биометрико-нейросетевой аутентификации на сформированных тестовых базах; обучения и тестирования средств биометрико-нейросетевой аутентификации пользователя по рукописному почерку.

Ключевые слова: программно-аппаратный модуль формирования баз биометрических образов, рукописные образы, аутентификация, тестирование.

Summary. In the article the tasks of development of a technique for forming test bases of biometric images and software and hardware modules are considered: the formation of manuscript databases and testing of biometric-neural network authentication tools on the generated test bases; Training and testing of means of biometric-neuronet authentication of the user by handwriting.

Key words: software-hardware module for creating biometric image bases, handwritten images, authentication, testing.

Ақпараттық электронды қызметтердің, электрондық үкіметтің, электрондық бизнестің ары қарай дамуы үшін қазіргі уақытта қолданудағы және құрылатын биометриялық аутентификация құралдарын стандарттауға және сертификаттауға мүмкіндік беретін, азаматтардың биометриялық және жеке деректерін бұзу қауіпсіздігі азаматтық, корпоративтік және мемлекеттік тағайыны бар заң мағынасы бар электронды құжаттарды қолдану маңызы орасан зор.

Табиғи биометриялық қолжазбалық бейне қорларын қалыптастыру әдісінде құрылған анықтаулар мен түзетулер үшін «Өзім» және «Бөгде» табиғи биометриялық бейне қорларын қалыптастыру бойынша талаптар айқындалған [1].

Биометриялық аутентификация ортасын тестілеу үшін арналған «Өзім» табиғи биометриялық бейне қорларын қалыптастырудағы талаптарды өңдеу. Биометриялық аутентификация ортасын тестілеу үшін арналған «Өзім» табиғи биометриялық бейне қорлары әртүрлі адамдарға тиесілі түрлі биометриялық бейне мысалдарының жиынтығын құрау қажет.

Әрбір тұлғаның биометриялық бейнесі үшін қорда көрсетілуі тиіс:

- биометриялық бейне параметрлерінің орташа тұрақтылығы;
- биометриялық бейне параметрлерінің орташа бірегейлігі;
- биометриялық бейне параметрлерінің орташа сапасы.

Жоғарыда келтірілген мәліметтер біркелкі және тестілеудің датасы, тестер, органың толық атауы мен оның өндірушісімен жүргізілген тестілеудің барлық ортасы үшін көрсетілуі тиіс.

Бір адамның «Өзім» бейнесіндегі сол немесе басқа мысалдар саны жоғарысенімді биометриялық аутентификация ортасын үйрету және тестілеу үшін жеткілікті болуы қажет (үйрету және тестілеу үшін 20 және одан да көп мысалдарды қолдану ұсынылады).

«Өзім» табиғи биометриялық бейне қорларының статистикалық параметрлері оны қалыптастыратын тұрақтылық, бірегейлік және сапаның әртүрлі кластарымен сол немесе басқа биометриялық бейнеге тиесілі нұсқау түрінде құжатталады.

«Өзім» табиғи биометриялық бейне қорларын қалыптастыру кезінде орташа тұрақтылық, бірегейлік және сапа биометриялық бейне параметрлерінің әрбір класына кем дегенде бір «Өзім» бейнесін қатыстыра отырып оның толықтығын қамтамасыз ету міндетті болып саналады.

Ықшамдалған тестілік «Өзім» табиғи биометриялық бейне қорлары үшін қолданушының орташа математикалық күтілім қателігінің нұсқаулығын (1) ықшамдалған қор қателіктерін бақылаудың басқа ұқсас көрсеткіштерімен бірге орындау керек (2), (3).

$$\Delta E = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{|E_{Тест}(v_i) - E_{Эталон}(v_i)|}{\sigma_{Эталон}(v_i)} \quad (1),$$

мұндағы $E_{Тест}(v_i)$ – ықшамдалған тестілік биометриялық бейне қорларындағы i -ші параметрдің математикалық күтілімі;

$E_{Эталон}(v_i)$ – толығырақ эталонды биометриялық бейне қорларындағы i -ші параметрдің математикалық күтілімі;

$\sigma_{Эталон}(v_i)$ – толығырақ эталонды биометриялық бейне қорларындағы i -ші параметрдің стандартты ауытқушылығы.

$$\Delta \sigma = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \frac{|\sigma_{Тест}(v_i) - \sigma_{Эталон}(v_i)|}{\sigma_{Эталон}(v_i)} \quad (2),$$

мұндағы $\sigma_{Тест}(v_i)$ – ықшамдалған тестілік биометриялық бейне қорларындағы i -ші параметрдің стандартты ауытқушылығы.

$$\Delta p = \frac{1}{2n} \sum_{i=1}^n \int_{\min(v_i)}^{\max(v_i)} |p_{Эталон}(v_i) - p_{Тест}(v_i)| dv_i \quad (3),$$

мұндағы $p_{Эталон}(v_i)$ – толығырақ эталонды биометриялық бейне қорларындағы i -ші параметрі мәнінің үлестірілу тығыздығы (нормаланған гистограмма);

$p_{Тест}(v_i)$ – ықшамдалған тестілік биометриялық бейне қорларындағы i -ші параметрі мәнінің үлестірілу тығыздығы (нормаланған гистограмма).

Биометриялық аутентификация ортасын тестілеу үшін арналған «Бөгде» табиғи биометриялық бейне қорларын қалыптастырудағы талаптарды өңдеу. Биометриялық аутентификация ортасын тестілеу үшін арналған «Бөгде» табиғи биометриялық бейне қорлары белсенді халықтың таралуларын (мемлекет, аймақ) жас көрсеткіші, жынысы, бағыты, квалификациясы және басқа да жоғарысенімді биометриялық аутентификация тестілеу ортасы құрылған адамға тән сипаттамалары бойынша статистиканы бейнелеуі қажет.

«Бөгде» табиғи биометриялық бейне қорларын қалыптастыру тестіленетін аутентификация ортасының іріктелген шабуылына күтілетін беріктілікке қатынасы бойынша қорда орналасқан кездейсоқ «Бөгде» бейнелерінің он есе артығын ала отырып жүзеге асырылуы керек. Іріктелген шабуылға (екінші түрдегі ықтималды қателіктің кері мәні) беріктілік болжам тестілеу аутентификациясы ортасының ішкі ортасымен жүзеге асырылуы тиіс. Толық қордағы биометриялық бейнелер саны мына формула бойынша есептеледі:

$$N_{Полн} = \frac{10}{P_2} \quad (4).$$

Тестілеудің ішкі ортасына сенімділік болмаған жағдайда (не мұндай орта болмаса) P_2 – екінші түрдегі ықтималды қателіктің болжамы жуықтап есептеледі. Ол ықтималды қателік мәнінің таралуы нормальды заңының гипотезасынан ала отырып, формуласы бойынша:

$$P_2 \approx \frac{1}{\sqrt{2\pi}} \int_{\sqrt{n}E(q(v))}^{\infty} \exp\left(-\frac{x^2}{2}\right) dx \quad (5),$$

мұндағы n – ескерілетін аутентификация құралының биометриялық параметрлер саны;

$E(q(v))$ – билметриялық параметрлердің барлық ескерілетін биометриялық аутентификация құралының орташа сапасы.

Сонымен қоса, жоғарысенімді биометриялық аутентификация құралын тестілеу үшін «Бөгде» табиғи биометриялық бейненің толық қорын қалыптастыру уақыттың үлкен көлемі және басқа да материалды ресурстардың шығынына байланысты толыққанды емес табиғи қорды қолдану рұқсат етіледі. Қордың жетіспеушілігі тестілеудің нақтылығының төмендеуіне әкеп соғады, бірақ көптеген жағдайлар үшін әбден мүмкін.

N «Бөгде» биометриялық бейнесінен толық емес қорды қалыптастыру кезінде қордың толыққанды емес көрсеткішін (6) формуласы бойынша анықтауға болады.

$$\phi = \frac{\log(N)}{\log(N_{\text{Полн}})} \quad (6)$$

Толық емес қорлар алдағы тестілеу кезінде қосымшалар есебінен оларды синтетикалы биометриялық бейнелермен бірнеше рет арттыруға қажет [1, 2]. Синтетикалық бейне қосымшасының саны (13) формуласы бойынша анықталады.

$$N_{\text{Синтет}} \approx N^{1/\phi} - N \quad \text{или} \quad N_{\text{Полн}} \approx N_{\text{Синтет}} + N \quad (7),$$

мұндағы ϕ – толықкестіліктің көрсеткіші (6),

$N_{\text{Синтет}}$ – толық емес қорды толық қорға дейін толтыратын синтетикалық бейнелердің саны.

Құрылатын қордың толықкестілік көрсеткішіне қойылатын талаптар тестілеу әдісімен және қорды синтетикалы биометриялық бейнелермен толтыратын синтез әдісімен анықтала алады.

Биометрия донорына және олардың биометриялық бейнелерін қауіпсіз қолдануға қойылатын талаптарды анықтау. «Бөгде» табиғи биометриялық бейне қорларын қалыптастыру кезінде түрлі биометрия донорларын, сондай-ақ әрбір биометрия донорлары үшін биометриялық бейнелердің түрлі нұсқаларын қолдануды қамтитын биометриялық бейнелерді кездейсоқ таңдай алуы қамтамасыз етілуі тиіс.

Динамикалық биометрияның қолданылу жағдайындағы биометриялық бейнелердің өзгерісі донордың пароль сөзін өзгерту арқылы қамтамасыз етіледі.

Жазба парольдің «Бөгде» табиғи биометриялық бейне қорларын қалыптастыру түрлі мағыналы немесе мағынасы жоқ пароль-сөздерді қолдану, сонымен қатар, биометрияның бірнеше донорларын бір парольді жазуға жұмылдыру жолымен жүзеге асырылады.

Кез келген «Бөгде» қорларын қалыптастырудан бір-біріне өте жақын табиғи биометриялық бейнелердің болуы қажетсіз. Мұнымен байланыста қорда бар жақын бейнелерді тексеру қажет. Тексеру кезінде Хэмминг өлшемінің мәні бойынша биометрия-кодтың үйретілген жаңғыртушы шығысында «Бөгде» табиғи биометриялық бейнелердің шығыс кодтарын өзара салыстырады. Егер екі «Бөгде» бейнесі Хэмминг өлшемінің мәні бойынша салыстырылатын кодтың ұзындығынан 3%-дан аз айырмашылықта болса, онда ол жақын болып саналмайды.

Кезекті биометриялық аутентификация құралын үйрету сапасын тестілеу үшін арналған «Бөгде» табиғи биометриялық бейне қорлары биометриялық бейнелерді биометриялық аутентификация құралын тестілеуге арналған табиғи биометриялық бейне қорынан таңдау арқылы аутентификация құралын өндірушісімен жасалады.

Кезекті биометриялық аутентификация құралын үйрету сапасын тестілеу үшін арналған «Бөгде» биометриялық бейне қорының анықтылығы мен бірегейлігі үшін жоғарысенімді биометриялық аутентификация құралын өндіруші жауап береді.

Биометриялық аутентификация құралдарында биометриялық параметр қоры биометриялық бейне қорынан ықшамырақ болғандықтан, «Бөгде» бейнесінің биометриялық параметрлерін қорға орналастыру қажет. Дегенмен, өндіруші «Бөгде» биометриялық параметр қорындағы сығылмаған «Бөгде» бейнесінің бастапқы қорын да сақтауға міндетті.

Ықшамдалған тестілік «Бөгде» табиғи биометриялық бейне қорлары толық «Бөгде» табиғи биометриялық бейне қорын қолдау бойынша шығынды азайту үшін толық «Бөгде» табиғи биометриялық бейне қорларынан бейнелерді таңдау жолы арқылы жасалуы мүмкін. Мұнымен қоса, алынған ықшамдалған тестілік қор толық қорды төмендегідей сипаттамалардың жиынтығы бойынша қайталауы тиіс:

- биометриялық параметрлердің статистикалық сәттері (мәннің таралуының статистикалық тығыздығы, математикалық күтілім және әрбір параметр мәнінің стандартты ауытқушылығы);
- енуші параметрлердегі жұп корреляцияның таралуы [1, 3].

Ықшамдалған тестілік қордағы бірегейліктің сандық бағасы үшін (1), (2), (3) көрсеткіштері және олардың жұп корреляцияның таралуы кезіндегі аналогтары қолданылады.

Құрамында бар мысалдар саны және басқа да сипаттамалары бойынша ықшамдалған тестілік қордың қажетті көрнекілігі тестілеу үшін қорды қолданатын, тестілеу сенімділігінің қажетті деңгейімен және/немесе толықестіліктің көрсеткішімен сәйкестіктегі жақпен беріледі (6).

Табиғи биометриялық бейне қорын құруға қатысатын «Өзім» және «Бөгде» биометриялық бейнелерінің донорлары үшін олардың жеке мәліметтерінің құпиялылығын сақтау талаптары қамтамасыз етілуі керек [4].

Биометрия донорларының жеке мәліметтерінің құпиялылығы мынадай жолдар арқылы қамтамасыз етіледі:

- биометрия донорларының жеке «Бөгде» табиғи биометриялық бейне қорынан биометриялық бейнесі бойынша анықтаудың мүмкін еместігі;

- табиғи биометриялық бейне қорында биометрия донорының кез келген дербес мәліметтерінің (оның идентификациялық нөмірінен басқа) сақталуына жол бермеу.

Биометриялық бейне қорларын қалыптастыру кезінде донорларға идентификациялық нөмірді тағайындауға және биометрия донорларының «Өзім» бейнесін олардың ГОСТ Р 52633-2006 талаптары бойынша идентификациялық нөмірімен нейрожелілік байланыстыру жолы арқылы бақылауға жол беріледі [5].

Табиғи биометриялық бейне қорының нақтылығы қамтамасыз етіледі:

- донордың табиғи биометриялық бейнесінің мысалын тек қана бақылаудағы сенімді тұлғадан алу;

- динамикалық табиғи биометриялық бейне қорын қалыптастыру кезінде – кездейсоқ пароль генераторынан биометрия донорына сөзді қалпына келтіру тапсырмасы арқылы;

- табиғи биометриялық бейне қорының бүтіндігін оларды жасайтын тұлғалар және қолданушылар тарапынан бақылау.

Қорытынды:

- көрсетілгендей, иесіз табиғи биометриялық бейне қоры биометрико-нейрожелілік аутентификация құралын тестілеу жүргізу кезінде міндетті элемент болып табылады;

- биометриялық бейне қорының классификациясы беріледі;

- «Өзім» және «Бөгде» табиғи биометриялық бейне қорларын қалыптастырудағы талаптар дайындалды;

- табиғи биометриялық қолжазбалық бейнесі қорының қалыптасу әдістемесі талданды;

- Биометрия донорына және олардың биометриялық бейнелерін қауіпсіз қолдануға қойылатын талаптар анықталды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Akhmetov B.S., Akhmetova S.T., Ivanov A., Kartbayev T., Malygin A. *Description of the Non-Iterative Learning Algorithm of Artificial Neuron // World 4th Conference on Educational Technology Researches, - 2014, Barcelona.*

2. Akhmetov B.S., Akhmetova S.T., Nadeyev D.N., Yegorov V.Yu., Smogonov V.V. *Modeling Binomial Dependent Distribution of the Values: Synthesis Tables of Probabilities of Errors of the First and Second Kind of Biometrics-Neural Network Authentication System // International Conference on Neuropsychology and Neurorehabilitation, London, United Kingdom, (Sep 26-27, 2014), – 670 p.*

3. Закон РФ «О персональных данных» от 27 июля 2006 г. № 152-ФЗ. www.akdi.ru/gd/proekt/097697GD.SHTM

4. Руд, Б. *Руководство по биометрии / Б. Руд. – М. : Техносфера, 2007. – 368 с.*

5. ГОСТ Р 52633.0–2006. *Защита информации. Техника защиты информации. Требования к средствам высоконадежной биометрической аутентификации. – М. : Стандартинформ, 2007. – 24 с.*

Исмаилов Дінмұхаммед Мұстафаұлы
магистрант МКТУ имени Х. А. Яссави, e-mail: aris_93@mail.ru,

Рустамов Насым Төлегенұлы
доктор технических наук, профессор МКТУ имени Х. А. Яссави, e-mail: nasim52@mail.ru

ВОЗМОЖНОСТЬ ПОВЫШЕНИЯ ДОЛГОВЕЧНОСТИ ВЕТРОУСТАНОВОК

Резюме. В работе рассматривается возможность повышения эффективности использования магнитных лопастей внутри сетки на ветровых энергетических установках.

Ключевые слова: магнитные лопасти, магнитная левитация, ВЭУ – ветровая энергетическая установка, железная сетка, индукционный э.д.с., закон Фарадея, контроллер, инвертор, аккумулятор.

Түйін. Бұл жұмыста жел энергетикалық қондырғыларында тор ішіндегі магнитті қалақшалардың пайдалану тиімділігін арттыру мүмкіндігі қарастырылады.

Тірек сөздер: магнитті қалақшалар, магнитті левитация, ЖЭҚ – жел энергетикалық қондырғы, темір тор, индукциялық э.д.с., Фарадей заңы, контроллер, инвертор, аккумулятор.

Summary. The job considers the possibility of increasing the efficiency of the use of magnetic blades inside the grid to wind power plants.

Keywords: magnetic blades, magnetic levitation, WPP – wind power plant, fencing mesh, induction e.m.f., Faraday's law, controller, inverter, battery.

Введение. Ветровые проекты имеют очень короткие периоды строительства и могут быть быстро развернуты с положительными последствиями, доставленных местным общинам[1].

Учитывая эти данные, можно смело сказать что ветреной потенциал нашей страны громадный. Для развития ветроэнергетики есть ряд и других обоснованных причин. В свою очередь это объясняется различными особенностями Казахстана. Разделим эти особенности по пунктам:

- порядка 50% территории Казахстана имеет среднегодовую скорость ветра 4-5 м/с, а ряд районов имеет скорость ветра 6м/с и более;
- максимальная плотность ветра составляет 1100 Вт/м², что дает выработать 4400 кВт*ч электроэнергии;
- страна имеет большую территорию, что в свою очередь затрудняет строительство линии электропередач на отдаленные местности;
- даже в том случае, когда будет возможным провести воздушные линии электропередач на дальние расстояния, это приводит к экономическим потерям страны и повреждению воздушных линии[2].

Строительство ВЭУ в труднодоступных населенных пунктах дает возможность безопасной и надежной выработки энергии. В нашем случае, в качестве альтернативной энергии используется ВЭУ с магнитными лопастями. Такая особенность установки дает ряд преимуществ при выработке энергии, среди которых:

- магнитное поле, которую создают магнитные лопасти, снижает скольжение ротора при вращении;
- создается дополнительный источник энергии который способствует большой выработке электроэнергии.

В этом и заключается актуальность предлагаемой работы.

Целью работы является разработка ВЭУ с магнитными лопастями, снижающий скольжение ротора в ветрогенераторе, а также улучшающий экономичность использования энергии ветра.

Метод решения. ВЭУ с магнитными лопастями - это установка, которая позволяет компенсировать потери энергии в роторе, а также дает возможность для выработки дополнительной электрической энергии. Скорость ветра колеблется от 3 до 15 м/с, учитывая этот фактор в нашей разрабатываемой установке с появлением ветра будет вырабатываться дополнительная энергия. Такая установка показана на рисунке 1:

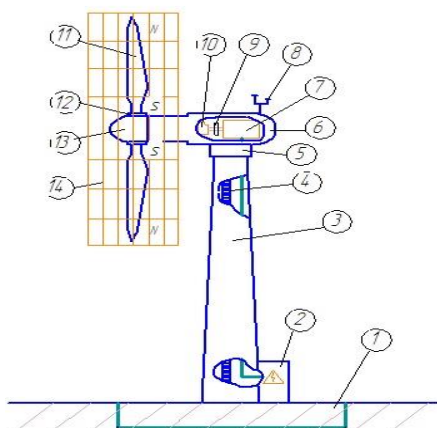

Рис1. ВЭУ с магнитными лопастями с железной сеткой

Номерами обозначены:

1 – фундамент, 2 – силовой шкаф, включающий силовые контакторы, 3 – башня ВЭУ, 4 – лестница для ремонта, 5 – поворотный механизм, 6 – гондола, 7 – генератор, 8 – система для слежки направления и скорости ветра или анемометр, 9 – тормозная система, 10 – трансмиссия, 11 – магнитные лопасти, 12 – система изменения угла поворота лопасти, 13 – колпак ротора, 14 – железная сетка.

Чтобы было яснее построим операторную схему. Эта схема будет способствовать для дальнейшего очертания нашей светлой идеи.

Эффект магнитной левитации. Используя такой ВЭУ мы создаем в поле магнитную левитацию. Магнитная левитация – кардинальное уменьшение эффектов трения, звукового шума, вибрации и потери энергии. Магнитные материалы и системы способны притягивать или отталкивать друг друга с силой, зависящей от магнитного поля и поверхности магнита[3]. Чтобы преставить перед глазами эффект магнитной левитации обратим внимание на рисунок 2:

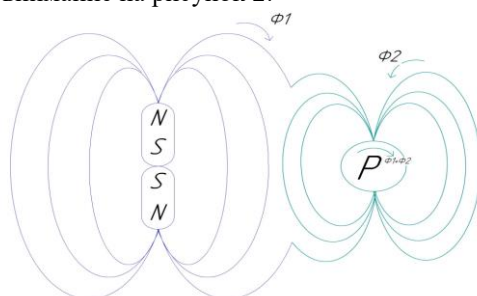

Рис2. Эффект магнитной левитации между магнитными лопастями и ротором генератора

где Φ_1 – магнитный поток внутри сетки, Φ_2 – магнитный поток ротора, P – генератор.

Магнитное поле внутри сетки соприкасаясь с магнитным полем ротора создает эффект левитации, то есть в роторе генератора создается добавочное магнитное поле $\Phi_1 + \Phi_2$, который способствует снижению скольжения ротора. В свою очередь это приводит к легкому запуску ротора, а также долговечной работы ветрогенератора.

При увеличении магнитного потока скорость ротора увеличивается прямо пропорционально. Из этого следует, что коэффициент скольжения уменьшается тем самым обеспечивая генератору легкий пуск ротора, а также длительный срок работы.

Синхронизация двух источников энергии. Чтобы выработать максимально нужную энергию мы должны синхронизировать основной и дополнительный источники энергии. При этом мы должны соблюдать баланс в распределении тока по аккумулятору. Для этого мы используем диодный мост, чтобы минимизировать скачок тока, а также для выпрямления общего тока. После этого направляем собранную и стабилизированную энергию в аккумулятор для зарядки. После зарядки батареи мы используем инвертор, чтобы повысить исходное напряжение до 220 В, а также изменяем постоянный ток на синусоидальный переменный ток. Далее выработанный ток распределяем по потребителям.

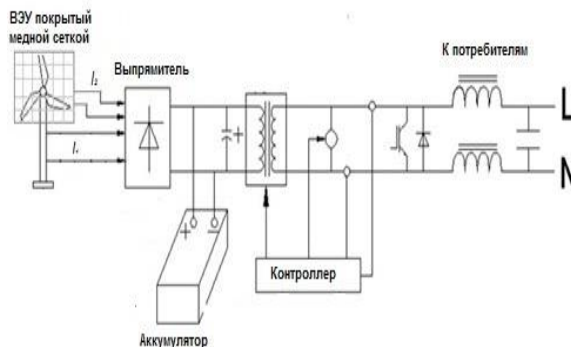

Рис3. Синхронизация тока с помощью диодного моста

I_1 – ток вырабатываемый генератором;
 I_2 – ток вырабатываемый медной сеткой.

Расчет ветрогенератора. Перед расчетом выбираем генератор для нашего ВЭУ. Выбор генератора зависит от нескольких факторов. Это зависит от коэффициента скольжения и от электромагнитного момента генератора. Ранее мы решали вопрос оптимизации коэффициента скольжения. А теперь рассмотрим электромагнитный момент нашего ветрогенератора. Электромагнитный момент возникает при наличии магнитного поля, создаваемого обмоткой статора, и тока в обмотке ротора. Можно показать, что электромагнитный момент определяется соотношением:

$$M = \Phi \times I_2 \cos \varphi$$

где Φ – результирующий магнитный поток магнитной левитации;

$I_2 \cos \varphi$ - активная составляющая тока ротора;

φ – сдвиг по фазе между ЭДС и током ротора, то есть $\cos \varphi = \frac{I_2}{E}$;

E – ЭДС генератора.

Руководствуясь этой формулой, находим момент магнитного поля между сеткой и ротором:

$$M = 720 \times 0,5 \times 0,002 = 0,72 \text{ Вб} \times \text{А}^2.$$

Учитывая вышесказанное, самым оптимальным решением при выборе будет асинхронный генератор. Так как по стоимости асинхронные генераторы дешево обходятся, а также очень просты в конструкции[4]. При расчете ветрогенератора задаемся первоначальными величинами. Из общего списка каталога генераторов выбираем АИР56А4, в котором мощность $P = 0,12$ кВт, число оборотов $n = 1500$ об/мин, сила тока $I = 0,5$ А, напряжение $U = 240$ В.

Данные для расчета:

$V = 5$ м/с – скорость ветра;

$L = 24$ см – общая длина лопастей;

$S = 5400 \text{ см}^2$ – площадь поверхности сетки без отделяющих проводов в форме куба, где длина провода составляет $a = 30$ см.

1. Находим площадь поперечного сечения одного провода, где радиус выбираем по умолчанию $R = 10^{-7}$ м:

$$S_1 = \pi R^2 = 3,14 \times 10^{-14} \text{ м}^2;$$

2. Находим площадь одного провода:

$$S_2 = a \times \pi R^2 = 9 \times 10^{-15} \text{ м}^2;$$

3. Делаем одну сторону сетки из пяти проводов и находим площадь одной стороны сетки в форме куба:

$$S_3 = 5 \times a \times \pi R^2 = 45 \times 10^{-15} \text{ м}^2;$$

- 4 Так как у куба шесть сторон то находим общую площадь куба:

$$S = 6 \times 5 \times a \times \pi R^2 = 270 \times 10^{-15} \text{ м}^2;$$

- 5 Находим общее сопротивление сетки:

$$R = \rho \frac{l}{S} = 10^{-10} \times \frac{0,3}{270 \times 10^{-17}} = 111 \text{ Ом};$$

где $a = l$ - длина провода, $\rho = 10^{-10}$ – удельное сопротивление железа.

- 6 А теперь найдем ЭДС внутри сетки, где величину магнитной индукции берем равной по умолчанию $B = 100 \text{ Тл}$:

$$E = B \times V \times L = 100 \times 5 \times 0,24 = 120 \text{ В};$$

- 7 Находим ток вырабатываемый из сетки:

$$I = \frac{E}{R} = \frac{120}{111} = 1,08 \text{ А}.$$

Эксперимент. Для того чтобы было легче воспринимать сказанное ранее, проведем наглядный опыт в программе Electronic Workbench.

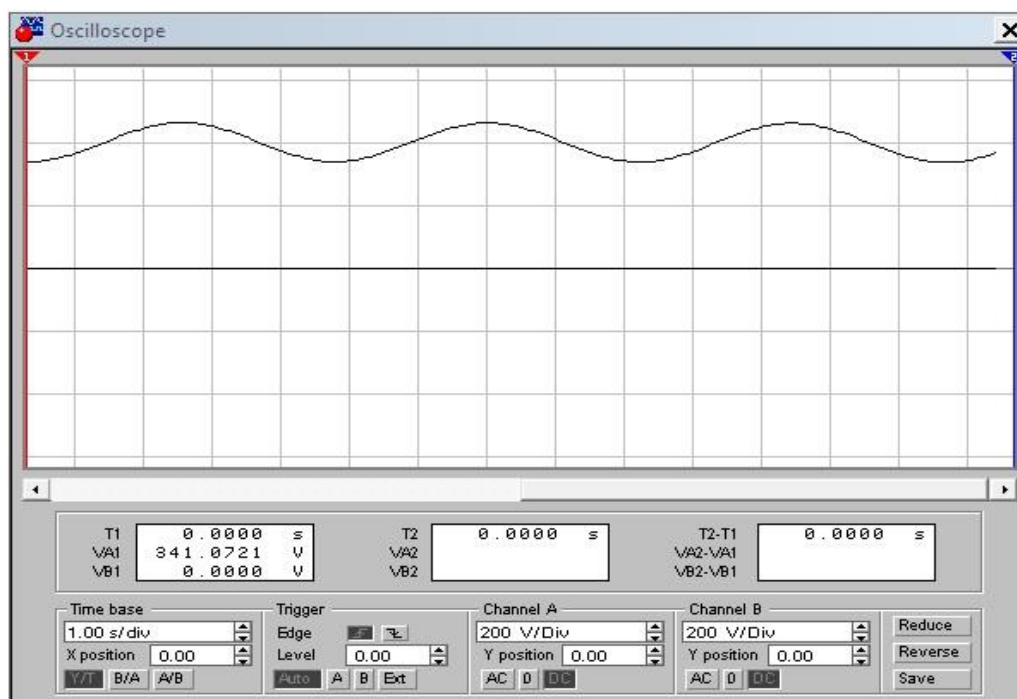

Рис4. Протекание тока в контроллер с наличием диодного выпрямителя

Внимательно изучая рисунок 4, мы понимаем что скачки тока сводятся к минимуму. Из этого опыта следует, что имея в наличии диодный выпрямитель мы можем облегчить работу контроллера отправляя в него постоянный ток с минимальными отклонениями.

Выводы. Ранее ветер, как альтернативный источник энергии, стал менее интересным и популярным. Глобальные уровни ветра опустились несколько раз с момента их пика в 2013 году. Но это не значит что ветер перестал быть важным природным ресурсом возобновляемой энергии. С момента своего скромного европейского истока до сегодняшнего массивного потенциала электрогенерирующая энергия ветра является одновременно устойчивой и благоприятной. Она занимает мало земли, также энергии ветра могут быть собраны от моря и не оставляют углеродного следа или ущерба окружающей среде. Также ветроэнергетические установки очень безопасны и очень полезны для здоровья. Можно смело сказать, что генерирующая мощность энергии ветра очень удивительна[5].

Список использованных литератур.

1. Аналитическое исследование «Казахстан: Энергетическая безопасность, энергетическая независимость и устойчивость развития энергетики. Состояние и перспективы», под ред. Алияров Б., Институт энергетических исследований, - Алматы, - 2009г., 370с.
2. "Ветроэнергетика – как возобновляемый источник энергии" - http://www.energypartner.kz/index.php?option=com_content&view=article&id=27&Itemid=35&lang=ru.
3. Лупиков В., Чернышов Н., Мвуджо Е., "Возможности магнитной левитации магнитных тел наноразмеров в градиентном магнитном поле токовых обмоток" - Международная науч.-техн. конф. "Физико-химические основы формирования и модификации микро- и наноструктур". Харьков: НФТЦ МОН и НАН Украины, 2007г, с. 109-110.
4. Parmanbekov U., Meirbekov B., Sugurov S., Kruglikov A., Rustamov N., Yernazarova D., "AUTOMATED SYSTEM OF CONTROL AND PROTECTION ASYNCHRONOUS MOTORS IN KAZAKHSTAN": - Paris, France. *Pensee Journal*. Vol 76, No. 11; Nov 2014, pp.320-324. (Thomson)
5. Gaze L., "The future of sustainable innovation – Wind Sustainability" <http://reports.thomsonreuters.com/susty7/innovation/future-sustainable-innovation>, (Thomson).

АҚПАРАТТЫҚ ХАТ

“ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ – НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА” Халық- аралық ғылыми журналы (Мемлекеттік тіркеу: №9875-Ж 09.02.2009 ж. Халықаралық тіркеу: ISSN 2073 – 333X, Париж, наурыз) 2009 жылдан бастап жылына 6 рет шығады.

Журнал индексті ғылыми дәйексөздер қатарына қосылады және ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау жөніндегі комитет ұсынған заңтану, филология, педагогика, философия, өнертану, экономика және жаратылыстану ғылымдары бойынша басылымдар тізіміне кіреді.

Журнал «Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері», Халықаралық Қазақстан криминологиялық клубының Президенті, заң ғылымдарының докторы, профессор Е.О. Алаухановтың ғылыми жетекшілігімен шығады. Журналға қазақ, орыс, ағылшын, неміс, француз, қытай, түрік, араб және ТМД халықтары тілдерінде жазуға болады.

Мақалаға қойылатын талаптар:

1. Мәтін А-4 форматта, барлық шеттерінен – 25 мм қалдырылып, WORD редакторында, «Times New Roman» қаріпінде терілуі тиіс, қаріп өлшемі – 14, жол аралығы – 1.

2. Мақаланың рәсімделу тәртібі: автор(лар) туралы толық мәлімет (аты-жөні, ғылыми атақ-дәре-жесі, қызмет орны, мансабы, E-mail, факс, телефон, мекенжайы), бір қатардан соң мақала тақырыбы бас әріппен және негізгі мәтін бір қатар тасталып жазылады.

3. Мақалада отандық авторлардың еңбектеріне міндетті түрде сілтеме берілуі керек.

4. Мақалаларға қазақ, орыс, ағылшын тілінде түйін-резюме-summarу берілуі керек.

5. Авторлық резюме (андапта): ақпараттық, түпнұсқалық, мазмұнды, құрылымды, ағылшын тілінде қысқа нұсқа түрде берілуі қажет.

6. Материал көлемі 3-7 бет болуы керек. Сілтемелер рет саны бойынша мақаланың соңында беріледі.

7. Жекелеген авторлардың журналда жарияланған мақалаларындағы пікір-ұсыныстары редакцияның көзқарасын білдірмейді. Редакция оқырман хаттарына жауап бермейді, кері қайтармайды. Журнал материалдары басқа басылымдарда көшіріліп басылса, міндетті түрде сілтеме жасалуы керек.

8. Мақала үшін төлемақы - 10 000 теңге.

ИНФОРМАЦИОННОЕ ПИСЬМО

Международный научно-популярный журнал «ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ – НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА» (Гос. регистрация: №9875-Ж 09.02.2009, Международная регистрация: ISSN 2073 – 333X, Париж, март 2009 г.) выходит 6 раз в год. Журнал включен в индекс научного цитирования (ИНЦ) и в список изданий, рекомендованных Комитетом по контролю в сфер образования и науки МОН РК по специальностям: юриспруденция, филология, педагогика, философия, искусствоведение, экономика и естественные науки. Подписка производится в «Қазпошта» и почтовых отделениях Республики Казахстан.

Журнал выходит под научной редакцией Е.О. Алауханова «Заслуженного деятеля Казахстана», доктора юридических наук, профессора, Президента Международного Казахстанского криминологического клуба.

Материалы должны удовлетворять следующим требованиям:

1. Текст статьи должен быть набран в редакторе WORD, шрифтом “Times New Roman”, размер шрифта – 14, интервал – 1. Отступы со всех сторон 25 мм.

2. Материал размещается в следующем порядке: на первой строке – полная информация об авторах (Ф.И.О., научная степень, звание, должность, учреждение, город, адрес, телефон, факс, E-mail),

через строчку – название статьи (заглавными буквами), на следующей – сам текст.

3. В статье обязательно сопровождение ссылок на работы отечественных авторов.

4. Объем материала не менее 3-7 страниц (включая рисунки). Литература в конце основного текста с отступом в одну строку.

5. Статья должна содержать түйін-резюме - summarу на казахском, русском и английском языках.

6. Работы, оформленные без соблюдение правил, остаются без рассмотрения. Работы направляемые в журнал, должны быть изложены в сжатой форме и в определенной последовательности.

7. Резюме должны быть: информативными, оригинальными, содержательными, структурированными,

8. Оплата за статью - 10 000 тенге.

ШКІР - РЕЦЕНЗИЯ - REVIEW

Г.С. Мауленов

доктор юридических наук, профессор

Рецензия на учебник «Криминология», подготовленный доктором юридических наук, профессором Алаухановым Е.О.

2013 году в юридической науке нашей республики произошло знаменательное и историческое событие - в г. Санкт-Петербурге (Российская Федерация) в издательстве «Юридический центр Пресс» был издан учебник «Криминология» (38 п.л., 608 стр.) известного казахтанского ученого-криминолога, доктора юридических наук, профессора, члена Союза писателей и журналистов Республики Казахстан Есбергена Оразулы Алауханова. Учебник стал очередным шагом, ранее им издавалась в России монография, тема: «Криминологические проблемы предупреждения корыстно-насильственных преступлений» (2005 год).

Рецензентами учебника выступили выдающиеся ученые в области уголовного права и криминологии - доктор юридических наук, профессор О.Н. Ведерникова (судья Верховного суда Российской Федерации) и доктор юриди-

ческих наук, профессор К.Р. Абдрасулова (заведующая кафедрой криминологии Ташкентского юридического института).

По устоявшейся традиции структура учебника представлена в двух частях: Общая и Особенная. В содержание Общей части учебника включены: предмет, система, методология криминологии, история ее становления и развития, преступность и ее основные характеристики, причины преступности, личность преступника, организация и методика изучения преступности, прогнозирование и предупреждение преступности, понятие и общая характеристика виктимологии, как одного из направлений криминологии (девять глав).

В Особенную часть учебника вошли шестнадцать глав, рассматривающих криминологическую характеристику отдельных видов и групп преступлений, в т.ч. организованная, коррупционная, женская, воинская, корыстно-насильственная, экономическая, пенитенциарная, неосторожная и др., отдельная глава рассматривает международное сотрудничество в области борьбы с преступностью, особенности организации сотрудничества стран СНГ в борьбе с преступностью.

Следует особо отметить, что наш коллега проявил авторский и порой оригинальный подход к решению некоторых проблем криминологии, изложенные в настоящем учебнике. Так, например, затрагивая проблему причинности в криминологии автор, на наш взгляд, справедливо отмечает, что она является общефилософской проблемой и студенты должны ее освоить не по учебнику криминологии, а по специальной литературе.

Совершенно справедливы высказывания автора и о том, что каждый ученый видит проблему преступности и преступника соответственно своей специальности и создает «свою» теорию о ней, ее причинах и людях, совершивших преступления.

Исследуя развитие криминологии в СССР, в т.ч. и в Казахстане, профессор А.О.Алауханов подчеркивает, насколько труден и непрост был путь развития и признания

криминологии, как науки - от полного непризнания, отвержения, объявления лже наукой до признания в качестве теоретической основы, как для законодательства, так и для практики борьбы с преступностью.

При раскрытии криминологической характеристики преступлений автором приводятся статистические данные по республике о состоянии, структуре, динамике различных преступлений, конкретные практические рекомендации по их предупреждению.

Кроме того, свое логическое отражение в учебнике профессора Е.О. Алауханова нашли труды, как зарубежных, так и отечественных ученых и экспертов, среди них, Н.М. Абдиров, Н.А. Агыбаев, У.С. Джекебаев, С.Х. Жадбаев, Е.И. Каиржанов, И.И. Рогов, Г.Р. Рустемова, Н.Н. Турецкий и др.

Безусловно, отдельные положения научного труда, на наш взгляд, порой наталкивают специалистов на проблемы творческой дискуссии, в частности, соотношение социального и биологического в личности преступника; социально-психологический механизм совершения конкретного преступления; роль конкретной жизненной ситуации в совершении преступления; понятие и классификация виктимности.

Но, как нам представляется, актуальность затронутых автором сложных криминологических вопросов является ярким достоинством самостоятельности профессора Е.О. Алауханова, как ученого, как автора более чем 20 монографий и учебников в области криминологии.

Особо выделим то обстоятельство, что рецензируемая работа автором посвящена его учителям и наставникам - доктору юридических наук, профессору, академику АЕН РК, Заслуженному деятелю науки и техники РК Елегену Изтлеуовичу Каиржанову и доктору юридических наук, профессору Юлдашу Мустафаевичу Каракетову.

В целом, учебник дает глубокие теоретические знания и пропагандирует криминологические знания. В целом, труд написан по-настоящему творчески, является фундаментальным и привносит значительный вклад в уголовно-правовую и криминологическую науку современного Казахстана.

Издание учебника профессора Е.О. Алауханова «Криминология», в большой степени, выдвигает авторитет казахстанской криминологии на международный уровень и станет всеобщим признанием заслуг многих поколений казахстанских криминологов, сложившихся за последние тридцать лет.

Следует только приветствовать выход Е.О. Алауханова на международную арену и пожелать ему в год его 55-летия со дня рождения продолжить неустанную работу по пропаганде криминологических знаний в нашей стране, не забывая слова знаменитого поэта «...И вечный бой, покой нам только снится!».

Не случайно в предисловии к учебнику наши уважаемые коллеги - российские ученые - доктора юридических наук, профессора З.С. Зарипов и С.Я. Лебедев отмечают, что учебник отличается логической завершенностью идеи, новизной взглядов и перспективой дальнейшего исследования.

Безусловно, изданный учебник, подготовленный профессором Е.О. Алаухановым для студентов и магистрантов (докторантов), преподавателей юридических факультетов, специалистов в области уголовного и пенитенциарного права, криминологии, а также всех заинтересованных лиц найдет широкое применение среди ученых и практиков.

А.Н. Агыбаев

*доктор юридических наук, профессор КазНУ им. аль-Фараби,
заслуженный деятель Казахстана*

ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЙ ТРУД ПО КРИМИНОЛОГИИ

Недавно в Санкт-Петербурге издательством «Юридический центр-Пресс» издан учебник доктора юридических наук, профессора Е.О. Алауханова «Криминология» с объемом 42 п.л. Работа посвящена 20-летию независимости Республики Казахстан.

Преступность и причины, ее порождающие всегда являлись объектом пристального внимания человечества, которое постоянно ищет пути и средства эффективной борьбы с этим социальным явлением. На этой стезе особая надежда возлагалась на государство. Однако со временем стало понятно, что государство самостоятельно не в состоянии решить все возникающие сложные проблемы, что ведущая роль принадлежит обществу и его гражданским институтам. В своем выступлении на заседании Совета Безопасности Республики Казахстан 18 июня 1993 года Президент страны Н.А. Назарбаев отмечал, что «нужно ... поднять на борьбу с преступностью трудовые коллективы, широкую общественность, весь народ, средства массовой информации. Такой опыт у нас был накоплен». Люди разных профессий во все времена задумывались над истоками преступности, над

тем, какие внутренние или внешние силы заставляют человека нарушать уголовно-правовые запреты, даже под угрозой наказания. Естественно, что все они осмысливали вопросы преступности в контексте своего времени и его требований, на том уровне знания, который они застали или которого достигли собственными усилиями.

Как известно, непременным условием успешной борьбы с преступностью является понимание ее детерминантов. Криминология – это наука о борьбе с преступностью, ее детерминантов, которая должна опираться на современные реальности и возможности предупреждения преступлений.

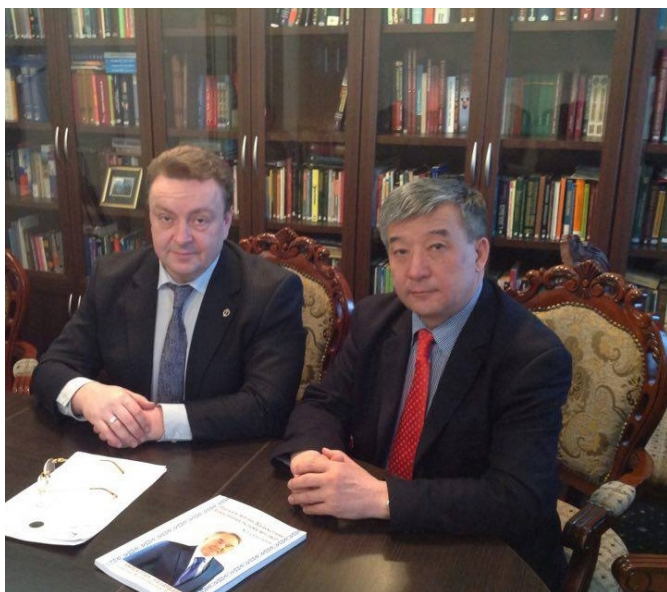
Автор учебника, известный ученый, много работавший в области уголовного права и криминологии, в своем труде постарался изложить разные взгляды и позиции, но при обязательном условии, что они важны, даже необходимы для понимания того, что такое преступность и как с ней бороться.

В учебнике на базе современных подходов к структуре и содержанию криминологий рассматриваются предмет, система, методология и история криминологии, задачи и перспективы ее развития. Анализ преступности, личности преступников, причин и условий преступлений дается как в общем плане, так и применительно к конкретным видам преступлений.

С тех же позиций рассматривается проблема предупреждения преступности. Специально исследованы определенные виды преступности:

преступления против здоровья человека, корыстно-насильственная, организованная, коррупционная, экономическая, рецидивная, женская, пенитенциарная, воинская преступность, преступность террористического характера, преступный оборот наркотиков, международное сотрудничество в области борьбы с преступностью.

Учебник отличает оригинальный подход автора к решению некоторых проблем криминологии, в ней приводятся статистические данные и привлекается огромное количество научных и литературных источников. Книга написана доступным, образным языком и рекомендована для студентов, магистрантов, преподавателей юридических вузов и специалистов в области криминологии, а также для работников суда, прокуратуры и других правоохранительных органов, интересующихся проблемами предупреждения преступности. Настоящий учебник является фундаментальным трудом в области криминологии.

УПРАВЛЯЮЩИЙ ПАРТНЕР
СЕРГЕЙ БОРОДИН
ПОЗДРАВИЛ УЧЕНОГО
КРИМИНОЛОГА-АДВОКАТА,
Д.Ю.Н., ПРОФЕССОРА
ЕСБЕРГЕНА АЛАУХАНОВА
С ВЫХОДОМ В СВЕТ ОЧЕРЕДНОГО
УЧЕБНИКА «КРИМИНОЛОГИЯ»
В ГОРОДЕ САНКТ-ПЕТЕРБУРГЕ

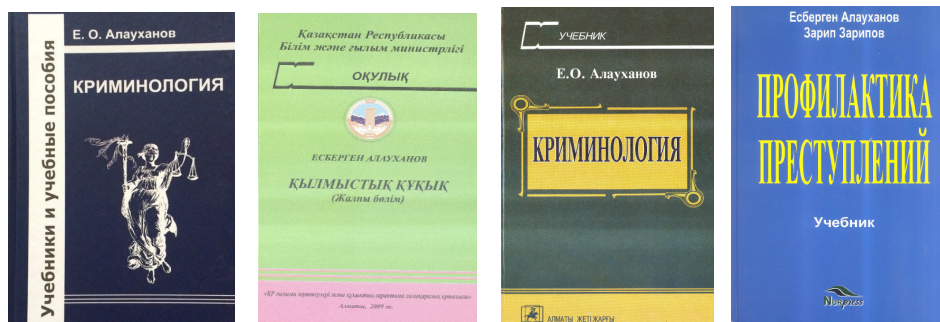
Профессор является Президентом Казахстанского международного криминологического клуба, в котором состоит Сергей Борodin.

«Работа представляет собой комплексное системное исследование предмета, системы, методологии и истории криминалистики. Учитывая анализ уже имеющихся достижений криминалистики, профессор Е.О.Алауханов конкретизирует задачи и предвосхищает перспективы развития этой науки», - отметил Сергей Борodin.

Он также подчеркнул, что в работе затронут широкий круг вопросов, посвященных анализу преступности и личности преступников. В содержательном плане книгу отличает глубокий анализ причин и условий совершения преступлений на основе их видового разделения, а также проблем предупреждения преступности. Заслуживают внимание приведенные в работе статистические данные, которые носят репрезентативный характер. Изобилуя внушительным количеством научных источников, работа Е.О.Алауханова является квалифицированным и завершенным научным трудом.

<http://abc-advocats.ru/press-centr/novosti/ upravlyayuwij-partner-sergej-borodin-pozdravil-advokata-d-yu-n-professora-esbergena-alauhanova>
26/07/2016

В ведущих учебных заведениях России презентованы научные издания - учебники, монографии, вышедшие в Казахстане под редакцией «Заслуженного деятеля Казахстана» д.ю.н., профессора Е.О. Алауханова.

Презентация прошла в Московской государственной юридической академии, в Московском университете МВД России и Рязанской академии права и управления ФСИН МЮ РФ, Правовой академии МЮ РФ, а также 28 мая 2009 г. в МГУ имени М.В. Ломоносова с участием проф. Е. Каиржанова. Есберген Оразович - зав.кафедрой Судебной власти и уг. процесса КазНУ им. аль-Фараби, член союза писателей Казахстана, член Российской криминологической ассоциации, гл. редактор международного журнала «Наука и жизнь Казахстана». Профессор О.Старков отметил, что новый учебник «Криминология» отличает оригинальный подход автора к решению некоторых проблем криминологии, приводятся статистические данные и привлекается большое количество научных и литературных источников. Книга написана живым, образным языком. В том числе в книге «Криминология», подготовленной под редакцией профессора И.Рогова и профессора Е.Алауханов, появились новые главы -»Бытовая преступность», «Медицинская преступность» и «Криминология», чем отличается от других учебников стран СНГ. Ученые России отметили, что подобные презентации учебников, посвященных криминологической науке казахстанских ученых, не проводились уже на протяжении двух десятков лет. Своими трудами, подчеркнули они, профессор Е. Алауханов укрепляет международное научное сотрудничество.

Журналға “Қазпочта” бөлімшелері арқылы жазылу индексі 74191

Международный научно-популярный журнал ISSN 1673-244X
Наука и жизнь Казахстана
 Қазақстанның ғылымы мен өмірі
 №1 (35) 2016

НҮРСҮЛТАН НАЗАРБАЕВ
 Қазақстан Республикасының Президенті

Международный научно-популярный журнал ISSN 1673-244X
Наука и жизнь Казахстана
 Қазақстанның ғылымы мен өмірі
 №2 (29) 2015

“Қазақстанның Екінші Егі” аямауы үшін қолдайышымыз,
 Қазақ ұстазы, әнші, ұйымдастырушы докторы,
 профессор **Алина Мүздәбаева**

Международный научно-популярный журнал ISSN 1673-244X
Наука и жизнь Казахстана
 Қазақстанның ғылымы мен өмірі
 №6 (33) 2015

ШЕСТАКОВ Дмитрий Анатольевич
 Президент Санкт-Петербургского Международного
 Кримнологического клуба, Заслуженный деятель науки России,
 Вице-президент Академии наук, профессор

Международный научно-популярный журнал ISSN 1673-244X
Наука и жизнь Казахстана
 Қазақстанның ғылымы мен өмірі
 №5 (41) 2016

НҮРЖАМАТ ҰСЕНБАЕВА
 Семей қаласының соты, заңгер,
 Қазақстанның Юридический Ассоциациясының
 қалыптасушы, ІП-меншікшісі, қылмыстық құқықтану
 кафедрасының меңгерушісі

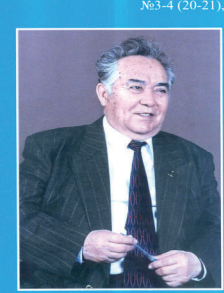
ҚАЗАҚСТАННЫҢ
ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
 №6, 2010

ПОЗДРАВЛЯЕМ
 патшалық қазақстандық юридикалық ғылым
 докторы, профессоры, академикі **САЛИМ**
Зимайев С. 90-летіне!
 № 23-стр.

НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА

НАУКА И ЖИЗНЬ
КАЗАХСТАНА
 №3-4 (20-21), 2012

Сұлтан Сартаев – 85 жаста!
 Заң ғылымдарының докторы, профессор,
 ҚР ҰҒА академигі

ҚАЗАҚСТАННЫҢ
ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
 № 1 (28) 2015 ж.

КОНЯХИН ВЛАДИМИР ПАВЛОВИЧ -
 доктор юридический наук, профессор,
 Заслуженный юрист Российской Федерации

Халықаралық ғылым-өмірлік журнал
 Международный научно-популярный журнал
 International science-life journal
МЕЖДУНАРОДНЫЙ КАЗАХСТАНСКИЙ
КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЙ КЛУБ
ҚАЗАҚСТАННЫҢ
ҒЫЛЫМЫ МЕН ӨМІРІ
 № 1 (28) 2015 ж.

Жузахан
Жайрабаева
 Астана – ұстазы, профессор, математик
70 жасына

SCIENCE AND LIFE OF KAZAKHSTAN - НАУКА И ЖИЗНЬ КАЗАХСТАНА

Международный научно-популярный журнал ISSN 1673-244X
Наука и жизнь Казахстана
 Қазақстанның ғылымы мен өмірі
 №8 (38) 2016

КОМИССАРОВ ВЛАДИМИР СЕРГЕЕВИЧ
 Доктор юридический наук, профессор,
 замещающий кафедру уголовного права
 и криминологии юридического факультета
 МГУ имени М. В. Ломоносова

Спецвыпуск
 Международный научно-популярный журнал ISSN 1673-244X
Наука и жизнь Казахстана
 Қазақстанның ғылымы мен өмірі
 №1 (43) 2017

КОЗАЧЕНКО ИВАН ЯКОВЛЕВИЧ
 8-ші, профессор, Заслуженный деятель науки РК,
 Заместитель ректора юридического факультета УрГУЮ

Международный научно-популярный журнал ISSN 1673-244X
Наука и жизнь Казахстана
 Қазақстанның ғылымы мен өмірі
 №6 (32) 2015

ҒАЛЫМҚАЙЫР МҰТАНОВ
 ал-Фараби атындағы ҚазҰУ докторы, академик

Международный научно-популярный журнал ISSN 1673-244X
Наука и жизнь Казахстана
 Қазақстанның ғылымы мен өмірі
 №4 (31) 2015

Л.Н. Гумилев атындағы ЕҒУ ректоры, академик
ЕРЛАН СЫДЫҚОВ

Международный научно-популярный журнал ISSN 1673-244X
Наука и жизнь Казахстана
 Қазақстанның ғылымы мен өмірі

70
ӘБДЖӘЛИЛ УСМАНОВ
 Қ.А.Ясауи атындағы ЖҚТУ-ның профессоры,
 педагогикалық ғылымдарының докторы

Международный научно-популярный журнал ISSN 1673-244X
Наука и жизнь Казахстана
 Қазақстанның ғылымы мен өмірі
 №6 (34) 2015

ДЖАМИЛЛА НҮРМАНБЕТОВА
 “Қазақстанның заңгерлері Ассоциациясы”
 Член-корреспондент НАН РК,
 доктор философиялық ғылым, профессор,
 первый проректор БНУ имени Л.Н. Гумилева

Международный научно-популярный журнал ISSN 1673-244X
Наука и жизнь Казахстана
 Қазақстанның ғылымы мен өмірі
 №6 (42) 2016

ГУЛЬНАРА ҰСЕЙНОВА
 доктор юридический наук, профессор,
 зав. кафедрой КазҰУ им. ал-Фараби

Международный научно-популярный журнал ISSN 1673-244X
Наука и жизнь Казахстана
 Қазақстанның ғылымы мен өмірі
 №2 (36) 2016

ГУЛДАНА ҚҰНАЛИЕВА
 ал-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың профессоры,
 заң ғылымдарының докторы